

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Сирожиддин Саййид
Муҳаммад Али
Кенгесбой Каримов
Иқбол Мирзо
Қаҳрамон Қуронбоев
Минҳожиддин Мирзо
Сайфиддин Рафиддинов
Фармон Тошев
Исажон Султон

Хайриддин Султонов
Маҳмуд Тоир
Гулистон Матёкубова
Шерзод Ирзоев
Нурбой Жабборов
Кавсар Турдиева
Шухрат Маткарим
Адҳамбек Алимбеков
Нилуфар Йўлдошева

Бош муҳаррир – Сирожиддин Рауф

Бош муҳаррир ўринбосари – Азиз Саид

Масъул котиб – Дилором Муротова

Назм бўлими мудири – Икром Отамурод

Наср бўлими мудири – Саид Анвар

Адабиётшунослик бўлими мудири – Дилфуза Қўзиева

УШБУ СОНДА:

НАЗМ

Ойдин ҲОЖИЕВА

* * *

Буғдой ноним бўлмаса,
Буғдойгина сўзим бор,
Ҳар сўзимда чийлаган
Ям-яшил илдизим бор.

Меҳр кўрган одамдан
Элга қайтур муҳаббат,
Ҳар дилда юз ҳарорат,
Ҳар кўзда юлдузим бор.

НАСР

Абдужалол РАҲИМ

ЮРАҚДАН ОПТИМАН ВУЛҚОН

Тонгда яна ҳар кунгидек қисмимиз майдонида саф-
ландик. Ҳарбий хизматнинг бу саҳари бизга ёқимсиз
тухфа ҳозирлаганди. Қаршимиздаги ўйингоҳда Шар-
па ғоз юриш қилиб тинмай у ёқдан-бу ёққа бориб-ке-
ляпти. Унинг оёқлари остида бир аскар ербағирлаб
тирсак билан тинмай олға судралади. Шўрликнинг
бўйнидан арқон ўтказилган. Арқоннинг учи катта те-
мир қутига боғланган. Темир қути оғир, зил-замбил.
Бу, қутини қийналиб тортаётган аскарнинг чувалчанг-
дек куч йиға-йиға зўриқиб олдинга жилаётганидан ҳам
кўриниб турибди.

НАЗМ

Тоҳир ҚАҲҲОР

БИРЛИК

Бир сатрли шеърлар жаҳон адабиётида икки минг
йилдан бери бор. Бироқ улар қофиясиз. Ана шу нуқсони
боис уларни шеър деб қабул қилиш қийин... 1988 йилда
чиққан “Юлдузлар менинг боғим” китобимда “Енгилиш
– энг енгил иш”, “Турма бўлсанг, дунё, турма!” каби илк
бирликларим босилганди. Бирликлар ойлар, йиллар сайин
ўнта, йигирмата, ўттизта бўлиб кўпая борди. Ўзбек тили
имкониятларини, бойлигини кўрсата оладиган шеър тури
яралаётганидан ҳаяжоним ичимга сиғмасди. Ўттиз икки
йил китоб битишини кутиб ёздим, аммо битмади: чунки
тилимизда бирлик яратишга лойиқ сўзлар – чексиз...

УСМОН НОСИР

Насима (ҳаяжонда): Зўрсиз, даҳосиз, Усмон ака!

Усмон Носир: Сен сабаб, Насимам! Сен сабаб!

Насима: Вой, нега мен сабаб бўлай? Менгача ҳам ажойиб шеърлар, дostonлар ёзиб юргансиз-ку!

Усмон Носир: У ҳавас эди, ҳаваскор қаламкашнинг машқлари эди.

Насима: Энди-чи?

Усмон Носир: Энди ёзганларимга ўзим ҳам суқланаман. Ўқиб, маза қиламан. (*Қўлларини кўкка кўтариб хитоб қилади.*) Эҳҳ! (*Қиз чўчиб, ўзини орқага олади.*) Ҳа, нега сакраб тушдинг?

Насима: Билмасам... Ҳалиям юрагимда ҳадик бор. Бирдан, кутилмаганда ҳу-увв бирдагидай шапалоқлаб қоласизми дейман. (*Кулади.*)

Шерзод Комил ХАЛИЛ

КОРИ ҚАШИ ЧИНҚИРИҒИ

Ўша уйга кирганида шаман аёл ўғли
Тундал билан бирга кичкина қизалоққа ҳам
қараб ўтирганини кўрди. Шаман аёл маъюс:

– Габа, бу сенинг қизинг, лекин кечир,
аёлингни сақлаб қололмадим, – деди.

У индамади. Нима ҳам дерди? Энди
барибир Ергук қайтмайди.

Апон Габа қизчани бағрига босди:

– Кичкина Ергук! – деди. – Худо онангни
олди, сени берди. Унинг яшамаган умрларини
ҳам сен яша, қизим!

Насиба БОШМОНОВА

* * *

Хотиржам, хотиржам бўлолмам,
Ғалаён қилади ҳисларим.
Дардсизлик дардига йўл олмам,
У – ғамнинг чўққиси, минбари.

Тўфонли туйғуйим яримдир,
О, бутун туғёндан сургунман.
Бу юрак менга хўп ялинди:
“Сен мендай юракка бўйсунма!..”

**Худойберди
ТЎХТАБОВ**

Муҳаббат қўшиғи

Ҳикоя

Биродар, сен муҳаббат нима эканлигини биласанми, қалбинг ишқ оташида ловуллаб ёнганми, бирон қиз оромингни олиб, тунларни бедор ўтказганмисан? Шўх дарёларни чўлларга оқизмоқчи бўлиб, азим тоғларни кўпориб ташламоқчи бўлганингни эслай оласанми? Ҳа, биродар, муҳаббат кўп улуғ нарсa. У одам боласига қанот ва маънавий куч бахш этади. Мўъжизалар яратишга, тоғ бургутларидек юксак парвозлар қилишга ундайди.

Мен, биродар, бир муҳаббат қиссасини сўзлаб бермоқчиман. Бу воқеа бизнинг юртда, осмон билан ўпишган тоғлар орасига жойлашган кичкинагина қишлоқчада бўлиб ўтган. Қишлоғимизнинг гўзаллигини батафсил таърифлаб бериш қийин. Қояларга тирмашиб ўсган яшил арчалар ҳовлимизга соя ташлаб туради, йил бўйи томларда анвойи гуллар очилиб ётади, сайроқи кушлар дастурхонимиз атрофида учиб юришади. Ҳа, биродар, биз ана шундай гўзал маконда яшаймиз.

Бир кун директоримиз марказдан телефон қоқиб, “Сенга мол доктори юбордим, яхшилаб кутиб ол”, деб қолдилар. Доктор йигирма икки-йигирма уч ёш-

***Худойберди ТЎХТАБОВ** – (1932 – 2021). Ўзбекистон халқ ёзувчиси. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) филология факультетининг логика-психология бўлимини тамомлаган. Унинг “Шошқалоқ”, “Сехрли қалпоқча”, “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими”, “Беш болали йигитча”, “Қасоскорнинг олтин боши”, “Йиллар ва йўллар”, “Сехргарлар жанги ёки ширин қовунлар мамлакатаида”, “Мунгли кўзлар”, “Сир очилди”, “Омонбой ва Давронбой саргузашти”, “Жаннати одамлар”, “Сўқмоқлар” китоблари чоп этилган.*

лардаги барваста, икки бети қип-қизил мағиздай бир йигит экан. Шералини бир ҳафта обдон меҳмон қилдик. Шерали ҳам ўтиришларни гуллашиб юборадиган, хушчақчақ, тоғликларга ўхшаб аскиячи экан. Найни шунақанги эзиб чаларканки, юрак-бағринг сув бўлиб оқай дейди. Йигитнинг ана шу фазилати бизга жуда маъқул тушиб қолди. Биласан-ку, биз чўпонлар най овозини жони-дилимиздан ортиқ кўрамиз.

– Чўпон боласимисиз? – деб сўрайман йигитдан.

– Йўқ оға, ёшлигимда чўпонлар орасида кўп бўлганман, – дейди йигит завқланиб, – най чалишни ўшалардан ўрганганман.

Ишга ҳам жуда астойдил киришди. Совхознинг жамики туёқларини ҳеч кимга ишонмай ўзи рўйхатга олди. Биз ҳеч тушунмайдиган ғалати дорилар билан қўйларни бир бошқа, молларни бир бошқа эмлаб чиқди. Шаҳарда болалар докторининг ҳурмати қанчалик зўр бўлса, биз чўпонлар орасида мол докторининг ҳурмати ҳам шунақанги зўр бўлади. Ахир, молларимизни жону дилимиздан ҳам ортиқ кўрамиз-да.

Шералини астойдил севиб қолдик. У кечкурунлари чарчоғини тарқатиш учун сеvimли найини чалиб, тўпланганларни хушнуд қиларди. Биз аста-секин унинг сўлим куйларига жуда ўрганиб қолдик. Агарда биз ундан бирон куй чалиб беришни илтимос қилсак:

– Қанақасидан бўлсин? – деб сўрарди у кулимсираб.

– Қувноғидан бўлсин! – дерди ёшлар.

– Чўли ироқни бир эшитайлик! – дерди кексалар.

У ҳар қандай куйни ҳам маромига етказиб, жуда ўхшатиб чаларди. У ижро этган куйларда ошиқларнинг ноласи ҳам, оналарнинг алласи ҳам, майсаларнинг шитирлаши ҳам эшитилиб тургандай бўларди. Унинг куйлари қалбимизнинг энг нозик торларини чертиб юборарди. Бир хиллар узоқ йиғлаган одамдек чуқур хўрсиниб кўйишар, бошқалари эса худди сеҳрлангандек қотиб қолишарди. Баҳор кунларининг бирида, окшом пайти эди, майсазорда биз одатдагидек, унинг куйларини тинглаб ўтирган эдик. Шерали катта тош устига ўтириб олиб, сайхон томондан мис баркашдек қизариб чиқаётан ойга тикилганча най чаларди. У куй орқали атрофимизни ўраб олган ва биз ҳеч қачон қадрига етмаган гўзаллик ҳақида сўзларди. Кўз ўнгимизда гоҳ шиддатли тоғ шалолалари пайдо бўлар, гоҳ шафақдек қип-қизил шалолалар ястаниб кетар, гоҳ бу куй дарё тўлқинларига айланиб асов тойчадек қутуриб қирғоқларга уриларди. Бу куйда тоғ гулларининг нозик нафосати ҳам севишган калбларнинг қайноқ ҳарорати ҳам борга ўхшарди. Бир маҳал бошимни кўтариб қарасам, Ғулом чўпоннинг қизи Гуласал йигитга тикилганича қотиб қолибди, унинг шахло кўзлари бир нав ёшланган эди. Йигит най чалмас эди, йўқ, у най орқали эндигина ўн саккиз баҳорни кўрган ана шу қизга муҳаббат изҳор қилар эди. Икковлари ҳам ҳамма нарсани унутгандек, бир-биридан бошқа ҳеч кимни кўришмасди “Булар севишиб қолган”, деган дахшатли фикр бошимга келди ва кўрқиб кетдим. Ахир, бу қизчанинг унашиб қўйган йигити Ортиқали ҳам худди шу ерда ўтирган эди.

Ой тиккага келгунча ўйнаб-кулдик, тарқалётганимизда Ортиқали Шералига яқинлашиб:

- Тўхтанг, гап бор! – деди.
- Хўп, эшитаман, – деди Шерали.
- Менга ҳам бир куй чалиб берсалар.
- Қанақасидан эшитмоқчисиз.
- Бахт ўғриси ҳақида... – Ортиқали шу пайтда жуда ғалати бўлиб кетди.

Муштлари қисилган, кўзлари ғазаб ва аламдан чакнар, аллақандай ички дард вужудини ларзага солган эди. Шерали ҳам секин ўрнидан турди-да, хотиржам бир кайфиятда:

- Бунақанги куй йўқ, – деб қўйди.
- Бор, чаласан!
- Чалмайман.
- Чаласан! Бўлмаса бошингни ёраман.

Шерали бир одим олдинга ташлаб:

- Қани бир кўрайлик-чи, – деди истехзо билан.

Йўқ, Ортиқали уролмади. Кўлидаги қамчини боши узра кўтариб аста орқага чекинди.

– Қадамингни билиб бос, – деди у энтикиб, – тагин ёш жонингга жабр қилиб қўймагин...

Ортиқали сакраб отига минди-да, устма-уст қамчи босди.

Гуласал билан Шерали бир-бирларини севиб қолганлари ҳақидаги тахминим тўғри бўлиб чиқди. Орадан уч-тўрт кун ўтгач, кечқурун қўрадан хашак жанжалини тинчитиб қайтаётган эдим. Харсанглар орасидан ғовур-ғувур товуши эшитилиб қолди. Секин бориб қарасам, икковлари юзма-юз ўтириб олиб сўзлашяпти:

– Гуласал, муҳаббатимни қабул эт, йўқ дема! – аллақандай ўзига ярашмай-диган овоз билан дерди Шерали.

– Садақани бошимга ураманми? – деди қиз.

– Нега энди садақа бўлсин? Севиб қолдим, вассалом.

– Шер оға, сиз докторсиз, мен чўпон қизиман, чўпонман. Сизнинг тенгингиз эмасман...

– Ундай дема. Истасанг, мен ҳам қўй ҳайдайман, чўпон бўламан, таёқ судраб ёнингда юраман...

– Мени унашиб қўйишган! – сакраб ўрнидан туриб кетди Гуласал. Беш-ўн одим юргач, орқасига қайтиб, югуриб келди-да, бошини Шералининг кўксига қўйиб, пиқирлаб йиғлаб юборди.

– Нега йиғлайсан, йиғлама! – юпатмоқчи бўлди йигит. Қиз бошини кўтариб, бироз чекинди-да, нозик қўллари билан оловдек ёниб турган юзини беркитиб: “Керакмас, керакмас!” деб қичқириб йиғлаганча сой томонга тушиб кетди...

– Тўхта, Гуласал! Шу аҳволда юбормайман сени, тўхта дейман, – қичқирди Шерали. Гуласал харсангтошлардан бирига ўтириб ҳайқириб оқаётган сойга

ўйчан тикилганча узоқ жим қолди. Тошқин сой сувлари тошдан-тошга урилиб гўё икки қалб қувончларини ифодаламақчи бўлгандек чапаклар чалиб, тўлқинлар отар, мавжланар, қаёққадир ошиқар эди.

– Шер ака, – деди ниҳоят Гуласал бироз ўзига келгач. – Бир нарса сўрасам майлими?

– Сўра, Гуласал.

– Кетмоқчи эмишсиз, ростми?

– Кетмоқчи эмасман, Гуласал, ўқишга бормоқчиман.

– Демак, кетиб қолар экансиз-да?

Йўқ, аспирантуранинг сиртки бўлимида ўқимоқчиман, Гуласал.

Шерали олис-олислардаги қорли тоғ чўққиларига кўз ташлаб секин гапирди:

– Бу ердаги меҳрибон, оқкўнгил дўстларимни, таърифини ҳеч адо қилиб бўлмайдиган бу гўзал адрлару анвойи гулларни, поёнсиз лолазорларни ташлаб ҳеч қаёққа боролмайман. Йўқ, мен бу ўлкага қалбим билан боғланганман, бир умрга қолиб кетаман.

Анча маҳалгача яна икковлари жим бўлиб, сойнинг шовқинига кулоқ солаётгандек гап-сўзсиз ўтирдилар.

– Ўнинчини битираётганимда, – гап бошлади Гуласал худди ўзига-ўзи деяётгандек паст овоз билан, – мен ҳам катта шаҳарларга бориб ўқисам деб орзу қилардим... Орзуларим фақат бир хаёл экан...

– Ҳозир ҳам кеч эмас-ку, Гуласал?

– Йўқ, энди ҳаммаси тамом. Менинг бошимни боғлаб қўйишган, қафасга солинган қушман, учолмайман...

Қиз гўё ёнида ҳеч ким йўқдек охишта ўрнидан турди-да, сой бўйлаб секин-аста юриб кета бошлади.

Шерали ўйга толганича узоқ ўтириб қолди. Мен баттарроқ кўркиб кетдим. Нега десанг, биродар, икковлари учрашганлари ҳақида овоза тарқалгудек бўлса, яхшилик билан тугамаслигига кўзим етар эди. Мен шу юртнинг бир улуғи сифатида ҳар қандай бўлса ҳам юз бериши мумкин бўлган фалокатнинг олдини олмоқчи бўлдим. Шерни “Келинбосди” довонидаги кўзиларни кўриб келишга таклиф этдим. Майсазор оралаб от устида худди аразлаб қолгандек жимгина борардик.

– Уни севиб қолдингми? – деб сўрадим секингина.

Шерали анча маҳалгача индамай, отнинг дупурига кулоқ солгандек жим кетди. Ниҳоят, бошини илкис кўтариб:

– Шундай! – деди ўйчан ҳолда.

– Яхши бўлмабди.

– Биладан, оға.

– Нимани биласан?

– Унашиб қўйган йигити борлигини, бунинг учун мени соғ қўймасликларини – ҳаммасини биладан. Лекин, оға, бу иш менинг ихтиёримдан ташқари бўлди.

– Хўш, энди нима қилмоқчисан?
– Уйланаман... Бошқа илож йўқ.
– Ортиқали-чи? Эл-юрт-чи, урф-одатимиз-чи?
– Мен ҳеч нарсани билмайман... – Шерали отига жаҳл билан қамчи босиб мендан илгарилаб кетди.

Шундан сўнг унинг феъл-атвори жуда ғалати бўлиб қолди. Кун бўйи отарда, қўйларнинг ёнида бўлади. Бўш қолди дегунча майсазор орасига кириб кетади-да, ўша ерда бирон тошнинг устига ўтириб юракни эзиб юборадиган куйлар чалади. Энди у қўй-қўзиларни ҳам, дағал табиатли чўпонларни ҳам астойдил севиб қолганга ўхшайди. Гоҳо қишлоқда ҳафталаб кўринмас, зарур бўлганда уни отардан топардик. Ўша йили планларимиз ҳар жиҳатдан ошиб-тошиб кетди.

Чўпонларимиз бошқа овулнинг чўпонлари билан учрашиб қолсалар, “Ишнинг кўзини билиб ишлаш керак-да!” деб кериладиган бўлиб қолишди. Лекин, биродар, бугунми, эртами бир фалокат юз беришини сезиб турардик, Шералининг қиз билан яширин учрашганлари Ортиқалининг қулоғига бориб етган, мишмишлар кўпайиб кетган эди.

Қиш яқинлашиб, узоқ-яқиндаги отарлар қишлоқ яқинига қайта бошлади. Дадаси қўй ҳайдаб кетган Гуласал ҳам қайтиб келди. Қишлоғимиз яна гавжум бўлиб қолди. Шералининг ёз бўйи хувуллаб ётган уйида яна ўша мунгли най садолари эшитилиб қолди. Энди у ўтган йилдагига ўхшаб, дуч келган куйни чалиб кетавермас эди. У, биродар, фақат тоғликлар орасида машҳур бўлган, ишқ-муҳаббатни изҳор қилувчи куйларнигина чаларди. Лекин бу йил унинг кулбасига ҳеч ким келмас эди. Бировнинг қаллиғига кўз олайтириб, урф-одатимизни ҳақорат қилгани учун деярли ҳаммамиз ундан юз ўтирган эдик.

Йигит яққаланиб қолган эди.

Гуласал билан мактаб биносида гаплашиб ўтирганларини кимдир кўриб қолибди. Бу Ортиқалиларнинг хонадонини қаттиқ таҳқирлаган бўлса керак, ҳаммалари ғазабга келиб, мушт тугиб қолишди. Биз кўрқиб кутаётган фожа шу кечасидан қолмай юз бериши муқаррар бўлиб қолди.

Қош қорайганда ҳовлимга Гуласал энтикиб кириб келди. Сочлари тўзғиган, қорда ялангоёқ югуриб келганидан бутун вужуди кўкариб кетган.

– Нима гап? Ўзингни боссанг-чи, қизим! – дедим унга пешвоз чиқиб.
– Уни ўлдириб қўйишади.
– Кимни?
– Шер акамни.
– Ким ўлдирад экан? – дедим апил-тапил кийиниб.
– Ортиқали акам, укаси, отаси учовлари уникига ўтиб кетишди, Ҳабиб оға, – тезроқ боринг. Ахир, Шер акамда ҳечам айб йўқ, ҳечам. Унинг кимлигини сиз жуда яхши биласиз-ку!

– Йиғлама, Шерали ҳам бўш келадиган йигитлардан эмас, арслондек кучи бор, – дедим Гуласалнинг кўнглини кўтариб ва ўша заҳотиёқ сўқмоқ йўл билан

Шералининг уйига етиб бордим. Жуда вақтида келибман. Шералини аллақачон ўртага олиб калтаклагани шайланиб туришган экан.

– Нега тўпландиларинг?! – шундай бир вазоҳат билан қичқирдимки, назаримда, учовлари ҳам сакраб тушгандек бўлди.

Уришиб сўкиб ҳаммаларини ташқарига чиқариб юбордим. Шерали билан анча маҳал гап-сўзсиз ўтирдик.

– Нима қилиб қўйдинг? – деб сўрадим.

– Ҳеч нарса қилганим йўқ, – деди Шерали бошини ердан кўтармай.

– Сен ҳозир жўнаб кетишинг керак.

– Кетмайман... – деди Шерали негадир муштларини қисиб.

– Кетасан!

– Кетолмайман, Ҳабиб оға, севганим учун мени калтакламокчи бўлсалар, бошимни тутиб бераман.

Мен Шералини шу яқин кун ичида жўнаб кетишга, отпускасини шаҳарда, ота-онасининг ёнида ўтказиб қайтишга кўндирдим. Тун бехатар ўтсин учун уни ўз уйимга олиб кетдим. Ўша куни кечаси билан қор ёғиб чиқди. Шу ёққанча бир ҳафтача тинмай, бўралаб уриб берди. Ҳамма нарса оппоқ қор остида қолиб кетди. Қўйларимизни этакроққа олиб кетишимиз керак эди. Ўша ерда пана жойлар ҳам, ғарам-ғарам хашакларимиз ҳам бор эди. Қордан сўнг, шамол туриб ҳаммаёқни музлатиб берди. Қўйларимиз оч-наҳор қолди. Хашак келтиришнинг ҳеч иложи йўқ эди. Бахтсизлик бошланганининг ўн биринчи кунда вертолётда хашак келтиришди-ю, лекин бу янги туққан совлиқларга ҳам етмади.

Биз чўпонлар тўпланиб маслаҳат устига маслаҳат қилардик. Бошимиз қотиб қолган эди.

– Машинага йўл очиш керак, – деб қолди бир кекса чўпон, – ҳа, шундай, бундан ўзга чорамиз йўқ.

Жуда яхши таклиф. Лекин ўша машинани бу ерга биринчи бўлиб ким ҳайдаб келади? Биз совхоз марказига телефон қилиб, ўз фикримизни айтган эдик, шофёрлар соддадил чўпонлар устидан роса қулишибди. Биз даҳшатга тушиб қолдик. Ахир, ўзинг ўйлаб кўр, биродар, тўрт минг қўй-а?

Биз яна тўпландик. Бу гал бола-ю чақаларимиздан тортиб, эр-хотин – ҳаммамиз тўпландик. Ҳатто яккаланиб, камсуқум бўлиб қолган Шер ҳам келган эди. Нима қилиш керак, ҳаммамиз ана шу ҳақда ўйлардик.

– Машинани мен бошлаб келаман! – деб қолди шу пайт Шер ўрнидан туриб.

– Қандай қилиб? – Ҳаммамизнинг бошимизга шу фикр келди. Кўпчилик, бу йигит ҳалигача қишлоқдан чиқиб кетмагани учун, муштини тугиб ўтирган эди.

– Бу паҳлавон машинани орқалаб келмоқчи, – деб пичинг қилди Ортиқали.

Кўпчилигимиз машинанинг бу ерга эсон-омон келишига ишонмасак-да, йигитга оқ йўл тилаб қолдик. Ҳазил-ҳазил билан уни йўлга отлантириб юбордигу, лекин ўзимиз кўрқиб кетдик. Ёнидаги шофёр билан жарга қулаб кетиши ҳеч гап эмас эди. Ҳаммамиз совхоздан телефон қилинишини кутиб, тун билан мижжа қоқмай чиқдик. Ниҳоят, эртасига, “Машина хашак олиб йўлга чиқди”,

деган хушхабар келди. Ўша пайтда биз, қанчалик хурсанд бўлганимизни сен тасаввур қила олмасанг керак. Ёшлар дўппиларини осмонга отишди, кексалар бир-бирларини кучиб табриклашди. Ҳа, биродар, қўйларимиз омон қолишига нажот топилгандек эди. Биз машинага биринчи бўлиб йўл очган жасур шофёрни урушдан ғолиб қайтган қаҳрамонни кутгандек зўр тантана билан кутиб олишга қарор қилдик. Қўйларимиздан энг семизларини танлаб сўйдик, яхши кунларга атаб асалдан тайёрлаб қўйган хушбўй шаробларимиз бор эди, ана ўшалардан келтириб қўйдик. Ҳа, биродар, биз тоғликлар, қаҳрамонлик нима эканлигини яхши тушунамиз ва қаҳрамонни бошимизга кўтариш қўлимиздан келади.

Кечга томон машина овози эшитилиб, ҳаммамиз ўша томонга қараб югурдик. Гилдиракларга кўпол занжирлар боғланган катта грузовикни ўзимизнинг Шералимиз ҳайдаб келмоқда эди. Ҳа, бир неча кун аввал биз қишлоқдан қувиб чиқармоқчи бўлган Шерали! Халоскоримиз, албатта, ўша бўлиб чиқишини ҳеч ўйламагандик. Шунинг учун аввалига жуда шошиб қолдик. Кейин ўзимизни қўлга олиб, машинанинг тўхташини кутмаёқ кабинага ёпирилиб, Шералини чиқариб, осмонларга отдик, юз-кўзларидан ўпиб табрикладик. Худди шу пайтда Гуласал кутилмаган бир иш қилди. Ҳаммамизнинг кўз ўнгимизда оломонни ёриб ўтиб, Шералига яқинлашди-да, бўйнига осилиб, совуқдан кўкариб кетган юзларидан ўпиб олди. Ҳеч ким ажабланмади. Ҳа, биз Шерали учун бир эмас, ўнта қизимизни ҳам беришга тайёр эдик. Юртимизнинг отахонлари “Икковлари қўша қаришсин”, деб дуои фотиҳа қилишди. Ана, кўрдингми, биродар, муҳаббат кишини қанчалик ҳимматли қилиб қўяр экан. Ҳа, муҳаббат кўп улуғ нарсас, севмаган, севилмаган бўлсанг, биродар, сен уни ҳеч қачон тушунмайсан. Уларнинг кейинги ҳаёти ҳақида сўрамоқчи бўлганимизни сезиб турибман. Ҳозир дунёда икковларидан кўра бахтлироқ одам бўлмаса керак. Икки фарзандлик бўлишди. Қизларининг отини Муҳаббат, ўғилларининг отини Бахтиёр қўйишган. Шералининг кўлидан ҳамон найи тушмайди, севган, севишганлар ҳақида чўпонларимизнинг бахти, бахтиёрлиги ҳақида қуйлагани-қуйлаган.

Сумбуладан элчи келар

Туркум

Ойдин ҲОЖИЕВА

Ёзларимнинг тафти кайтиб, оз-оз бўлиб,
Сунбуладан элчи келди аёз бўлиб.

Ёшлигимнинг турналари шайланадир
“Борса-келмас” юртга баланд парвоз бўлиб.

Ҳар дақиқам – кўлдан учган нақдим, дедим,
Ҳар бир куним – мерган отган шаҳбоз бўлиб.

Тўрт фаслимдан гилам тўқир бўзчи тақдир,
Иссик-совуқ кунларимга ҳамроз бўлиб.

Бул бўзчининг мокилари жон поралар,
Арқоғига юрак қоним пардоз бўлиб.

Ер бағирлаб эниб учдим, кўкни қучдим,
Қанотимда мажруҳларим мерос бўлиб.

Аё, тақдир, қаҳратонли тунларингдан
Ўчмай ўтай, бир шуълайи ихлос бўлиб.

* * *

Дафтардаги бу дардларни
Сен ўқима, нозигим.
Тоғдай оғир ва залворли
Маним тақдир ёзиғим!

Ойдин ҲОЖИЕВА – Ўзбекистон халқ шоири. 1942 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) филология факультетини битирган. Шоиранинг “Шабнам”, “Манзиллар”, “Орзу гули”, “Тароват”, “Тамал тоши”, “Ишонч юлдузлари”, “Паноҳим”, “Шом шуъалари” сингари кўплаб китоблари нашр этилган.

Жимжитгина, беҳолгина,
Юрганларим ёлғондир.
Бир юракка, бу аёлнинг,
Қамалган минг бўрондир.

Юрагимнинг бир дарзларини
Қирк чегачи улолмас.
Синган дилга қирқ йил бекор,
Асло бутун бўлолмас.

Қизил гулим, чақнаб турган
Менинг тоза палагим.
Юрагимни чақмоқ урган,
Бўйлама, жонҳалагим.

Ўн гулингдан битта гулинг
Очилмаган санамсан.
Булутсиздир сенинг йўлинг
Сен мусаффо оламсан.

Ўттизингда ўн тўрт кунлик
Ойдаи тўлиб турибсан.
Кўзларингда ишқ, мафтунлик,
Бека бўлиб юрибсан.

Сендан узоқ бўлсин бало,
Бахтинг кўрай, нозигим.
Яратганнинг ўзи сени
Қўллаб тургай, нозигим!

* * *

Бугдой ноним бўлмаса,
Бугдойгина сўзим бор,
Ҳар сўзимда чийлаган
Ям-яшил илдим бор.

Меҳр кўрган одамдан
Элга қайтур муҳаббат,
Ҳар дилда юз ҳарорат,
Ҳар кўзда юлдузим бор.

Молим етмаганига
Жонимни қилдим нисор,
Дўстга очиқ остонам,
Келса ёруғ юзим бор.

Туз баҳона ким келди,
Қарз баҳона ким келди,
Ғарибона ким келди –
Ўртада нон-тузим бор.

Гойибона, юзма-юз
Эл тутинган жонимсиз.
Шоирам деб сийлаган
Хур Ўзбекистонимсиз.

* * *

Даҳри дунни туздингиз бизга атаб,
Тўрт буюк унсур яротиб, бутлаб.

Тўртта иқлимни яна аъмол этиб,
Тўрт мучамни соз, баркамол этиб.

Тўрт кутбни йўлима роҳ айлабон,
Тўрт фаслни шахдима шоҳ айлабон.

Катта олам сахнини майдон қилиб,
Қўйдингизку, бандангиз ҳайрон қилиб.

Борадурмен чўнг талотўплар аро,
Неча ғирром, неча дилхўблар аро.

Меҳрига лойиқ кўрди яхшилар,
Оғзида ошиини берди яхшилар.

Гоҳда хирмоним совурди ўзгалар,
Дўзах ўтида қовурди ўзгалар.

Ёп-ёруғ кунда йўлим йитмишди гоҳ,
Ёзуғимга юз бало битмишди гоҳ.

Мен ёниб кулдан чиқиб, қақнус бўлиб,
Ўз-ўзимни топдимо, ҳур қиз бўлиб.

Бир тавалло қилганим – сиз бўлдингиз,
Раббано, ҳар ерда ҳозир бўлдингиз.

Халқ билиб айтмиш: етимга – ёр Худо,
Бандадин кўрдим жафо, Сиздан – вафо.

* * *

Бу сахар, бу сахар мунаввар,
Гўдакдай оромда баҳру бар.

Ой – туннинг қаймоғи, илиги,
Тушларнинг беғубор пилиги –

Юлдузлар тилида сўз бўлар,
Тандаги ҳар муча – кўз бўлар.

Сут ичсанг дур бўлар кеча бул,
Ҳар дуо – нур бўлар кеча бул.

Дарёда Ҳут бўлган ўзингсан,
Илоҳий ўт бўлган ўзингсан.

Игнадай топганинг тоғ бўлар,
Тор кулбанг – жаннатий боғ бўлар.

Юрагинг тубига қарагил:
Аллоҳдан мўъжиза бу манзил.

Неларга бўлибдир хазина,
Не сирни сақлар бу дафина.

Айт, хою ҳавасми ё ҳасад,
Инсофми, меҳрми, диёнат.

Озорми, эҳсонми ё хислат,
Не бор, бу мулкатда омонат?

Эй, ғафлат бандаси, кўзни оч,
Ўзинга-ўзингсан зўр тилмоч.

Иймонни маҳак тош қилурсан,
Мисмисан, кумушсан – билурсан.

Тун – кадр.
Жон – кадр.
Дил – кадр.
Лайлатул кадр.
Лайлатул кадр...

* * *

Ариқ бўйларида чучмома бўлсам,
Қизлар суҳбатида дилнома бўлсам.
Қўнглига қил сиғмай қолган кезларда,
Қизимга бир таскин-ҳангома бўлсам.

Набирам тилида эртакка дўнсам,
Дарахтлар лабида куртакка дўнсам.
Ўртачўл ёқларда баҳор сарпоси –
Лолақизғалдоққа, чечакка дўнсам.

Бухор зардўзларин кўз нури ёнган
Заррин қатимларда палакка дўнсам.
Бўстон осмонида шамолга ошиқ
Қамиш қобирғали варракка дўнсам.

Ота-бобом ётган азиз тупрокда
Куйлаб турган кумуш теракка дўнсам.
Онам қирқ йил кутиб ухлай олмаган,
Акамдан келган хуш даракка дўнсам.

Моҳи рамазоним, ижобат ойи –
Оҳ, десам – оҳи муборакка дўнсам.

* * *

Алмисокдан қолган бу дунё
Сиздан қолар, бизлардан қолар.
Шоҳларга ҳам қилмаган вафо,
Гавҳар тожли кезлардан қолар.

Гардкам дейсан – ошиғинг олчи,
Сомон каби совруласан гоҳ.
Гоҳ омадинг ўнг дейди фолчи,
Бугдой каби қовруласан гоҳ.

Тегирмоннинг дўлида қолиб,
Омон чикмоқ гоҳида мушкул.
Минг ажалдан чиқадир қолиб,
Кимки бўлса иродага қул.

Бу дунёнинг минг битта тўри
Тортанакдай ўрар бизларни.
Маккор тақдир, кўзёшлар шўри
Сарғайтирар қизил юзларни.

Шунча шўриш, ғавғоси кўзда,
Кетолмайсиз жаннатга қочиб.
Қари дунё яшар хур қиздай,
Кўнглимизда ғунчалар очиб.

* * *

Умрим бўғотиға қор тушди неча,
Лайлак қорлар ёғди афсона айтиб.
Ҳаётимга янги йил кирган кеча
Ҳар гал болалигим учратдим қайтиб.

Кумуш теракларнинг қир учларида
Тилла исирғадай қолган варраклар.
Бир ҳовуч нур ўйнаб кулгичларида
Ўсмирлигим келар ҳар йил дараклаб.
Аллоҳдан мўъжиза кутган гўдакдай
Тутсам она тақдир этакларидан,
Қор босган тоғлардан сайраб какликдай
Йилларим чиқар қиш эртақларидан.
Кўзимла, эркалаб ғунча қизларни,
Дилбар сингилларим манглайин ўпдим.
Шамолдай айланиб дала-тузларни,
Гуллар япроғига шудринглар сепдим.
Қорхат олиб келган кемшик болакай –
Остонамда турар шошқалоқ элчи.
Анҳор сукутида чалиб оқар най
Вакт деган ғанимат ғаройиб йўлчи.
Ёғоч дарчаларнинг зулфинларида
Мурғак қўлларимнинг тафти товланар.
Қўкка ўрлаган тут ажинларида
Ўн тўрт кунлик ой ўтовланар.
Қизийди гап-гаштак, ҳангома, гурунг,
Танчада биқирлаб қайнайди қумғон.
Кимдир “Кунтуғмиш”дан ўқий бошлар сўнг,
Ернинг илдизига туташади жон.
Борлиқни чулғайди жаннатий ифор,
Оппоқ камалақдан қамашади кўз.
Замин сукутида гувлайди бедор,
Юрак – кул ичида тирилган Қақнус.

* * *

Ишқ майин ичдим, ишқпарас бўлдим,
Парвоналарга ҳамнафас бўлдим.

Парт бўлди жоним, ҳар оҳ дудинда,
Ожиза эрдим – забардаст бўлдим.

Ким айтдурким: осмон сутунсиз,
Фалакка тоқи муқарнас бўлдим.

Харобат ичра хору хас эрдим,
Пойингни ўпгач, муқаддас бўлдим.

Девоналиғдан топдим ҳаловат,
Жонфидалиғдан ўзим маст бўлдим.

Чархи самода эрдим сўник тош,
Заминга Ойдин мухаммас бўлдим.

Сабримнинг қалқони мустаҳкам

Самад ДАМИНОВ

* * *

Армоннинг залворли либоси
Жисмимга тош каби ботади.
Кунларнинг бузилмиш ҳавоси,
Тунларчи аждардек ютади.

Тонгларни кутаман интизор,
Кўзимда яшайдир оймомо.
Капалак мисоли жуссам бор,
Бунча тор келмаса бу дунё?

Юракни чўқийди қузгунлар,
Панжасин ботириб кўксимга.
Дўстингман деган, шум малъунлар
Тарсаки туширар юзимга.

Майли, мен барига чидайман,
Сабримнинг қалқони мустаҳкам.
Ғанимлар тош отсин синмайман,
Тошлари қоядек бўлса ҳам.

Самад ДАМИНОВ – 1956 йилда туғилган. Бухоро давлат педагогика институтининг ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Муҳаббатдан сўзлайман”, “Тиниқ тўйгулар”, “Қатрадаги нур” номли шеърий ҳамда “Изтироб”, “Ҳижрон кунлари”, “Тўёна” деб номланган насрий китоблари чоп этилган.

Замонлар келади йил ошиб,
Гул унар кафтимда чиройли.
Бошимга қўнгайдир бахт куши,
Сўзлашиб қоларлар бинойи.

Яхшию, ёмонга гинам йўқ,
Бағримни очаман самодек.
Тилагим: гул тутсин қилмай дўқ,
Одамлар яшасин Худо деб!

* * *

Рухим чинкиради, йўқ кўзда ёши,
Самони титратиб чопар тўрт томон.
Қайнаётир мункар-накирнинг доши,
Гуноҳим кўп, тушсам чиқмайман омон.

Сабрнинг арқонлари чирт-чирт узилган,
Тасаллининг қўлимдан тутгани ёлгон.
Қатимдек ингичка жоним тортилган,
Игна туйнугидек гўёки жаҳон.

Шу туйнукка сиғмай бораяпман, ох!

* * *

Хаёл кўчасида кезардим тентиб,
Қоп-қора шарпалар орасида жим.
Яшаш жон-жонимдан кетганди ўтиб,
Лиқиллаб турарди омонат жоним.

Сен пайдо бўлдингу яшарди олам,
Қайтадан қон оқди томирларимда.
Суянчиқ бўлиб юр ёнимда, эркам,
Гоҳ хафа, гоҳида шод кунларимда.

Пешонамга азал битилганингни,
Нега билмаганман шу кунга қадар?
О, умрим қувончи, қайларда эдинг,
Сени қидирганман қанча дарбадар?

Кел, қўлимдан тут, қўлларинг узат,
Ҳеч ўрин қолмасин дард, риёларга!
Фурсати етганда, азизам, албат,
Кетурмиз, ғами йўқ кенг маъволарга!

* * *

Рост, қалбимнинг чил-чил сингани,
Борлиғимни кемирган оғриқ.
Бағрим ёқиб алам гулхани,
Кўксим тешиб ўтди неча ўқ.

Қандай бўлсам, ўша-ўшаман,
Эътиқодим ҳамон бус-бутун.
Чорласада, ажал дафъатан,
Пок имонла кетаман бир кун.

* * *

Бу тун хаёлимни банд этдинг, эркам,
Бир зум кўз ўнгимдан кетмадинг нари.
Жуда ҳам соғиндим сени, фариштам,
Тоабад ёнимда қолсайдинг қани?

Юрак ҳаприқади, топмайди таскин,
Олтин қафасдаги мисли жажжи қуш.
Ох, тенгсиз малагим, сен деб, юрак хун,
Қара, мен пойингда ётибман беҳуш.

Кунлар ўтаяпти, чориғин судраб,
Айтгил, висолингга қачон етаман?
Шаҳло кўзларингни, юзингни, моҳтоб,
Кўрмасам дунёга сиғмай кетаман.

Жоним, кел!

Абдужалол РАҲИМ

Юракдан отилган вулқон

Ҳикоя

*Оролнинг сувини қуритдик, ерни, осмонни булғадик.
Бир-биримизга тинмай қурол ўқталамиз.
Яна қандай бад амаларимиз қолди экан,
Парвардигорим!*

Ўшанда, ҳарбийга олишганда, ўн саккиз ёш бўз йигитлар эдик. Биримиз – қора қош, бугдойранг, қуёшли далалардан, бошқамиз – малласоч, оқ қайинли ўрмонлар қуршовидаги овлоқ қишлоқдан. Куз фасли бўлсаям, қуёш заминни тандирдек қиздирарди. Бизни қаерларга олиб келишди, деган ўй ҳаммамизнинг кўнглимиздан ўтарди. Энди нима бўлади? Бу ноаён маконда, онамизнинг бағридан йироқда бесару нотаваон бўлиб қандай яшаймиз? Бироқ, мурти сабза уриб қолган йигитлармиз. Йигитлик ори устун, бу ҳақда бир-биримизга оғиз очмаймиз.

Ҳа-а, кўнгилнинг соғинч ила лиммо-лим кемтиклиги-ю, тилларимиз осилиб қолгунча югур-югурларга – бари-барига чидайдиган ўн саккиз ёшда эдик. Йигит бу ёшда Ватанга хизмат қилади. Ватан битта бўлади, аммо ҳар кимнинг киндик қони тўкилган ўз Ватани бор. Биримизга серқуёш далалар Ватан, бошқамизга оқ қайинли, эпкин қудратила шовуллаган ўрмонзорлар. Алқисса, пахталик саллоти энгил-бошларни кийи-иб, хизматимизни бошлаб юбордик.

Келиб қолган кентимиз ҳам янгича ҳаётимиз сингари ғалати эди. Юзни қиблага тутганда сўл томон қумлоқ салтанат – саҳро, ўнг ёқда кўпириб оқаётган жўшқин дарё. Шу ўртада жуда-а кўҳна бир шаҳарча.

Ўрганишимиз қийин бўлгани – зил-замбил керзавой этик. Аммо-о аскарни аскар қиладиган мана шу пойабзали экан. Саҳарлаб оёққа иламизу, ўринга ётаётганда ечиб роҳатланамиз.

Икки ошёнали симкалавотларда ётамиз. Пастдаги ўринга юртдош дўстим Файзулла жойлашди. Мени ҳурматлашди-и чамаси, юқоридан жой беришган. Навбатчи аскар томоғини йиртиб “От-бо-ой!” дея қичқирганида лип этиб “партўшагимга” чиқиб оламан. Тез кунда юқорига сакрашнинг шундай ҳадигини олдим-ки,

Абдужалол РАҲИМ – 1953 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Ломакон”, “Мугат фолбин”, “Йўлда кетаётган одам” номли ҳикоя ва қиссалар тўпламлари, “Ибн Сино” романи чоп этилган.

уйкусираган Файзулла жойига келиб улгурмасидан мен ўринга кириб кетаман-эй. Сўл томонимда Қундузов (ўзбекчасига) ётади. Мен уни “Мишажон” дейман. Ўша, оқ қайинзор ўрмонлар ўртасидаги овлоқ овуллик йигит.

Ўн олти соатли шамолдек елиб-югуришлардан қутулиб, бошимизни ёстикқа қўямизу, уйкуга кетамиз. Бу ўн олти соатнинг қоқ ярми ўқув хонасида ўтади. Ажал қуроли осган учоқ – ҳарбий самолётни ўрганамиз. Бизга сержант Қарғаев (ўзбекчасига шундай) акамиз бошлиқ. Жигарранг соч, қизил юз, тили чучук бир йигит. Унинг айтгани-айтган, дегани-деган. Хайтовур, акамининг кўнгли очикқина. Ичак-чавоғи очиб қўйилган учокни илк бор кўрганда рангимиз ўчиб кетди. Бу минг бир темир мурватларни қандай ўрганамиз, деб-да. Қараб турсанг кўзинг тинади. Дўппи кийган қизларнинг соч ўрмига ўхшаб бир-бирига чирмашган рангин темир найчалар, аллақанча симлар... Бироқ дардимизни ичга ютдик. Энангни уйимас армия, эътироз учун ҳам жазо бор. Яъни, сафдошларинг роҳатлани-иб ўринга ётаётганларида сен зил-замбил этигингни ечмайсан, ўша пойабзал топтаган хоналарни “ойнадек ялтиратиб” ювасан. Аммо шуни била туриб ҳам кимдир юрак ютиб заиф овозда нола қилди:

– Ўрганолмайми-из буни...

Сержант Қарғаев акамиз кулиб юборди:

– Биз ҳам шундай деганмиз аввалига.

– Энди-чи?

– Бошингни оғритма. Уйда велосипединг борми?

– Бо-ор, – малласоч йигит мамнун бўлиб, оғзини тўлдириб жавоб қилди.

– Таъмирлаганмисан?

– Албатта-да!

– Демак, самолётниям таъмирлайсан ҳали.

Биз Қарғаевнинг гапига ишонқирамай анграйдик. Сержантимиз бунга сари завқланиб, бошидан ўтган ғалати-ғалати воқеаларни айта бошлади. Унинг олди-қочдиларидан зерикиб, кулоғимга овози кирмай қолди. Атрофга аланглаб хонани кузата бошладим.

Ўқув хонамиз катта. Бир томонига уруш йилларидан қолган бомбалар териб қўйилган. Биз бу бомбаларни киноларда кўрганмиз. Ўша урушда бўлган отам бундай киноларни сира-сира ёқтирмасди. Бунинг сабабини биламан: урушда бомба парчаси елка суягини мажақлаб юборган. Оғриғидан ҳозиргача қийналиб, азобланади. Бироқ ўқув хонамиздаги бомбалар жонсиз. Буларнинг портлатгичи, кекирдагини узгандек, суғуриб олинган. Пистони йўқ, хуллас. Учокдан ташланадиганларининг қанотлариям бор. Бомба қанот қоқмайди, кавшарлаб қўйилган бу қанотлар. Аммо осмондан бало-қазодай ёғилганда ажал келтиради, тик турган деворни қулатади, жонли танани поралайди. Биз буларни ҳам уруш ҳақидаги киноларда кўрганмиз. Энди эса қурсоғи бўш бўлсаям ҳақиқий бомбаларни кўриб турардик. Айниқса, булардан энг баҳайбати, учокдан ташланадиган ярим тонналик бомба ғалати: ўткир учли қопқоғи ечиб олиниб, япаски тумшуғи очилиб қолган бу балойи азимнинг. Қоп-қора бўёқ чапланган бомба ўқув хонасида биз ўтирадиган томонга қаратиб қўйилган. Қора мўндининг башарасида кўзга ўхшаган туйнуклари, одам бурнидай бўртиғи, ундан пастда оғзига ўхшаш очик жойиям бор. “Оғзи”нинг икки чети тепага қайрилган, бизни мазах қилаётгандек тиржайиб турганга ўхшайди.

Ҳарбий учокнинг қорни, қаноти-ю, думи (буни “киль” дейишади) ўрганиладиган дарсимиз тугади. Тасқара бомба тиржайганча аскарларни танаффусга кузатди. Биз, тенгдош жўралар беш дақиқа озодликка чиқдик. Бу пайтда оёқни исканжага олиб

сиқаётган керзавой этик ҳам, ҳозир яна кўзларни уйкуга тортиб кетадиган маъруза бошланишим эсланмайди. Беш дақиқа мазза қилиб қолиш керак. Темир сепоярдаги қоп-қора, совуқ бомбаларни бир-биримизга кўрсатиб алланималарга ўхшатамиз, “ваҳ-ҳа-ҳа”лаб кулаамиз. Айниқса, ўша ярим тонналик тасқара бомба аскарчасига қўпол аския қилинади. Унга “Қоровой” деб ном қўйиб олганмиз.

– Қара, Қоровой устингдан куляпти, – дейди қалпоғини чапанчасига кийшайтириб бошига кўндирган малласоч қувноқ йигит тиржайиб.

– Йўк, у сени чакиряпти. Бор, бошини силаб қўй, – кикир-кикир кулади бошқаси.

– Файзулла, Қоровой думалаб кетса ёрилар, унча-мунча портлатгичи қолган бўлса? – дўстимнинг елкасига туртаман.

– Э-э, ўчоққа тутантириққаям ярамайди, – у фуқароликда ошпаз бўлганини эсладим, шундай деб юборди.

Хуллас, ҳамма ўзича бир гап топади. Шундай қилиб, йигитларнинг зерикарли ўқув машғулотида бошланган мудроқлари тарқалади. Биргина Мишажон Қундузов бизга қўшилмасдан нарироқда юзини терс ўгириб турибди. Шу бола ғалати, оқ қайинли юртдан бўлсаям юзига ўша оқ қайинларининг нусқи урмаган. Қуёшда тобланган бизнинг буғдойранг қишлоқ йигитларига ўхшаган қорача. Паст бўй, мунчоқ кўзлари мўлтираб туради. Аммо, маймундек чакқон. Темир тўсинга тортилиб чиқишни ҳаммамиздан аввал эплади.

Биз, йигирма икки нафар йигит сержант Қарғаевнинг қўл остида аскарлик ҳаётига кўника бошладик. Куз охирлаб борарди. Қишга ўтин ғамлаш учун чўлга чиқиб саксовул йиғамиз. Уйқусиз тунларда тоғ-тоғ картошка тозалаймиз. Бу картошкadan ўзимизга бўтқа пиширишади. Картошка бўтқаси, арпа, тарик бўтқалариниям паққос туширишга ўргандик. Аскарлик давримиз ўқув қисмидан бошланади деб ким ҳам ўйлабди дейсиз. Адоғсиз машғулотларда мум ҳайкаллардек кимирамасдан ўтиравериш кўзлар юмилиб кетади. Шунда, иякка тиралган қўлга устоз зобитнинг ҳавода сирмалган чизғичи зарб билан урилади. Уйқусираган кўзлар ярқ этиб очилади. Сабр қилиб, бу азоблардан ҳам бир амаллаб кутуламиз. Яна керзавой этикли оёқларимизни белгача кўтариб юраверамиз. Юра туриб қўшиқ ҳам айтаверамиз.

Шундай кунларнинг бирида ҳарбий ўқув қисмимизга юқоридан катта юлдузли, басавлат бошлиғимиз келадиган бўлди. Ана кўри-инг ҳолимизни! Ҳамма базбазакка тушган. Сержант Қарғаев акаимиз бизга тиним бермай қўйди. Баъзан бу югур-югурлар ўзиниям жонига тегиб сўкиниб қолади. Оқ қайин шарбатини ичганларга болохонадор қилиб сўкиниш чўт эмас экан. Бу “қобилият” ўша шарбатга аралашиб ичига кириб қолган-ов. Нимаям қилардик, сержант акаимизнинг тушунса бўлади. Бошқа иложи йўк. Уям бизга ўхшаган аскар, фақат елкасидаги ложувард лавҳада учта зарҳал чизиги бор.

Ҳарбий қисмимизнинг сипоҳи-ю, сипоҳдорларига кеча-кундуз тиним бўлмай қолди. Ҳаммаёқни чиннидек тозалаб, ялаб-юлқаб ташладик. Куз охирлаб, йўлак четдаги ажриқлар қуриб, сарғайиб қолганди. Биз иссиқ ўлканинг қовжираган майсаларига яшил бўёқ пуркаб, баҳор кўкатларидек бежаб қўйдик. Ўшанда қуриган ўтларга қарияни ёшартирмоқчи бўлгандек пардоз берилишини илк бор кўриб ҳайратланганман ва бунда ўзим ҳам иштирок этганман.

Ниҳоят қисмимиз катта меҳмонни кутишга тахт бўлиб, кўксимизга зигирдай шабада тегди. Саранжом-сарипшта ҳовли, биз сафланадиган майдон, ўйингоҳ кўзни қувонтиради. Навбат ўқув хонамизга келди. Ишхона четига териб қўйилган бомбаларни тозалашдан бошланди.

– Бомбаларни қумқоғоз билан тозалаймиз, ана ундан кейин қайта бўйямиз, – деди сержант Қаргаев.

Икки аскарга биттадан бомба тегадиган бўлди. Сержантимиз у ёқ-бу ёққа аланглади, бир қарорга келди чамаси:

– Сафлан! – дея қичқириб юборди.

Дарҳол ўз жойимизни эгаллаб, йигирма икки аскар жўжалардек бир қаторга тизилдик. Бу аралаштириб юборилган шахмат доналарининг зумда тахтасига тегиб чиқилишини эслатарди. Қаргаев акамиз гардкамчи, бошини қотирмасдан, икки аскарга биттадан бомба бўлиб бераверди. Мен тусмоллаб ҳисобладим, шеригим Мишажон Қундузов иккимизга ўша машху-ур ярим тонналик тасқара бомба тегади-ёв. Ҳар жуфт ўзига ажратилган бомбанинг олдига бориб ишга киришиб кетди. Чамалашда адашмабман, ярим тонналик тасқара худди ўзимизга тегди. Сержант Қаргаев узатган қумқоғозни кўлимга олиб, шеригимга қарадим. Сержант унга ҳам бир парча қумқоғоз узатди. Мишажон нопок бирнимани босиб олгандек ижирғаниб, жойида қимирламасдан тошдек қотиб тураверди.

– Ушла буни! – сержант Мишажонга қумқоғозни тикиштирди.

Мишажоннинг мунчоқ кўзлари ерга қадалганича қолди. У сержантни эшитмагандек қилт этмади.

– Нимага лаллаясан?! – Қаргаев унинг тирсагига туртди.

Мишажоннинг бежирим танаси шамолда қолган баргдек бир тебранди-ю, беҳуш кас мисоли қилт этмади. Ҳозир у ойкезар болага ўхшаб ҳиссиз, фаҳмсиз бўлиб қолганди. Хонада ажал қуролларининг метин қобиқларига ишқаланаётган қумқоғозлар шитиридан ўзга товуш эшитилмайди. Мен Мишажонга тикилиб ҳайрону лол эдим. Хизматимиз бошланишидан ёнимдаги каравотга жойлашиб олган бу йигитнинг феълини яхши билиб олганман. У доим хушёр, бардам ва покиза юарди. Аскарликнинг машаққатларига сабрли эди Мишажон. Ҳозир нега ўжарлик қияпти? Сержант биздан роппа-роса бир ярим йил ортиқ хизмат қилиб қўйган. Аскарликнинг паст-баландиниям, машаққат билан ўрганаётганимиз ҳарбий учоғу қуроллариниям яхши билади. Қўнгли очиққина йигит. Аммо ҳозир жаҳл отига минди. Бу туйқусдан кизариб-бўзарган юзидан билинди. Мишажонга яна бир-икки оғиз гап айтди. Бизнинг жўра эшитмагандай тек тураверди. Ҳукмини ўтказолмаган сержантнинг лаблари титради. Бирда-ан бўйсунмас аскарнинг елкасидан тутамлаб жон-жаҳди билан силкита бошлади. Шундаям Мишажондан садо чиқмади. Қаргаев чангалидаги аскарни мушук боласидек бомба томонга улоқтирди. Шу пайт Мишажон беҳосдан уйғониб кетгандек бўлди. Сапчиб ўзини ўнглади-да, кўз илғамас ҳаракат билан сакраб, ўнг оёғи билан бомбани тегиб юборди. Тасқара башара бомба узумни хомток қиладиган сепояга ўхшаган темир таянчда турарди. Мишажон берган зарба бомбани сепояси билан ағдариб юборди. Ёнбошдаги кичикроқ бомбани ҳафсала билан тозалаётган икки аскар базўр ўзини четга олиб улгурди. Улардан бири Файзулла эди. У “А-а-а!” деб чинқирганча деворга қапишиб олди. Мен турган жойимда тошдек қотиб қолгандим. Қулоғимга учоқлардан ташланаётган бомбаларнинг чийиллаши эшитилди. Аммо бу на рўё, нада тасмаларда жонлантирилган тасвир, осмону фалакдан чийиллаб учиб тушаётган ўлим қуроли менинг тасаввуримда эди. Сержантимиз Қаргаевнинг ранги ўчган, лаблари титрарди. Уни ҳеч қачон бундай аҳволда кўрмагандик. Мишажон семонланган ерда қуриган ғўладек афғор думалаб ётган бомбага мамнун тикилиб, шамдек қотди. У авваллари бу тасқарага қарашни истамасди. Ҳозир бўлса бомбадан кўз узмаётир. Портлатгичи йўқ, ҳеч қорға ярамайдиган, тепилиб хор бўлган ажал қулолининг устидан қулаёт-

гандек, лабларида нимтабассум қотиб қолган. Мишажоннинг ўйида нима борлигини билолмадим. Аммо бунинг бир сабаби бор-ку, ахир. Ҳамма аскарлар ишларини тўхтатиб, энди нима бўлишини кутишарди. Аввало сержант Қарғаев ўзига келди. Симёгочдек қотиб турган Мишажоннинг юзига бақамти борди-да:

– Оддий аскар Кундузов, уч кун авахта! – деди важоҳат билан.

Сержант бу сафар Мишажоннинг бирор ерига қўлини теккизишга ботинмади. Унинг авахталаш ҳуқуқи борми эди, билмадим, лекин шу куннинг эртаси қисм аскарлари майдонга сафланганда, командиримиз Кундузовга уч кунлик авахта – вақтинча қамоқ жазоси берилганини баралла эълон қилди.

Мишажонни авахтага кузатиб қолишимиз ҳам ғалати бўлди. Биз, ёш аскарлар авахта қандай бўлишини кўрмаганмиз. Фақат бир нарсани аниқ билардик: ўқув қисмимиз авахтасининг бошлиғи “Шарпа” лақабли кас. Асл исмини ҳеч қачон, ҳеч ким айтмаган. Олабўжи, хуллас. У сержантдан катта, зобитдан кичик, елкасида узунасига иккита юлдузчаси бор ҳарбий унвонли, паст бўй, жиккак амалдор. Кутмаган жойингда билинтирмасдан пайдо бўлиб қолади. Лақаби шу “фазилати”га бўла мухрланган-ов. Шарпа ўта бешафқат эди. Жазога лойиқ кўрилган аскарларни ҳамманинг кўз олдида минг бир қийноққа солади. Балки бу аскарни чиниктиришдир. Ахир, биз меҳрибон онамизнинг бағрида эмас, ҳарбий хизматдамиз, бу ерда жангчи бўлиш машқини ўтаймиз. Болалигимиздаги ўйинчоқ тўппонча эмас, ҳақиқий ўлим қуроли билан муомала қиламиз. Бироқ қисмимиз ўртасидаги майдонда эмак-лаб, қум тўлдирилган темир қутини тортаётган аскарга ҳеч ким ҳавас қилмасди. Бизнинг Мишажон Кундузов ҳам Шарпанинг ҳузурига ана шундай жазони ўташ учун бораётганди. Файзулла унга ачиниб ер остидан қараб-қараб қўяди.

– Дадил бўл, Мишажон! – дедим мен яқин жўраларга хос ғамгузорлик билан.

У кетди. Ўша Шарпанинг авахтаси томон жимгина кетди шўрлик Мишажон. Биз, унинг сафдош биродарлари, ҳаммамиз таассуфда қараб қолавердик. Ажаб, у ота-онаси бағрига сингиб бораётгандек хотиржам, фикримча ҳатто мамнун эди. Жуда-а кўҳна бинодаги бу авахтага аскарлар ётоғимиз ортидаги, Шарпанинг ўзи сингари кўримсиз дарчадан кирилади. Ичкарасида нималар борлиги, жазога тортилганлар бу совуқ масканда қандай кун кечиришларини ҳам биз ҳали билмасдик. Мишажон Кундузов тўпимиздан ажралиб ўша ёққа кетаётганида юрагим бежо депсингандир. Буни ҳозир эслолмайман. Балки, у ҳам сиртига чиқармаса-да, ўз уйимдек бўлиб қолган ётоғимдан кетяпман, бир оиладек яшаётган қурдошларимдан ажраляпман, дея ўкингандир... Катъий тартибга риоя қилиб, ҳар кунги аниқ вақтда уйкуга ётганимизда Мишажоннинг бўм-бўш ўрнига қараб шуларни ўйладим. Икки ошёнали, биз учун шоҳона каравотимизнинг биринчи қаватида ётган бодомқовоқ Файзуллага бошимни эгиб мўраладим:

– Ҳозир Мишажон нима қияпти экан, Файзулла?

– Ухланг, – унинг мудроқ овози эшитилади.

Рўпарамдаги катта деразадан хира чироқ ёғдусида ғира-шира кўринаётган йўлакка қараб ётганча ухлаб қолдим.

Тонгда яна ҳар кунгидек қисмимиз майдонида сафландик. Ҳарбий хизматнинг бу сахари бизга ёқимсиз тухфа ҳозирлаганди. Қаршимиздаги ўйингоҳда Шарпа ғоз юриш қилиб тинмай у ёқдан-бу ёққа бориб-келяпти. Унинг оёқлари остида бир аскар ербағирлаб тирсак билан тинмай олға судралади. Шўрликнинг бўйнидан арқон ўтказилган. Арқоннинг учи катта темир қутига боғланган. Темир қути оғир, зил-замбил. Бу, қутини қийналиб тортаётган аскарнинг чувалчангдек куч йиға-

йига зўриқиб олдинга жилаётганидан ҳам кўриниб турибди. Темир кутига кум тўлдирилганини ҳаммамиз билардик. Тупроққа беланган аскар бўйнидаги оғир юкни тиришиб-тирмашиб, қаричма-қарич олға судрайди. Ҳар-ҳар замонда нафас ростлаб олиш учун тўхтаб қолаётир. Шунда ваҳшийлашиб кетган Шарпа нимадир дея кичкиради. Тер, чангдан юзлари лой бўлиб кетган аскар яна бўйнидаги сабилни тортиб, зўр бериб судралади. Унга тикилиб сафда турарканман, бечора биродаримнинг қийнала-қийнала нафас олиши, зўриқиб ихрашларини эшитгандек бўлдим. Юрагим гупуриб кетди. Авахтадан олиб чиқиб “Машқ қилдирилаётган” бу аскар бизнинг Мишажон Қундузов эди.

Қорақумдаги кўҳна кентга куёш нурларини мўл сочиб юборди. Ўйингоҳ узра тилларанг жилвалар ракси бошланди. Фалак маликаси зар кокилини ёйиб, бу ёқларга келиб олганидан чунон шодланиб, жимир-жимир қилиб, ёш боладек ўйноқлайди. Меҳр нурларини сочаётган офтобжон тупроқда қизариб-бўзариб, манглайдан лойқа томчилар қуйилаётган Мишажон Қундузовни кўрмаётирми? Бешафқат кас Шарпанинг сояси кум аралаш тупроқли заминда симёғочдек узун кўринади. Гўё пакана бўйи ғазабдан чўзилиб кетгандек. Гўё у бундан янаям қаҳрли, янаям қудратлироқ бўлиб қолгандек. Қийноқларингни бас қил, дейдиган кимса йўқ. Фақат элас-элас эсиб қолаётган тонг еллари бизнинг Мишажон Қундузовни силаб-сийпалаб бироз овутарди...

Тунда ёнбошимдаги каравот яна бўш қолди. Саҳарлаб ҳар кунгидек майдонда сафландик. Рўпарамиздаги кумли тупроғи кўпчиган сайхонликда ҳеч ким кўринмади. Мишажон ҳамон авахтада эди. Аҳволи қандай экан? Золиму ситамгар Шарпа ичкарида қандай хунарлар кўрсатаётир? Бўм-бўш ўйингоҳга тикилиб хаёл суриб қолдим. Мишажон хасталандими? Кичиккина жуссаси зил-замбил темир кути билан тирсаклаб эмаклашлар азобига чидадими?

Учинчи куни, кечки овқат олдидан Мишажон авахтадан қайтди. Куннинг бу вақти бўш пайтимиз эди. Кимдир курсига ўтириб олиб уйига хат ёзишга берилиб кетган. Бошқа биров жўраси билан ҳазиллашиб кулишиб ўтирибди. Шу пайт аскарлар ётоғимизга Мишажон Қундузов кириб келди. Ранги ўчиб, озиб-тўзиб кетибди. Одамнинг уч кунда шунчалик абгор бўлишини ўшанда кўрганман. У биз томонга юриб келаркан, ҳаммамиз бирин-кетин ўрнимиздан турдик. Йигирма бир жуфт кўз фариштани кўргандек Мишажонга қадалди. Шўрликнинг кўриниши девонага ўхшайди-ю, сафда юрганда айтадиган аскар кўшиғимизни хиргойи қилади:

*Йиғлама қиз, йиғлама,
Ёмғирлар ўтар-кетар,
Қайтиб келар аскаринг,
Қутмоққа сабринг етар.*

Мишажон Қундузов ҳеч гап бўлмагандек ўзининг жойига келди. Қўш қават каравотнинг юқорисидаги тўшагига иккала билагини тираб мен томонга қаради. Бармоқлари қизариб шишганди. Бу, Шарпа уни аямай ишлатганидан. Ҳа-а, авахта дам оладиган жоймас. Айниқса, шафқат нималигини билмайдиган ўша пакана хўжайин бўлса. Мен жуфтланган каравотларнинг қарама-қарши тарафидан унга қарайман. Мишажоннинг фақат боши кўриниб турарди. Шу аҳволидаям жилмаяди.

– Уёқда қандай? – дедим дераза ойнасидан кўриниб турган авахта эшигига ишора қилиб.

Эшик рўпарасидаги йўлак бўм-бўш эди. Окшом кўна бошлаган. Фалакдан туширилган кулранг парда ортида авахтанинг кўримсиз дарчаси қорайи-иб кўринади. Мишажон бу эшикнинг унга ҳеч қандай дахли йўқдек бефарқ қараб қўйди.

– Ҳаммаси жойида, у ёқдаям яшаса бўлади, – деди беозор кулимсираб.

– Кўринишинг бир аҳволда-ю?

– Ёлғизликдан кийналдим. Бор-йўғи шу. Сизларга ўрганиб қолган эканман.

Файзулла “Келдингми, Мишажон?” деб кўя қолди. Шу бола ғалати: биров билан иши йўқ, уни ҳеч ким, ҳеч нарса қизиқтирмайди. Аммо ишини билиб қилади. Шаҳарлик йигит у, ҳарбийгача ошпаз бўлганини кўп гапиради. Ё ошпазлар шунақа феъли бўладими? Орамизда юради-ю, бор-йўқлиги сезилмайди. “Ўзингни бил, ўзгани қўй”, деб уқтиради менга. “Қанақасига? – дейман. – Кўзни чирт юмиб, кулоғингни беркитиб олиб бўлмайди-ку?” У елкасини қисиб, “Ўзингиз биласиз”, деб, қовоғини уйганча нари кетади.

Ҳарбий хизмат, ўзинг туғилиб-ўсган, ҳар қарич ери-ю, ҳар бир кишиси кадрдон кишлоғингда шаталоқ отиб юришдан фарқ қиларкан. Аскарга тун-куннинг дақиқалари оқ-қора қили-иб бўлиб қўйилган. Йигитларимиз Мишажоннинг авахтага тушганини дарров унутиб юборишди. Ўйингоҳда вақти-вақти билан Шарпа пайдо бўлиб қоларди. У жазога мустаҳиқ аскарларни ҳамон бўрсикқа ўхшатиб эмаклатар, бундан завқ олаётгандек жарангдор овозда буйруқ берарди.

Дарё билан сахро ўртасидаги кентга киш бирдан келди. Мағрибдан қуруқ ва совуқ шамол эса бошлади. Осмондай ке-енг сахроларда куч йиғиб олган изғирин тинай демайди. Қишнинг қаҳри бели қайиш билан сирмалган саллоти жун чакмонларимиздан ҳам ўтиб кетди. Ҳар-ҳар замонда номига зиғирдек қор ёғади, уям қора заминга қапишиб, изғиринда қотиб қолади.

Хайтовур Қорақумнинг номига эш совуқлари ўтиб кетди. Ҳарбий хизматнинг тинимсиз югур-югурлари билан кўкламга етиб олди. Мен Мишажоннинг ботинида бир сири борлигини сезиб юардим. Ахир, феъли босиқ, ювош ёш аскар сержантнинг буйруғига жон-жаҳди билан қарши туриши ғалати эмасми? Яна се-пояда омонат турган бомбани керзавой этигининг пошнаси билан тепиб ағдариб юборса-я! Мишажоннинг вазоҳатини вулкондек уйғотиб юборган нима эди? Бунинг тагида бир сир бўлиши керак-ку, ахир!

Сир олти ойлик ўқув машғулотларимиз тугаши арафасида очилди. Бу пайтда йигирма икки нафар тенгдош йигитлар ҳарбийликнинг оғир-енгилига кўникиб қолгандик. Бизни чўлдаги ҳарбий омборларни кўриклашга олиб чиқишди.

Бийдай сахродаям баҳор баҳорлигини қиларкан. Уфқларга туташган бепоён Қорақумни жимитдек-жимитдек турфа майсалар қоплабди. Қишнинг совуғида кум остида жон асраган жониворлар ёруғликка чиқиб олишибди. Чўлдаги тиканли сим билан ўралган омборларни кўриклаш бу сафар мен билан Мишажоннинг чекимизга тушди. Соқчилик хизмати аскар ҳаётидаги энг масъулиятли амал. Чунки, муҳим ҳарбий иншоотни кўриқлайсан. Елкангда жанговар қурол бўлади. Бундай пайтда сержант тугул катта командирлар ҳам оддий аскар билан қондани бузмасдан, ўйлаб муомала қилишади.

Бизни юк машинасида яйдоқ чўлдаги ўша, ичкарасида нима борлигини ҳеч ким билмайдиган иттопмас жойга олиб келишди. Вазифамиз – катта кўрғон атрофида хушёр айланиб юриб кўриқлаш. Баланд шийпонга чиқиб ҳудудни кузатишимиз ҳам мумкин.

Мен елкамда автомат билан қумлоқни тевалаб юра бошладим. Мишажон қарама-қарши томонга йўл олди. Қоида шундай. Бир-биримиз билан учрашгани-

мизда кўрғонни тўлиқ айланиб чиққан бўламиз. Қумлоқни вижир-вижир калтаке-сак босиб кетибди. Қорақум замини шу турки совук жонворлардан яралганми-ей, керзавой этигимгаям боло-қазодек ўрмалаб чиқа бошлашди. Ижирганиб, кузатув шийпонига чиқиб олмоқчи бўлдим. Шу пайт қаршимдан лоп этиб Мишажон чиқиб қолди. Биз кўрғон атрофида тўлиқ доира ясаб, бир-биримизга дуч келгандик. У билан юзма-юз турардик. Куппа-кундуз эди. Чўлда баҳор ҳавоси кезади. Озода, майин эпкин юзларимизни силаб ўтди. Мишажон елкасидаги автомат қайишини маҳкам сиққанича кулумсиради. Беозор, соддагина қишлоқ йигити эди Мишажон.

– Қалайсан? – дедим.

– Яхши, – у кўклам сепини ёйган кенгликларга тикилди. – Бу томонлардаям баҳор кўркам бўларкан.

– Сиз ёқларда-чи?

– Бизни ўрмон ичкарасида ҳали қор бор.

– Оқ қайинлар ўсадиган ўрмондами?

– Ҳа.

– Қойил! Биз бўлсак куёш тигида терлаб кетяпмиз.

– Отам оқ қайин шарбатини хуш кўради, – у бирдан ўйчан бўлиб қолди. Табас-сумга мойил чехрасида иштибоҳ пайдо бўлди. – Оғир хаста у. Ҳозир аҳволи қандай экан, билмадим. Акам, ҳаммаси яхши, деб хат ёзади. Ишонмайман, мени хотиржам қилиш учун шундай ёзган у.

– Отанг қандай касал?

– Уруш асорати... Юр, кўрғонни бирга айланамиз. Кундузлари бунга рухсат берилган.

Мишажон иккимиз тиканли сим ёқалаб ёнма-ён секин одимлаб кетдик.

– Олти ой кўз очиб-юмгунча ўтди, – деди у хомуш бўлиб. – Энди ўқув қисмидан ҳар томонга тарқалиб кетамиз.

– Тўғри айтасан, бир-биримизга ўрганиб қолгандик, – мен ҳам яна қайларгадир жўнаб кетишимиз ҳақида ўйлаб қолдим.

– Сенга бир гап айтмоқчиман.

– Қандай гап? – Мишажонга ажабланиб қарадим. У елкасидаги автоматининг қайишини маҳкам тутганча яйдоқ чўлнинг номаълум пучмоқларига тикилиб секин одимларди.

– Авахтага тушганим эсингдами?

– Албатта-да, эсдан чиқармиди.

– Биламан, кўргазма бомбани тепганим ғалати туйилган.

– Шундай.

– Аҳмоқлик қилди, деб ўйлагандирсан? Сабабини билишни истайсанми?

У куёш чарақлаб турган мовий осмонга тикилди. Хаёлида, бу сиримни айтайми, айтмайми, дея ўйлаётгандек эди. Одамда баъзан шундай бўлади-ку, юрагингда асраб юрган бир гапни кимгадир айтсанг, у сеники бўлмай қоладигандек, таъми кетиб қоладигандек. Мишажон ҳам шундай ҳолатда эди чамамда. Мен уни шоширмадим. Анчадан кейин дадиллашиб, ичини ёрди.

– Қирқ биринчи йилда, уруш бошланган йили отам биз тенги йигит бўлган. Суратини кўрганман, худди менинг ўзим, – у ширин хотираларидан ҳузурланиб, мамнун жилмайди. – Ўша қирқ биринчи йилнинг баҳорида ҳарбийга чақирилган, пиёдалар қўшинида хизмат қилган. Икки ойдан кейин уруш бошланган....

Орамызга яна бироз жимлик чўкди. Ҳозир иккимиз ҳам бирдан улғайиб қолгандек эдик. Унинг қадами тезлашди. Мишажон нимадандир қочиб кетмоқчидек

шошиб қолди. Мен унга етиб олишга ошиқдим. Тез-тез нафас олишидан қаттиқ ҳаяжонланаётганини сездим. Аллақандай ёқимсиз хотирани ортида қолдириб кетмоқчи эди у. Нима экан, ўша тошдек оғир, юрагини симиллатиб эзаётган дард? Отаси урушдан қайтгани аниқ. Биз эллигинчи йилларнинг болаларимиз, ахир. Яра-ланганми?

– Пиёдалар жангга кирганда фашистлар самолёти бомба ёғдирган, – Мишажон фикримни ўқиб олгандек тез-тез гапира бошлади. – Жуда-а катта, ярим тонналик бомба портлаганда отам пўккакдек учиб кетган. Бутун бадани тилка-пора бўлган! – Мишажон кўзини юмди. Бир лаҳза тўхтаб, ютинди-да, яна кумлоқ заминда одим-лаб кетди. – Ичимда нима борлигини билмайсан! – унинг овози титради. Отасининг аҳволидан чеккан аламлари юрагидан вулқондек отилиб чиқарди гўё. Ҳар бир сўзни чертиб-чертиб, дард билан гапира бошлади. – Шунақа... Отамни жони қаттиқ экан, тирик қолган. Госпиталда бир оёғини кесиб ташлашади. Тушунапсанми, ёш йигит, сен билан мендек ёш йигит оёғидан айрилган! Бош суягиям синган экан... Хуллас, отам ногирон бўлиб уйга қайтишни хоҳламаган. Госпиталда ўзига қараган ҳамширага уйланиб, ўша ердаги қишлоқда қолади. Шундан кейин бундан ҳам баттар азоблар бошланган. Вақти-вақти билан боши ёрилиб кетгудек, биров ўтқир учли найза санчиб олаётгандек оғрий бошлайди. Одамзот чидай олмайди-ган ўшандай оғриқ ҳозир ҳам тутиб қолади. Шундай пайтларда бошини деворга уриб додлайди. Пешонаси чандиқ бўб кетган отамни! Бир марта ўзини дарёга таш-лади. Қишлоғимиз четидан дарё оқиб ўтади. Ўша бош оғриғи исканжага олганда ўлимигаям рози бўлган-да... Онам доим ҳушёр бўлиб юради, қутқариб қолган... Биз ана шундай яшаймиз. Мактабда болалар, бунинг отаси жинни, бомба тушган-да жинни бўлган, деб устимдан кулишарди. Шунийчун акам иккаламиз болалар билан кўп муштлашардик. Калтак еявериби пишиб кетганман. Кураш тўғарагигаям қатнадим... Ўша куни, сержант бомбани тозалашни буюрганида отамни эслайвердим. Бошини деворга уриб додлаши кўз олдимдан кетмади. Отам, “Мен учун ўч ол! Мана шу бомба айбдор ҳаммасига. Ўч ол, ўғлим!” – деётгандай бўлди. Мен отамни овозини эшитдим! Худди сени кўраётгандек кўриб турардим уни! Осмондан ёғилаётган бомбаларнинг даҳшатли чийиллашиниям эшитдим! Анави, таскара бомбани биқинидан юҳони чангалидек қўллари ўсиб чиқди гўё... Бор кучимни тўплаб, тепиб юборганимни билмай қолдим...

Мишажон яна тўхтади. Унга қараб ҳайрону лол эдим. Кўзларидан маржон-маржон ёш қуйиларди унинг.

– Энди бор, дўстим, сен у томонга, мен бу ёққа юрамиз, – деди ортига ўгирилиб.

Мен тиканли сим билан қуршалган қўрғон бўйлаб қарама-қарши томонга юриб кетдим. Ўшанда иккимиз ҳам чўл ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олиб, ўз хаёллари-миз билан банд эдик. Уруш йироқ-йироқларда қолиб кетгани ҳақида ўйлардик ча-маси. Чунки, биз урушни кўрмагандик. Аммо ҳали дунёда урушлар давом этарди. Биз янги, янаям даҳшатли қирғин қуролларини ишлатишни ўрганардик...

УСМОН НОСИР

*(Уч пардали, ўн етти кўринишли
тарихий фожиа)*

Иқбол МИРЗО

ҚАТНАШУВЧИЛАР

Усмон Носир 25 ёшда (жараёнда болалиги ва ўсмирлиги ҳам акс этади);

Терговчи 40 ёшларда, лейтенант, дароз, ўрокбурун, заҳил башарали малласоч киши. Ўзбекчани бузиб гапиради;

Терговчи ёрдамчиси 30 ёшларда, қорачадан келган, озғин йигит;

Холамбиби 45 ёшларда, Усмон Носирнинг онаси;

Ҳамза Ҳакимзода 40 ёшларда, жадид, шоир;

Пўлат Қаям 30 ёшларда, жадид, тарих ўқитувчиси, “Янги Ҳаёт” мактаб-интернати асосчиси, кейинчалик “Дорул-шафақа” мактаби мудири;

Ашурали Зоҳирий 40 ёшларда, жадид, тилшунос, “Дорул-шафақа” мактаби муаллими;

Мухтор Мухаммадий 30 ёшларда, “Дорул-шафақа” мактаби директори;

Қори Ниёзий 25 ёшларда, олим, “Дорул-шафақа” мактаби риёзиёт ўқитувчиси;

Субҳий афанди 50 ёшларда, турк зиёлиси, жуғрофия ўқитувчиси, “Дорул-шафақа” мактаби муаллими;

Мўйдинжон 10 ёшларда, Усмон Носирнинг болаликдаги дўсти, Бағдод шевасида гапиради;

Мадамин (Амин Умарий) дастлабки кўринишларда 10-15 ёш атрофида, кейин 25 ёшларда, Усмон Носирнинг дўсти;

Насима 18 ёшда, Усмон Носирнинг севгилиси;

Маяковский 37 ёшда, рус шоири;

Иқбол МИРЗО – Ўзбекистон халқ шоири. 1967 йилда туғилган. “Юракнинг шакли”, “Кўнғил”, “Сени соғинаман”, “Мени эслайсанми”, “Танланган шеърлар”, “Қўшиқларим”, “Сени бугун кўрмасам бўлмас”, “Агар жаннат кўкда бўлса” каби шеърый китоблари ва “Зарб” деб номланган қиссаси, “Бону” романи нашрдан чиққан.

Муса Жалил 24 ёшда, татар шоири;
Қодирий 43 ёшда, жадид, ўзбек адиби;
Ойбек 32 ёшда, ўзбек адиби;
Мухсин Ҳамидов 24 ёшда, адиб, Усмон Носирнинг дўсти;
Шайхзода 29 ёшда, озар адиби;
Абдулазиз 30 ёшда, ҳаваскор шоир;
Маъсул котиб 28 ёшда, шоир;
Котиб 32 ёшда, адабий танқидчи;
Ўринбосар 28 ёшда, драматург;
Равшаной 25 ёшда, комсомол аъзоси, ҳаваскор шоира;
НКВД ходимлари, зиёлилар, талабалар, болалар ва ҳоказо

(Спектакль давомидида дастлаб саҳнанинг ўнг бурчагидаги тергов бўлими махсус чироқлар ёрдамида хира ёритилади. Сўроқ-жавоб-қийноқ жараёнидан кейин бўлим қоронгилашиб, саҳнанинг сўл томонидаги асосий майдон ёришади ва навбатдаги кўринишга ўтилади.)

Биринчи парда

Биринчи кўриниш

(Зулмат босган саҳнадан калтак зарбалари, инграган, ихраган товушлар, “Мараз! Чўчқа!” деган сўкинишлар, терговчининг “Мана сенга, сартни боласи! Сени жаҳаннам кутяпти, ит!” деган ваҳшати эшитилади. Терговхона секин ёруғлашиб, доира шаклидаги нур остида қозоғ ва китоб, “Жиноят иши” жилди таҳланган стол, қўллари стулга кишанланган, юз-кўзлари қончалаш, сочлари тўзгин, оқ қўйлаги қон-қатрондан қўнғир тусга кирган Усмон Носир ва столга икки қўли билан таяниб, нафрат билан ўқрайиб турган терговчи намоён бўлади. У қад ростлаб, графиндан стаканга тўлдириб сув қўйиб, ярмини ичади ва қолганини Усмон Носирнинг юзига сепади.)

Терговчи: Менга қара, ўв, “гений”! Аллақачон тақдиринг ҳал қилинган! Сени ажалинг бетоқат кутяпти! Фақат озгина расмиятчилик қолди, холос.

Усмон Носир: Сен мени кўрқитма... Сенларни асл башарангни аллақачон илғаб бўлганман. Қўй, қўп мижғовланма. Эркак бўлсанг, пешонамдан отиб ташла! Икковимиз ҳам тинчийлик!

Терговчи *(ёлғондакам қулади):* Хо-хо-хо-хо! Анойини топибсан. Сени осонликча ўлдириб, қийноқ-азоблардан қутқарадиган аҳмоқ халоскор эмасман. Бошингга итни кунини соламан ҳали, ҳозиргиси ҳолваси. Сени тилингда айтганда: хамир учидан патир...

Усмон Носир: Нима керак сенга ўзи?! Аблах!

Терговчи: Ҳеч нарса! Айтдиму, вақтни чўзишим керак, холос. Сичқон-мушук ўйинини якунлаб қўйишим шарт. Тушундингми энди, сичқонча?!

Усмон Носир: Тушундим, каламуш! Билиб қўй, агар мени оссанг, ўша дорнинг ёғочи ўзингга тобут бўлади. Агар отсанг, ўша қўрғошин бир куни сени пўконингни ёради!

Терговчи *(қўрқиб кетган киши бўлиб):* Вой, фолбин жаноблари, фақирнинг гуноҳларидан ўтинг, уни маҳфират айланг! Тавба қилдим, шаҳаншоҳ, раҳмингиз келсин! *(Бирдан шоирга энгашиб, бош бармоғини кўрсаткич ва ўртанча бармоғи*

орасидан ўтказиб, ниқтайди.) Мана сенга! Сен ҳали Шўро давлатининг қудратини билмас экансан. Сендақа жулдурвоқи шоирваччаларни қора таппак халқингга қўшиб қирқ йил дошқозонда қайнатса, доҳийимизнинг этигига бир суртим мой бўлмайди. Сенлар буюк коммунизм ғоясини амалга оширишда карвоннинг онгсиз хачирисан, зўр чиқсанг, ҳаммолисан, холос! Сенлар мафкуравий инсон сифатида сариқ чақага арзимайсан... Уқдингми, шарқнинг Пушкини!

Усмон Носир: Кесатма, чўчка!

Терговчи (*сохта қаҳқаҳа уради*): Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Сенлар дунёга сўқир ва кар хурофот аҳли бўлиб келгансанлар! Буни Тошкентингга келган кунимок англаганман. Туриш-турмушинг иккинчи даражали масалаларга қурилган экан. Эшакдай ишлайсан, топганингни эл кўзига тўй қилиб, бир кунда кўкка совурасан. Кимингдир ўлиб берса, маъракалари тирикларингни тириклай гўрга тикади. Бунча нодон, бунча мактанчок, бунчалар иккиюзламачи одамларсан-а? Бойвачча от олса, “Қуллук бўлсин”, фақир эшак минса, “Қайдан олдинг?” Ё нотўғрими? Болани калтак билан кўрқув асосида тарбиялайсанлар. Кўрқоқ бола ўла қолса рост гапирмайди, катталар эшитишни хоҳлаган сўзнигина айтади. Болалигингни эсла, эй “гений”!

Иккинчи кўриниш

(*Терговхонага зулмат чўқиб, саҳнанинг чап ярми ёришади. Пештоққа арабча ёзувда “Янги ҳаёт” мактаб-интернати” деб ёзилган. Ўн чоғли қўқон дўппили болалар шовқинланиб, арқон тортишида баҳслашипти. Саҳнага узун кўк кўйлак-қора шим кийган ўн ёшлардаги Усмон Носир қўлида китоб билан кириб келади. Арқон тортаётган болалардан бири ихраб-сихраб бақиради*)

Мўйдинжон: Ўбба, ҳамшираваччалар-эй! Қуриб-эмап кеткирлар-эй! Ўсманжон, ке, ўртаҳ, бизга қарашворғин. Мўнови энангди эмгирлар биздан битта кўп-та. Сен бизга қўшилсанг, посанги бўласан, хўппи?

(*Усмон китобни супага ташлаб, ўйинга шавқ билан қўйишади. “Торт-торт, отангди моли кетди! Торт-торт, иштонбўвинг кетмасин!” деган қийқириқлар. Усмон қорачадан келган Ўктам исмли сабоқдошига қараб, ҳазил аралаш “Чух, қора йўрғам!” деб арқонни силтайди. Тарафкашлари бу ҳазилдан завқланиб, ғайратланиб, аргамчини тортиб олишади. Рақиблари улар томон чалакам-чатти қалашиб йиқилади. “Урҳооо, биз ютдик! Урҳооо!” Болалар уст-бошларини қоқиб, нафас ростлайдилар.*)

Рақиб болалардан бири (*аламзадалик билан*): Усмон, чапақай-да! Ўшаничун биз эвлаёлмай қолдик! Сизлар кўп ирғишланганлар! Чапақайди иши қийин! Бўмаса-ю!

Мўйдинжон (*чуқур-чуқур тин олиб*): Ўртаҳ, нимага дарсхонада қопкеттинг? Чақирсам, товиш бермийсан?

Усмон: Ўртоқ, мен... яна шеър тўқидим!

Мўйдинжон: Йўғ-э, олдама, қони кўрсат! Тунов кунги “Ҳақиқат қалами” деган шеърингмасми?

Усмон (*китоб ичидан шапалоқдек қозонни олади*): Мана, “Кечмиш кунларим” деб номладим.

Мўйдинжон (*олдин шеърни пичирлаб ўқиб чиқади, ора-чора Усмонга қараб-қараб қўяди*): Ўртаҳ, ўзинг ўқиб берако. Мўнўвларам эшитсин. Эй, боллар, бақа кенглар, Ўсманжон шеър ёзипти.

(*Болалар уларни ўраб олишади.*)

Усмон (қизариб-бўзариб, ҳаяжон ичида қогозни икки қўллаб тутганча, лекин қарамасдан овози титраб, ёдаки шеър айтади):

*Мен ўқсиз туғилдим,
Бир косиб отадан,
Бир ғариб онадан.
Турмуш қийинди
У вақт бизга...
Бечора отам
Бойда ишларди.
Иш учун ҳар кун
Оз ҳақ оларди...
Уч нон уч жонга –
Бир кунлик озиқ...
Отам “оҳ” дерди:
“Шу экан ёзиқ...”
Овқатсиз, очликдан*

Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” пьесаси хусусида

Адабиёт дарвозасини ҳар ким ҳар хил йўллар билан очиб киради. Кимдир 48 варақли дафтарни тўлдириб, “Янги аср романини ёздим!” деб карнай-сурнай чалиб киради. Кимдир адабиёт оламига қандай кириб қолганини ўзи ҳам билмай, ҳар эҳтимолга қарши, бир газетага шиғир, бошқасига “ҳажнома”, яна бир журналга ҳажвий ҳикоя йўллаб, ҳар икки кунда қўнғироғи билан муҳаррирнинг асабини бузиб, ниҳоят, уларнинг чоп этилишига муваффақ бўлади ва ўзини серқирра ижодкор, деб ўйлай бошлайди. Яна кимдир дунёда на Ёзувчилар уюшмаси борлигини, на чиқарган китобига қалам ҳақи берилишини ҳам билмай, “ҳужра”сидан чиқмасдан нималарнидир ёзаверади, ёзаверади, ёзаверади...

Бугун янги асари илк бор эълон қилинаётган нозиктаъб шоир Иқбол Мирзо ўзбек адабиёти оламига қачон ва қандай кириб келганини ўзи ҳам эслай олмаса ҳам керак. Телевизорга чиқиб олиб, “Мен ундай асарларни ёздим, бундай асарларни ёздим”, демаганидек, матбуотда ҳам ҳадеганда кўринавермайди. Лекин у билан учрашиб қолсангиз, сизнинг қўлингизга ёстиқдек-ёстиқдек бўлмаса ҳам тандирдан янги чиққан уч-тўртта китобини, гуноҳли иш қилиб қўйгандек, хижолат чекиб, тортиниб беради. Агар унинг бу китобларини варақлай бошласангиз, бири каттагина роман, иккинчиси лирик шеърлар гулдастаси, учинчиси эса турли мавзулардаги лирик шеърлар ва таржималар гулдастаси эканлигини кўриб, яйраб-қувониб кетасиз...

Яқинда мен худди шундай ҳолатни ҳис этдим. Менга совға қилган китобларининг бири “Кўзларингга термулсайдим” деган лирик шеърлар девони, иккинчиси “Кўнглингда нима бор, билмайман” деган шеърлар ва шеърини сафар таассуротлари, учинчиси эса ўзбекнинг жабрдийда, хокисор ва покдомон қизи Бону ҳақидаги ростмана роман!.. Бундан бир йилми-икки йилми олдин кўришганимизда ҳам менга “ижодий ҳисобот” сифатида иккита янги китобини ҳадя қилган эди.

Отам огриди.
 Кўп ётолмади,
 Ўлди!..
 Уч нонсиз уч жон –
 Ўликни кўмдик.
 Отам ўлганига
 4-5 кун тўлди.
 Гадолик қилдик,
 Ўзгалар қулди.
 Уйсиз, овқатсиз
 Жуда қийналдик
 Хизматчи бўлиб.
 ...Ховлини сотдик,
 Сўнг...

(Овози бўғилиб, тўхтаб қолади. Мўйдинжон унинг тирсагидан тутиб, кўзларига қарайди. Ўктам Усмоннинг қўлидаги қоғозни олади.)

Мен ўйлаб қолдим. “Дунёда кечаси мижжа қоқмайдиган одамлар ҳам бўлади”, деган гапларни эшитган эдим. Иқболжонга синчиклаб қарадим. Йўқ, тунда эл қатори ҳордиқ оладиган одамларга ўхшайди. Фақат “илҳом париси”ни топиб олиб, шомдан саҳарга қадар шеър ёзгани-ёзган...

Иқболжон бу сафар учта китоб билан бирга битта саҳна асарининг қўлёзмасини ҳам берди. Бу Иқболжоннинг ҳамшаҳари, забардаст ўзбек шоири Усмон Носирга бағишланган тарихий фожиа экан.

Усмон Носир ҳақида, айниқса, саҳна асарини ёзиш қийин. Муаллиф бундай асарда иложи борица тарихий ҳақиқатдан чекинмаслиги керак. Шоир чеккан азобларни кўрсатавериш ҳам томошабинни толиқтиради. Иқболжон жуда тўғри йўлни топган. 25 ёшида ижод оламининг бадарға қилинган шоирни фақат унинг Шеърияти кўтариб туради. Бу асарнинг иккита бош қаҳрамони бор. Улардан бири – Усмон Носирнинг ўзи бўлса, иккинчиси эса – Шеърият. Баъзан Шеърият асарда Усмон Носир қиёфасида чиқиб, пора-пора этилган дил жароҳатларини очади. Баъзан Усмон Носир Шеъриятнинг шоҳона либосида гавдаланиб, ўзининг ўлмас инсоний ва ижодий қудратини кўрсатади. Агар шу асарни Олимжон Салимовдек сеҳркор режиссёр саҳнага қўйса борми, тарихий фожиани сўнмас истеъдоднинг фожиали тантанасига айлантириб юбориши мумкин.

Асарда яна бир муҳим саҳна бор. Бу саҳнанинг шабадалари олдин ҳам ўқтин-ўқтин эсиб турган. Мен бу саҳнани “Она саҳнаси” деб атаган бўлардим. Отадан эрта етим қолган шоирни жабрдийда онаси Холамбиби катта қилган. Усмон Носир ўрта мактабни тугатар-тугатмас Москвага, Россиянинг тарихий шаҳарларига бориб, дунёни кўра бошлаган. Аксар умрини эса Тошкентда ўтказган. Ижод, дўстона гурунлар, сафарлар туфайли бу дунёдаги бирдан-бир меҳрибони Холамбибини тўйиб кўролмаган. Биз яшаган даврнинг драматик-фожиавий воқеалари шуни кўрсатдики, ҳар бир инсоннинг мингта дўсти бўлса ҳам, бирортаси Она ўрнини боса олмайди. Драматург ана шу абадий ҳақиқатни саҳна имкониятларини ҳисобга олган ҳолда спектакль финалида шундай

Болалар: – Вийй, мунча зўр!

– Юрагим қалтираб кетди.

– Қойил!

– Давоми йўқми?

Ўктам: Давоми... сув тегиб, чапланиб кетибди...

(Ўша давр жадиidlарига хос кийинган устоз Ашурали Зоҳирий кириб келади.)

Болалар (жўровоз): Ассалому алайкум, муаллим!

Зоҳирий: Ваалайкум ассалом, яшанглар! Хўўўп, бугун пайшанба, ўрискасига нима бўлади? Ҳа, “четверг”, баракалла! Эртага қанақа кун демак? Яшанглар! Эрта жума, озодлик куни. Уйлариnгга боринглар, ота-она, жигарларни суҳбатига қонинглар. Эртан хуфтонга қолмай қайтасизлар, маъкулми?

Болалар: Маъкул, маъкул!

Зоҳирий: Фақат хушёр бўлинглар! Кўча-кўйда нима кўп? Балли! Дайди ит кўп. Итдан баттар нима сероб? Яшанглар! Банги-қиморвоз сероб. Итни жиғига тегмай, пиёнистани кайпини бузмай, ин-уяларингга тани соғ етволинглар, хўпми? Қани, борақолинглар!

(Болалар қувонч билан қийқариб, ошиқиб, тарқалишади. Саҳнада гамгин Усмон, Мўйдинжон ва Зоҳирий қолишади.)

Зоҳирий: Ия, тойлоқлар, сизлар-чи? Усмонжон болам, ўтган сафар ҳам шетта тунаган эдингиз. Уй ичилар тинчми, ишқилиб? *(Мўйдинжонга қараб.)* Сиз-чи, опоқ бола? Уйингиздан олабўжи чиқдими? *(Хўрсиниб.)* Оналаринг айвонда йўл қараб ўтиргандир.

Усмон: Мен... шетта қолиб, китоб ўқимоқчиман. Уйда шароит йўқ.

Мўйдинжон: Унда бизикига кетдих. Бир ўзинг бейда зерикип ўларсан, ўртаҳ.

кўрсатганки, шу саҳнагача сояда юрган Она асарнинг учинчи бош қаҳрамонига айланади. Энг муҳими, у она-Ватан тимсоли даражасига кўтарилиб, асар асосий концепциясининг очилишига муҳим ҳисса қўшади.

Асардаги яна бир муҳим масала – Терговчи билан Усмон Носир ўртасидаги “жанг” саҳналари. Қатағон мавзуига бағишланган қарийб барча асарларда терговчилар ўта нодон, ўта жоҳил, ўта миллатчи, инсоний қиёфасини йўқотган жонивор сифатида тасвирланиб келади. Ушбу асарнинг дастлабки саҳналарида ҳам шундай аксилнсон образини кўрамиз. Лекин воқеалар ривожлангани, у маҳбус шоирдан бир неча газ паст эканлигини сезгани сайин ўсиб-одамлашиб боради. У Усмон Носирнинг улкан истеъдоди учун ғанимлари “шарофат”и билан қамалганини тушунади. Драматург ҳатто айрим саҳналарда ўзбек менталитетига хос айрим нуқсонларни унинг тили билан юзага чиқаради. У Усмон Носирга ўзбек халқининг бошқа илғор миллатлар таъсирида ривожланганига урғу бериб, ўзбек шоирини ижодда ҳам, ҳаётда ҳам Есенинга тақлидчи бўлиб қолганликда айблайди. Аммо унинг ўзи ҳам Усмон Носирнинг ўзбек халқининг истеъдодли фарзандларидан бири эканлигига ишонгани учун астойдил ёмон кўради. Шоирнинг қамоққа олинганини тўғри деб билади. У ана шу мустабид совет давлат тузуми қатағон сиёсатининг фалсафий асосларини очиб ташлайди: мустабид тузумга Шахслар, истеъдодли кишилар, истеъдодли халқ эмас, қуллар керак. Гидростанциялар қуриш, қўриқ ерларни очиш, миллионлаб тонна пахта ва буғдойларни етиштириш учун! Терговчи Усмон Носир билан бўлган сўнги саҳнада дилидаги шундай гапларни айтиб,

Зоҳирий: Ҳа, яшанглар! Ўртоқ дегани мана бунақа бўпти! Яхши кундаям, ёмон кундаям чин ўртоқ нима қилмайди? Балли, бир-бирини ёлғиз қўймайди. Ғам-ташвишни ўртоғинг билан бўлишсанг, тенг ярмига камаяди. Севинчингни айтсанг, нима бўлади? Яшанглар, севинч икки карра кўпаяди. Қани, борақолинглар. Бугун ётоқ жойларингизга бир кимё дору септириб, ҳашаротларни юзини тескари қилмоқчимиз. Ҳа, яшанглар! (*Чиқиб кетади.*)

Усмон: Ўртоқ, ҳалиги шеъримни давомини айтиб берайми?

Мўйдинжон: Ҳали Ўҳтам пўстак “чапланиб кетқан” деди-ю.

Усмон: Ўчиб кетгани билан... эсимда турипти. Тўғриси айтсам, ўртоқ, шеърни аввал хотирамда ёзаман, кейин қоғозга кўчираман.

Мўйдинжон: Опқочмагин, ўртах. Шеър пақас қоғозга ёзилмеми? Ҳа, мейли, тезроқ ўқиғин. Қонним дам бўпкетти.

Усмон: (*бироз ўйланиб тургач, титроқ товушида шеър айта бошлайди.*)

*Отам ўлди, мен сарсон бўлдим,
“Шум етим”, деб сўкдилар мени.
Ажсаб кунга мубтало бўлдим,
Кўчаларга кувдилар мени...
Ўша кунлар дилимда ҳаёт
(Оғир дами унутиб бўлмас!)
“Тур! – дедилар. – Тур, етимча зот!”
Иложим йўқ – тураман бирпас.
Сўнгра ўзим ўзим олдимдан
Қарамасдан қулиб ўтамен.
У эски “мен” фақат ёдимда,
Энди менда яшар бошқа “мен!”*

совет давлат тузумининг тимсоли сифатида намоён бўладиги, бу образ ҳам, шакл-шубҳасиз, асар муаллифининг катта ютуғидир.

Мен ўзбек адабиёти бахтига Усмон Носирларни етиштирган водий зиёлиларидан, ижодкорларидан бири Иқбол Мирзони шу катта ижодий ғалаба билан табриклайман ва севимли журналимиз мухлисларидан унинг нафақат қайноқ илҳоми, балки кўзёшлари билан ҳам яратган “Усмон Носир” трагедиясини улуғ шоир таваллудининг 110 йиллигига қилган совғаси сифати қабул қилишларини сўрайман.

Камина ўта камтарин, ўта маданиятли ва ўта истеъдодли шоир Иқбол Мирзонинг “Усмон Носир” тарихий фожиасини “Шарқ юлдузи” журнали мухлисларига тавсия қилар эканман, уларнинг ҳам бу асарни ўқиб, мендек ҳайратга тушишларига ва шу кунларда қутлуғ 55 ёшга тўлган севимли шоиримизга “Усмон Носир” тарихий фожиасига ўхшаган зўр-зўр асарлар ёзиши ва бунинг учун “илҳом париси” бўлмиш келинимиз билан бирга узоқ йиллар соғ-саломат яшаб, бахтли ва саодатли турмуш кечиришларини тилашларига ишонаман.

Наим КАРИМОВ,
филология фанлари доктори,
академик

(Мўйдинжон пиқиллаб йиғлайди, кўзёшларини енгига артиб, Усмоннинг елкасидан қучоқлайди. Саҳнанинг орқа томонида Усмонжоннинг онаси Холамбиби зира-шира намоён бўлади. Вазмин тебраниб, дардли, ҳасратли қўшиқ куйлайди. Мўйдинжон билан Усмоннинг кейинги суҳбати шу қўшиқ садосида давом этади.)

*Эй фалак, чархинг бузилсин,
Кимларга хор этдинг мени.
Майли бору, майли йўққа
Интизор этдинг мени.
Интизорлик торта-торта
Танда тоқат қолмади.
Йўлчивиндек саргайиб
Учарга ҳолат қолмади.*

Мўйдинжон: Ўртаҳ, нима, аяғди соғинмисанми?

Усмон (*уф тортиб*): Соғинаман, синглим Иношниям ўлгудай яхши кўраман. Жуда соғиндим-да... Лекин...

Мўйдинжон: Ўртаҳ, туврисини эт, ўгей отанг ёмон қарейми сенга?

Усмон: Ёмон қарашам гапми? Кўргани кўзи йўқ. Нима айбим боракан, билмайман. Уйига борсам, кейин аямга зулм қилади. Бўлмаса, ҳамма юмушларини бажараман. Аямни роҳати учун, ота розилиги учун тинмай уй ишларини қиламан. Нетай... Ҳўкизга салла ўрасанг ҳам сузаркан, эшакка чопон ёпганинг билан тепаркан.

Мўйдинжон: Йўғ-э, нускасидан ёмон одамга ўхшамейди-ю.

Усмон: Ёмон... одамга ўхшамайди, ҳа.

Мўйдинжон (*кулади*): Шеттаям бурама гап қиласан-а, Ўсманжон? Кеттиҳ бизикига, юр...

Учинчи кўриниш

(Саҳнанинг ўнг томони ёришиб, яна терговхона кўринади. Манзара биринчи пардадагидек.)

Терговчи: Вой-бўй, “гений!”, тирноқларинг қани? Яна девор тимдаладингми?

Усмон Носир (*юзини ўғиради*): Агар эркак бўлиб қўлимдаги кишанни ечсанг, кўрсатаман нима бўлганини!

Терговчи: Сени тилингаям кишан солиш керак. Назоратчини нега урдинг?

Усмон Носир: Айтдим, онамни сўқди.

Терговчи: Нима бўпти? Сўқкани билан сўкилиб қолармиди? Бизда, масалан, сўқмай гапирсанг хурматсизлик ҳисобланади.

Усмон Носир: Унда нега Сталинни сўқди деб менга айб қўйяпсан? Нега?!

Терговчи: Сен халқлар отасини сўқмагансан, ҳақорат қилгансан. Иккови бошқа-бошқа масала. Нима деганинг эсингдами?

Усмон Носир: Минг марта айтдим, ёзиб ҳам бердим, Сталинни маҳалламдаги бўёқчи жухудга ўхшатганман. Шу, холос.

Терговчи (*Ўрнидан сапчиб туради*): Нима?! Шу, холос?! Биласанми, сен айтган бўёқчи-мўёқчиларнинг миллионтаси ўртоқ Сталиннинг ҳаром тукига арзимади! Доҳийни кимгадир ўхшатиш сен иприскига тушиб қолдим? Манави қовоққаллангга тўппончани тираб тепкини босиш учун ана шу ўхшатишингни ўзи этади!

Усмон Носир: Отсанг от! Жонимга тегдинг! Ҳаммангга тупурдим! Туфу!

Терговчи (*ёнидан револьерни чиқариб, отмоқчидай ўқталади. Кейин дастаси билан Усмон Носирнинг бошига уради*): Сенга ўқ хайф! Сен Пушкин эмассан!

Усмон Носир (*ўрнидан турмоқчи, кишанни силтаб узмоқчи бўлади*): Номард! Хунаса! Зўр бўлсанг, бир мартага қўлимни еч! Кўрсатаман сенга ўзбекни муштини!

Терговчи: Сен қачон тилни тийишни ўрганасан? (*Пауза.*) Тўғри, энди кеч... Бўларинг бўлган, кунинг битган...

Усмон Носир: Ҳали судда кўрасан – очик суд қилишганда. Шунақа гапларим бо-ор...

Терговчи (*қаҳқаҳа отиб кулади*): Ҳа, содда сарт-а! Кимга ишоняпсан? Нимадан умид қиялпсан? Суд менман! Ҳукмингни чиқариб бўлганман. Сендақа олифталарни, миллатим дейдиган, Туркистоним деб кўксига урадиган жипириқларни жойи жаҳаннамда! (*Тамаки тутатади. Пауза.*) Менга қара, оғайничалиш, ҳалиги... Чўлпонинг зўрми ё сенми?

Усмон Носир: Чўлпон... устозим. Тириклар орасида ундан зўр шоир йўқ.

Терговчи: У ҳозир қаерда, биласанми? Ертўлада... Ит азобида ётибди. Жулкунбой деган тили заҳар ёзувчингни шунақа эзишдики, шунақа дабдала қилишдики, ана кетар-мана кетар бўп ётибди.

Усмон Носир: Маразлар! Ҳайвонлар! Чўчкалар! Сенларгаям Худо бордир!

Терговчи: Афсус... Ҳамза Ҳакимзода деган жадидингга улгурмай қолдим-да! Эртароқ жаҳаннамга равона қиворишди. Ўшани суҳбатини бир олмоқчидим.

Усмон Носир: Унда нима қасдинг борида, қанжиқ ит!

Терговчи (*Яна уради. Кейин зўё ҳеч нарса бўлмагандай хотиржам сўзлайди*): Қанжиқ ит сени насабинг бўлади, тушундингни сартвачча?! (*Эшик очилиб, терговчи ёрдамчиси кириб келади. Усмон Носирга қараганча, қўлидаги қозонни терговчига узатади. Терговчи вараққа термилиб, гапида беихтиёр давом этади.*) Ҳамза... ҳмм, Ҳакимзода Ниёзий, Ниҳон... ҳмм... “Яша, Турон” деб ёзган ўша Ҳамзами?

Терговчи ёрдамчиси (*таажжубланиб*): Қанақа Ҳамза? (*Қозоннинг четидан тутиб, энгашиб қарайди.*) Йўқ, Ҳамзамас, Абдурауф Фитрат-ку...

Терговчи (*унга ўқрайди ва қозонга имзо чеккач, боши билан “чиқ” ишорасини қилади*): Ҳмм... Лаънати Ҳамза! Йигирма тўртинчи йилги чегаралашни сиёсий хато деган фитначи ўшамиди? Туркистонни нега парчалаб ташладинг, деб кимсан Ленинга қарши чиққан шаккокми? Жадидбошилардан бири бўлиб, миллатини уйғотмоқчи бўлган ўша гўрсўхтами?! Ёмон кўраман! Қани энди қўлимга тушганда-ю, суякларини мижиқлаб-мижиқлаб сен айтган итларга егизардим!

Усмон Носир: Ҳа, сенлар сопини ўзидан чиқариб, сотқинларга оттиргансан. Кейин, “Тошбўрон қилиб ўлдирди”, деб Фарғона уламоларини, кўрбошиларини балоғардон қилгансанлар... Чиябўрилар! Муханнаслар!

Терговчи: Оғайничалиш, биз деворни йиқиладиган тарафига қаратиб итарамиз. Уни гумдон қилишга кўнгилли миллатдошларинг жон деб ёрдам беришган. Умуман, Худо урган эл экансизлар, бирлашмайсан, бир-бирингни қўлламайсан, ичинг тўла ҳасад... биров кўрмаса, ҳаромдан ҳазар йўқ. Ҳамманг ўғри, иккиюзламачи, кўрқоқсан... Йўқ, де-чи! Индамайсан! Рост гап тошни тешади. Сенларни тарихингни, феълингни сув қилиб ичворганман. “Яша, Шўро, яша, Шўро, сен яшайтурғон замон!” Қалай, “гений”?

Усмон Носир: “Яша, Турон...”

Тўртинчи кўриниш

(Терговхонага зулмат чўкади. Саҳнанинг чап томони ёришиб, “Дорул-шафақа” мактаби кўзга ташиланади. Синфхона. Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ўсмир Усмон Носирнинг сабоқдошларига шеър ўқиб беряпти. Ёнида Пўлат Қаям, Қори Ниёзий, Ашурали Зоҳирий ва Субҳий афанди.)

Ҳамза:

*Яхши ҳолин йўқотган, оқибатсиз Туркистон,
Истиқболин ушотган, офиятсиз Туркистон,
Ўз жисмига ўқ отган, ҳамиятсиз Туркистон,
Зиллат лойига ботган, эй, ғайратсиз Туркистон,
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очилмас,
Рухсиз тандир, ханжар урса қони сочилмас!*

Қори Ниёзий: Оҳ-оҳ, бале!

Ҳамза:

*Ўзгалар миллати-чун моли жон ила қурбон,
Фикру дониш йўлида бағру жигари бирён.
Бору йўқни қилурлар илм йўлига эҳсон,
Ажаб, бизни Туркистон доим ер бирла яксон.
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очилмас,
Рухсиз тандир, ханжар урса қони сочилмас!*

*Эсиз, эсиз Туркистон, қани авалги ҳоли?
Оламга зиё берган ул хуришиди иқболи.
Абри ғафлат қуршади, тун бўлди истиқболи,
Хўр бўлса миллатимиз, тутмасмикан уволи?
Зулмат тоши ёғилса-да, кўзи очилмас,
Рухсиз тандир, ханжар урса қони сочилмас!*

(Шеър давомида муаллимлар “Бале!”, “Офарин!”, “Тасанно!”, “Чўҳ гўзал!” каби рағбат бериб турадилар. Ўқувчилар маҳлиё, айниқса, Усмон Носир ҳайратдан қотиб қолган. Шеър якунида гулдурас қарсак чалинади, ҳамма ўрнидан даст туради.)

Пўлат Қаям: Кўп ибратли, аччиқ ва фасоҳатли шеър битибсиз, Ҳамзахон ака! Аммо заҳри бироз ортуқ туюлди.

Ҳамза: Қуллук, Пўлатхон! Нетай, шу кунларда юрагим тўла заҳру зардоб...

Ашурали Зоҳирий: Ҳамзахон, кўнглини кенгроқ тутинг. Бу гапларни сўнгроқ гаплашурмиз. “Санойи нафиса” тўғарагимиз учун маслаҳат-кенгаш беринг. Шеър қандай тўқилур, замонанинг етук адиблари кимдур сиз учун? Шундан сўйласангиз.

Ҳамза: Мен учун адиб аҳли демак фақат шеър тўқигучиларгина эмас. Аввал, шеър нечун керак, зарурати недур деган саволга жавоб топайлик. Бир даврда, қадимда ғазал хотун кишига мақтав, хушомад деб қаралган. Адабиёт кўнгил хушлаш учун саналган. Тўғри, Навоий ҳазрат бу қарашни тафаккур ва тарбия томон бурди. Аммо ханузки, қалам аҳли шеърни эрмак қилиб келурлар.

Пўлат Қаюм: Ҳамзаҳон ака, тасаддуқ, Гулҳаний, Муқимий ва Фурқатнинг ҳажви-чи?

Ҳамза: Фақат ҳажв қилмоқ, муаммони кулгига олмоқ кифоят қилмас. Адиб бор-бўйи, ҳар сўзи бирла зиё таркатмоғи, тарбия бермоғи шарт. Тарбияки, улуг мақсадга – миллатни бир бутун қилмоқ, мамлакат яхлитлигини асрамоқ, раъиятни илғори замон мартабасига кўтармоқ демак. Шу йўсин мен замоннинг энг илғор адиби деб Исмоил Гаспиралини танийман. Мен ундан юрт нима, миллат нима, Туркистон не, туркийлар ким – ўргандим.

Ашурали Зоҳирий: Ҳамзаҳон, ўқиғувчиларга “Тошбақа ва чаён” масалингизни айтиб беринг. Хўб ажойиб хулосангиз бор.

Ҳамза: У масалларимни ўзингиз ўқиб берсангиз ҳам бўлар. Ҳозир мен бу йигитчаларга юрагимни қон қилган бугуннинг масалидан сўзламакчиман. Мен бугундан эътиборан бу давлат ишларига истеъфо бердим. Бас, мен бу турлук иккиюзли, мунофиқ ва разил ҳукуматга хизмат қилмасман.

Ашурали Зоҳирий: Ҳай, ҳай, Ҳамзаҳон, шайтонга ҳай беринг!

Ҳамза: Қайси бир шайтонни айтасиз, қайси бирига ҳай берай?!

Пўлат Қаюм: Устоз, сўзларингиз бу норасидаларга оғирлик қилмасмикан?

Ҳамза: Кимга айтай?! Ким мени тушунади?! Биз суяк-суягига кўркув уриб кетган, қон-қонига хиёнат шимилган бир элатмиз. Йўқса, бу нав осон алданиб қолмасдик. Бизга ҳар бир миллий жумҳурият ўз тақдирини ўзи белгилайди, ички ишига аралашмаймиз деб қасам бердилар. Энди-чи? Дунёнинг энг йирик салтанати бўлган Туркистонимизни ҳар турли сунъий ном ила парчалаб ташладилар. Мен бундай адолатсизликка, риёкорликка мураса қилолмайман. *(Бироз тин олиб)* Мени сўзларим бу қорақўзларнинг ҳеч йўқ биттасининг кўнглида яшаб қолса ҳам минг розиман. *(Усмон Носирга қарайди)* Сен, ўғлим, бу ёққа чиқ-чи! Темур ким, биласанми? Бобур-чи? Навоийни ўқиганмисан? Туронни эшитганмисан? “Шажараи турк”ни варақлаб кўрдингми? Ўқи ва ук, хулоса қил. Бу ҳаёт шафқатсиз курашдан иборат. Номард кўп, ўғлим, сотқин кўп. Ҳаётинг олдинда, фақат хушёр бўл. *(“Яша, Турон” қўшиғи янграйди)*

Бешинчи кўриниш

(Терговхона ёришади. Аввалги ҳолат: Усмон Носир кишанбанд, ёқавайрон. Лаблари четидан қон сизган. Терговчи қўлидаги таёқни четга отади.)

Терговчи *(заҳарханда қилиб):* Хўш, жаноб Носиров, энди нима дейдилар? Аксилинқилоб тарғиботи билан қачондан бери машғулсиз? Дастлабки тўдабошингиз ким? Ҳамтовоқларингиз? Шогирдларингиз? *(столга шаппат уради. Усмон Носир “қилт” этмаганини кўриб, тутақиб, бақира кетади)* Ўв, “гений”! Бу саволлар ҳаммаси сени тилингда айтганда риторик саволлар! Ҳаммасини биламиз! Ҳатто сен билмаган нарсаларниям! Ўшанчун НКВД деб қўйибди! Ҳаммаси бизни кафтимизда! Худо ҳам, пайғамбар ҳам ўзимиз! Қоғозга қўл қўй! Бўлди, кейин сени тинч қўяман! Бўл!

Усмон Носир: Қўйганман! Аллақачон қўйганман!

Терговчи: Қачон? Мендан аввалги терговчилар ҳам “Итдек қайсар экан, тирноғи орасига игна тикиб ҳам, рецидивистлар камерасида каламушларга талатиб ҳам, оч қўйиб, калтаклаб ҳам синдирилмадик” дейишганди-ку! Ўшанчун менга топширишганди-ю сени! Қачон, кимни назорати пайти қўл қўйгансан?

Усмон Носир: Аллақачон, қамалмасимдан анча бурун қўйганман! Ҳаммангга қўйганман!

(Терговчи сўз ўйинини тушуниб, таёқни олиб, беаёв савалай кетади. Чарчагач, жойига ўтириб, тамаки тутатади. Пауза. Усмон Носир оғир хириллаб нафас олади.)

Терговчи: Қўл қўясанми, бошқами, аслида буни бир тийинлик киймати йўқ. Ўзимиз ҳам ўхшатиб қўяверамиз. Ким текширади? Ким сўрайди? Кимни нима иши бор? Агар бирорта валломат қизиқиб қолсаям, жазаси бир жуфт мушт ёки манави таёқ...

Усмон Носир: Мени очик суд қилишингизни, халқим олдида сўроқ қилишингизни талаб қиламан! Бошқа гапим йўқ! Мен очлик эълон қиламан!

Терговчи *(оёқларини стол устига қўйиб чалиштиради, ҳуштакда “Интернационал”ни чалади):* Майли, баттар бўл! Бир савол: ўйлаб қолдим, нега ҳужжатларда Носировсану, шеърларингга Усмон Носир деб қўясан?

Усмон Носир: Бу тахаллус.

Терговчи: Тахаллус жонивор сал бошқачароқ, маънолироқ бўлмайдими? Масалан, Маяковский, Максим Горький, Демьян Бедный... Уларда ғоявий ишора бор. Ёки ҳамқишлоғим Есенинга ўхшаб насабингни ўзгартирмасдан ёзаверсанг ўлармидинг?

Усмон Носир: Сен Рязанданмисан?

Терговчи: Ҳа, айнан Константиноводанман. Сергун билан мактабдошман. Лекин бу билан фахрланмайман, аксинча, шоирларни ёмон кўришим, нафратланишимга сабаб ўша Есенининг бўлади.

Усмон Носир: Ҳа, сениям ясаганми дейман-да!

Терговчи: Ароқхўр, киморбоз, хотинбоз... Хуллас, “боз-боз...”, бетайин ёт унсур эди. Кўп ичганидан восвос бўлиб, ўзини осиб қўйган. Умуман олганда, яхши қилган.

Усмон Носир *(ўқрайиб, нафрат билан):* Балки у ўзини осмагандир. Балки... ёрдам берворгандирсизлар?

Терговчи *(ҳушёр тортиб, Усмон Носирга синчиклаб қарайди. Оёгини йигиб, ўрнидан туради. Тамаки тутатади. Ўйчан у ёқдан-бу ёққа юриб):* Балки, балки... балки, балки...

Усмон Носир: Эҳҳ! Номард дунё! Эҳҳ! Одамни боласи-я!

Терговчи *(бепарво):* Шундай қилиб, “гений” жаноби олийлари, Носировдан “ов”ни олиб ташлаб, тахаллус ясадим дегин-а? Жуда ишониб кетдим-да! *(Кескин қайрилиб, қўлидаги таёқ билан Усмон Носирнинг иягидан кўтариб, кўзларига қарайди.)* Бизни шунчалик овсар деб ўйлайсанми, а?! Фамилиянгдаги “ов” кўшимчаси русча бўлгани учун опташлагансан. Шунчалик бизни ёмон кўрасан! Сенга маданият, мактаб, маърифат олиб келган шўро миллатини ёмон кўрасан. Тахаллусмиш-а? Сенга манави Ильич чироқларини олиб келган марҳаматли зотлардан нафратланасан! Манави чироқни! *(Қўлидаги таёқ билан лампани уриб синдиради. Зулмат чўқади.)*

Олтинчи кўриниш

(Саҳна ёришганда, ярми ятакли, ярми ятаксиз бир тўп ўсмирлар латтадан ясалган тўпда футбол ўйнашяпти. Ҳакам мактаб директори Мухтор Муҳаммадий.)

Мухтор Мухаммадий: Тўхтанглар, *(энгашиб, тўпни олиб, қўлтиқлайди)*. Неча марта айтдим, барака топгурлар, бу футбол, оёқ ўйини, “Эшак минди”мас. Сен, Ўктамбой, нега ҳадеб рақибларингни устига иргийсан? Сен-чи, Собиржон, рақиб равоти қолиб, нукул ўзингникига тепяпсан. Ундан кўра, Усмонхон билан ўрин алишиб, нариги жамоада ўйна!

Мўйдинжон: Туври, Ўсман бизга ўтсин. Энангди эмгир, тўпти ўнг аёхтаям, чапидаям баравар тепади. Маалим, шу инсоптанми? Бизга ўхшаб пакас ўнғида тепсин. Довлатти иши ўйинчахми? *(Болалар кулишади.)*

Мухтор Мухаммадий: Оббо, сен-эй! Менга қаранглар, агар ўйинни яхши ўрганиб олсаларинг, Қўқон ишчилар жамоаси билан ўйнаймиз.

Собир: Июв, ростанми домла? Улар бизни лойпасиллоқ қибташласа керак. Оқпошшо давридан бери тўп тепишади-ю! Ўзларини ажриқ экилган ўйин майдониям бор. Акам билан Бақа Чорсидан тўти сотволиб қайтаётганда кўрганман. Бизи мактабга ўнта келар-ов...

Усмон: Боллар, агар астойдил бўлсак, албатта, ютамиз. Ҳамма гап иштиёқ ва интизомда. Фақат...

Мухтор Мухаммадий: Нима фақат? Айтаверинг, Усмонхон.

Усмон: Ҳақиқий дамлама тўп бўлсайди, теридан тикилган...

Мўйдинжон *(қийқириб кулворади)*: Мабодо қўчқарди пуфаги бўмайдими? Сув қуйиб тепса, шилқиллаб жуда кетатта, қаттиғам тиймейди.

Усмон: Пуфагингни чойхалта қил, тушундингми? Батта жиддий гап кетяпти.

Мухтор Мухаммадий: Усмонхон, мен бир бозор оралаб суриштирай, агар топсам топдим, топмасам махсидўз Шукрулло жуводдизга айтиб, тиктирамиз. Ё ишчи тўптепарлардан дараклайман. Топамиз-да ишқилиб. Ўзимам кизиқиб қолдим.

Усмон: Менам сиз билан борсам дувдим, муаллим.

Мухтор Мухаммадий: Сиз китобингизни ўқинг, Усмонхон. Тўп тепиш бир эрмак – чакқон, соғлом бўлиш учун. Ҳалиги, шеър ёзишга ўхшаган. Асосийси, илм...

Усмон: Муаллим, узр-ку, лекин мен учун шеър эрмак эмас.

Мухтор Мухаммадий: Лаббай, нима дедилар? “Эрмак эмас?”

Усмон: Ҳа, жиддий иш. Асосий масала деб ўйлайман. Шеърсиз ҳаётни ранги ўчади.

Мухтор Мухаммадий: Йўқ-е?

Усмон: Худо урсин!

Мухтор Мухаммадий *(атрофга аланглаб)*: Ҳай-ҳай, болам-а! Қасам ҳечам керакмас-да. Бўлди, ишондим.

Мадамин: Менгаям шеър эрмак эмас. Жиддий масала. Мениям Худо урсин!

Мухтор Мухаммадий: Оббо! Қасамхўр киморвозлар даврасига тушиб қолдимми дейман? Шу онт ичиб, ишонтирадиган нарсамиз? Қойилмақом қилиб ёзинглар, кейин ўз-ўзидан ишонаверамиз. Тавбангдан кетай. Ҳай, сиз, Усмонхон, таъби назм эгасисиз, ҳаммамизга аён. “Бизнинг кўзги” деворий газетимизда бот-бот, бинойидай чикиб турибсиз. “Санойи нафиса” тўғарагимизни пешқадамисиз. Тадбирларни шеърингиз атиргулдай безайди. Лекин Мадаминжонни иқтидоридан сал ғофилроқ қопмиз чоғи.

Мадамин: Энди кўрсатаман!

Мўйдинжон: Нимани кўрсатасан? Ай-яй-яй бўмейми? *(Ҳамма кулади.)*

Мадамин: Шоирлигимни кўрсатаман демокчман, дурбин! Мен ҳам зўр шоир бўламан!

Мухтор Мухаммадий: Ҳа, балли. Сизни тўғрисўзлигингиз, қатъиятингизга қойилмиз. Кимдир мулла Собир Абдуллонинг кутубхонасидан Фузулий девонини ҳардамхаёллик билан қўлтиқлаб, обкетиб қолганда, сиз қайтариб обориб бериб, яна узр ҳам сўрагансиз.

Усмон (қизариб): Муаллим, эртасига ўзим ҳам бориб кечирим сўраганман.

Мухтор Мухаммадий: Бу иш у қадар айблик эмас. Сиз китобни азбаройи Фузулий ғазалларидан маст бўлиб беихтиёр олгансиз. Мастликдаги хато катта гуноҳ саналмайди. Фузулий ўзи айтмишки, *“Бан сани ишқингда мастмен, бас гуноҳим не дурур?”*

Усмон: Тўппа-тўғри, устоз.

Мухтор Мухаммадий: Фузулий, бу шоирнинг тахаллуси. Бас, сизлар ҳам шеър йўлига кирибсиз, демак, кирои тахаллус жоиз. *(Атрофдаги болаларга қараб ҳазиллашади.)* Ё мени гапим тўғрими?

Болалар (сакрашиб): Тўғри, тўғри...

Мухтор Мухаммадий: Усмонхон, насабингиз қоғозда Носиров ёзилган-а?

Усмон: Тўппа-тўғри, устоз.

Мухтор Мухаммадий: Демак, сиз Усмон Носирий бўласиз.

Усмон: Устоз, “ий”си нега керак? Усмон Носир бўлақолай.

Мухтор Мухаммадий: Ҳаа, замонавийроқ бўлади дейсиз-да.

Мадамин: Менгаям замонавийроғидан топайлик, муаллим, илтимос.

Мухтор Мухаммадий: Ҳаа, шоли баҳона, а? *(Қулиб болаларга қарайди.)* Бовужуд, балки ҳар бирингизга тахаллус қўйиб чиқармиз? Бугун “Буюк тахаллус куни” бўлиб тарихда қолсин...

Ўктам: Бизга керакмас, ҳаммамизни бир чиройли лақабимиз бор. *(Ёнидаги болага қараб.)* Тўғрими, мўнди?

Бола: Ўроқдай тўғри, пўстак.

Мухтор Мухаммадий: Лақаб эскилик сарқити. Қадимда авомнинг насаби ёзилмаган, шунга касби-кори, кўриниши, қилиғига қараб лақаб тўқилган. Бировни бировдан айириб олиш учун.

Мўйдинжон: Бизи гузардоғи Исрейл кандихти чойхонасида нуқул лақаб бўйича аския кетади. Мазакқа атейлаптан ҳалидоқо отларди ёпиштиришади. Ўтиришти охири солишишминан тугейди. Раса маза қип томаша қиволамиз.

Мухтор Мухаммадий: Ўзи, сени ҳаммага гапинг аския. Боғдодни қайси кишлоғидан эдинг, Мўйдинжон?

Мўйдинжон: Чичқон қишлахтан, домла, билмесми?

Мухтор Мухаммадий (кулиб): Биламан, биламан. Ҳай, аския ўз йўлига. Ҳозир сизлар учун бундай майнавозчилик эп эмас. Айниқса, бизнинг зиё масканимизда. *(Мадаминга юзланади.)* Сиз, Мадаминжонсиз, насабингиз дафтарга Умаров битилган. Замонавий бўлса, Амин Умар бўлади-да! Болалар, ё мени гапим тўғрими?

Болалар: Тўғри, тўғри... Амин Умар, Амин Умар...

Мадамин: Менга кўпроқ Умарий ёқади. Амин Умарий бўлақолсин, устоз, сиздан нима кетди?

Мухтор Мухаммадий: Олақолинг, мендан нима кетди, Амин Умарий бўлақолинг. *(Жиддий қиёфада.)* Бир кун келиб бу тахаллуслар ўзга маъно касб этади. Ўша кунларга бешикаст, беталафот етайлик. Амин Умарий, Усмон Носир...

Иккинчи парда

Еттинчи кўриниш

(Саҳна ёришади. Терговхона. Дастлабки саҳналардаги манзара.)

Терговчи: Московни аския қилиб, нималар деб валдираганинг эсингдами?

Усмон Носир: Ҳазиллашганман. Гап келганда...

Терговчи: Бу шунчаки ҳазил эмас. Сени миллатчи эканингга, бизни ёмон кўришингга яққол далил. Нимаймиш, “Маст кўп бўлгани учун “Масткўп” дейилганмиш! Нима, сенинг Қўқонингга ичишмайдами? Дининг тақиқлагани билан қадимдан бўза, қимбиз... ҳа, нега ишшаясан, нотўғри талаффуз қилдимми?

Усмон Носир: Қимиз...

Терговчи: Ҳа, тўғри, қимиз... лекин сен устимдан кулма! Мен ўзбекмасман, раҳмат десанг-чи сени тилингни шунчалик билиб олганимга... Ўзингни ўзбекларинг ўз тилидан ор қилишни бошлаган. Бизни миллатдошларга уйланиш урф бўлганига сабаб ҳам шу! Хўп, мавзуга қайтамиз... Қимиз, май, шароб, мусаллас, вай-бўй, турини кўплигини қара! Қора халқ яширинча, зодагонларинг ошкора “тортиб” келган. Адабиётинг ҳам бошдан-оёқ шаробга ботирилган. Йўқ дегин, бекорчи гап дегин! Бертельснни бизам ўқиганмиз.

Усмон Носир: Тасаввуфдаги май-шароб бошқа нарса. У тимсол. Қадимда ҳеч ким пиёниста бўлиб, кўчада думалаб ётмаган. Алкашлар кейинги йилларда пайдо бўлди.

Терговчи: Ўзинг-чи? Ичишда унча-мунча мужикни ярим йўлда қолдириб кетасан. Москвада ичволиб, қанча жанжал кўтарганинг, муштлашиб милицияга тушганинг ҳақида далиллар бор. Яна, ўзингга идеал қилиб пиёниста, восвос Есенинни танлаганинг-чи? Пес песни қоронғида топади-да. Есенин танда қўйган “Стойло Пегаса” майхонасини такагоҳ қилганинг-чи? Топган пири муршидингни қара! Кейин Есениннинг “Богема” маразини Тошкентда тарғиб қилганинг, безориликни хунарга айлантирганинг-чи?

Усмон Носир: Тўғри, ичганим, ружу қўйганим бор гап. Шоир шунақа безори бўлиши керак, ўзининг хос дунёсида яшаши шарт деб ўйлаганман. Қолаверса, шуҳрат қанотида ҳаволашиб кетганимни ҳам тан оламан.

Терговчи: Отангга раҳмат! Борақансану! Тан оларқансану, ўғил бола! Бўларқану!

Усмон Носир: Лекин бу қилмишларим мени қамашга асос бўлолмайди. Мен Тангри ҳузурида гуноҳқорман, лекин бандаси олдида зиғирча айбли эмасман.

Терговчи: Оббо! Пластика яна тескари айланиб кетди-ю! Хўп, *(столга шаппатлайди)* энди нозикрок мавзуга ўтамиз, қизлар масаласи. Бу борадаям айбинг йўқми?

Усмон Носир: Бу жинойт эмас, мен бировни зўрлаган эмасман.

Терговчи: Лекин хўрлагансан! Тўғрими?! Ёлғон деб кўр-чи! Сени ўзбекнинг Пушкини эмас, Дон Жуани дейиш керак! *(Ўрнидан туради, образга кириб масхараомуз шеър ўқийди.)* “Севгим бирор қизда тинмаган ҳали...”

Саккизинчи кўриниш

(Терговхонага зулмат чўқади. Саҳнанинг чап томони ёришади. Ёш Усмон Носир залга қараб, у ёқдан-бу ёққа юриб, ёниб шеър ўқияпти.)

*Севги! Сенинг ширин тилингдан
Ким ўлмаган, ким тишламаган?
Дардинг ёйдай тилиб кўксидан,
Ким қалбидан қонлар тўкмаган?*

*Сени яхши биламан, гўзал,
Петраркани ўқиганим бор,
Буюк Римнинг Сапфоси азал
Хаёлимни ошиқдай тортар.*

*Биламанки, Тассо бечора
Роҳат кўрмай ўтган бир умр.
Эй, маккора қиз, Леонора,
Номи қора билан ёзилгур!..*

*Балки, гулдан яралган пари,
Тош кўнгилли Биатричи –
“Гадосан!” деб қочмаса нари
Данте бахтли бўларди пичи?!*

*Балки Ҳамлет ойдин тунларда
Офелияни эркалатарди,
Балки узун сочини силаб
Азонгача эртак айтарди.*

*Агар хиёнатни билмаса,
Ёқмаса фожиа юрагин,
Йўқ, йўқ, шоир! Гар шундай бўлса
Шекспирнинг йўқди кераги!*

*Дездемона, гуноҳсиз дилбар,
Жигар қонларингни ичган ким?
Биламан – Отелло, биламан...
Отелло ҳақлими?.. Шоир жим!..*

*Жим!.. Уфқдан ботар қуёшни
Шарт кесилган бошига ўхшатдим.
Парча-парча куйган шафақлар
Тирқираган қонни эслатди!*

*Қандай қўрқинч! Қандай қабоҳат!
Мумкин эмас ҳеч қийналмасдан!
Ақлидан озганми муҳаббат?
Мумкин эмас, қарши турмасдан!*

*Мумкин эмас, эй олий жаноб,
Неча юракни айлаб хароб,
Шоҳона тож кийган муҳаббат,
Мумкин эмас! Қандай қабоҳат –*

*Ки, одамнинг ўзингинамас,
Ҳиссини ҳам хароб қилса давр!
Қийналаман!.. Юрагимда ҳавр –
Бу қаршилик! Йўқ! Гина эмас!*

*Бу қаршилик! Кўринг тарихни –
Парвонадек қаноти куйган.
Бу қаршилик! Кўринг тарихни –
Умр тепасида мушт туйган...*

*Қийналаман виждон билан ман –
Мумкин эмас қариши турмасдан
Ўз зиммамга катта иш олдим;
Эҳтимолки, тамом қилмасдан –*

*Умрим тугар. Аммо бўлмайди
(Кўнглим ўрнига ҳеч тушмайди!)
Сенга қариши бош кўтармасдан,
Асрларни йиглатган севги!*

(Қарсақлар, олқишлар, “офарин!”, “қойил!” деган хитоблар янграйди. Бир дона қизил атиргул тутган Насима залдан югуриб чиқади. Усмон Носирга аввал қўл, кейин гул тутади. Шоир гулни олиб, ҳидлаб, ўпиб, Насимага қайтариб беради. Сўнг саҳнага ярим қоронғулик чўкиб, иккиси қўлтиқлашиб, сайр қилишади.)

Насима (ҳаяжонда): Зўрсиз, даҳосиз, Усмон ака!

Усмон Носир: Сен сабаб, Насимам! Сен сабаб!

Насима: Вой, нега мен сабаб бўлай? Менгача ҳам ажойиб шеърлар, дostonлар ёзиб юргансиз-ку!

Усмон Носир: У ҳавас эди, ҳаваскор қаламкашнинг машқлари эди.

Насима: Энди-чи?

Усмон Носир: Энди ёзганларимга ўзим ҳам суқланаман. Ўқиб, маза қиламан. (Қўлларини кўкка кўтариб хитоб қилади.) Эҳҳ! (Қиз чўчиб, ўзини орқага олади.) Ҳа, нега сакраб тушдинг?

Насима: Билмасам... Ҳалиям юрагимда ҳадик бор. Бирдан, кутилмаганда ҳувв бирдагидай шапалоқлаб қоласизми дейман. (Қулади.)

Усмон Носир: Ўшанда мен ҳақ эдим.

Насима: Нега? Мени нима айбим борида?

Усмон Носир: Учрашувга таклиф қилса, хўп деб югуриб чиқаверасанми? Ўзбек қизи, мусулмонни боласи...

Насима: Вой, бегона одам эмас, сиз ўзингиз таклиф қилгансиз-ку! Нега чикмас эканман?

Усмон Носир: У пайт менинг кимлигимни билмасдинг-ку! Ўшанга жаҳлим чиққан. Синамоққа таклиф қилгандим. Сен бўлсанг...

Насима: Сизни ўшандаям жуда яхши билардим. Гарчи биринчи марта кўриб турган бўлсам, ғойибона танирдим. Шеърларингиздан кимлигингиз, юрагингиз, феълингиз кўриниб туради.

Усмон Носир: Ҳалиям фикринг ўзгармадими? Ўзим ҳам шеърларимга ўхшайманми?

Насима: Жудаям. Икки кўзингиздай.

Усмон Носир: Эҳх! Қандай яхши! Сени шундай париваш севса, ишонса, тан олса! Бундан ортиқ бахт борми? Сен мен учун илҳом парисисан, сени топдим, ўзимни йўқотдим. Сен сабаб илҳомим дарёдай жўшди. Уни тизгинлай олмайман. Эҳх! Шеър шаршарадай куйилиб келадиган бўлди. Раҳмат сенга, Насимам, ўзимнинг фариштагинам! (*Қизнинг қўлини ўпади.*)

Тўққизинчи кўриниш

(*Саҳна қоронғилашиб, терговхона ёришади. Терговчи панада. Усмон Носир кишанбанд. Пичирлаб, беҳол шеър айтади.*)

*Ҳали гул ёшлигим шамолдай ўйнар,
Севгим бирон қизда тинмаган ҳали.
Ҳали сочим қора, шиқ-ла тарайман,
Оппоқ қиров дона инмаган ҳали.
Ҳали туғилганинг йўқ, ўғлим Қундуз,
Она бўлиб биров келган йўқ уйга.
Бола тўғрисида бир шеър битириб,
Чарчаб ухлаганда, кирдинг тушимга...*

Терговчи (*столга шапатилаб, шеърни бўлади*): Қандай орзуманд мисралар! Қандай қанотли, тиниқ байтлар! Аммо... шундай баланд шеърларни сендай тубан кимса ёзгани ҳайратланарли. Бу гапларим шу ердан ташқарига ҳеч қачон чиқмаслигини билганим учун айтаман. Мен ҳам ёшлиқда шеър ёзардим. Яхши ёзардим. Лекин анави Серёгани кўрганимдан кейин йиғиштирганман. Аблах бўлсаям, буюклигини сезганман. Шунинг соясида қобкетмай деб бошқа ишни бошини тутганман...

Усмон Носир: Тўғри қилгансан. Қолаверса, шоирлик қисмат. Бу йўлни сен танламайсан. Юқоридан, сен ўйлагандан кўра юқорирокдан Ўзи танлайди.

Терговчи: Сал одамга ўхшаб гапирса, дарров баландпарвоз, сийқа оҳангга ўтволасан. Сен билан фақат ҳақорат ва калтак тилида гаплашиш керак. Хўп, ўз ишимизга қайтамиз. Москвада анави татарвачча Муса Залилов...

Усмон Носир (*унинг гапини бўлади*): У буюк татар шоири Муса Жалил бўлади.

Терговчи: Хўп, сен айтганча бўлақолсин. Ўша буюк ҳамтовоғинг билан қандай фитна тайёрлагансан? Қанақа ташкилот тузгансанлар? “Ягона туркий миллат” иттифоқими? Кейин, анави найнов Маяковскийни ёнига нима мақсадда боргансанлар?

Усмон Носир: Юз марта айтдим сенга! Нима бало, чулчутмисан? Ўн марта ёзиб бердим. Ҳеч қанақа фитна-митна бўлмаган. Биз фақат адабиёт ҳақида гаплашардик. Ҳеч қандай пантуркизм ғояси бўлмаган. Тўғри, бизнинг тарихимиз, динимиз, қонимиз бир, яқинлигимиз шунда. Ҳамма миллатдаям ўғри бор, тўғри бор. Гоҳо ўз оғанг билан гапинг рост тушмайди, қонинг қўшилмайди...

Терговчи: Нимага ишора қиялпсан? Мени ғалвирим шундай ускунаки, яхши гапларинг, тўғри фикрларинг шамолдай ўтиб кетаверади. Аммо тагдор қочиримларингни дарров илғайман. Саволларимга келсак, мен милён марта

сўрашга ҳақлиман. Милён марта ёздириб оламан, лекин... ҳа-а, дарвоқе... энди сенинг кўрсатманг ҳеч кимнинг бош оғриғига ҳапдори бўлмайди-куя?..

Ўнинчи кўриниш

(Терговхона қоронгилашиб, саҳна ёришади. Орқа узоқ фонда гира-шира Москва манзараси. Девордаги “20 лет работы” деган ёзув остида Маяковскийнинг ижод намуналари, РОСТА агиткалари, сиёсий суратлари, чақириқлари осилган. Маяковский асабий, хўмрайган алфозда тамаки тутатяпти. Ёнида иккита йигитча унга ўйчан қараб турибди. Саҳнага нўрим Муса Жалил билан Усмон Носир кириб келади. Бирпас кўргазмани айланиб, томоша қилишади.)

Муса Жалил: Тавба! Ҳеч ким йўқ, бошқирд даштидай ҳувиллаб ётибди-я?! Яхшиям Чўлпон ҳазратларини юмушлари чиқиб қолиб, келмаганлари.

Усмон Носир: У киши валий одам-да, оғам. Кўнгиллари сезган бўлиши керак. Маяковскийни бунақа ноқулай вазиятда кўришни хоҳламаганлар, ҳойнаҳой.

Муса Жалил: Бу кўргазма кимга керак ўзи? Совуклигини қара!

Усмон Носир: Даврнинг ўткинчи сиёсий воқеликларига бағишланган ҳар қандай асар: шеър бўладими, романми, суратми, ўша воқеа оёқлагач, у ҳам бўшаган конфет қоғозидай қадрсиз бўп қолади. Гап шунда, оғам.

Муса Жалил: Ҳа, кейинги кунларда Чўлпон домланинг суҳбатлари таъсири сенда ёрқин кўриняпти. Қара-я, Фарғонада, Тошкентда эмас, Московда устоз билан бемалол гурунг қуриш сенга насиб этди.

Усмон Носир: Московга Оврўпа санъатини, адабиётини чуқурроқ ўрганаман деб келсам, толеим кулиб, Чўлпон домланинг сабоқларига мушарраф бўлиб турибман, оғам. Тошкентда у кишининг атрофида гирдикапалаклар кўп: ҳаёт-турмуши қизгин, бемалол ўтириб, гурунг қуришга фурсат бўлмасди. Бу ерда мусофирчилик важҳидан таниш-билиш кам, бир-биримизга тансиқмиз.

Муса Жалил: Домла туркий эллар нафис адабиётини, диний ва дунёвий илмни нуктадонини экан. Шеърлари ўта зариф, оҳангдор ва оригинал. Мен ҳам у кишидан кўп нарса олдим. Замонанинг чин шоири шубҳасиз, Чўлпондир.

Усмон Носир: “Маяковский ҳам зўр шоир...” деган эди Сергей Александрович. Ҳа, Муса оға, шоир деганлари замонасоз бўлмаслиги керак. “Замона соз бўлса ҳам, замонасоз бўлмагин” деб лутф қилган Жулкунбой.

Муса Жалил: Қодирийни айтасанми? Шу дейман, ўзбекка Худо берган-да! Бу ёқда Фитрат, Беҳбудий, Авлоний, Мунавварқори, бу ёқда эса Чўлпон, Қодирий, Ҳамза ва... сен.

Усмон Носир: Маяковский бизга қараяпти, оғам. Юринг, саломлашамиз.

(Улар Маяковский томон икки-уч одим ташлагач, у юзини ўгириб, шогирдларига бир нарсаларни гапира бошлайди. Усмон Носирнинг саломи аликсиз қолади.)

Усмон Носир (жаҳли чиқиб): Бу қанақаси, оғам? Бу кибр, такаббурлик қаердан?

Муса Жалил: Қўй, кайфияти йўқ кўринади. Кўргазмага у кутган одамлар келмаганидан тажанг. Айтишларича, Сталин, Молотовларга ҳам таклифнома киритган экан.

Усмон Носир: Оғажон, хўп, барибир Алини аламини Валидан олмасин-да. Кимлардир эътибор кўрсатмаса, бизнинг эҳтиромимиз оёқ ости бўлиши керакми? Шуми йўқсиллар шоири? Шуми пролетар куйчиси? (“Пролетар” сўзини эшитиб, Маяковский қайрилиб қарайди. Усмон Носирнинг норози қиёфасини кўриб, ёнидагиларга юзланади.)

Маяковский: Бу жўжахўроз қайдан пайдо бўлди? Кўзим учиб турганиди...

Усмон Носир: Ким жўжахўроз? Ўзбек шоириман, Усмон Носирман, хўпми! Ҳали вақт кўрсатади ким кимлигини! Ҳе, гулгули! *(Муса Жалил унинг билагидан тортиб четлатади. Маяковский қўл силтаб, ичкари кириб кетади.)* Ана шу калондимоғлиги учун дўстлари ҳам ундан юз ўгирган! Кўнглим қолди, Худо ҳақи, ҳурматим бир тийин бўлди. Замон кўтарса-ю, гердайган тумшуғига қаратиб солсанг! *(Маяковскийнинг шогирдлари югуриб келиб, Усмон Носирни турткилаб, ёқасига ёпишади.)*

Усмон Носир (улардан бирининг қўлини қайиради): “Бўридай ғажирдим бюрократизмни! Ҳар хил мандатларда йўқ менда ихлос!”

(Муса Жалил иккинчисини кўксидан итариб, четлатади. Муштлашиши бошланади. Ҳуштак овози, милиционерлар кириб келади. Шовқин-сурон. Чироқ ўчади.)

Ўн биринчи кўриниш

(Саҳнанинг терговхона бўлими ёришиб, аввалги ҳолат кўринади. Терговчига ёрдамчиси графидан сув қуйиб узатади.)

Терговчи ёрдамчиси: Кетишга рухсат этинг, ўртоқ лейтенант.

Терговчи: Йўқ, рухсат бермайман. Сен манави юртдошингни асл башарасини бир кўриб қўй. *(Столдан бир варақ қоғозни олади ва ўқийди.)* “Пушкин шунинг учун кадрлики, у дворян оиласидан чиққан бўлса ҳам, рус шоири. Шунинг учун унинг юбилеи ўтказилади. Навоий Пушкин тенги бўлса ҳам, унинг юбилеи ўтказилмайди, чунки, у ўзбек”. *(Усмон Носирга энгашиб қарайди.)* Эсладингми? Кимнинг сўзи бу? Қайси устозингдан?

Усмон Носир: Ризо Қорашоҳ...

Терговчи: Устозингми?

Усмон Носир: Устозим.

Терговчи: Жавлон Раҳмон деган пантуркистнинг уйида, “Сиз менинг раҳбарим, устозим, киблагоҳимсиз, менга йўл кўрсатинг”, деб қаршисида тиз чўкиб, йиғлаганингдан тонмассан?

Усмон Носир: Маст эдим.

Терговчи: Қаранг-а? Маст эканлар бу киши! Бу бизга маълум бўлган айрим тафсилотлар, холос. Ким билади, яна қанча миллатчилик ғояларини ёйгансанлар! Винони мазасини билиш учун бир бочкасини ичиш шартмас, ярим қадаҳ кифоя. Ўша даврада бўлганинг ва шу фикр эгасини устоз деганингни ўзи пантуркист деган айбловга тўла асос бўлади.

Терговчи ёрдамчиси: Узр, лекин... ростдан ҳам нега Навоийни туғилган куни байрам қилинмайди?

Терговчи *(ўшқиради)*: Ўчир! Ана, кўрдингми, бу ғоялар қанчалар юкумли! Қанчалар хавфли! Ҳар бир ўзбекни юрагида ана шу туйғу – мен зўрман, бобом дунёни забт этган Темур бўлган, яна бир бобом Ҳиндистонда империя барпо қилган Бобур бўлади, деган ҳиссиёт бор. Вей, ўша оксоқ каллакесар ва шаробхўр боболаринг эртақ, афсона, билдингми? Сенлар энди икки дунёдаям одам бўлмайсан!

Усмон Носир: Ҳар бир халқ ўз даҳолари билан фахрланишга ҳақли эмасми? Шўро қонунчилигида ҳамма миллат барабар дейилган-ку!

Терговчи: Ҳа, ҳамма миллат барабар. Биздан ташқари! Билдингми, сартни боласи? Сен асл киёфасини йўқотган, насли айниган элатсан. Сенда на Навоийни

хислати бор, на Темурни журъати. Ҳаётинг, туриш-турмушинг тақлиддан иборат. Мана, ўзинг, бор-йўғи Есенинни тақлидчисан. Ичишним, жанжалним ўшандан ўргангансан. Яхшиям кўришмагансизлар, агар топишиб қолганларингда борми?..

Усмон Носир: Ҳа, зўрники тегирмон юрғизади. Замон зўрники. Мени қўлим кишанбанд, лекин руҳим озод. Руҳимга кишан уролмайсан! Ўлдиришинг мумкин, аммо мени енголмайсан!

Терговчи ёрдамчиси (*терговчига қараб*): Ўртоқ лейтенант, тушлик вақти бўп қолди.

Терговчи: Тўхта, суҳбатни якунлаб олайлик. Сен, “гений”, катта кетма! Сен бор-йўғи майда безорисан. “Интернациональ” ресторанини ёптириб, “Демон” таржимасидан келган қалам ҳақиға бутун хўрандаларга зиёфат берганинг, русча шеърлар айтиб, рус хонимларига шакаргуфторлик қилганинг, жанжал кўтарганинг, ярим тунгача айш қилиб, ўн олти мингдан ортиқ пул ташлаб чиқиб кетганинг-чи? Қайси таомилга, қайси ўзбекчиликка тўғри келади бу? Ўн олти минг-а? Ҳазилакам пулми? Тошкентдан бу пулга данғиллама ҳовли олса бўлади-я?!

Усмон Носир: Ўтники ўтга, сувники сувга. Лермонтовдан келган эди, улфатларга кетди. “Шоир шоирга чин қўноқ!”

Терговчи: Инжиқободда қўй сўйиб, ароқхўрлик, базми жамшид қилганларинг, қимор ўйнаб, бировни хотинини ютвоганинг-чи? Бизда хотин киши қиморга тикиладиган мол эмас. Сиздан фарқли ўлароқ...

Ўн иккинчи кўриниш

(Терговхона қоронгилашади. Саҳна ёришганида Инжиқободдаги ижод маскани манзараси намоён бўлади. Супада маст-аласт адиблар ўтиришибди. Усмон Носир ёнбошлаб олганча ёнидаги Муҳсин Ҳамидовнинг қўшиғига жўр бўлади.)

*Юрак, сенсан менинг созим,
Тилимни найга жўр этдинг.
Юрак, сенсан ишқибозим,
Кўзимга ойни беркитдинг.
Сенга тор келди бу кўкрак, (кўксига муштлайди)
Севинчинг тошди қирғоқдан.
Тилим чарчар ажаб, гоҳи
Сени таржима қилмоқдан.*

(Улфатлардан бири – Абдулазиз Муҳсин Ҳамидовнинг қўлидаги рубобни торлари аралаш чангаллаб, қўшиқни тўхтатади. Унинг авзойини кўрган икки адиб секин ўрнидан туриб “биз ҳозир”, деб узр айтиб даврандан чиқиб кетади.)

Абдулазиз: Бас, Усмон! Вей, Мадамин, бўлди-да энди! Бундай эркакка ўхшаб карта-парта ташлайлик. Амри маърифга келган муллаваччаларга ўхшаб одоб сақлаб ўтираверамизми? Ким ўйнайди? Юрагида ўти бор эркак борми бу даврада?

Усмон Носир: Қўйинг-е, Абдулазиз ака, даврани бузманг. Маза қиялпмиз.

Абдулазиз: Маза қилганда сен маза қиялпсан. Ўзингни шеърингни хиргойи қилиб... бошқаларам кўнгли тортган ишни қилсин. Мен, масалан, бир сўм-бир сўм карта ташлаб, хуморимни ёзмоқчиман.

Мадамин: Майли, бир сўм қайдан келиб, қайдан кетади. Шилинг қартани, Лазиз ака!

Усмон Носир: Қибладаги ўтовда домла Жулкунбой дам оляпти. Ойбек билан Шайхзода бериги ўтовда. Улар ҳам тинч жойда, табиат кўйида ижод қиламиз деб келишган. Уларни илҳомини чўчитмайлик.

Абдулазиз: Усмон, укам, қартани жи-им ўйнасаям бўлади. Сўкиниш, жанжаллашиш шартмас.

Усмон Носир: Сизлар ўйновринглар, мен пичи айланиб келаман.

Абдулазиз: Ия, шоири замон, улпатчиликниям салла-чопони бор, қонун-қоидаси бор. Улпат учун ўлмак керак, дейдилар. Ё уч-тўрт сўмдан айрилсангиз у ёқ-бу ёғингизга ўт кетадими? Пул ўлсин-а, пул ўлсин! Одам зикна бўлсаям бир бало...

Усмон Носир: Бўлди, ўйнайман! Фақат бир сўмдан пачакилашмасдан, юз сўмдан ўйнайман. Сен, Мадамин, кози бўласан. Ҳалол туриб бермасанг, анжирга айри қиламан! Бўлинг қартани! Кетди!

(Ўйин бошланади. Усмон Носир бирин-кетин рақибининг бор пулини, кепкасини, кумуш занжирли солма соатини, камзули-ю, камаригача ютиб олади. Абдулазиз аламдан муштини тишлайди.)

Усмон Носир: Ўйин тугади!

Абдулазиз: Тугамайди! Ўйнаймиз!

Усмон Носир: Энди нимангни тикасан? Бесўнақай бошмоғинг менга тўғри келмайди. Кўчага иштонсиз чиқишга ўзинг ҳам сал уялсанг керак.

Мадамин: Бўлди, Лазиз ака, мен кўйлагимни бериб тураман, уйингизга етовларсиз.

Абдулазиз *(ўрнидан туриб, қайта ўтиради. Усмон Носирнинг тиззасидан босиб, паст товушда, лекин қатъий қилиб айтади):* Ютқазган пулим, усти бошим эвазига... хотинимни тикаман. Охирги ўйин! Ё у ёқли, ё бу ёқли! Жаққа жавоб! Таваккал!

Мадамин *(ўрнидан туриб кетади):* Лазиз ака, миянгиз айнидими? Гулдай хотинни-я? Ўйнама, Усмон!

Абдулазиз: Ўйнайди! Ўйнамай қакка боради?! Мардлик шарти – охиригача!

Усмон Носир: Ўйнайман! Қайтиш йўқ!

(Мадамин қартани сузиб, икковига тарқатади. Ўйин жараёнида Абдулазиз ташлаётган қарталарни Усмон Носир бир-бир ёпиб, ниҳоят, ўзи қарта ташлайди.)

Усмон Носир: Мана, кирол кўзир! Кўтар! Босолмайсан, чунки туз қарға менда! Тамом, мана туз! Ютқаздинг! Хотининг меники!

Абдулазиз *(талвасага тушиб):* Ҳазил... ҳазил эди, Усмон...

Мадамин: Ҳазил бўлақолсин, Усмон.

Усмон Носир: Нега ҳазил бўларкан? Бошда айтдим ўйнамайман деб. Мажбур қилдинг. “Эркак киши ўйнайди” дедингми? Биринчидан, эркак киши хотинини ўйинга тикмайди. Иккинчидан, лафзидан қайтмайди. Бўлмаса, бир марта ҳаммага эшиттириб, “чи-ий” дейсан, бўлди! Кейин кетаверасан. Пулингния, ашқол-дашқолингния қайтараман.

Абдулазиз: Ўв, нима деяпсан мени?! Ким деб ўйлаяпсан?! Ҳозир чийиллашни кўрсатаман сенга!

(Жанжал бошланади. Мадамин ажратишга уринади. Усмон Носир Абдулазизни босиб олиб, дўппослай кетади. Шовқинни эшитиб, Ойбек, Шайхзода ва Қодирий шошиб келишади. Қодирийни кўриб, Мадамин Усмоннинг қулогига бир нарса дейди. Усмон Носир ўрнидан туриб, Абдулазизни қўлидан тортиб турғизади.)

Қодирий: Тинчликми, бўталарим? Ҳа, бу кутурган нордай кўпик пуркашиб ётибсизлар? Лаббай, Усмонжон?

Усмон Носир: Шунчаки... кураш тушётгандик.

Абдулазиз: Устоз, алдаяпти бунингиз, кимор ўйнаб, пулимни, кийимларимни ютовгани етмагандек, хотинимниям ютволди!

Қодирий: Йўғ-э? Ёпирай! Ўзидан ўзи ютволдими? Ё сиз ҳам ўйнадингизми? Балки ўзингиз тиккандирсиз?

Абдулазиз: Ҳазиллашиб тикувдим, бунингиз ростакамига хотинингни берасан деяпти.

Мадамин: Рост, ҳазил эди. Ўйиндан ўқ чикди.

Қодирий: Усмонжон, ўғлим, нима дейсиз? Шўхликларга чек-чегара борми? Ҳамма жойда шу гап: нима дейсан, урди-кетди, Усмон Носир стул билан ресторан қандилини синдирган; нима дейсан, ёнди-куйди, Усмон Носир Анқабойни кўпни ичида сўкиб, урибди; нима дейсан, трамвайда жанжал кўтарибди; нима дейсан, “богема” деб бадмастликни ёшларга тарғиб қиляпти... Бу... сал кўпайиб кетмадими, ўғлим?

Абдулазиз: Устоз, ўтган ҳафта мени кепкамни анҳорга отворди.

Мадамин: Ўзингиз бепарда гап айтгансиз, Лазиз ака, қўйинг, чалишлик қилманг!

Қодирий: Усмонжон, қани, бир нарсa денг...

Усмон Носир *(пул ва буюмларни Абдулазизнинг олдига ташлайди):* Ма, ол! Қайтиб мени кўзимга кўринма! Кечдим сендака даюс – жанасдан!

(Қодирийнинг ишораси билан Мадамин ва Абдулазиз чиқиб кетади.)

Қодирий: Усмонжон, мен насиҳат эшитишни ёқтирмайман. Насиҳат қилишним. Сиз ақлга муҳтож йигитмассиз. Эс-хушингиз жойида, Худо юктирган шоирсиз. Бир гапни айтай сизга, балки эшитгандирсиз ҳам. Баъзи бировлар Чўлпонни Пушкин, сизни Лермонтов деркан. Мен айтдимки, ҳар қандай киёс аслиятга соя соладир. Улар ўз йўлига, бизникиларни эса тенги йўқ Чўлпон, киёси йўқ Усмон деб билингиз дедим. Тушундингизми? Шарқдан Пушкин чикди деб ёзишганида ҳам эътироз қилганман. Йўқ, шарқдан Усмон Носир чикди, у бутун дунёнинг бетакрор ва ягона Усмон Носири!

Ўн учинчи кўриниш

(Саҳнанинг терговхона бўлими ёришади. Терговчи ёрдамчиси тамаки тутатиб, кишанбанд Усмон Носирнинг лабига қистиради. Шоир ҳар тамаки тортганда, папиросни олиб, кутиб туради. Тутун қайтаргач, яна қистиради.)

Усмон Носир: Бу марҳаматинг учун ўзинг ҳам қия бўлиб кетишинг мумкин. Мен кимсан халқ душмани, аксилинқилобчи, пантуркист, миллатчи, Шўронинг аждаҳодай душманиман.

Терговчи ёрдамчиси: Сен... ўзбекни шоирисан. Усмон Носирсан. Сенга раҳмим келади. Ёш йигит...

Усмон Носир: Ҳеч қачон ўйламаганман-ки, бир кун келиб шафқатга зор, одамларни раҳмини келтирадиган нотаваонга айланиб қоламан деб. *(Пауза.)* Агар мендан гап олмоқчи бўлсанг, бекор овора бўласан. Мен айтадиган гапимни айтиб бўлганман. Гуноҳкор бўлишим мумкин, лекин жиноятчимасман. Ҳеч қанақа бузғунчи фикр ё ғоя бўлмаган менда.

Терговчи ёрдамчиси: Айғоқчилик пасткашларнинг иши. Мен сени гуноҳсизлигинга ишонаман. Афсуски, сен ўпкон гирдобига рўпара келиб қолдинг.

Оёққа турган пайтинг зилзилага тўғри келди... *(тамаки қолдигини олиб, ўз лабига қистиради. Тутундан кўзини қисиб, сўзлайди.)* Анави кириб қолса, мен тутатган бўлай, сени хидлаб кўрмас... Айтганча, бирор нарса зарур бўлса, мендан сўрайвер. Имкон борича қўллайман сени.

Усмон Носир: Раҳмат, илтимос, менга бир парча қоғоз билан икки энлик қалам бер. Кафтимга кистириб қўй. Терговхона деворига ёзганларимни ким ўқийди? Ёзиб, сенга берсам, ташқарига, дўстларимга етказишга ёрдам бероласанми?

Терговчи ёрдамчиси: Уриниб кўраман, фақат... қуюшқондан чиқмай... бировни сўкмай... ёзсанг. Давлатга қарши гап бўлмаса...

Усмон Носир: Дўстларимдан кўмак сўрайман. Дўстларим кўп. Мадамин Даврон... Ҳаммаси мени яхши кўришади. Миртемир... Уларга ёмонлигим йўқ. Тўғри, баъзилари билан ёқалашганман, урганман, лекин беғараз. Мени қўллашса керак. Улар талаб қилишсинки, мени ишимни очиқ судда кўришсин. Ишончим комил, суд залидан озод бўлиб чиқиб кетаман.

(Эшик тарақлаб очилиб-ёпилиб, терговчи пайдо бўлади.)

Терговчи (Терговчи ёрдамчисига қараб): Ҳа, шоввоз. Бирор нарса чиқдими? Ё ўша эски ҳаммомми?

Терговчи ёрдамчиси: Эски тос. Ўша-ўша гап. Ё бунинг иродаси пўлатдан, ёки ростдан ҳам айби йўқ.

Терговчи: Айби бор, айби бўлмаса, бу ерда ўтирармиди? Бир балоси бўлмаса... *(Усмон Носирнинг елкасига таёқ билан уради. Масхараомуз.)* Ўв, “гений”! Айбинг борми-йўқми? Ўзинг айтақол. *(Ёрдамчисига қайрилиб.)* Айтганча, бу нусха “Боғчасарой фонтани”ни атай бузиб таржима қилган деган кўрсатма бор.

Терговчи ёрдамчиси: Шунақа айблов ҳам бўладими? Балки маҳорати етмагандир. Тилни яхши билмас.

Терговчи: Маҳорати ҳақида шубҳа бўлиши мумкинмас. Русчани ўрисдан яхши билади. Москвада ўқиган. *(Усмон Носирга қараб.)* Тўғрими, “гений”? Ҳатто Москванинг нуфузли газетлари “Шарқдан Пушкин чиқди” деб буни улуғлашган. Лекин... “Шарқнинг Пушкини” асл Пушкиннинг достонини қасддан бузгани аниқ. Бу ҳақда унинг Тошкентдаги адиб дўстлари ҳам кўрсатма беришган.

Усмон Носир (бақиради): Ёлғон! Тухмат! Оғзингга қараб гапир!

Ўн тўртинчи кўриниш

(Терговхона қоронғилашиб, сахна ёришади ва “Ёш Ленинчи” газетаси” деган лавҳа остида Усмон Носир ёзув машинкаси қўйилган стол ёнида Мухсин Ҳамидов билан суҳбатлашиб ўтирибди.)

Усмон Носир: Катта истеъдод эгаларининг оҳанрабоси бўлади. Албатта, ўша таъсир доирасига кирсанг, тамом, тортиш кучини енгиб, чиқиб кетишинг мушкул. Мен ҳам “Боғчасарой фонтани”ни ўзбекчага ўғирар чоғим ана шундай кучли таассуротга тушдим. Ўзимни ўша хонлик даврига, Қримга бориб қолгандай, Заремани қорачиғидаги тарам-тарам чизиқларни аниқ-тиниқ кўраётгандай, сочларидан таралган анбар бўйини туйгандай бўлдим. Ох, бу нақадар тотли туйғу!

Мухсин Ҳамидов: Чин шоир сендек таъсирчан бўлади. Сениям оҳанрабонг бор. Киши бир суҳбатлашса, кейин хумори бўлиб юради. *(Кулади.)*

Усмон Носир: Лермонтовни “Демон”ини “Нега “шайтон” деб таржима қилмадинг?” деб уюшма маломат қилди. Ахир, Демон бутунлай бошқа яратик. У шарқона шайтон эмас. Балки иблисга яқинроқдир.

*Қувғинди руҳ, қайғули Демон
 Гуноҳкор ер узра учарди.
 Маъсуд кунлар хаёли шу он
 Кўз олдидан бир-бир ўтарди.*

Дўстим, таржима катта мактаб. Сен ҳам уннаб кўр.

Муҳсин Ҳамидов: Бе, йўл бўлсин. Ўрисчада “твоя-моя”дан нари ўтолмайман. Роса чалкаш тил-да ўзиям. Усмон, сен “Боғчасарой фонтани”ни қўлёзмасини Чўлпонга берганингда, устоз, “Баракалла, агар Пушкин тирик бўлганда, талантингга тан бериб, цилиндрини ечиб таъзим қиларди, таржимани аслиятидан ҳам ўтказиб юборибсан”, деганмиди? Ростми шу?

Усмон Носир: Ҳа, гувоҳлар ҳам бор. Қолаверса, таржимам даражасини ўзимам яхши биламан. Ахир неччи ой шу дoston ичида яшадим, жинни бўп қолишимга сал қолди.

Муҳсин Ҳамидов (*ўрнидан туриб, нари-бери бориб келади*): Неча марта қайта ёзгансан?

Усмон Носир: Бир марта улгуржи ағдариб, кейин қайта-қайта ишладим.

Муҳсин Ҳамидов: Русчасини кўрсанг, ўзбекчаси эсингга тушадими?

Усмон Носир: Нимаиди?

Муҳсин Ҳамидов: Таржима ягона нусхамиди?

Усмон Носир: Ҳа, нима гап? Бунча ғалчага ўхшаб чайналдинг? Асабни бузаяпсан.

Муҳсин Ҳамидов (*иккиланиб*): Шу... ҳалиги... газетага ташлаб кетган қўлёзманг... ҳалиги... йўқолиб қопти. Бирорта бегона одам олганми, десанг, биномизга нотаниш кимса йўламайди. Қизиқ...

Усмон Носир: Шунақа де... мен биламан ким олганини... Мараз! Лекин чучварани хом санабди. (*Ўз бошига ва юрагига бош бармоғи билан ишора қилади.*) Ҳаммаси мана бу ерда! Демон, мақсадингга етолмайсан! Ўтир, қоғозни қистир, ёз! Кетдик! “А.С.Пушкин “Боғчасарой фонтани””. Ёз! Саъдийдан иқтибос:

*“Мен ҳам кўнлар каби кўргандим бир чог,
 Баъзилар энди йўқ, ўзгалар йироқ”.*

*Қовоқ осиб ўлтирар Гарой,
 Лабларида каҳрабо чилим.
 Даҳшатли хон атрофида жим
 Бош эгиб тик туради сарой.*

(*Усмон Носир анқайиб қолган Мадаминнинг елкасига кафт қўяди.*) Ёз, нега анграясан?

Муҳсин Ҳамидов: Ҳаммаси эсингда борми? Ростанам зўрсан! Генийсан!

Усмон Носир (*тамаки тутатади, Мадаминнинг гапига бош ирғаб қўйиб, давом этади*):

*Жимжит эди бутун кошона:
 Ҳамма хоннинг хафа юзидан
 Ғам ва ўтли ғазаб изидан
 Пайқар эди муҳам нишона.
 Аммо мағрур соҳиби фармон
 Қўллари бир силтаб солди:
 Барча секин тарқалди ҳар ён...*

(Шоирнинг жўшиқин овозини эшитган газета ходимлари бирин-кетин йигила бошлайди. Барчаси маҳлиё бўлиб тингларкан, Усмон Носир уларга парво қилмасдан, шеър айтишида давом этади.)

*Кўшклар аро бир ўзи қолди.
Эркин нафас олди сийнаси,
Тўлқинланиб, билмай сукутни,
Ўйнаб турган кўрфаз ойнаси
Акс этгандай қора булутни.
Унинг жиддий манглайи аён,
Дил тўлқинин айларди баён...*

(Яна тамаки тутатиб, у ёқ-бу ёққа юриб, айтишида давом этади. Хонада йирилганлар нафас ютиб тинглайдилар.)

*...У ерларда ҳар на жонлидир:
Ўрмон, водий, гулистонли қир,
Узумларки, ёқут, қаҳрабо,
Тераклару сувлар салқини;
Эрта билан қуёш ёлқини
Таралганда, эсганда сабо,
Айиқтоғнинг айланасида
Зангор ҳаво ярқирар экан,
Тиниқ, кўм-кўк сувнинг пастиди
Қизил нурлар барқ урар экан,
Тоғлар ошиб, қирғоқ йўллардан
Учар экан йўлчининг тойи,
Унинг ҳиссин ўнгу сўллардан
Жалб этади бу ер чиройи!..*

Усмон Носир: Бўлди! Тамом! (Ўзини стулга ташлайди. Хонадагилар ўрниларидан туриб, қарсак уриб олқишлайдилар. Мадамин Усмон Носирни кучоқлайди.)

Мухсин Ҳамидов: Яшасин, поэзия! Яшасин, Усмон Носир!

Учинчи парда

Ўн бешинчи кўриниш

(Терговхона ёришганида, столга бош қўйиб ётган Усмон Носир кўринади. Холамбибининг ҳазин овозда айтган қўшиғи янграйди:

*“Эй фалак, чархинг бузилсин,
Кимларга хор этдинг мени...”*

Терговчи ёрдамчиси яқинлашиб, Усмон Носирнинг елкасидан секин туртиб уйғотади.)

Терговчи ёрдамчиси: Носиров, кўзингни оч, уйғон. Терговчи келгунча гаплашволайлик.

Усмон Носир: Шўрлик аям! Тушимга кириб қолди... Хайрият, тушимда бўлсаям кўрдим. Унинг гуноҳи нимаиди? Эҳҳ, қийноққа солинган одамдан кўра четда турганлар кўпроқ азоб ейди. Сени ўтга ташлашса, бир тўлғонасан, бир фарёд урасан. Яқинларинг, дўстларинг, айниқса, онанг ўзи ўлгунча азоб чекади.

Терговчи ёрдамчиси: Хуллас, Носиров, онангга ёзган хатингни кишилар орқали етказдим.

Усмон Носир: Раҳмат сенга! Нима учун ёрдам қилаётганингни билмайман. Мендан қайтмаса, Худодан қайтсин! Онанг бахти икболингни кўрсин!

Терговчи ёрдамчиси: Айтганинг келсин. Мен виждоним буюрган ишни қиляпман, бошқа таъма-умидим йўқ. Сен яхши инсонсан, мардсан. Шунинг учун... хуллас, тўғриси айтишим керак, агар ёлғон гапирсам, мазлумга зулм қилган бўламан. Хуллас... хатингни олиб, онанг Ёзувчилар уюшмасига борибди. “Боламини чиқаришга ёрдам беринглар, гуноҳсизлигини биласизлар, шуни айтинглар тепага ё икки энлик хат ёзиб беринглар”, деб ёлворибди. Лекин...

Усмон Носир: Нима лекин... айтавер.

Терговчи ёрдамчиси: Лекин... хуллас, “Биз халқ душманини онаси билан гаплашмаймиз”, деб уюшмадан ҳайдаб чиқаришибди.

Усмон Носир (*ўтирган жойида силтаниб, тутақиб*): Маразлар! Искиртлар! Хоинлар! Сендан илтимос, жон дўстим, охириги илтимос, ўзинг аямни ёнига бор, мени номимдан кечирим сўра! Мени деб бечора аяжоним қанча азоблар чекди. Шухратга кўмилиб юрган вақтим хизматларини қилолмадим. Гоҳи бадмаст пайтим кўполликлар қилдим. Ресторанларда пул сочиб, айш қилиб юрдиму, аяжонимни қувонтириб, кўнглингиз нима тусайди, деб сўрамабман-а?! Битта айбим бор, битта жиноятим бор: мен аямни рози қилолмадим. Ўғил бўлиб, дардига малҳам бўлиш ўрнига бошига бало бўлдим. Дўстим, хоҳла бун илтимос де, хоҳла васият де, ўзинг биласан! Аяжонимни топиб, қўлларини ўп, мен учун йиғла, хайрлаш, видолаш аяжоним билан...

Терговчи ёрдамчиси: Хўп... фақат... йиғлама. Сенга ярашмайди. Хўп... мен кетдим.

(У чиққач, бир фурсатдан сўнг терговчи кириб келади.)

Терговчи: Ий-э! Ана, холос! Шунча қийноқ, хўрлик кўриб, миқ этмаган темир одам обидийда қилиб ўтирибдими? Тинчликми?

Усмон Носир: Дўстларим... уларга ишонгандим... Ўзим қанақа дўст бўлсам, улар ҳам шунақа деб ўйларканман.

Терговчи: Ий-э! Мен сени “гений” деб юрсам, кип-қизил тентак экансан-ку, оғайни! Наҳотки, шунча пайтдан бери оддий нарсани тушуниб етмаган бўлсанг? Сени ким қаматди? Ким устингдан ёзди? Ким кўрсатма берди? Сени Кремлда ўтирган Сталин танирмиди? Сени шеъринг тугул отингни ҳам эшитмагани аниқ. Шу болани қамаб беринглар, деб айтмагани ҳам кундай равшан. Ана шу ўзингни қорақўзларинг, жигарларинг, улфатларинг уюштирди-ку ҳамма балони! *(Столдаги тахламлар орасидан бир варақни олиб ўқийди.)*

*Падарларингизга минг раҳмат!
Сўзни бўяб, хўп бердингиз зеб,
Кеча-кундуз чекдингиз заҳмат
Ёзувчилар уюшмасин деб.*

(Хохолаб кулади) Боплагансан лекин! Қойил!

Усмон Носир: Кеб қолганда қайтариш йўқ-да. Ярми ҳазил. Балки шу ҳазилларнинг охири зил бўлдимми?

Терговчи: Йўқ, гап бошқа ёқда. Сен учун шеърят тириклик шарт. Анавилар учун эса адабиёт тирикчилик воситаси. Улар уюшмадан ойлик олиб, қозон қайнатади, бола боқади. Бугун маоши тўхтаса, ўша заҳоти касбини ўзгартиради. Ҳамма жойда ишлаб, яшаб кетаверади бу тараққослар. *(Пауза.)* Айбинг шуки... сен талантсан! Гуноҳинг шуки, ҳаммани ўзингдай соддадил деб ўйлайсан. Сен ўз истеъдодингни қурбонисан, гений!

Ўн олтинчи кўриниш

(Терговхона қоронгилашиб, саҳна ёришади. Уюшма залида Усмон Носирни муҳокама қилишяпти. Ҳайъатдаги уч киши навбат билан савол беради.)

Масъул котиб: Сиз, Усмон Носир, Пушкиннинг “Боғчасарой фонтани” достонини атай бузиб таржима қилганингизни тан оласизми?

Усмон Носир: Тан оламан.

Котиб: Ризо Қорашохдан пантуркизм таълимоти бўйича сабоқ олганингизни, унга мурид тушганингизни тасдиқлайсизми?

Усмон Носир: Тасдиқлайман.

Ўринбосар: “Меҳрим” номли тўпламингизда Шўро ҳукумати сиёсатидан норозилик оҳанглари борлигига, тушкунлик ва умидсизлик кайфияти устувор эканига иқрормисиз?

Усмон Носир: Иқрорман.

Масъул котиб: Сиз, Усмон Носир, онгли равишда миллатчилар таъсирида бўлганингизни, нажот туркий давлатлар бирлашувида, деб кўп бора таъкидлаганингизни эслайсизми?

Усмон Носир: Эслайман.

Масъул котиб: Ўртоқлар, мажлисни чўзишдан фойда йўқ. Мана, тўртта асосий саволга тасдиқ жавоби олдик. *(Залдан “Бундай безорига сафимизда жой йўқ”, “Миллатчиларга ўлим!”, “Йўқолсин пантуркизм!” каби луқмалар эшитилади. Масъул котиб томоғини қириб, ёлгондакам йўталаиб олади.)*

Равшаной (Ўрнидан туриб қичқиради): Ўртоқлар, ўртоқлар! Усмон Носир ўз айбига тўла иқдор, ўзингиз эшитдингиз! Энди бундай ёт унсурга сафимизда жой йўқлиги аниқ-ойдин бўлди!

Масъул котиб: Ўртоқлар, мен Усмон Носирни Ёзувчилар уюшмаси сафидан ўчиришни ёқлаб овоз беришингизни сўрайман!

Усмон Носир: Тўхта, эй, Демон, нималар деяпсан? Ваъда бошқача бўлганди-ю. *(Масъул котибнинг ёқасидан олади)* Муттаҳам! Ифлос! Саволларга тасдиқ жавобини бериб турсанг, бўлди, оқлаб, олиб қоламиз, деб лафз қилдинг-ку мажлисдан олдин! “Ўзингникини маъқуллайман, деб овора бўлма, устозларинг қамокда ётибди, ёш жонингга жабр қилма, айбинг йўқ, биламиз, лекин “ҳа” деб туравер, охири яхши бўлади”, деб айтдинг-ку! Мохов!

Масъул котиб (талвасага тушиб, чинқиради): Олинглар буни! Мен бунга ҳеч нарса демаганман, туҳмат қияпти! Шўро ҳукуматига душманлигини тан олиб турган ёт унсур қанақа инсон бўлиши мумкин? Бунинг жойи турмада! Бунақаларни бугунни эртага қўймасдан отиш керак! Ҳе, халқ душмани!

Усмон Носир: Эҳх, масхарабоз! Икки дунёда одам бўлмайсан! Сени Худога солдим! Худо урсин ҳаммангни, ҳеббим-ҳезалақлар! Туфу ҳаммангга, ҳаромхўрлар!

Ўн еттинчи кўриниш

(Терговхона ёришади. Терговчи ёрдамчиси икки соқчи билан Усмон Носирни олиб киради. Соқчилар шоирни стулга ўтқазиб, қўлларини кишанлаб, чиқиб кетади.)

Терговчи ёрдамчиси: Синглингга ёзган хатингни ўзим элтиб бердим. Онангга ҳам учрадим.

Усмон Носир: Аям соғмилар, синглим... сингилларим эсонми?

Терговчи ёрдамчиси: Ҳа, тузук... бир шеъринг қўлма-қўл бўлиб, тоза машмаша бўпти.

Усмон Носир: Қайси?

Терговчи ёрдамчиси: Ҳалиги, мен Насрулло Давронга етказган шеър. Қарғалар ҳақида.

*Бўлмоқ истаб шеърят узра дарга,
Итардилар мени чуқур бир жарга.
Менга аён: булбулнинг ошёнига
Қўнолмагай уриниш билан қарга...*

(Терговчи киради. Терговчи ёрдамчиси қад ростлайди.)

Терговчи: Ҳа, қарга қарғанинг ҳам кўзини ўядиган замон келди. *(Терговчи ёрдамчисига қараб)* Сен боравер. *(Стулга ўтиради)* Хўш, шоир... Менимча, бугун хайрлашамиз.

Усмон Носир: Очиқ суд-чи?

Терговчи: Ёпиқ суд ҳукм чиқариб бўлди. Ҳукм қатъий, шикоятга ўрин йўқ. Ёпиқ қозон ёпиқлигича қолади. Охирги илтимосинг бўлса, менга айтиб қол.

Усмон Носир: Суд... Қанақа суд бўлди бу?! Қамокқа тикишганига бир йилдан ошди. Суд эса ўн дақиқага ҳам бормади. Шуми инсон қадри? Шуми Шўро адолати? Мен норозиман! Ишим қайта кўрилишини сўраб, наркомга ариза ёзаман!

Терговчи *(тамаки тутатади):* Очиғи... мен олий жазо – отув сўрагандим, шунда осон қутулардинг. Бир марта “тарс” этарди-ю, жонинг тинчирди. Энди қийин бўлади: ҳар куни ўласан, ҳар куни сени қайта-қайта ўлдиришади. Боз устига, Сибирнинг қаҳратони...

Усмон Носир: Устозларим... Қодирий, Чўлпон, Фитратлар нима бўлди?

Терговчи: Устозларингни суддан бир кун олдин отиб ташлашган. Кейин ҳукм чиқарилган.

Усмон Носир: Отиб ташлашган? Қандай?! Нега?! Эй, Худо! Сен шу қиёматни кўряпсанми? Сенинг шу жаҳаннамдан хабаринг борми? Ё, Танграм! Нега осмонни ташлаб юбормаяпсан? Нега вулқонларинг жим? Нега зилзила тушиб, бу лаънати дунёни ер ютмаяпти?! Эй, Худо!

Терговчи: Шоир, бардам бўл... Тўғриси айтсам, сендай матонатли одамни кўрмаган эдим. Одам боласи дош беролмайдиган қийноқларга чидадинг. Тан оламан, сен мени енгдинг. Ҳеч кимни сотмадинг. Ҳолбуки, сени ҳамма сотди. Қамокқа кирган кунингданоқ севган қизинг сендан юз ўтгирди. Бир ой ичида эрга тегиб кетди. Эй, бу аёл зоти... *(қўл силтайди.)*

Усмон Носир: Уни гапирма. Эҳҳ, Насима... киприги кўксига соя солган қиз... Мен телба ҳали туғилмаган ўғлимизга исм танлаб юрибман-а?.. Лекин тўғри

килдинг. Мендай бетайин, ҳавойи шоир сенга ярашмас эди. Мени эслама... мени ўйлама... Майли... фақат...

Терговчи: Фақат... сенга содиқ бўлиб... онанг қолди, холос. Сен уни ўйла. Онанг учун ҳам у ёқдан эсон қайтишинг керак.

Усмон Носир: Онам... Аяжоним... Оқ ювиб, оқ тараб... эҳҳ... аяжоним-а! Мени туғиб нима қилардинг?! Ўғайликда мунгшиб, етимликдан мунғайиб қолганимда икки кўзинг икки томчи ёшга айлангани кўзларимда қолган. Аммо дунё мени ўғай тутди-ку! Бегонадай юз ўгирди-ку! Энди йиғлаб-сихтамоққа кўзингда ёш борми? Аяжон, мени ситамлардан асраб, жонингни азобга қўйганинг каммиди? Барибир... замоннинг... даврнинг... ситамлари... жабру жафолари зўр келди-ку... Ҳаммамизни қон қакшатди, қон қусдирди-ку... Аяжоним, ёлғизим мени, менда биргина илинж, биттагина таскин, битта толе қолди. Сени тушимда кўрсам бас... Мана шу мен учун катта бахт... чексиз саодат! Ўтинаман, аяжоним, ҳар куни тушимга кир... ҳар куни мени ҳув гўдак пайтим каби опичлаб, уфқларда олтин кема бўлиб юзган янги ойни кўрсат... Кўзичоғим, дагарим, деб сочларимга бармоқ солиб тара... қалампирмунчоғингни ҳидини туяй... Аяжон, мен ўлмайман, ўлишга ҳақим йўқ, мени ўлдиришолмайди... Сен мени дуо қилиб тур... Мени тушимга кириб тур... Бошқа нарса керакмас... *(инграб, йиғлаб шеър айтади.)*

Онажоним, соғ бўлсанг

Севинчим менинг.

Ўзим ҳар жойда, дилимда –

Меҳринг ўти сенинг...

(Саҳна умумий ярим қоронғиликка чўкади. Холамбиби рўмоли елкасига сирғалган, паришон ва афтода ҳолда “Эй фалак, чархинг бузилсин” қўшигини айтиб кириб келади. Терговхона атрофида айланиб, киришга йўл тополмайди. Усмон Носир талтинади, талвасага тушади, бақиради, овози чиқмайди. Она ўғлини саҳна бўйлаб излайди. Ниҳоят қўшиқ сўнггида қарга қағиллайди, изгирин изиллайди, паровоз чинқириги янграб, поезд гилдираги садоси эшитилади. Она товуш келган қоронғилик томон қўлларини чўзиб, чўк тушади.)

Она (фарёд солади): Эй, фалак, чархинг бузилсин сени! Эй, замон, ўт тушсин сенга! Эй, Худо, Художоним! Аянг ўлса бўлмасмиди, жоним болам, Усмонжоон!.. *(фарёд поезд қичқиригига қўшилиб кетади.)*

Тамом

Кори куши* чинқириғи

Ҳикоя

Шерзод Комил
ХАЛИЛ

Қария Апон Габа кампири вафотидан бери ёғингарчилик пайтлари дарё асосан ёмғир сувларидан куч-қувват олишини билгани туфайли балиқ овига деярли чиқмай қўйганди. У ов қиладиган Амгун¹ дарёси сувларини Узоқ шимолда қад ростлаган Буриенский² тизмаларининг чақир ён бағирларидан шарқираб, шовва солганча оқиб келувчи Сулук³ ва Аякит⁴ ирмоқлари сувлари тўлдирар, бу дарё эса Хабаровск ўлкасининг абадий музликлар қоплаб ётадиган тоғлари ва тайга ботқоқликлари оралаб то Долган⁵ ва Далжа⁶ кўлларигача бўлган узоқ масофани босиб ўтади.

1 Амгун – Сулук ва Аякит ирмоқларининг қўшилишидан ҳосил бўлган дарё. Амгун Амур дарёсининг чап ирмоғи ҳисобланади. Дарёнинг узунлиги 723 километрни ташкил этади. Дарё ҳавзасида тўрт ярим мингта кўл мавжуд бўлиб, негидальц халқи ўзини Амгун (Хумгун) одамлари деб билишади.

2 Буриенский тизмалари – Узоқ Шарқнинг жанубий қисмида жойлашган Хабаровск ўлкасининг тахминан тўрт юз метр масофага эга тоғ тизмаси, энг баланд чўққилари 2106 метрни ташкил қилади.

3 Сулук – Буриенский тизмаларидан бошланадиган ирмоқ.

4 Аякит – Буриенский тизмаларидан бошланадиган яна бир ирмоқ.

5 Долган – бу ерда Амгун дарёсининг қуйи оқимида жойлашган кўл назарда тутилмоқда. Мазкур кўл туркий халқлардан бири ҳисобланадиган долганлар номини олган.

6 Далжа – Амгун қуйи оқимидаги кўл. Амгун қуйи ирмоқлари канал орқали Далжа кўлигача етиб боради.

* Кори куши – осмон сферасидан ташқарида ўсадиган темир дарахтда яшовчи афсонавий куш. Қадимда бу куш оғирлигидан темир дарахт эгилиб, қанотларини коққанда тўфон пайдо бўлади, деган тасаввур бўлган. Айрим афсоналарда кори куши улкан бургут, бошқаларида туякуш каби узун-узун оёқли баҳайбат парранда сифатида тасвирланади.

Шерзод Комил ХАЛИЛ – 1982 йилда туғилган. Тошкент давлат университетини (ҳозирги ЎзМУ) фалсафа факультетини тамомлаган. Унинг 2016 йил АҚШда "I left poetry" ("Мен шеърятдан кетганман") китоби нашр этилган.

Апон Габанинг кизи бу ердан хийла олисга, нивх⁷ларга келин бўлиб тушган. Шунинг учун ота уйига икки-уч ойда, онда-сонда бир келади. Чолнинг ўғли Тундал эса, Хабаровск бозорларига балиқ олиб бориб сотиб юрган пайтлари Елена исмли бир рус кизини учратди-ю, отасини ҳам, негидальц⁸ларни ҳам унутди. Аслида Апон Габанинг бир қорни озгина таомга ҳам тўяди. Шундай экан, умри шомиди ўзини хатарга қўйишга ҳожат ҳам йўқ. Қолаверса, ёмғирли маҳаллар Амгун кутрайди, унинг бўтана сувлари тўлиб-тошади, сел келиши мумкин. Апон Габа ёғочдан бунёд этилган эски чорчўп уйининг деразаси олдида ёлғиз ўтираркан, умрининг шитоб билан ўтиб кетган йилларини эсларди. Ў! Бир бошқача даврлар эди-да ўзиям! Мана шу ёғоч кулбани ўз қўллари билан курганида ҳали Тундал туғилмаган, хотини Ергукнинг қорнида эди. Апон Габа баҳорги ов мавсумида Амгунда балиқ овларди. Ўшанда дарё уйга яқин бўлгани учун Ергук ҳам, балки уйда ўтиравериб зериккандир, ким билсин, унинг балиқ овлашини томоша қилгани келганди. Ергукни тиббий кўрикдан ўтказган сариқ сочли, тўладан келган, совуққонгина Майя Дементьева деган шифокор аёл:

– Хотинингнинг кўзи майда ёрийди. Мартдан бошлаб доим кузатувингда бўлсин, – деб тайинлаганди.

Қизик: бу руслар баҳорги ов вақтини “март” дейди, тайга резаворларида тухумдон пайдо бўладиган пайтни эса “май” дейди. Кузги лосось ови палласини эса негидир “сентябрь” деб аташади. Негидальцлар-ку бу жумлаларга аллақачон ўрганиб ҳам кетди. Ўз тили йўқолаётган халқлар шу тарика бошқа халқлар тилига мослашиб бораверар экан-да, начора. Хуллас, ўша шифокор аёл тўғри тахмин этган экан, ўша баҳорги ов вақтидан Ергукни тўлғоқ тутиб қолганди. Яхшиям уйда қолмай, у билан бирга овга келган экан. Бўлмаса бечоранинг ҳоли не кечарди?! Ўшанда Апон Габа тутган балиқларининг ҳаммасини Амгунга қайта улоқтириб, хотинини кўтариб олиб, ҳаллослаганча кулбага етказиб келган ва шаманнинг аёлига одам юборганди. Шаман аёл қандайдир рангли иплардан тугунчаклар қилиб уни ечаётганида, бола эсон-омон туғилди. Ҳеч қанча муддат ўтмай шаманнинг шахсан ўзи ҳам орқасига ғалати қоп осиб, қўлида асо ва гурзи кўтарганча етиб келиб, аллақандай маросимларни ўтказгач, етти ойлигида туғилган болага Тундал исмини берганди. Ўғилчалик бўлган Апон Габа роса суюнган, ҳали бу уйда кўп-кўп болалар туғилишини дилида тугиб қўйганди.

– Негидальцларнинг кўпайиши учун хотинларингизни кўпроқ туғдиринглар занғарлар! – дерди Апон Габанинг ўзи доим негидал тўйларида арча ароғидан ичиб роса оёққа туролмайдиган маст бўлиб қолган пайтлари.

7 Нивхлар – Хабаровск ва Сахалин оролининг шимолий қисмида яшовчи кам сонли халқ. Нивх Амур бўйларида негидальцларга қўшни бўлиб яшайди. Улар билан қуда-андачилик қилади. Негидальцлар асосан нивхлар билан ассимиляция бўлиб бораётганлиги кузатилмоқда. Нивхлар Россиядан ташқари Японияда ҳам яшайди. 2010 йилги Бутунроссия аҳолини рўйхатга олиш китобида нивхлар сони 4652 киши эканлиги кўрсатилган.

8 Негидальцлар – Ўзларини негидальц тилида "Yegidal beyenin" – "Соҳил одамлари", "Amgun beyenin" – "Амгун одамлари" деб атайдиган кам сонли халқ. Ижтимоий антропологлар негидальцларни Амур ўлкасидаги майда тунгус-манжур халқларидан бири деб билишади. 2002 йил Хабаровск ўлкасида 567 та негидальцлар қолганлиги аниқланган. 2001 йилда Украинада ҳам 52 та негидальцлар борлиги рўйхатга олинганди. Негидальцлар дини шаманизм ва анимистик тасаввурларга суянади. Кейинчалик уларнинг аксарияти руслар таъсирида православ динини қабул қилган бўлса-да, ҳамон шаманларини улуғлайди. Аҳолининг асосий қисми овчилик ва балиқчилик билан кун кечиради. Негидальцлар шимолнинг йўқолиб кетиш арафасида турган кам сонли халқларидан бири сифатида маданий идентикнинг асраб қолишга интилаётган инсоний маданиятлар қўмагига муҳтожлардан бирidir.

– Худди ўнта боласи бордай гапирасан-а? – кулишарди ҳамроҳлари уни суяб кулбасига келтириб ташлашаркан.

– Ҳали қараб турларинг! Менинг болаларимни санашга бармоқларинг етмай қолади, – бўш келмасди Апон Габа.

Аммо гап бошқа, ҳаёт бошқа экан. Эртага нима бўлишини одам билмайди.

Апон Габанинг иккинчи фарзанди дунёга келиш арафасида Ергук унга:

– Тундал туғилишидан олдин ўз уйимизни куриб битказгандингиз. Бу туғилажак болага совға эди. Энди яна боламиз бўлади. Унга нима совға қиласиз? – деб қолди.

– Буғу! – ваъда бериб юборди беихтиёр Апон Габа.

– Ҳазиллашманг?! – ишонқирамай қайта сўради Ергук сўнг хурсандлигини яширолмай бир ҳапприкиб қўйди: – Наҳот бизнинг ҳам ўз буғумиз бўлса, қандай яхши!

Ергукнинг суюнганича бор. Ахир ўз буғусига эга бўлиш ҳар бир негидалнинг орзуси эди. Айниқса қўш буғули аравага эга бўлган негидаллар тўйларда, айик байрамлари ва негидалларнинг бошқа маросимларида ўз буғули аравазида ҳайвон мўйналарини ёпиниб келганида ҳамма ўзгача ҳайрат ва синаотда боқар, ундайларга бўлган ҳурмат ва эҳтиром оддий ўн-ўн иккита ит тортадиган араваларда келадиган бошқа негидалларга қараганда ўзгача аҳамият касб этарди. Бундай маросимларга илиққанча шунчаки пиёда борадиганларга эса биров эътибор ҳам қилмасди. Апон Габа негидалларнинг эътиборли, бообрў одами бўлишни истарди. Балки шунинг учун ҳам беихтиёр Ергукка шундай ваъда бериб юборгандир, яна қайдам? У буғу тутувчи негидал овчиларига бу борада гап очганида:

– Қиш келсин, муродингга етасан, фақат бизга ёрдам беришинг керак, – дейишди.

– Ўрмон барглари ташлаган ойда керакли йўлларда лаҳм қазамиз, қор ёғиш олдидан бу лаҳмлар устини барги-хазонлар билан номига ёпиб, йўлни тузатиб қўямиз. Тўғри, бу вақтда буғуларни алдаш қийин. Буғулар жуда сезгир жонивор. Фақат биринчи қордан кейин улар белгиларда барибир бироз адашадилар ва шу йўлдан ўтишса, лаҳмга тушишади ва у ердаги сиртмоққа илинишади. Агар бизга шу ишларни бажаришда ёрдам берсанг, ўзингга ҳам буғу тутиб берамиз. Кейин ҳар биримизга тегишли ўлпонимизни ҳам берасан, келишамиз.

Овчилар Апон Габа билан шундай шартлашишди. Буғуга эгалик қилиш уни кўп қийинчиликларга солиши маълум бўлса-да, истиқбол учун ҳаммасига рози эди. Нима бўпти? Кўпроқ балиқ тутиб қарзларини узади, албатта. Ўзиям оқ амур балиқларини ушлайди, қарпларни тутати, форель балиқларини қармоққа туширади, налим ва ротан балиқларини тўрга киритади керак бўлса, муҳими, буғуга эришса, хотини Ергук олдида ҳам юзи ёруғ бўлади. Қарабсанки, дўсту душман ўртасида ҳам Апон Габанинг номи тантанавор жаранглайди. Шу мақсадда ҳомиладор Ергукни ёлғиз қолдириб овга кетган Габани овчилар роса ҳолдан тойдиришди: буғулар ўтиши мумкин бўлган қанча жойларда лаҳм қаздиришди. Эҳ, булар унинг шу меҳнати ортидан қанча буғу ушлашади. Бу дунёда ҳамма меҳнатни қора халқ қилади, лўттибозлару учарлар эса доим улар ортидан роҳат топади. Лекин нимадандир воз кечилмаса, бошқа бир даражага эришиш осон эмас. Бошқа вақт бўлганда-ку, бу ўжар овчилар билан ойлаб ҳам бирга юрарди, аммо Ергукнинг куни яқин. Ёнида бўлмаса, унинг ҳоли нима кечади? Хотинининг кўзи ёрийман деганда шаманнинг аёлига ким одам юборади? Гарчи Майя Дементьева: “Шаманнинг аёлига эмас, врачга ишонинглар, Ергукнинг кўзи туғруқхонада ёрисин”, деган бўлса ҳам...

Ўшанда врачнинг айтганига кўнганда, ҳозир хотиржам бўлармиди?! Ўлгудай қайсар ва чўрткесар Апон Габа врач аёлининг талабини шу заҳотиёқ қатъий рад этганди:

– Негидальцлар шаманларга, дарахтларнинг руҳларига азалдан ишониб келган. Нега мен аждодларимиз ақидалари қолиб сизга ишонишим керак? Бас, хотинимни текширгани келганингизга розилик берганимнинг ўзиёқ сизга катта илтифот кўргизганимиздир. Энди ҳаддингиздан ошманг! Негидальц болалари сизлар ўйлаб топган туғруқхоналарда эмас, уйларида туғилаверади...

Майя Дементьева бошини сарак-сарак қилганча, афсусланиб кетганди. Апон Габа биринчи қор ёға бошлаган вақтгача овчилар югурдаги бўлиб буғу овида юаркан, врач аёлга қаттиқ гапирганидан энди пушаймон бўларди.

– Энди буғулар бу қазилган лаҳмларга тушиб, сиртмоқларга қачон илинар экан-а?! – илинж билан сўрарди Апон Габа қайта-қайта.

– Бунча ичинг тор, – силтаб ташлади уни овчиларнинг бошлиғи, ўрмон яланглигида олов атрофида давра қуриб яқинда отиб ўлдирилган ёввойи тўнғиз гўштини танаввул қилишаётганда. – Энди қор ёға бошлади. Бу ёғида буғу тутамизда...

Апон Габанинг юраги сиқилганича бор экан. Шаманнинг шахсан ўзи унга чопар юборганди. Унга хотинининг кўзи ёригани, шаман аёлининг ҳозир ўша ердалиги, ҳамма ишни ташлаб зудлик билан қайтиши кераклиги тушунтирилганди. Чопар аниқ гап айтмади:

– Бола туғилган бўлса, ўғилми-қизми? – сўради у.

– Билмайман, фақат тез қайтишингиз керак! – деди келган чопар.

Овчилар базўр норози оҳангда унга қараб қолишди. Шаман айтган бўлса, бунга ким ҳам қарши чиқа оларди?! Апон Габа шошилиш учун қайтди. Кулбасига яқинлашганида у ерда кўплаб негидальцлар йиғилганидан юрагига нимадир тикилди. Уйи томон чопди. Уни Ергукнинг отаси кекса Имкан қаршилади:

– Ергукни бой бериб қўйдик, – деб йиғлаб юборди чол.

Апон Габа уй ичига кирди. Юзига сурп ёпилган Ергукни кўриб дод солиб хўнгради. Уни марҳум аёли билан ёлғиз қолдиришди. Апон Габа эзилиб йиғларкан, бирдан нимадир эсига тушиб ташқарига чиқди. У ўғли Тундални қидирарди. Бошқа уйда болаларга шаман аёл қараб турганини айтишди унга.

– Болаларга!?! – ҳайратланди у мисоли телба каби.

Ўша уйга кирганида шаман аёл ўғли Тундал билан бирга кичкина қизалоққа ҳам қараб ўтирганини кўрди. Шаман аёл маъюс:

– Габа, бу сенинг кизинг, лекин кечир, аёлингни сақлаб қолмадим, – деди.

У индамади. Нима ҳам дерди? Энди барибир Ергук қайтмайди.

Апон Габа кизчани бағрига босди:

– Кичкина Ергук! – деди. – Худо онангни олди, сени берди. Унинг яшамаган умрларини ҳам сен яша, қизим!

Қизчани шаман аёлга тутқизаркан, ҳеч нарсани тушунмаётган уч яшар Тундални маҳкам қучоқлади.

– Ўғлим Тундал, биз энди қандай яшаймиз?! Онанг Ергук бизни ташлаб кетди.

Бироқ Тундал бу гапларни тушунадиган ҳолатда эмасди ҳали. У отасининг ҳафалигидан маъюсланди, холос, балки тушунгандир, ким билсин...

Шаман маросимларни ўтказгунча, хотини билан Апон Габаникидан кетмади. Ўзи ҳамма маросимларни ўтказди, хотини болаларга қаради. Ҳатто кичкина қизалоқни буғу сути билан парвариш қилиш учун буғуси тукқан негидальц аёлларига Апон Габанинг қизига меҳрибонлик кўрсатиб беришларини тайинлабди. Ергукни кўмиб келишганидан кейин ҳам келган негидальц аёллари Апон Габага учраб, буғу сути керак бўлса, тортинмай бизникидан бориб олаверинг, ласос тутганингизда келишиб

кетаверамиз дейишди. Шунисига ҳам раҳмат, эҳ, негидальцлар, яхшиям бир-биримиз билан нимадир алмашиб яшаймиз, бўлмаса ҳаёт нима бўларди, эртанги кунимиз қандай кечарди, Худо билади?!

Маросимлар тугаши билан ҳамма кетди. Апон Габанинг болалари олдида эса марҳум Ергукнинг тул қолган опаси Улукни ташлаб кетишди. Улук қорача рафтор, биров унга қараса тезгина кўзини олиб қочадиган қисик кўз, аммо худди марҳум синглиси Ергук каби истараси иссиқ аёл эди. Бир пайтлар уни Амгуннинг юқори оқимида яшайдиган бир негидальц йигитга турмушга беришган. Ўша пайтлар марҳум хотинининг унга айтиб беришига қараганда, опаси Улукнинг қорнида боласи бўлган. Ҳомиладорлиги оғир кечган. Қўлидан бирон иш келмай, уйда азоб чекиб ётган. Бир куни дахшатли фалокат рўй беради. Қишлоқ осмонида кори қуши пайдо бўлади.

Бу қуш негидаль қарияларининг айтишича афсонавий ҳисобланар, жуда улкан ва баҳайбат бўлиб, олис шимолдаги темир дарахтида уя қураётган. Кори ўша ерда яшайди, тухумларини очиб чиққан полапонлари ҳам темир дарахтида улғаяди. Полапонларини гўшт билан боқади. У гўшт балиқчилик, ҳавонники, одамми фарқи йўқ, у исталган жонзотга даф қилса бас, кори қушидан на қочиб, на қутулиб бўлади. У жуда баланд овозда кичкиради. Уни ўз кўзлари билан кўрган ва чинқиригини ўз кулоқлари билан эшитган одам зоти борки, ўлим билан юзлашишга маҳкум. Кори қуши билан учрашиш муқаррар ўлим демак. Марҳум Ергукнинг опаси, мана шу Улук кори қуши овозини эшитади. Ҳомиладорлик азобларини чекиб уйда ётгани учун яхшиям бу мудаббир қушни кўрмайди, аммо унинг дахшатли овозини эшитади. Ўшанда юқори Амгун бўйидаги қишлоқдан кўпчилик ўлиб кетди. Улар баҳайбат корини кўришган экан. Эҳтимол кори болаларига емиш учун кимларнидир темир тирноқлари орасига чангаллаганча олиб ҳам кетгандир, яна ким билсин?! Марҳум хотини Тундалга ҳомиладорлик вақтида уни текширгани келган гениколог врач аёл Майя Дементьевага бу ҳақида айтганида у:

– Ҳа, юқори Амгун бўйида дифтерия таркаганида кўпчилик одамлар ўлганди, – десада, негадир кори ҳақида индамаган. Мийиғида кулиб қўйганига қараганда, балки бу гапларга ишонмагандир, аммо ўша йили қанча одам ўлиб кетгани рост. Кори қушининг овозини эшитган Улукнинг ҳам ҳомиласи қорнида нобуд бўлади, эри ўшанда ўлган. Апон Габанинг қайнотаси кизи Улукни у ердан уйига олиб келади. Шундан буён бу тул аёл деярли ҳеч кимнинг кўзига кўринмай отасининг хонадонида яшаб юрганди. Синглиси ҳаётлик вақтларида ҳам бу ерда ҳатто меҳмонга келмасди. Балки Апон Габадан тортингандир. Энди шаманнинг хотини шу аёлни Апон Габанинг болаларига қарашга ёрдамчи қилиб ташлаб кетганди. Улук болалар билан бир уйда, Апон Габа эса бошқа уйда ётиб юрди. Болалар билан нонуштада, тушлиқда ва кечки таомдагина дастурхон устида кўришарди. Улук ҳам, Апон Габа ҳам бир-бирлари билан деярли гаплашишмас, гоҳ-гоҳ бўладиган суҳбатлар ҳам “ҳа” ва “йўқ”дан нарига ўтмасди. Кунлар мана шундай бири бошқасини қувалаб бораркан, бир куни қайнотаси Имкан, шаман ва унинг хотини уларникига келишди. Апон Габа уларни меҳмон қилди.

– Гап шундай, – деди шаман, – болаларга она керак. Уларга меҳр, бахт берадиган она лозим. Сенга эса аёл керак. Биз Имкан билан ўйлашиб Улукни никоҳинга олсанг яхши бўлади, деган қарорга келдик. Бунга ўзинг нима дейсан?

Апон Габа индамай тураверди.

– Бор Улукни ҳам бу ерга чакириб кел, – деди шаман аёлига.

Шаманнинг аёли Улукни айтиб келди. Улук ҳам дастурхон қуйига келиб ўтирди. Шаман бу гал Улукка юзланди:

– Биз отанг билан келишиб, сени Габага хотинликка бермоқчимиз.

Улукнинг ранги бўзариб ерга қаради.

– Габанинг болаларига сендан меҳрибонроқ она топиб бўлмайди, – дея шаманни гапини қувватлади унинг аёли ҳам.

Имкан, Габа ва қизи Улукни жимгина кузатиб турарди. Шундан сўнг, шаман бутун масъулиятни ўз бўйига олиб, уларни эру хотин қиладиган маросим амалларини ўтказди, аёли эса ёрдам бериб турди. Апон Габа ҳаммасига кўнди. Дарҳақиқат, болаларга фақат Улук она бўлгандагина ўғайлик қилмайди. У Улукка аввало шунинг учун розилик билдирди. Бу унга қулай, эртанги кунидан хотиржамлик туйиши мумкин бўлган ягона чорадай туюлди. Апон Габа кейинчалик ҳам бу қарори тўғри бўлганлигига кўп бора амин бўлди. Улук билан бошланган ҳаётидан сўнг, марҳума Ергук аста-секинлик билан унинг хотирасидан ўчиб борди. Аввало Тундал бир неча кун йиғлаган бўлса-да, сўнг Ергукни унутиб, Улукка ўргана бошлади. Бир куни Апон Габа Тундал уни “она” деб чақирганини эшитди. Кичкина Ергук эса, шундоқ ҳам уни ўз онаси деб биларди. Марҳума аста-секин хотиралардан ўчди, Ергук деганда ҳамма фақат қизчани ҳаёлига келтира бошлади. Апон Габа марҳумани унутмаслик учун исмини қизига берганди, аммо ҳаммалари ўтмиш кечмишини унутиб янги ҳаётга кўникиб кетишди. Улук ҳам Ергукни худди ўзи тукқандек парваришлади, фақат ўзи ҳеч қачон ҳомиладор бўлмади. Кори куши овозининг фалокати Улукка бир умрга тамға босган, балки бутун умр аёл бола кўрмай ўтиши мумкинлиги эҳтимолдан холи эмасди. Шундай бўлди ҳам. Улар биргаликда Тундал ва Ергукни ундириб-ўсдиришди, лекин бошқа бола кўришмади. Апон Габа ҳам энди аввалги Габа эмас эди. Энди негидальц тўйларида ароқ ичиб тўполон қилмас, негидальцларга бола туғдириш бўйича маслаҳат бермас, ўз буғусига эга бўлишга ҳам ортиқ қизиқмасди. Ҳамма нарсa Худонинг қўлида эканлигига батамом амин эди. Туғилаётганида онаси вафот этган Ергук ҳам бир пасда бўйи етиб, катта қиз бўлди. Лекин негидальц эмас, нивх йигитига турмушга чиқди. Қизи ўша йигитни суйган экан. Апон Габа фарзанди бахти учун қайсарлик қилиб ўтирмади. У томирларидаги негидальц қони ўғли Тундал орқали авлодлари томирида ҳам оқишига ишонарди. Аммо уларнинг кори қушидай баттол душмани бор экан, авлоди мудом хавф остида қолаверишини ҳам ўйлаб, сиқиладиган Апон Габа кори қушини ҳеч бўлмаса ўз ўлими олдидан бўлса ҳам бир марта кўришни истарди. Бир гал анча йиллар олдин жуда кучли қичқирикни эшитди. У кори қуши негидал осмонидан учиб ўтдимикин, деб чопиб чиқди. Одамлар аллақаякка қараб югуришаётганди. Апон Габа ҳам уларга қўшилганди ўшанда. Кейин билса бу Амгун юқори оқими бошланадиган ҳудудларда олтин конлари топилгач, қазув ва ташув ишларини ташкиллаштириш учун бу ёқларга илк бора келган янги темир йўл поездининг овози экан. Апон Габа кори қушининг овози деб янглишганди. Яна бир гал бошқа алфоздаги гулдураган овоз кўкдан келганида у бу гал аниқ кори қуши келди деб ўйлаганда, одамлар:

– Бу вертолёт – осмонда учадиган темир машина, ичида руслар бўлади. Вертолётни ўшалар бошқаради, – дейишди.

Апон Габа ҳайрат ва ваҳимадан мум тишлаб қолди. Тундал ҳам улғайиб, Хабаровск бозорларига негидальц ўртоқлари билан балиқ сотадиган бўлганидан кейин Апон Габага жуда кўп қизиқ гапларни гапириб кела бошлади. Ойна ичидан одамлар чиқиб гапираркан, бошқалар унга кулоқ солар эмиш. “Телевизор”

дейишибди унга буни. Дунё ўзгариб кетганди. Мана Тундал ҳам ўзгарди. Кампири Улукнинг вафотидан кейин, деярли уйда ўтирмайдиган одат чиқарди. Шу Улук уни уйда тутиб турган экан. Охири ўғли уйга Елена исмли рус қизини етаклаб келди:

– Ота, мен у билан турмуш қурдим, – деди тап тортмай.

– У сен Амгунда балиқ ушлаганингда ўрмонда резавор теришга борадимиз? – деди.

– Отам, бунча соддасиз, – деди эрининг ўрнидан хотини Елена. – Ҳозир ўрмонда резавор теришга бало борми? Ана бозорларда, дўконларда ҳамма мевалар, резаворлар бор, керак бўлса, ўша ердан сотиб олаверамиз.

Апон Габа келинидан балиқ терисидан оёқ кийим тикишни, балиқ суягидан эса чанага қўшиладиган итлар учун занжирли ип ясашни, сурпга кашта тикишни, мунчоқ қадашни, яна негидальцлар билиши керак бўлган қанча нарсаларни сўради. Йўқ, келин бўлмиш Еленанинг буларнинг ҳеч қайсидан хабари йўқ экан. Апон Габа жуда хафа бўлди. Яхшиям Улук туппа-тузук юриб, миясига қон қуюлиб бирдан ўлиб қолган экан. Буни кўрмади. Кўрганда ҳам балки ўларди. Тундал, шунча туппа-тузук негидальц қизлари бўла туриб, улардан бировини эмас, ҳеч нарсани билмайдиган ўзга қавм қизига уйланибди. Апон Габадан ҳатто бир оғиз изн ҳам сўрамади. Фақат Елена билан Хабаровскка қайтаётганида Габа билан хайрлашгани кираркан деди:

– Ота, мендан хафа бўлма. Сен синглим Ергукни нивхларга турмушга чиқишига қарши бўлмадинг-ку, энди мендан ҳам рози бўл. Сен ҳам ўз ҳаётиңда яшагансан, мен ҳам ўз ҳаётимни танладим. Ахир мен ҳам сен каби дунёга бир марта келганман. Бир куни кори кушининг қичқириғини эшитганимизда эса барибир ҳаммамиз ўламиз, – деди.

Тундал отаси билан кучоқлашиб хайрлашди. Мана шундан буён қорасини кўрсатгани йўқ. Апон Габа дераза олдидан нари кетди. У симтўр каравотига бориб чўқаркан, Тундалнинг отаси билан хайрлашаётганда, кори куши ҳақидаги гапини яна ҳаёлидан ўтказди:

– Бир куни кори кушининг қичқириғини эшитганимизда биз ҳаммамиз ўламиз!

– Ҳозир тирикмиз-ку, ўғлим, – юпанди Апон Габа, – негидальцлар тирик, демак яшашимиз керак!

У хира кўзларини ташқарига тикди, ёмғир бутун кенгликлар бўйлаб шаррос қуярди. “Бундай пайтлар, – ўйлади Апон Габа, – Амгун кутрайди...”

2021 йил
Москва–Перedelкино

Тоҳир ҚАХҲОР

Бирлик

Асардан парча

Сўзбоши

Бирлик – ўзбек шеъриятида янги тур.

Бирликлардан тузилган “Бирлик” китоби 1987–2022 йиллар орасида ёзилди. Ўзга асарлардан фарқи – бошқа тилга ўгириб бўлмайдиган китоб. Яъни, уни шеър ўлароқ тўла таржима қилиш мумкин эмас. Чунки тилимиздаги икки англамли битта сўз билан сатрнинг боши ва охири қофияланган бирликни фақат ўзбекчада яратиш мумкин.

Бир сатрли шеърлар жаҳон адабиётида икки минг йилдан бери бор. Бироқ улар қофиясиз. Ана шу нуқсони боис уларни шеър деб қабул қилиш қийин... 1988 йилда чиққан “Юлдузлар менинг боғим” китобимда “Енгилиш – энг енгил иш”, “Турма бўлсанг, дунё, турма!” каби илк бирликларим босилганди. Бирликлар ойлар, йиллар сайин ўнта, йигирмата, ўттизта бўлиб кўпая борди. Ўзбек тили имкониятларини, бойлигини кўрсата оладиган шеър тури яралаётганидан ҳаяжоним ичимга сизмасди. Ўттиз икки йил китоб битишини кутиб ёздим, аммо битмади: чунки тилимизда бирлик яратишга лойиқ сўзлар – чексиз. Аввал беш юзта бўлса китоб қилиб чиқараман, деб ўйлагандим. Кейин мингта, бир ярим мингта, икки мингта бўлишини кутдим, ўйлаганимдан ҳам ошиб кетди...

Тоҳир ҚАХҲОР – Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, халқаро Аҳмад Яссавий, Турк дунёсига хизмат (Туркия) мукофотлари билан тақдирланган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини битирган. “Оқ ўрик”, “Оқаётган дарё”, “Осмон кимники”, “Эшик тақиллаётар”, “Кун кўзи”, “Юлдузлар менинг боғим”, “Тогнинг парвози”, “Хур Туркистон учун” каби шеърий ва публицистик китоблари босилган. Г. Маркеснинг “Ошкора қотиллик қиссаси”, Ҳ.Н. Отсизнинг “Кўкбўриларнинг ўлими”, “Кўкбўриларнинг тирилиши”, Д. Алпнинг “Шарқнинг энг буюк ҳукмдори Темур” романлари, И. Аканинг “Буюк Темур давлати”, Насимийнинг “Жононни севарман”, С. Ширвонийнинг “Ғазаллар” ва бошқа қатор жаҳон адабиёти намуналарини таржима қилган. У “Замонавий ўзбек шеърияти” (Анқара 1995), 32 жилдлик “Турк дунёси адабиёти антологияси”га мансуб уч жилдлик “Ўзбек адабиёти” (2000) муаллифи. Қирқдан ортиқ халқаро илмий анжуманларда ўзбек адабиёти, матбуоти, таржима масалалари мавзусидаги маърузалари билан қатнашган.

Ниҳоят, “Бирлик” китобини нашрга тайёрладим. Бугунда давлат тили мақомига эришган, тил байрами сифатида шарафланаётган, дунёнинг энг қўп сўзлашиладиган тиллари сафида олтинчи ўринга қўтарилган туркий тилнинг энг қадимгиси – Туркистон туркчасига, яъни ўзбек тилига бағишлаб бу асаримнинг биринчи бўлимини “Ўзбек тили” деб атадим. Зотан, мустақил Ўзбекистон номи маданияти, санъати, спорти билан таниларкан, хусусан, “ўзбек қураши”, қураидаги атамалар ҳам бошқа тилларда ўзбекча ўлароқ қўлланилмоқда. Шеъриятда янги пайдо бўлган бирлик турида, албатта, жаҳон шоирлари ҳам келажакда ўз бирликларини яратадилар, биз газал, мухаммас, сонет деганимиздай, улар ҳам ўзбекча бирлик сўзини шеър тури ўлароқ қўллайдилар, деб ўйлайман.

Шаклан бир сатрли шеърлардан тузилган “Бирлик” китоби мазмунан ҳам оламларни яратган Биру Бор, бир Одам отадан тарқалган ва бир Ер юзида яшаётган башарият бирлиги ва тенглиги, элимизнинг, тилимизнинг бирлиги, бирлик-баробарлигимиз ҳақида.

Муаллиф

1. ЎЗБЕК ТИЛИ

БИР

Бир-бирини билмас ҳеч ким гар билмаса недир Бир.

ЮРТИМ КЎРИНИШИ

Туманларим тоғлар ичра, боғлар ичра туманларим.

ДАЛА БОЛАСИ

Тин кам олдим; экдим, тердим, қуриди тинкам.

ЁШ ЎЗБЕК ЖАҲОН ЧЕМПИОНИ

Туғ илар, байроқ кўтарар – янги миллий шон туғилар.

ҚИШЛОҚЛИК

Экмак-тикмак билан у топади ош, нон-экмак.

XXI АСР

Кунда, жаллод бўш турмас – жинойт бор ҳар кунда.

ДАЛА-ДАШТДА

Тўқли кунинг, ёрлақагир; тўйдирганинг қўчкор, тўқли.

ЁҒИ

Ёғинг турса бошингда, бошингдан оқар ёғинг.

ТЎЙМАС

Тўй-мас ҳар кун; замон тўй-мас; инсонлар тўймас.

ҲАЁТ

Яшай иш кўрсатиб, дер қахрамон – шу яшайиш.

ИККИ ЧАЛҒИ

Чалғиси замоннинг сенда; замонда ажал чалғиси.

ТАЛАБ

Талаб қилса чархи гардун, Қароқчи* ўтар талаб.

* Етти қароқчи юлдузи.

ЙЎҚСИЛ

Йўқ, сил эмасди у; сиқилиб ўлди йўқсил.

ТУТ

Тут-тутма, ҳеч не қолмас; қолар ғариб мазор, тут.

КЎМИТ

Кўм итинг, эъозлаб кўм; сенинг-да шай кўмитинг.*

*Кўмит – арабча қабр, форсча гўр сўзининг эски ўзбекчаси.

ТУРКИСТОН ИСТИЛОСИ ВА БЎЛИНИШИ
Кечдим-кетдим шу юртдан; аждодлар айбин кечдим.
АТТОРОНА ТАРОНА
Ўт, чечак ундирур тупроқ; барчасин куйдурур ўт.
ТАМАКИ
Чекилди тамаки, қайғу чекилди.
СТАЛИНЧА ТУШУНЧА
Бу тамоқ, емак етмас – керак халқни бутамоқ!
САРОЙ КАЛАМУШИ
Бу юргандан ўлган яхши, дер-у, қўрқар буюргандан.
БАРЧАНИНГ КЎЗ ЎНГИДА
Бандит, ўғри ким, биларлар; ялоқ ялаш билан банд ит.
ЧЕЧАК
Чечак чиққанми пулингга, суйганингга ол чечак!
БЕЛКУРАК
Белингни тик тутмоқ-чун тинмай ишлат белингни.
ШОНЛИ ОТ
Отинг, молинг қолмас, минг йил қолур – бўлса шонли отинг.
ОФАТЛАРНИНГ ЁМОНИ
Шар офат шу – фириб-ла шарафсиз топса шарофат.
ҒОВЛАР
Ғовлар кўп, ғовғачи кўп, бир бошим шундан ғовлар.
ОДАМ БЎЛИШ ҚИЙИН

“Ака, менам элликка кирдим!”

Элликдан ошса эшак, эшакдир; чиқма элликдан.
ҚУРУЛТОЙ
Ўйин мансаб кирлатганлар элни сотиб, бошлар ўйин.
САНЪАТКОРНИНГ КЎЗИ
Кўз юмушинг бажармаса, тезлашар кўз юмушинг.
НОМАЎЛУМ ЁВ
Қонунда йўқ “мим”ни сўйиш, сўйсанг, чиқмас – қон унда йўқ.*
**Мим –лом-мим демаслик,индамаслик ва мимлаш, яъни чақимчилик англамида.*
МАНСАБДАН ТУШГАН НОНКЎР
Кеча ялаб юрганди, энди сўқар кундуз-кеча.
ФОҲИША
Кеч киришин кутмасданоқ бошлар кундуз-кеч кир ишин.
КЎЧИЛАДИГАН МАКОН
Бит-мас, сени еган – ғам, бу ерда роҳат битмас.
ФИРАВН
Тузоқлаб эзди халқни, иш тутмади туз оқлаб.
ЭЛБЕК
Нўхтасиздир бу булоқлар; нўхталаган нўхта сиздир.
ХУМСОН ЙЎЛИДА
Ошай тоғ, Хумсон бориб, дўстлар-ла ошни ошай.
УГАМ
У кам, бу кам дема, Угам Хумсонга етар, укам.
СЕВАР ОТА МОЗОРИ*
Тақадир гул инсонлар; бизнинг гулни тақ, адир.

**Хумсондаги мазор.*

ШОИР ҚАБРТОШИДАГИ ЁЗУВ

Тин олма, елдай эс, сўз; учди мендан мангу тин.

1938 ЙИЛ ВА ҲУКМРОН

Қирилиб йўталар у; эли ётар қирилиб.

ЎҚИ

Ўқи, бил – миллатингга санчилмиш қай ёв ўқи.

ХАЛҚ ТАРАФ, ҲАЛҚУМ ТАРАФ

Адаш, у ён йўл солдинг; йўлимиз бўлди адаш.

ТУРКУМ

Туркум яшар ўзбек, қозоқ бўлиб айри, туркум-туркум.

БАТАН ХОИНИ

У ётлик қилди, бироқ бўлмади ҳеч уётлик.

“ЭШВОЙ” ЯНГРАГАНДА

Садоға бўлсин жон бундай садоға!

ҚИЛИЧ ВА ЧАҒИР

Қилич – руҳинг, очун – ёв; кураш, бардош қил, ич.

ЎТАЧИ

Ўта-чи бурчинг, замон дардин эмла, ўтачи.

** Ўтачи – табиб.*

ИККИЮЗЛАМАЧИ ВА КЎЗГУ

Акси яхши кўринар, асли бунинг том акси.

СЕВИНЧ

Ёр лақаб кўйди “қулим” деб бизга, Тангри ёрлақаб.

ТУРОНДА

Тур – онингда, ҳар нафасда кураш эл деб Туронингда!

ЙИЛЛАР

Оққани сайин дарё тус қоришар – оқ қани?

ҚЎРҚИНЧЛИ ЙИЛЛАР

Қоплар тўла илонлар... ичимни кўркув қоплар.

ЙИҒИМ

Йиғим-йиғим ўтин, чўплар; ким эшитар кулгум, йиғим?

ИККИ МИНГ ЙИЛ ОЛДИН

От олса, ўқ-ёй олса, ўқни ёвга отолса...

ЁРЛИҚ

“Тиландинг ёвдан ёрлиқ!” дерман, билмас тил андинг.

ДАНГАСА ДОНО

Оғир меҳнат инсонни маймун қилади охир.

Соғлар ишласа кун-тун, соғаярми сўлу соғлар?

ТОЛИБ

Толиб ҳеч ютуқ топмас ҳар йўлда қолса толиб.

СОВУҚ

Қор, орттирдинг кўзёшимни, кўнгилни ҳам қорорттирдинг.

ҚИШНИНГ БОШЛАНИШИ

Бошқор энди шу кунларни, эй, Бош Булут, эй, Бош Қор!

КЎРКАМЛИК

Кўркуни кадр айлангиз тарк этмасдан кўрк уни.

ЁЗУҚ ВА ФАРОСАТ

Ёрдилар, дўстдилар кўпи, охир бошимни ёрдилар.

ҲАЛОЛ ҲАҚ

“Ишлаганнинг ҳақини манглай тери қотмасдан беринг”.

Терингиз пахта, олинг ҳақ куримасдан терингиз.

КУРАШОЛМАГАН ЭЛ

Ўтунди ёвга, ёлворди – мозоридан ўт унди.

ЖОНИ ЖАҲАННАМГА

Томуғлик оғунгдан юрт тўйди, Нумруд, томуғлик!

ШАМОЛ, ЧОР ТУРКИСТОНИ

Шамол, бу юрт қоронғу, қўлингга шам ол.

УЗУК

Узук сотқин бармоқда, ҳар томон йўллар узук.

БЎЛИНИШ

Йўл олмадим каламушлар билан – у ён йўлолмадим.

ОРОЛ БЎЙИДАГИ ХАЛҚСИЗ ҚИШЛОҚ

Уни чиқмас бу қишлоқнинг; тегирмондан уни чиқмас.

ҚОРА ХАБАР

Қорабоғдан хабар келди: “Қутулмадик қора боғдан”.

ХАЛИЛ РИЗО

Курагимдан ол зиндонни! Юрт иш кутар курагимдан*.

**Х. Ризо-1960 й.дан шўро ва мустанлакачилик сиёсатига қарши
курашган, пантуркист дея қаматилган озарбайжонлик буюк шоир.*

ҲАҚИҚАТ

Ботинингиз чиригунча сўзламоққа ботинингиз.

КУЛИНГИЗ

Кулингиз ўзингиздан –ҳечдир тупроқ, кулингиз.

ҚОПҚА

Қопқа не солсанг ейдир; сени ейдир сўнг қопқа*.

**Қопқа-экак.*

БИР УМР

Совут, қилич бўл ўзинг; отинг боғлаб, гоҳ совут.

ЖОН УЗУМИ

Узум узуб жон узулар... надир жон чиққан у зум?..

БОСИЛГАН ЎЛКАГА

Чўлпонга ўхшатма

Қонталаш эл... авжида юрт талаш, мол, қон талаш!

МИЛЛАТ ТОМИРИДАГИ ИЙМОН

Қон-мас, тўкилган – иймон; ёв-чи, қон тўкиб қонмас.

СОВЕТ АСИРЛАРИ

*Иккинчи жаҳон уруши даври; Сталин буйругига кўра,
“асир аскар бўлмас, хоин аскар бор”.*

Қонунингдан оқар бўлди қон бунингдан, қон унингдан.

ЭСЛИ ДЕҲҚОН

Қолдиқ ҳосил, машоқ йиғиб, жон сақлаб қолдиқ.

ЖАЛЛОДЛАР ДАВРАСИ

Қотил шу халқ қонин ичар... Лойиқсан, кел, сен ҳам қотил*.

**Қотил-қўшил.*

СПАРТАК

Кул, очлар ҳеч қолмасин, эркни қучсин қулоқлар!

РИМ

Бу ким? Қулдир, қул мансабдор, қулжаллобдир – боши буқим!

ДЕВ

Қулай деса, қуласин деб айтмоқ ҳам эмас қулай.

ТОНГ НУРИ

Сур бетингга нуруни; ҳей, нур ёйилсин сурбетингга!

ЁР КЕЛМАГАНДА

Ёр гум бўлди, шум бўлди... ҳар куни бошим ёргум.

ЯХШИ ХОТУН

Ёмон хотун шаётин қамчисидур (С. Оллоҳёр)

Хо тун бўлсун, хо кундуз, ато эт яхши хотун!

САЙРОҚИЛАР

Саъвалар сайроғи оғриқ жоним савалар.

БАХТСИЗ КЕКСАЛИК

Оқ сочи билан гўнгхўр қарғаларнинг оқсоchi.

ТЎЛА

Тўла еб-ичдинг юртни; бадалин жон-ла тўла!

АЗОН

Фазода энг сўнгги азон садоси тинса, қиёмат бошланади.

Азон Ерни кўрийди; руҳларни асрар азон.

ЎТМИШ

Ўйдим-чуқур у йўлларда мен-да бир ўй-дим чуқур.

ЙЎСИН

Шу йўсин яшаш шудир: кўлмак шу ва шу йўсин.

ИШХОНА

Тўнкалар кўп жойда айблар бошқаларга тўнкалар.

УСТАЛАР

Чопишга уstadир бу; анави – бош чопишга.

ТИЛИМИЗ

“Тилимиз ...бахтсиздир” (А. Фитрат)

Тилимиз бахтли бўлар бир бўлса гар тилимиз.

ИСТЕЪДОДСИЗЛАР ЙЎЛИ

Қозон, товоқ, чаноқ бўл, ялоқ бўл ва ном қозон.

ЧАЛМА

Чалма созинг, халқ маддоҳи, йиқилмасин замон, чалма!

УЧИШ (1)

Учарлар барча ҳуснингга; уч, де, қанотсиз учарлар.

УЧИШ (2)

Учарлар мадҳу ташвиққа, элмас, яшнар учарлар.

ҚАЗИЛМА, БОЙЛИГИМ

Қазилма бойлигим – сиррим!.. Гизлан, юз йил қазилма!

БЎШЛИК

Бўшлиқ қилдинг – ўрнинг олди шум чалалар, тўлди бўшлик.

ЙИЛЛАРНИ ЮТДИ

Ютди ичга ҳақ сўзни – хоин уларни ютди.

ЮЗСИЗЛАР

Юзсизлар эл алдайсиз – сотқин юзда-юз сизлар!

ГЕНЕРАЛ НИШОНЛИК ЖЎРАБЕК

Тўла-ди кўкси орденга... эвазига жон тўлади.

ТИРИКЧИЛИК

Тиним* бор ичимда, ташда йўқ тиним.

**Тин – арабча рух, форсча жон сўзининг эски туркчаси.*

ҚИМИЗ, БЎЗА ВА ЧОҒИР

Ичингиз бутун экан, бут бўлишиб ичингиз.

ТЕМУР, БОЙҚАРО, БОБИР ВА БИЗ

Чоғиринг келтирганда, қабримдан ҳам чоғиринг.

ИЖОД

Ёзиб дардим, овунаман дардим ёзиб.

ОРТДИ

Ортди қайғули юким, кунлар юкини ортди.

БИТИМ

Битим туз, овоз бер дер, чида дер конхўр битим.

СТАЛИНЧА СИЁСАТ

Беки тайин бу ўлканинг; кулоқ, оғзин бекитайин.

ЎСМИР ЭСДАЛИГИ

Бу ёғлиғни* кўриб, эслар уёғлиғни, буёғлиғни...

**Ёғлиғ–рўмолча.*

БУРУН

Бурун, юз, кўз гўзалдир ерга кўмилмасдан бурун.

ДАЛА

Тала-дала Тангри мулки; шайтон дейди: “Уни тала”.

БОЙБИЧА

Олмос бу, ҳар ким олмас, фақат сенгадир, ол, мос.

ШЎРО ЧАНГИ

Чангини чал давроннинг, чиқар халқнинг чангини.

ЎЗЛИК

Ўзга ўздош истадим, бироқ чикдилар ўзга.

ЧИНИНГНИ АЙТ

Чинингни синдирайми? Сен – ёвсан, айт чинингни!

ЧЕРЧИЛ ВА РУЗВЕЛТ

Битишди икки ёв-дўст, уруш ҳукмин битишди.

ОСВЕНЦИМ

Бит талаб ётганларни ёндирдилар битталаб.

ЎЛИМ КЕЛГАН ТУН

Бутун бу дунёсин йўқ этди бу тун.

УРИЛГАН ОДАМ

Паналарда юрар писиб, юртдан айбин паналар-да.

БОРИНГИЗ

Борингиз етмайди ҳеч, сабру бардошга борингиз.

ЧАККИ

Чакки сўзлар фирромларга ош берманг, етар чакки.

СЕВГИЛИ САНАМ

Санам, севган кунимсан, суюк ойим ҳам санам.

УЗУМ

У зум умри тугади – узилди узум.

ОЧКЎЗЛАР

Ўт улар, ёқар улар – барчасин баҳридан ўт!

1937 ЙИЛ

Унинг чиқса, егани қолмас унинг.

1938 ЙИЛ

Олқиш тўла давралар; қорлар қонли – ол-ол қиш.

БОШКЕСАР

“Ассалому алайкум, дор оғочи” деб туриб,

Гўрўғли сўради...” (халқ достонидан)

Бошкесар – жаллод эса, кимдир бунда бош кесар?

НЕДИР

Эркин яшамоққа қўймас не эркин?

ЁВГА ЁНДОШ

Чангинг чиқарар ёвлар улар-чун чалсанг чангинг.

СИБИРДА

“Репрессия даврида ўн икки минг қамоқ бўлган,

бошлиқлари ... миллатига мансуб эди”.

Чопилди ўрмон ичра; қанча бошлар чопилди.

БИРОНҒОР

Биронғор* қирилса, топ чекинмоққа бирон ғор.

**Биронғор – ўнг қўл ўрду.*

ЧОРАКОР

Чоракор бўлган элга қилмас ҳеч бир чора кор.

ЗОТАН

Бил имингни, ишорангни: билолмассан билимингни.

НОРИН СУВИ ҚИРҒОҒИДА

Норин оқиб турибдир; чоғир ич, егин норин.

ЧАМАН

Чаман отдай лаллайса эл, юрти бўлмас ҳеч чаман.

СОҒИНДИМ

Соғиндим – айрилиқлар фазосидан соғ индим.

БЕТИ ЙЎҚ

Бети йўқ “китоб” ёзар, бир маъноли бети йўқ.

ЧОЙЧАҚА

Чой, чақа терганлар бор; хорлар сўрар чойчақа.

БЕШТА-БЕШТАЧИ

Отим ким, деб сўрайди отиб олгач беш отим.

СУЗУК

Сузма килиб қўйиб ишни, кўзинг сузма!

ОЛҚОРЛАР

Олқорлар ўк еб қочур – сўқмоқ бўлди ол қорлар.

ТУРКИСТОННИНГ ҚЎЙИНДИ ҲОКИМЛАРИ

Қўйни-қўнжи тўлиб яшар, бўриларга бериб қўйни.

ЧЎҚИНДИЛАР АСРИ (1870-1970)

Чўқиндилар, ердан чикди ваё кўкдан, чўқиндилар.

ХОТИРЖАМЛИК

Чоғ ўтармиш... ўтса-да, ўтмаса-да, кўнглим чоғ.

ЖАДИДЛАР

Ғоя – сиз Туркистонда; ўладир юрт ғоясиз.

ЧАККА

Чакка ўтар — маънавий, емирилар минг-минг чакка.

ТУШКУН

Тушкун, кўроклигинг тоғидан тушкун!

ГЎРЎҒЛИ

Қиличин сермаса, бўлар ҳатто қил ичин.

33 ЙИЛ

Афғон юрти бўлди талон, ўттиз уч йил чекди афғон.

СУРНАЙЧИ

Чалиб сурнай хонингга, йикитдинг элни чалиб.

ЧАҚИР

Чақир тошларда тилиндим, юмшоқ кумлоқ, мени чақир.

ХУДОСИЗГА САВОЛ

Недин динсиздирсан; динсизлик не дин?

ЧАНГОҒИЗ

Чанговиздан куй чиқар; чанг чиқар чанг овиздан.

БАХТСИЗ

Танландинг бахтсиз бўлиб — руҳланмадинг, танландинг.

СЛАВЯНЛАР

Чорлашдилар мужик экан; князлашиб, чорлашдилар.

ҚОРАДЕНГИЗ, БОЛҚОНЛАРДА

Сақлаблар* туркийларга яна нени сақлаблар?

(*Сақлаб — славян.)

ЧИҒАНОҚ

Чиғаноққа етар оғзинг; ақлинг етмас чиғаноққа.

АЯ

Ая, ойи, она, анна, момо, ача — барин ая!

ТИЛДОШЛАРИМ

Бошпанасиз қолганда, бошқалармас, бош пана — сиз.

ПОРЛОҚ КУН

Бу Лутсиз кун, Гитлерсиз кун, золимларсиз, булутсиз кун.

ЧИҒИР

Чиғирдан сув ичган эл, тўйдингми чиғир-чиғирдан?

ЁВЛАР

Бўлдирдилар Туркистонни — ўзбек, қозоқ бўлдирдилар.

ИККИ ДАРЁ НАРИСИДАН КЕЛГАНЛАР

Қаҳрамон Широқ келгинди ёвни чўлда адаштариб йўқ этди...

Чимтомоқ чалаларга хайф базму чим, томоқ.

ЎЗИБЎЛАР БОШ

Ўзи бўлар бор ўлжани; барча эмас, ўзи бўлар.

ИЛИНДИМ

Боғингга кириб гоҳ-гоҳ илиндим-ку боғингга.

ЧАҒИР КЎЗЛИ

Чағир кўзлим, тотли сўзлим, бот-бот энди қуй чағир.

ЁШЛИК

Жалол жасур эди қирқда, етмишида бўлди жа лол.

ОҚ ВА ҚОРА

Бир оқ бор-у, бир қора; қора оқ бўлмас бироқ.

ҲАЗРАТ ИБРОҲИМНИНГ ЎГТИТИ

Бут, бутун яшай десанг, инсондан ясама бут.

АҲМАД ЯССАВИЙ 125 ЁШДА

Қоқар эшик сўнг йиллар, юракка чиви қоқар.

МОНАРХИЯ

Бошкесар* бор муҳитда улуғланар Бош кесар.

**Жаллод.*

ҚОПИГА ЯРАША СОПИ

Оёқланг давроннинг усули: “Оёқ яланг!”

КУТИЛМАГАНДА

Чиқиб қолди боқинганлар... бизнинг оёқ чиқиб қолди.

БАЙТУЛМОЛ

Байтулмол* хослар учун; олмас ундан бай тул мол.

**Давлат хазинаси; М. Беҳбудийнинг ёзишича, Усмонлилар*

салтанатининг йиқилиш сабабларидан бири султонун вазирлар

байтулмолдан ўз чўнтагидай фойдаланган.

ЖАНОБИ ОЛИЙЛАРИ

Чанг солар ҳар ён, бироқ йиллардир чиқармас чанг.

ТОВУШ

Ғижинганди юртни ўйлаб, товуш келди: “Ғижин, Ганди!..”

**Маҳатма Ганди – мустамлака ва истибдодга қарши курашган ҳинд.*

ТЎНЮҚУҚ

Чинга борсанг Туркэлиндан, сўзини олма чинга.

ХОРУН АР-РАШИД

Айирмалик бор ўлкада, яхшисини айир, малик!

БОСИБ ОЛИНГАН ЕР

Босиқ бўлсанг, босиб ўтиб, дерлар “Босиқ!”

ЧАККИ

Чакки ялашда қашқа, ишиям доим чакки.

АЛПАЧИНО

Бурун тикқан ҳар ишга ўлар ажалидан бурун.

ЧАРС

Чарс одам, бош эгмас ҳеч; сўнгида синар чарс-чарс.

ҚИРҚЧИРОҚ

Қирқ чироқ пилигини, сўнгра ёққин қирқчироқ.*

**Люстра.*

ҚОЗОН ЧАКЧАГИ

Чакчак каби ширин сўзли; гоҳ заҳари томар чак-чак.

БАНҚДА

Чекимга тушди, чекчайдим пул ололмай чекимга.

БИРОВ

Бир ов, ўлжа бўларсан бошингда турса биров.

ЯРАМ

Битик ёзмай нечалар, ярам битмас – йўқ битик.

ТУЯЛАР УЮРИ

Уюр туя. Онглари ухлар, десам, хуркиб, қошин уюр.

ОЁҚ ОҒРИҒИ

“У қалай?” десам, дейди: “Тузалар, бир укалай.”

ЧИРТ-ПИРТ

Чирт-пирт бўлиб кетди кунлар... қандай кўзим юмай чирт?

ҚЎҚОН ХОНЛИГИДА

“Ҳо, ким экан юртни берган?” Бахти қора ҳоким экан.

БАХТ КУЙЧИСИНИНГ ФОЖЕАСИ

Элингда қатағон; чечак элингда.*

**Қўлингда, шева.*

АСР

Аср вақти каби тез ўтди аср.

ЧИҚИМЛИ

Чиқимли, тор макондан жимгина чиқ, чиқ имли...

БЎТАКЎЗЛИ

Бўтакўзли жоним келар — йўллар яшил, бўтакўзли.*

**Бўтакўз — вероника ўсимлиги.*

ДАРАБЕКЛАР

Чангалида юрт бойлиги; халқ далаю чангалида.*

**Дарабек — дара беги, феодал.*

НОСКАШ

Чеким йўқ долларга, майли, носим бордир минг чеким.

БЎЗЛАМА

Бўз отим, ҳеч бўзлама, бизники шу тоғ, қир, бўз.

ЎЙИЛМАДА

Ўйилмада жонон билан чўмил, лекин ўйилма-да.

АЛДОҚЧИ SMS

Чал қанча, алда қанча, ўқимлисан чалқанча.

САРОЙ БЕРКАНИНГ ЎЙИ

Мункир Сарой йўлида-да сотилар, отдай мункир.

ҲАЙҚИРИЛМАГАН ҲАЙҚИРИҚ

Қазма —лопатка сенинг; етар, олтиним қазма!

“ХАЛҚЛАР ТУРМАСИ”

Ютар Сибир инсонларни... бундан фақат “Мўйлов” ютар.

КАРМАНА

Кар мана, кўр мана! Қани инсон, Кармана?*

**Бухоро амири қўпинча Карманада яшарди. Ҳокимият ва*

бойлик пора олди-бердисини уюштирувчи

эронийлар қўлида эди... (Радлов, “Сибирдан”

ТЕРРОР ТАРАФДОРИ

Тошдан болта тутган одам кутар тагин тошдан* болта.

**Тош-таш, ташқари.*

ЕТМИШ ЙИЛ

Азон пайти ўтди, бироқ чақирмади мулла азон.

ЭНГ СЎНГГИ ЛЕНИН ОРДЕНИНИ ОЛГАН АДИБ

Тақдир, Ленин сийлади бот... Кафанингга уни тақдир.

ЧИҚ

Чиқ-чиқ килар соат, дейди: бу қайғудан сен-да чиқ!

ЭСКИ БОЗОР

Бол талаш, буғдой талаш, пичоқлаш-у, болталаш.

БАХТЛИ ЎЛИК

Кўрқиш, меҳнат, зулм йўқ; йўқ дунёвий ўт, кўр, қиш.

БУЛҒОР

Бул ғор “Асхоби кахф”мас; бу-да турк эмас, булғор.*

**Татаристондаги эски булғорлар эмас,*

Болгариядаги ассимиляция бўлган булғорлар.

ЧЕГАРАДА

Чегарасиз ўлкада, элсеварлар, чегара – сиз.

ЁВ КУЧАЙГАНДА

Қалқ, қани, кўр: халқ қани, борми беш-ўн қалққани?!

ТИК

Тик шохга айт, эгилмасин; эгилса халқ – тик шохга айт.

ҚУВЛАР

Қувлар бойлик, мавқе деб ҳаётдан бир-бирин қувлар.

ЧИҚИТ

Чикит еб ётаверма, энди бошқа ерга чик, ит!

ҚИЗИЛ МИЯ

Қизилмия ўсаверар; ўстирмайди қизил мия.

ТУБАН ЎЗАН

Ўзанингдан қирқар – қутул маддоҳ шоир-ўзанингдан!²

ҚЎШНИЛАР

Қўшинининг кулида қўшинининг ҳақи бор.

Чаплашдилар бешта қўшни, юзга қора чаплашдилар.

ОЛА

Ола-ола оалар – олдда; сен қолдинг, ол-а!

ЎТ

Ўтурур елкангда иблис, томуғ юзингга ўт урур...

ЭЛУ ЭЛАТЛАР ФАРҚИ

Қизлик уй бошқадир; бошқадир қизлик.

БИР ЮЗСИЗ

Юз сиз, минг сиз, улусим; юз қорайтар бир юзсиз.

ҒИРОТ

Қўнғирот ўлкасига учиб-учиб, қўн, Ғирот!

БЕРУНИЙ ТУҒИЛГАН ЕР

Ўки, ёт бу, дема; ҳайкир фахр билан: “Ў, Қиёт³ бу!”

ОРОЛ ЮТСИН

Хазар қилсанг бу юртлардан, сени ютсин Орол, Хазар!

ҲАЙКАЛЧИ

Ҳайкалингдан қутулдигу қутулмадик, ҳай, калингдан!

ЯНА БАХТСИЗ

Бойланди – кашшоқ эди – мол-дунёга бойланди.

ҚАЙРИЛИШ

Қай тайин сўзни айтдинг? Бошқа ёққа қайтайин.

БОСТИРМА

Бостирма, шароб бўлса, саройдир ҳар бостирма.

ҚИЗИЛОҒОЧ

Қизилоғоч – нодир... Бу юрт нелар бўлди, қизил оғоч?!

ТУРОН ЙЎЛБАРСИ

“Сўнг асрда Турон йўлбарси камайиб кетди, “Қизил китоб”га киритилди”.

Йўл, барси кўп тоғларнинг, қани Турон йўлбарси?

ҚАТЛИОМ ҚУРБОНЛАРИ

Доримиз эрк эрди, бермай, замон тикди доримиз.

ҚОРАҚУМЛИК

Қорақумдан олтин ол ўзинг, ё қутқар қора қумдан!

ХОНЛИК ДАВРИДАГИ ОЛИҚ-СОЛИҚЛАР

Қиртишлаб олдилар, воҳ, деҳқон қолди қир тишлаб.

ЁТЛИК

Қовок, бош, кўз бизники; ётлик қилма, қовокбош!

ЗИДДИЯТ

Тортиб олди – ўлчаб олди, йўқ-йўқ, талаб-тортиб олди!

СИНОВ

Синарми эл зулмдан? Тангри элни синарми?

ШЎРОНИНГ МАЗМУНИ

Тузум, ошим бут бўларди, ярим этди золим тузум.

ҚЎЙИНДИНИНГ КЎП ГАПИ ЁЛҒОН

“Қўй осмондан инди!” дея айтаверар қўйинди.*

**Ноиб, мустамлакачилар тайинлаган юрт бошлиги.*

МУТЕ КАРВОН

Қимизингдан ичиб, юрдик юз йил этмай қим изингдан.

ЧАПАНИ

Чўзма-чўзмасанг қарзинг, маччойи, гапни чўзма!

УЛУШ

Улуш тегмаган итлар қўшкка қараб қилар улуш.

ЧУМЧУҚТИЛИ

Чумчуқ тилин билмасам-да, яйрадим еб чумчуқтилин*.

**Туркий емак тури.*

МИЛТИҚ ЎҚИ САНОҚЛИ

Қирқимга айланасан боқаверсанг қирқ имга.

ҲАЁТ БИР ЎЗИШМАҚДИР

Ўзгир бўлсам ўзишмада; яшасам бас эркин-ўзгир.

ОВ

Қир ов учун ўнғай, фақат тушмай туриб туман, қиров.

ЧАЛА ОЛИМ

Чақасан, сўм эмассан; лек барчани чақасан.

ВОҲА ВА ВОДИЙ

Қайроқ – адир, бугдойлик; бу қирлар-чи, тош қайроқ.

ТУРКИСТОН ЗУЛУКЛАРИ

Юмма-юмма таларлар; кеча-кундуз кўз юмма!

ТИЛИ БОШҚАЛАР

Қайиш-мас, олтин белбоғ бер – тили бошқа ҳеч қайишмас.

СУВ, ТОШ ВА САБР

Тошҳовуз, тўлқин от бир; тош қирғоқдан тош, ҳовуз!

ҚАЙЛИҚ

Қайлиқ танла ўз юртингдан, сўрагайлар: “Қайлиқ қайлиқ?”

Давоми бор

Таҳрир, танқид ва холислик муаммоси

Илҳом ҒАНИЕВ

Ҳар қандай адабиёт инсон онги ва тафаккурини ўстиришга, ислоҳ қилишга хизмат қилар экан, бунда адабий танқиднинг ҳам муносиб ўрни бор. Шу маънода газета-журналларда чоп этилаётган адабий-танқидий мақолаларнинг савияси, унда кўтарилаётган муаммолар, адабий-эстетик қарашлар, таҳлил ва талқинлар, танқидий мулоҳазалар ҳам нафақат санъат асарлари ривожига, балки китобхоннинг дид ва фалсафий фикрини ўстиришга таъсир кўрсатади.

2021 йил мобайнида “Ўзбекистон адабиёти ва санъати”, “Хуррият” газеталари ҳамда “Жаҳон адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Тафаккур”, “Ёшлик” журналларида эълон қилинган адабий-танқидий мақолаларга тўхталиб ўтамиз.

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида “Адабий-танқид ва адабиётшунослик”ка алоҳида саҳифа ажратилган бўлиб, унда қуйидаги рукнлар мавжуд: “Такриз”, “Муносабат”, “Бир асар ҳақида икки фикр” “Адабий суҳбат”, “Адабий ўйлар”, “Қутлов”, “Хотира”, “Адабий дўстлик”, “Тил – миллат кўрки”, “Нигоҳ”, “Мен севган қаҳрамон”, “Бадиа”.

“Ҳисли кўнгил тарихи” бўлган бадий адабиёт инсон ва унинг ҳаёти орқали муайян тарихий даврнинг ижтимоий, иқтисодий, маънавий муаммоларини ҳам акс эттиради.

Илҳом ҒАНИЕВ – Халқаро Яссавий мукофоти соҳиби. 1964 йилда туғилган. Филология фанлари доктори, “Туркий халқлар адабиёти тарихи (дарслик)” “Фитрат. Эътиқод. Ижод”, “Фитрат драмалари поэтикаси”, “Тақдиримиз ўз қўлимиздами?”, “Достоевскийни тушуниши”, “Абдулла Ориф фалсафаси”, “Рауф Парфи Ўзтүрк дунёси”, “Рухий гўзаллик қисмати”, “Умид ва ирода”, “Сабр”, “Сукунат сирлари ёки гўзаллик”, “Улуғ бирлик қайғуси”, “Асрга татиғулик дард”, “Тагорнинг мангуқўшиқлари”, “Стендаль ва Қодирий”, “Чингиз Айтматов ва ХХІ аср”, “Шавкат Раҳмон олами” ва “Миллат ва ахлоқ” каби китоблар ва юздан ортиқ мақолалар муаллифи.

Таъкидлаш жоизки, Салим Ашурнинг ижодкор ва адабиётшунос олимларимиз билан бўлган адабий суҳбатлари давр руҳи, миллий адабиёт ва адабиётшунос-ликнинг долзарб муаммолари; ижтимоий ҳаёт, ижодкор шахс феномени, зоҳир ва ботин, ҳақиқат ва мажоз; бадий адабиётнинг бугунги даражаси ва мавқеи каби муҳим масалаларга қаратилган. Масалан, унинг Кўчқор Норқобил билан “Адабиёт ғолиб жойда жаҳолат мағлубдир”, Наим Каримов билан “Истиқлол – бош ғоямиз, бош мафкурамиз”, Қозоқбой Йўлдошев билан “Бирор жамият ва миллат ўз педагогикасиз юксак бўлолмайди”, Хуршид Дўстмуҳаммад билан “Идрок ва изҳор эҳтиёжи”, Иброҳим Ғафуров билан “Кўзимга тўтиё олтин тулпоринг”, Хосият Рустамова билан уюштирган “Шеър таржимаси қалб таржимасидир” каби адабий суҳбатларида юқорида қайд этилган муаммолар хусусида атрофлича фикр юритилади, муҳим хулосалар ва муаммони бартараф этишнинг аниқ йўллари кўрсатиб берилади. Бизнингча, ана шундай хулосаларни умумлаштириш ва уни амалиётга, иш дастури미зга айлантириш; соҳага доир қонунлар ишлаб чиқишда қўллаш шарт ва зарур. Номлари зикр этилган ва бошқа кўплаб сўз фидойилари ҳамда миллатсеварларнинг маънавий ҳаёт, бадий адабиёт, она тилимиз, халқ тафаккур ва дунёқараши, китобхонликка оид фикрлари ниҳоятда керакли. Аммо бу фикрлар амалиётга тадбиқ қилинмас экан, маънавий-ижтимоий ҳаётимизда ҳеч нарса ўзгармайди.

Филология фанлари номзоди, доцент Ҳалим Саидовнинг “Файласуф адиб” мақоласида ёзувчи Хуршид Дўстмуҳаммаднинг ижодий эволюцияси тўғрисида аниқ, холис фикрлар билдирилган ва етакчи олимларимиздан бири Дилмурод Қурунов таъбири билан айтганда “Мом синдроми”дан холи бундай мақолалар нафақат адабиётшунослик, балки газетанинг муштарийлари учун ҳам ниҳоятда зарур маънавий эҳтиёждир. Муаллиф бадий таржима, жаҳон адабиётини пухта ўрганиш, жаҳон ва ўзбек адабиёти бўйича олиб борилган қиёсий-типологик илмий тадқиқотлар ёзувчи ижоди тадрижида муҳим омил бўлганлигини тўғри қайд этади. Шунингдек, адиб ижодида алоҳида ўрин тутадиган, Абдулла Қодирий ҳаётининг таҳликали кунларига бағишланган “Ёлғиз” қиссаси теран таҳлил қилиниб, тадқиқотчилар назаридан четда қолиб келаётган айрим жиҳатлари очиб берилган.

Саид Анварнинг мазкур рукнда берилган “Устозларга устоз бўлган адиб”, Жумакул Қурбоновнинг “Яхшиларнинг меҳри унутилмас”, Хол Муҳаммад Ҳасаннинг “Шеърятга садоқат”, Лазиз Тангриевнинг “Англаш изтироби”, Асрор Сулаймоновнинг “Гарашага боролмадим”, Ғайрат Мажиднинг “Ҳамиша эслаймиз Неъмат Аминни”, Шоира Орипованинг “Абдулла Орипов ва доғистонликлар” мақолаларида муҳтарам шоир ва ёзувчиларимиз ҳақидаги хотиралар, улар табиатидаги олийжаноб фазилатлар, бадий ижодга доир айрим мулоҳазалар баён қилинган.

Профессор Дамин Тўраевнинг “Асотирлардан илҳомланиб” мақоласида атоқли адиб Ўткир Ҳошимовнинг “Баҳор қайтмайди” қиссаси сюжетида асос бўлган ривоятнинг ғоявий негизи ва ёзувчининг бадий маҳорати хусусида сўз боради. Ривоятдаги икки дўст тақдирига қиссадаги Анвар ва Алимардон тақдири пайвандланган. Муаллифнинг қайд этишича, халқ оғзаки ижодидаги нодир ривоятлар ҳамда мумтоз адабиёт анъаналари ҳар бир ёзувчига сюжет яратишда ёрдам беради.

Академик Наим Каримовнинг “Зўр муҳитнинг денгизида” мақоласи шоир Элбек ҳаёти ва ижодига бағишланган. Маълумки, Элбек – янги ўзбек адабиётининг

шаклланиши ва ривожланиши учун хизмат қилган, миллий адабиётда замонавий масал жанрига асос солган, автобиографик ҳикоя ва дoston жанрини бошлаб берган, “Тозагул” номли биринчи ўзбек шеърӣ романини яратган ижодкор. Наим Каримов бизни шоир таржимаи ҳоли ва ижодига доир янги маълумотлар билан таништиради.

“Адабий дўстлик” рукни остида Олмоснинг “Меҳмондўст хонадон соҳиби” (Ғофур Ғулом ҳақида хотиралар), Рустам Мусурмоннинг “Кўч ҳақида роман” (Кенесбой Каримовнинг “Оғабӣ” роман-дилогияси тўғрисида), Гуландом Қурамбоевнинг “Қардошлик куйчиси” (Миртемирнинг “Қорақалпоқ дафтари” ҳақида), Ҳайдарали Мадиброҳимовнинг “Адибга ихлос” (Ўткир Ҳошимов ҳақида), Каримбой Қурамбоевнинг “Туркман шоирларининг ҳам устози” (Навоӣ ва туркман адабиёти тўғрисида), Лобар Қўчқорованинг “Ўлмас мисралар” (Музайяна Алавия шеърӣяти ҳақида), Азизбек Норовнинг “Шеърӣят рассоми” (Иван Бунин шеърӣяти ҳақида) мақолалари чоп этилган.

“Тил – миллат кўрки” рукнидан эса Муслимбек Йўлдошев, Собир Ўнар, Лукмон Бўрихон, Нормурод Норқобилов, Муҳиддин Раҳимнинг саҳна нутқи нуқсонлари, сухандонлар нутқи муаммоси, адабий асар – тил ҳодисаси сифатида, насрий асарлар тилини бойитувчи воситалар ҳақидаги фикр-мулоҳозалари ўрин олган. Айниқса, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Исажон Султоннинг “Асар оҳанги – тилида” номли мақоласи ижод – тил – масъулият яхлит ҳолда талқин этилгани билан ажралиб туради. Адиб бугунги ўзбек насрида яратилаётган асарларда тил тобора жўнлашиб, сўзлашув ёки ахборот тилига яқинлашиб бораётганлиги, бу – тезкор замонавий макондаги оддий ахборот тилининг таъсири эканлиги, санъат асарига талабнинг жўнлашиб бораётгани билан боғлиқлигини таъкидлайди.

“Нигоҳ”, “Мен севган қаҳрамон” рукнларида Илҳом Аҳрорнинг “Дарахт дарахтга суянарми, ахир” (Баҳром Рўзимуҳаммад ижоди бўйича), Бобомурод Эралининг “Сотқин ўғил қисмати” (Проспер Мерименинг “Маттео Фалконе” номли новелласи тўғрисида), Масъума Аҳмедованинг “Кумуш окшомлар” (Вафо Файзуллоҳ ижоди ҳақида), Муҳаммад Шодийнинг “Оч қофиядан қоч, қофия...” (қофия ва унинг шеърдаги ўрни), Турсун Алининг “Кўзларни яшнатаётган дарахт” (Дилрабо Мингбоевнинг “Йўлдаги аёл” шеърӣ тўплами тўғрисида), Нурмуҳаммад Азизовнинг “Теранлик сари йўл” (Икром Отамурод ижоди), Адҳамбек Алимбековнинг “Қалб дарахти мевалари” (Зикрилло Неъмат шеърӣяти ҳақида), Нортўхта Қиличнинг “Сўзу сўз”нинг мўъжизаси” (Сувон Мелининг “Сўзу сўз” китоби ҳақида), Қудрат Шариповнинг “Қуёш ардоғидаги юрт илҳоми” (Тоштемир Турдиев ижоди ҳақида) мақолалари эълон қилинган.

“Муносабат”, “Бир асар ҳақида икки фикр” рукнлари остида берилган мақолалар ҳозирги адабий жараёнга дахлдор фикрлар салмоғи баландлиги билан ажралиб туради. Абдулла Шернинг “Ҳазинага йўл” (китобхонлик ва унга хос жиҳатлар текширилган), Сироҷиддин Рауфнинг “Кўнгилларда байрам давом этади” (Президентнинг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавият ва ижодни қўллаб-қувватлаш мақсадли жамғармасини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори шарҳига бағишланган), Шаҳноза Ашурованинг “Инсон ва табиат мувозанати” (Нормурод Норқобиловнинг “Оқбўйин” кассаси тўғрисида), филология фанлар доктори Сувон Мелининг “Ёшлик ҳам бир қуш ёхуд уч китобга бир назар” (Орифжон Комилов, Жалолиддин Саид, Фаррух Ҳасанов китоблари ҳақида), яна шу муаллифнинг “XXI асрга раҳмат ёхуд Йўлдош Эшбек ҳақида сўз” (Йўлдош Эшбек шеърӣяти ҳақида),

яна шу муаллифнинг “Буюк адабиёт орзуси” (адабий жараён ва Жавлон Жовлиевнинг “Қўрқма” романи), Д. Мамаражабов, Ш.Ўриновнинг “Орифона фалсафага хос талқинлар” (Илҳом Ғаниев ва Нодира Афоқованинг “Абдулла Ориф фалсафаси” китоби), Илҳом Ғаниевнинг “Ўтган аср “Ултонтоз”и ким? (Олим Тошбоевнинг “Ултонтоз” романи ҳақида), Отабек Жўрабоевнинг “Адабиёт тарихини яратиш масъулияти” (Нусратулло Жумахўжа, И.Адизованинг “Ўзбек адабиёти тарихи (XVI XIX аср биринчи ярми)” дарслиги ҳақида), профессор Узоқ Жўракуловнинг “Соғинч сатрлари” (Ахтамкулининг “Исмингизни юракка яширдим” шеърий тўплами), Берди Раҳматнинг “Кўнгил байрами” (Рауф Парфи ижоди), Амриддин Бердимуродовнинг “Клеопатра ҳақида роман” (Муҳаммад Алининг “Клеопатра” тарихий романи) мақолаларининг бугунги адабий танқидда муайян қиммати бор.

Нортўхта Қиличнинг “Сўзу Сўз”нинг мўъжизаси” ва таниқли олимлар Шухрат Сирожиддинов ва Узоқ Жўракуловнинг “Миллатпарвар олим” мақоласида зукко адабиётшунос Сувон Мели илмий тадқиқотлари ўрганилган, илмий фаолиятига баҳо берилган, асарларининг ўзига хос жиҳатлари кўрсатилган. Мунаққидлар Сувон Мели тадқиқ услуби анъанавий танқидчиликдаги илмий критерийлардан биров фарқ қилиши, “Комик катарсис”, “Ўғригина боланинг иззати ёхуд меҳр сеҳри”, “Бой ила хизматчи” ёки тикланган нусха муаммоси”, “Мангу мунг (қадим туркларнинг “қабристон поэзияси)”, “Бадий трагизм қирралари”, “Лирик фожелик”, “Тилла балиқча фожиаси”, “Адабиёт дарвозаси”, “Миллат кўзгуси”, “Маданий мероснинг чиқити йўқ”, “Кауфман нега кулди?” сингари мақолаларида кўтарилган масалаларнинг ўзиёқ унинг юсак илмий салоҳиятидан дарак беришини таъкидлаб шундай ёзадилар: “Сувон Мелининг барча йирик тадқиқотларидан тортиб, кичик мақолаларигача назарий умумлашмалар, аниқ ва салмоқли хулосалар безаб туради. Бундай назарий хулосалар кўпинча фалсафий мушоҳадалар билан уйғунлашиб кетади. Улар баъзан илмий асарнинг бошида берилиб, тадқиқот давомида ёйиб талқин этилса, баъзида талқин якунига келиб “портлайди”. Момақалдирок қақини каби кўнгиллар зулматини ёритади”.

2021 йилда энг кўп муҳокама сабаб бўлган асарлар Исажон Султоннинг “Алишер Навоий”, Олим Тошбоевнинг “Ултонтоз” ва Жавлон Жовлиевнинг “Қўрқма” романларидир. “Ултонтоз”да шўро даврига хос инсон ҳақ-хуқуқларининг оёқости қилиниши, “Қўрқма”да хорижга ўқишга жўнаган 70 нафар талабанинг аянчли тақдири кўрсатилган. Ҳар иккала романда мана шу фожиаларни келтириб чиқарган сабаблар кучли драматизм воситасида очиб берилган.

Жавлон Жовлиевнинг баҳс-мунозараларга сабаб бўлган, хилма-хил муносабатлар билдирилган “Қўрқма” асари парадокслар романи, у ҳақдаги муносабатлар ҳам парадоксга айланди. Шоира ва олима Нодира Афоқованинг “Таққослар романи” ва китобхон Абдулатиф Абдуллаевнинг “Қўрқма”дан уққанларим ва қўрққанларим” мақолалари газетанинг айни бир саҳифасида келтирилган.

“Хуррият” халқимиз орасида энг кўп ўқиладиган мустақил нашрлардан бири бўлиб, йил давомида 52 та сони чоп этилади. “Нуктаи назар”, “Мушоҳада”, “Сурат ва сийрат”, “Кўнгил мулки”, “Мутолаа” рукнлари остида берилаётган мақолалар давр билан ҳамқадамлиги билан ажралиб туради.

Нурбой Жабборовнинг “Илмдан топилган шараф” (32-сон) мақоласида матншунос ва навоийшунос олим Шухрат Сирожиддиновнинг илмий фаолияти, ўзбек ман-

башунослиги ва матншунослигига қўшган ҳиссаси тўғрисида ҳолис ва самимий фикрлар билдирилган, заҳматкаш олимнинг меҳнатлари ҳақли эътироф этилган.

Академик Акмал Саидовнинг “Қизғалдоқ баргидек дилдан учар ғам...” ёхуд Абдулла Орипов ижодининг фалсафий талқини” деб номланган мақоласи “Абдулла Ориф фалсафаси” китобига тақриз тарзида ёзилган. Муаллиф мазкур китобда шоир ижодини ичдан нурлантириб, элга манзур қилиб турган қирралар бадий сўз қудрати, миллий ҳис-туйғулар ва умумбашарий ғоялар, жайдари фалсафалар, серқатлам маънолар, метафорик образлар, инсон тақдири, давр, илоҳий таълимотлар билан уйғунликда таҳлил ва талқин этилганлигини таъкидлаб кўрсатади.

2021 йил “Жаҳон адабиёти” журнали “Адабиётшунослик. Фалсафа” рукни остида 20дан ортиқ илмий мақолалар чоп этган.

Аҳмаджон Мелибоевнинг “Шоир нечун севди ўз юртин”, Зухриддин Исомидиновнинг “Баҳорий бадииятдан баҳрамандлик”, Баҳодир Раҳмоновнинг “Шоирлар тилашар фақат яхшилик”, Олим Олтинбекнинг “Рауф Парфи ва жаҳон адабиёти”, Ғафур Пўлатовнинг “Синовларда синмаган қалам”, У.Бекмуҳаммаднинг “Бартольднинг бойликлари”, Адҳамбек Алимбековнинг “Азиз Несин – драматург”, Илҳом Ғаниевнинг “Тақдиримиз ўз кўлимизда?”, шунингдек рус ва инглиз тилларидан таржима қилинган Э.Понинг “Композиция фалсафаси” (Хумоюн Акбар тарж), М.В.Фаннинг “Кўнгил дунёсига сафар” (М.Абдуллаева тарж), Ошонинг “Ижод” (О.Салимов тарж) мақолаларида адабиётнинг энг муҳим масалалари муҳокама қилинган. Ҳеч иккиланмай айтиш мумкинки, мазкур мақолаларда ўртага ташланган масалалар ниҳоятда муҳим ва адабий танқидчилик ривожига ўз ўрнига эга. Уларда адабий-танқидий материал турли ракурсларда текширилган, масалага психоанализ, фалсафа, мантиқ нуқтаи назаридан ёндашилган.

Баҳодир Раҳмоновнинг “Шоирлар тилашар фақат яхшилик” мақоласида туркий халқлар фаҳри бўлган ижодкор Ўлжас Сулаймонов шеъриятига ҳос умуминсоний ғоялар, юксак бадиият, ўзига ҳос услуб борасида муҳим илмий фикрлар баён қилинган.

Олим Олтинбек “Рауф Парфи ва жаҳон адабиёти” мақоласида миллат ва эрк сарвари бўлган исёнкор шоирнинг дунё сонетчилигида Шекспир йўли (эркин сонет)ни танлаганлиги ва шу йўлда ўзбек сонетчилигини камолот босқичига кўтарганлигини таъкидлайди. Шоир ҳаётининг сўнгги йилларида (2003) Шекспир сонетлар китобидаги биринчи сонетни таржима қилган экан. О.Олтинбек шоирнинг ўз дастхатида сақланаётган, ҳозирга қадар эълон этилмаган сонетни тўлиқ келтиради ва таҳлилга тортади.

М.В.Фаннинг “Кўнгил дунёсига сафар” мақоласи Ҳосият Рустамованинг Ву Виэт Хунг томонидан таржима қилинган китоби ҳақида. Китобдан шоиранинг 60 та шеъри ва 32 саҳифадан иборат манзумалари ўрин олган. М.В.Фан мақолани қуйидагича якунлайди: “Ҳосият Рустам мазкур китоби орқали вьетнамлик китобхонларга меҳрибон ва кенг қалбли, суюкли ўзбек халқининг кўнгил оламига кириб бориш учун янги бир йўл очиб берди десак, муболаға бўлмайди”. Миллий адабиётимизнинг хорижда ҳам танилиб бораётгани ва бу жараённинг тобора кенгаяётгани ниҳоятда қувонарли.

Ҳиндистон ва бутун дунёда Ражниша диний ҳаракати етакчиси сифатида кенг шуҳрат қозонган Ошо “Ижод” китобида ижодкор шахси, унинг олам ва одамга бўлган муносабатини; ички “мен”и, зоҳир ва ботиний дунёси-

да ҳис-кечинмаларнинг аксланишини, туйғуларнинг ўсиши ва қовжирашини; шоир руҳиятидаги мунг ва изтиробнинг, улкан андуҳнинг сабабларини, фано сарҳадларидаги машаққат ва риёзатларини бирма-бир тафтиш қилади.

Асар бошдан-охир мана шундай фикрлар занжиридан иборат, уни парчалаш, рад этиш имконсиз. Шу каби ноёб китобларни таржима қилиш бугуннинг муҳим эҳтиёжидир.

“Шарқ юлдузи” журналида 2021 йилда адабиётшунослик ва адабий-танқидага доир қатор мақолалар берилган бўлиб, уларда ҳозирги адабий жараён ва яратилаётган асарларга баҳо берилган.

Адабиётшунос Марҳабо Қўчқорованинг “Талқин” рукнида берилган “Оғриқли ҳислар таронаси” мақоласида истеъдодли адиб Шойим Бўтаевнинг “Юлдузларга элтар йўл” китоби таҳлил қилинган. Китобда уруш мавзусидаги қисса ва ҳикоялар жамланган. Мақола муаллифига кўра, бу асарларда юз миллионлаб одамларни ўз домига тортган Иккинчи жаҳон уруши ва унинг салбий оқибатлари тасвирланган, мустабид тузум қатағони сабабли ўзининг асл фарзандларидан ажраган жабрдийда халқ бошига тушган мусибатлар очиб берилган. Асар ғояси, қаҳрамонлар табиати, адибнинг образ яратишдаги маҳорати, ижодий концепцияси каби масалалар ёритилган мазкур мақолада халқона мотивлар тасвири, диний мифологиянинг насрдаги ўрнига ҳам алоҳида эътибор қаратилган.

Зукко адабиётшунос Ҳамиджон Ҳомидийнинг “Таҳлил” рукнида чоп этилган “Зуллисонайн устоз” мақоласида олим Раҳим Воҳидовнинг илмий асарлари ва уларнинг таснифи, тадқиқот доираси ва долзарблиги, хос жиҳатлари кўрсатилган.

Жовли Хушбоқнинг “Талқин” рукнида берилган “Тақдир зарбаси ёхуд эзгулик билан ёвузликнинг шафқатсиз ҳамда азалий кураши ҳақидаги қайғули ва оригинал асар” мақоласида (1-сон) Шаҳодат Исахонованинг “Нодираи даврон ёхуд амирнинг тавқи лаънат тўни” тарихий романи таҳлилга тортилган. Адибанинг асар ғоясини очишда пейзаждан унумли фойдалангани, портрет яратиш маҳорати, диалогларнинг ўзига хослиги, романий тафаккурнинг даражаси мисоллар орқали кўрсатиб берилган. Қаҳрамонларнинг руҳий оламида кечаётган эврилишлар, инсон табиатига хос қарама-қаршиликлар, тарихий давр, ижтимоий муҳитни тафаккур ва тахайюл призмасидан ўтказган мунаққид асардаги бир қатор ютуқларни кўрсатади.

“Таҳлил” рукнида Рустам Турсуновнинг “Адабий издошлик ва бадий таъсир” (5-сон), Баҳром Рўзимуҳаммаднинг “Атиргул ифорли бўрон ташрифи” (6-сон), Ғулом Фатҳиддиннинг “Бир ўқнинг тўрт қурбони” (8-сон), Умида Сиддиқованинг “Хотирасидан айрилган ота, саратондан вафот этган адиб” (9-сон), Адиба Давлатованинг “Шундай туғилади аслида шоир” (10-сон), Раҳимбой Жуманиёзовнинг “Мангуликка муҳрланган фикрлар” (11-сон), Абдурахмон Пиримқуловнинг “Зикрилла неъмат зикрида” (12-сон) мақолалари берилган.

Рустам Турсуновнинг мақоласида Фузулий ва Эркин Воҳидов шеърлари киёсан ўрганилган, улардаги адабий муштараклик, ғоя, тасвир, ифода, сўз қўллашдаги яқинлик тўғрисида фикрлар баён қилинган.

Баҳром Рўзимуҳаммад эса адабий муҳит ва унинг ижодкорга таъсири, ижодкорлар ўртасидаги маънавий-руҳий яқинлик, бадий ижоднинг ўзига хос сирасорлари тўғрисида самимий фикр-мулоҳазалар билдирган.

“Адабиётшунослик” рукнида Нажмиддин Рашидовнинг “Ирфоний ишқ куйчиси”, Абдурахмон Пиримқуловнинг “Миллий қадриятлар тажассуми” (2-сон), Зилола Юлдашева “Замонавий санъат – маданият кўзгуси” (6-сон), Қуванишбай

Оразимбетовнинг “Қадим тарих саҳифаларини ёритган роман”, Айимхан Эшнӣёзованинг “Мактуб кассаларда муҳаббат талқини” (7-сон), Қозокбой Ёўлдошевнинг “Омадни бўйсундириб” (8-сон), Бекзод Ибрагимовнинг “Элбек шеърятининг ўзига хос хусусиятлари” (9-сон), Авазхон Ҳайдаровнинг “Шарқ мумтоз шеъряти таржимасида шакл ва маъно муштараклиги” (11-сон) мақолалари берилганки, улар ҳам жиддий мулоҳазаларга бойлиги билан диққатни тортади.

Озода Пардаева “Мутолаа” рукнида берилган “Тил мўъжизаси” мақоласида устоз Озод Шарафиддиновнинг таржимонлик маҳорати хусусида сўз юритган. Муаллиф Озод Шарафиддиновнинг таржима устаси сифатида мақол ва маталларни она тилимизга ўгиришдаги маҳоратини аниқ мисоллар орқали кўрсатиб беради.

Абдурасул Раҳимовнинг “Сотиб олинган насиҳат” (6-сон), Айша Матнӣёзованинг “Ҳаётга меҳрни аритмас неъмат” (8-сон), Шаҳобиддин Ўриновнинг “Фанлар чоррахасидаги фикрлар” (11-сон), Абдулла Улуғовнинг “Ҳаяжонга тўлиқ қалб манзараси” (12-сон) мақолалари ҳам шу рукн остида берилган бўлиб, уларда бугунги адабиётимизда ўз ўрни ва овозига эга бўлган таниқли ижодкорлар асарлари мутолаасидан туғилган таассуротлар ифодаланган.

Абдулла Улуғов фикрлар салмоғи баланд мақоласида Сирожиддин Саййид, Эшқобил Шукур, Нодир Жонузоқ ва бошқа шоирларнинг covid тўғрисидаги, Мирзо Кенжабек, Ҳалима Аҳмедова, Мансур Жумаев, Одил Икром каби ижодкорларнинг тасаввуфона шеърлари ва бошқа шоирлар ижодидаги хос ўзига хосликлар хусусида атрофлича фикр юритади. Ҳар бир асарнинг яратилишига туртки бўлган омилларни кўрсатиб, уларнинг бевосита ижтимоий муҳит билан боғлиқлиги, давр руҳини ўзида акс эттиргани, бадиийлик мезонлари нуқтаи назаридан баҳо беради.

“Бизнинг мулоқот” рукнида Салим Ашур ва Шодмонкул Саломнинг “Адабиёт дунёнинг умрини узайтиради” (2-сон) мақоласида билдирилган фикрлар бугунги адабий жараён учун тезис бўлди, дейиш мумкин. Шоирнинг “Чин Сўзнинг ҳаёти қоғозда бошланиб, қоғозда тугамайди. Рост Сўз миллатнинг юрагига кўчади ва ўз ҳаётини давом эттиради” ёки шеър ва шоирлик тўғрисидаги “Шеър – шоирнинг дунё олдидаги, миллат олдидаги қасами, виждон қасами, фидолик қасамидир” каби мулоҳазалари муштарийлар учун ҳам, ижодкорлар учун ҳам маънавий қувват бўла олади.

“Заминнинг ҳар бурчи муқаддас менга” деб номланган адабий суҳбатда Ўлжас Сулаймонов билан Икром Отамуроднинг янгича фикрлаш жараёнида миллий адолат ҳамда миллатлараро ҳаққоний муносабатларни қарор топтириш, ўзбек ва қозок адабий алоқалари, шеърятдаги географизм, космоизм, историзм ҳамда фикр кўламининг кенглиги хусусидаги қарашлар нафақат ижод аҳли, балки муштарийларга ҳам қизиқиш уйғотиши шубҳасиз.

Жовли Хушбоқ ва Мирзапўлат Тошпўлатовнинг “Тириклик шамидай милтирар ҳавас...” (12-сон) мақоласида ҳам адабий танқиднинг долзарб муаммоларига диққат қаратилган.

“Адабиёт ва шахс” рукнида Аҳмаджон Мелибоевнинг “Чимилдикдан бошланган ижод” (2-сон), Азамат Суённинг “База”си бақувват журналист” (4-сон), Мирзо Кенжабекнинг “Мухтасар тавсиф” (Муҳаммад Раҳмон шеърятининг маърифий моҳияти, 9-сон), Анвар Намозовнинг “Тоҳир Маликнинг сўнгги кунлари” (12-сон) каби мақолалари берилган. Уларда Сайди Умировнинг амалиёт билан уйғунлашиб кетган илмий-педагогик фаолияти, журналист Аҳмаджон Мелибоевнинг касб

махорати, Муҳаммад Раҳмон ижодий эволюцияси ва илоҳий-ирфоний шеърят, Тохир Малик ижодининг нозик қирралари ҳақида сўз боради.

Ибн Сино таваллудининг 1040 йиллиги муносабати билан шифокор жарроҳ ва ижодкор Жуманазар Бекназар “Буюк Сино” маърифий романини ёзди. Нурбой Жабборовнинг “Буюк Ибн Сино образининг янгича талқини” (2-сон) тақризи шу асар ҳақида. Адабиётшунос Ибн Синонинг туркий экани умумбашарий сиймо эканини истисно этмаслиги, алломанинг илмий асарлари ирқидан, динидан, тилидан қатъи назар, барча учун бирдай манфаатли эканига ургу беради.

Мунаққид асарни нихоятда синчилик билан таҳлил қилган. “Воқеалар тасвири бобокалонимиз сиймосини яққол образли намоён этган бўлса, шеърлар беназир ҳакимнинг бой руҳий дунёсини, турли вазиятлардаги турфа кечинмаларини, кўнгил оламидаги ҳассос туйғуларини ўқувчи қалби ва шуурига таъсир чан шаклда етказгани жиҳатидан қимматлидир” деб ёзади у.

“Матнларни варақлаганда” рукнида Меҳрибон Ёдгорованинг “Роман эпизодларида давр нафаси” (3-сон) мақоласи берилган. Тадқиқотчи Шухратнинг Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейида Ўзбекистон ёзувчилари архивида сақланаётган “Олтин зангламас” романи қўлёзмасини ўрганиб, Хожар исмли образ асар нашрларидан тушириб қолдирилгани, унинг прототопи; романдаги тўртта кичик эпизод бевосита Шухратнинг ўз ҳаёти билан алоқадорлиги ҳақида маълумот беради.

“Тадқиқот” рукнида Холмўмин Файзуллаев (“Бўталок” ҳикоясида инсон ва табиат фалсафаси”), Гулрух Худоёрова (“Абдулла Орипов шеърлятидаги “мардикор” образи”), Қандилат Юсупова (“Килиманжаро қорлари” асари бош Қаҳрамони Гарри Смит ички конфликти”), Сайфиддин Рафиддинов (“Маърифат ва улуғ шахс қисмати”), Гулом Бобожонов (“Файзи била олам тўлуб...”)ларнинг чоп этилган илмий тадқиқотлари ҳажм жиҳатидан ихчам бўлишига қарамасдан уларда қўйилган масала аниқ ёритилганлиги билан ажралиб туради. Энг муҳими, бу мақолаларда муаллифлар муҳим янги илмий хулосаларни баён этишган.

Икром Отамуруднинг “Теран томирлар” рукни остида берилган “Ҳақиқат билан оғриган шоир...” мақоласи Ўлжас Сулаймон билан, Муҳайё Тўлаганованинг “Шеър ёки боғ қолар...” мақоласи (6-сон) эса ёзувчи ва шоир Омон Мухтор билан боғлиқ адабий ўйлардан таркиб топган.

“Бир шеър таҳлили”да (7-сон) Равшанбек Эгамбердиевнинг “Умр ва учлик талқини” жажжи тадқиқоти берилган, унда Рауф Парфининг бир учлиги таҳлил қилинган. Мавзу доираси қанчалик кичик бўлса, масала моҳиятини теранроқ англаш ва талқин қилиш имкони ортади.

Муаллиф “Бир-бирига дахлдор бўлган бу уч тушунчалар билан ўзининг тахайюл оламига чорлайди” деган фикрнинг асосини етарлича асослаб берган.

Азамат Зариповнинг “Абдулла Орипов шеърлятида тоғлар образи”, Дилафрўз Жабборованинг “Жадидчилик ва жадид адабиётига янгича муносабат” (8-сон) мақолаларини ҳам адабий танқидчиликнинг ютуғи дейиш мумкин.

Санобар Тўлаганованинг “Шахсият ва ижод” рукни остида берилган “Оқишнинг йўлига солдим кунимни” (9-сон) мақоласида ижодий ва инсоний “мен” орасидаги уйғунлик тадқиқ қилинган. Муаллифга кўра, Қодирийнинг эстетик идеали давр зиддиятлари орасида ўзлигини англаб етиш умидида курашаётган шахс сифатида гавдаланади, Чўлпонда ижтимоий тузум муаммоларини ўз қисматига айлантирган

инсон эстетик идеал даражасига кўтарилган, Ойбекнинг эстетик идеали эса кўнгли киши, юсак туйғулар соҳиби, адолат учун курашувчи қаҳрамондир.

Таъкидлаш жоизки, айрим мақолаларда фикрларни умумлаштириш йўқ, муаллифнинг жиддий нуқтаи назари мавжуд эмас. Баён қилинган фикрлар асосида чиқарилган хулосалар етарлича асосланмаган. Айрим ишларда муаллифнинг тадқиқотчилик потенциали юқори эканлиги яққол кўринса-да, бу жиҳат амалда тўлалигича рўёбга чиқмагани сезилиб туради. Бироз шошма-шошарлик билан ёзилган мақолаларда муаллиф нигоҳи ярқ этиб кўзга ташланмайди, шеър таҳлиллари, талқин ва хулосаларда юзакилик сезилади. Бизнинг фикримизча, бадиий асарлар билан бир қаторда адабий танқидий мақолалар сони ва сифатини оширишга эътиборни янада кучайтириш керак.

Мунаққид Дамин Тўраевнинг Ўткир Ҳошимов таваллудининг 80 йиллиги муносабати билан ёзилган “Бадиий сюжет яратиш маҳорати” (11-сон) мақоласида мураккаб сюжетли асарлар сирасига кирадиган “Икки эшик ораси” романидаги образларнинг ўзаро алоқалари, улар орасидаги қарама-қаршиликлар, муносабатлар, у ёки бу характернинг тарихи, ташкил топиб бориши тадқиқ этилган. Мунаққид фикрича, бу мураккаб сюжетда ўзбек халқи босиб ўтган қарийб қирқ йиллик давр қамраб олинган, романининг мураккаб сюжети унинг ғоявий мазмунидаги мураккабликдан келиб чиққан ва ҳар бир ҳикоячига даврнинг залворли ғояси юкланган.

Дилфуза Қўзиевнинг “Ватандош” рукнида берилган хорижда яшаётган ўзбек адабиси Шаҳодат Улуғ билан “Адабиёт – инсоният даври қадар давом этади” (12-сон) деб номланган суҳбатида замонавий ўзбек адабиёти ва дунё адабий жараёнлари ўртасидаги узвийлик, ҳозирги давр жаҳон адабиётида содир бўлаётган тенденциялар, кейинги йилларда ўзбек тилида ёзилган энг яхши ижод намунаси дейиш мумкин бўлган асар(лар) тўғрисида сўз боради.

“Ёшлик” журналида 2021 йилда Қозоқбой Йўлдошнинг “Кўркам сўз”, Мирзо Кенжабекнинг “Адабиёт – сўзга жон бағишламоқдир”, Паризода Рўзибоевнинг “Кўрқоқ кизнинг “Кўрқма” ҳақидаги ўйлари” (2-сон), Улуғбек Ҳамдамнинг “Ижодкор, аввало, ҳаёт китобини ўқиган бўлсин”, Бекзод Ибрагимовнинг “Бек Алига бир савол” (4-сон), Санобар Тўлагановнинг “Тақдир сулҳи ёхуд мурса илми”, Сувон Мелининг “Яратганнинг нуридир илм” (8-сон), Қозоқбой Йўлдошнинг “Жасоратнинг юз йили”, Гўзал Матёкубовнинг “Рауф Парфи шеърятининг ўқ чизиги” (9-10-сонлар), Гулбаҳор Қурбоновнинг “Муштарак тақдирлар бадиий талқини”, Исломжон Ёкубовнинг “Бадиий сўз айтиш масъулияти (умидли ёш носирлар ижодига бир назар)” (11-12-сонлар) мақолалари ҳамда Неъмат Арслоннинг “Зол кампир ва ёзувчи” ва Абдуқаюм Йўлдош билан уюштирилган “Кузатиш – ижодкор қисмати” адабий суҳбатлари эълон қилинган.

Қозоқбой Йўлдошнинг “Кўркам сўз” мақоласида бир қатор ёш ижодкорлар: Нурмуҳаммад Азизнинг “Зариф ғуссалар”, Шаҳриёр Шавкатнинг “Рухим қушлари”, Муҳаммад Сиддиқнинг “Ёху”, Нажмиддин Эрматовнинг “Бўзла энди, бўзтўрғай”, Феруз Неъматуллаевнинг “Қабиса”, Ниятилло Элбекнинг “Кўнглимдагилар” китобларининг ҳар бирига алоҳида муносабат билдирилганлиги, ёшларнинг ижодий ютуқ ва камчиликлари кўрсатилганлиги эътиборимизни тортди.

“Тафаккур” журналида чоп этилаётган мақолалар мавзунинг долзарблиги, таҳлил ва талқиннинг ниҳоятда чуқурлиги, илмий, фалсафий жиҳатдан юқорилиги билан ажралиб туради.

“Жавондаги жавоҳир”, “Маъно ва моҳият”, “Моҳият жилолари” рукнлари остида берилган мақолаларда тарих, бугун ва келажакни боғлаб турган ва уларнинг мавжудлигини таъминлайдиган омиллар хусусида, баъдий адабиётнинг башариёт олдидаги вазифаси тўғрисида, шахс ва жамият, инсон ва табиатнинг ўзаро муштараклиги, мабодо бу диалектика бузилса, келиб чиқадиган йўқотишлар, фожиалар ҳақида фикр юритилади.

“Моҳият жилолари” доимий рукни орқали жаҳон ва миллий адабиётимизда воқеа бўлган асарлар ҳақида турли ракурсларда муносабат билдириб борилади.

“Маъно ва моҳият” рукнида сўз кимёгари Зухриддин Исомиддиновнинг “Ривоятнинг ҳидояти” мақоласи чоп этилган. Унда Асқад Мухторнинг “Чинор” романида келтирилган, устоиди соний деб ном олган Форобий билан боғлиқ ривоятнинг асар моҳиятини очиб берувчи очқич эканлиги, унинг ҳозиргача эътибор берилмаган нозик, пардапечмаъноси, ёзувчи концепцияси ана шу ривоятга сингдириб юборилганлигига диққат қаратилган. Романда нақл этилган “Жаҳоннинг саккизинчи мўъжизаси” халқларнинг машаққатли меҳнати, эрки, қони эвазига бунёд этилиши кўзда тутилган “коммунизм” эканлигини мунаққид изоҳга ҳожат қолдирмайдиган аниқликда асослаб бера олган. Олим огоҳлик қўнғироғини чалиб бонг уриш сафдошлари қатори Асқад Мухторнинг ҳам чекига тушганлигини таъкидлаб, ёзувчи ижодига янгича аспектда ёндашади.

Инсоф билан айтганда, Зухриддин Исомиддиновнинг ҳар бир мақоласи фанимиз учун ноёб бир туҳфа. Унинг “Шавқи наво”, “Навоийнинг идеали ким?”, “Сайдинг қўябер, сайёд” сингари чиқишлари фавқуллоҳда ҳодиса каби ўқувчиларни ҳайратга солгани ҳам муболаға эмас.

Раҳмон Қўчқорнинг “Буюклик тимсоллари” рубрикасида эълон қилинган “Одамзоднинг дардига таъзим” мақоласида “Жиноят ва жазо” романининг айрим қирралари; бутун инсониятни бахтли ҳаётга етаклашни орзу қилган, аммо қотилга айланган, алалоқибат тавба йўлини танлашдан бошқа чораси қолмаган Родион Раскольников образи; “Жинлар” романи ва бугунги кундаги ижтимоий иллатлар; Ленин, Сталин ва Достоевский; сиёсий ўйинлар каби муаммолар таҳлилга тортилган.

Олим Тошбоевнинг “Ҳақ сўз ҳаммоли” мақоласи ҳассос шоир Абдулла Ориф ижодий эволюцияси, шахс феноменига қаратилган. Муаллиф шоирнинг адабиётга ялпи адабий савия паст бўлган ва ўта сиёсийлашган муҳитда кириб келиши, руҳият тилсимининг кашшофи бўлган сўз соҳибига хос миллий характер яратиш маҳоратига алоҳида урғу беради. Шунингдек, “Илоҳий комедия” таржимаси ва у билан боғлиқ айрим хотираларни эсга олади, “Ҳаким ва ажал” достонининг яратилишида Данте асарининг таъсири хусусида фикр билдиради. “Буюк муаллимдан қолган мерос – миллий бойлик. Ташна қўнғилларга таскин бу. Шундай шоири бор халқ ўзини бахтли санашга ҳақли. Абдулла Орипов шеърятти – маъдан. Ер остидаги қонлар бир кун тугаши мумкин, аммо бу хазина қиёматгача барҳаёт”, деб ёзади Олим Тошбоев. У феномен шоир ижодини жуда нозик кузатган. Мазкур мақола Абдулла Орипов сиймосини ўқувчи кўз олдида бир бутун ҳолда гавдалантиради.

“Жавондаги жавоҳир” рукнида Зебо Қобилованинг “Бир томчи сув” (4-сон), Иқбол Мирзонинг “Сайдга айланган сайёд” (2-сон), Илҳом Ғаниевнинг “Қалам ва оламий алам” (1-сон) деб номланган, муаллифлар энг сара деб топган асарлари мутолаасидан туғилган фикрлар, муаллифлар қалбини тўлқинлантирган ҳислар акс этган мақолалар берилган. Зебо Қобилованинг “Шоҳ улдулки” (Нодира девони

ҳақида), “Ҳам муҳтожлик, ҳам муштоқлик” (Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдан чаён” романи ҳақида ўйлар), “Мангу қўшиқни ким куйлайди” (Чингиз Айтматовнинг “Қулаётган тоғлар ёхуд Мангу қайлик” романи тўғрисида), “Самимият сатрлари” (Хуршид Давроннинг “Бир-бирин эркалар икки кабутар” шеърий тўплами таҳлили), “Орифлик маслағи” (“Навоийга қайтиш” китоби талқини) деб номланган ихчам тадқиқотларида фикрлар сиқик, изчил баён қилинган, илм ва адабий ижодни синтезлашган бундай мақолалар ўқувчиларни ўзига жалб қилиши табиий.

Ўтган йили “Талқин ва тадқиқотлар” рукнида 36 нафар олимнинг илмий мақолаларида жамият, ахборот сиёсати, дин ва дунё, шеър ва таҳрир, глобаллашув, тамаддун ва тарих сингари хилма-хил мавзулар ёритилган. Бундай қисқа мақолалар муштарийларни олам ва одам, жамият ва тараққиёт тўғрисида жиддий мулоҳаза юритишга ундаши билан ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги ўзбек танқидчилигимизда фитратона интеллект, Озод Шарафиддиновга хос жасорат, Норбой Худойберганов табиатидаги муросасизлик, Баҳодир Саримсоқовчасига назарий асос, Иброҳим Ғафуров битикларидаги ғасоҳат бироз етишмаётгандек туюлади.

Адабий-танқидий мақолалар сон жиҳатдан кўп бўлса-да, афсуски, сифат жиҳатидан мақтангулик даражада эмас. Бугунги адабий танқиднинг жиддий қусурларидан бири ва асосийси: танқид ва ҳолислик меъёрида эмас, яратилаётган бадиий асарларнинг аксариятига ўз вақтида баҳо берилмаяпти, муносабат билдирилмаяпти. Аксарият ҳолларда, бир ёки икки тақриз, таассуротлар баёни билан чекланилмоқда.

“Жаҳон адабиёти” журналида “Адабиётшунослик, фалсафа” рукнига яна бир – “Таржимашунослик” ҳам қўшилса, унда қиёсий адабиётшунослик, герменевтика, психоанализга оид жиддий тадқиқотлар мунтазам бериб борилса, жаҳон адабиётидан миллий тилимизга ва ўзбек тилидан бошқа халқлар тилларига қилинаётган таржималар сифати илмий, ҳолис таҳлил ва тадқиқ этилса, бундан адабий жараён фақат ютар эди.

“Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси – адабиётимизнинг бош минбари. Шундай экан, унда миллий адабиётимизда воқеа бўлган асарларни жиддий ва кенг муҳокама қилинса, адабий жараён янада жонланган ва фикрлар хилма-хиллигига эришилган бўларди. Назаримизда, “Тил – миллат кўрки” рукнида бир хилликдан қочиш лозим; ҳар бир иштирокчининг ихтисослиги, қизиқиши, тажриба ва интеллектига қараб савол берилса яхши бўларди.

Хулоса қилиб айтганда, 2021 йил адабий жараён ва адабий танқидда силлиқлик давридан янги босқичга ўтиш эҳтиёжи катта.

**Бахтиёр
ИСАБЕКОВ**

Тилимиздаги мантиқсизликлар

Кейинги пайтларда миллий тилимизнинг ота-боболаримиздан мерос қолган шакли ўзгариб бораётганини, очиқ айтиш керак, ҳатто бузилиб талқин этилаётган ёки қўлланаётган ҳолатлари кўп учрамоқда. Ачинарлиси, бундай ҳолатнинг чоп этилаётган китоблар, ОАВлар, интернет тармоқларига қўйилаётган матнларда ҳам мавжудлиги одатий ҳолга айланиб бормоқда. Бу лоқайд қараладиган масала эмаслигини барчамиз яхши англаймиз. Аммо она тилимизни келажак авлодга соғ-саломат, барча гўзалликлари, унда акс этган асл маъносини тўлиқ тарзда сақлаб қолган ҳолда тақдим эта билиш борасидаги ҳаракатларимиз сушт эканлигини тан олишимиз керак. Ахир бугунги кунда кенг қўлланиб келинаётган, аجدодларимиз томонидан асрлар давомида яратилган қанчадан-қанча мақол, матал, масалларнинг ҳар бири ўз аниқ нуқтасига етказилган мантиқий асарлардир. Улардан қай даражада унумли, ўринли фойдаланилмоқда? Бу сўз, сўз бирикмалари, мақоллар асл маъносини тушуниб, тушунтириш, аммо зинҳор улардаги мазмун-моҳиятни англамай туриб “тузатишлар” билан қўлламаслик кераклигига қай даражада эътиборли-миз?

Шундай экан, она тилимиз имконият даражаси, кучи, қудрати, энг асосийси маъно-мазмунини барча гўзалликлари, унда акс этган билим ва теран маъносини сақлаган, ҳолда келгуси авлодга етказа билишимиз муҳим. Чунки қадимдан қўллаб келинган мақол, матал, сўз бирикмалари ва ибораларга лоқайд ўзгартиришлар киритиш, ҳозирги тушунилишининг тўғри ёки нотўғрилиги ҳақида аниқ тўхтамга эга бўлмай туриб уни оммалаштиришга уриниш баъзида ота-боболаримиз тафаккурига нисбатан ҳам саводсизларча қарашларга олиб келиши мумкин. Бунинг айрим мисолларда кўрсатиб берсак.

Бахтиёр ИСАБЕК – 1945 йилда туғилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг (ҳозирги ТДПУ) ўзбек тили ва адабиёти, тарих факультетларини битирган. “Туркий филологияга кириш”, “Эрк йўлида”, “Яссавий насабномаси ва Амир Темур”, Ижтимоий йўналишдаги умумтаълим мактабларининг 10 синфи учун дарслик, “Туркологияга кириш”, “Маҳмуд Қошғарий, Девону лугати-т турк”, “Қадимги турклар”, “Яссавий ҳикматлари лугати” каби китоблари, турли даврий нашр ва тўпламларда 250га яқин ижтимоий сиёсий ва илмий мақолалари нашр этилган.

“Тоғ тоғ билан учрашмайди, одам одам билан учрашади” энг кўп қўлланадиган мақолларимиздан бири. Аввало мазкур мақол маъносига мантикий эътибор қаратсак: инсонларнинг бир-бири билан учрашиши мантикий жиҳатдан тўғри, аммо тоғ билан тоғни учрашмаслигини таъкидлаш, яъни сиёқ (образ) қилиб олинимида қандай мантиқ бор? Ахир тоғ инсон ёки бошқа жониворлар каби ҳаракатдаги яратик эмас. Демак, ё бу қадим мақолнинг ўтмишдаги идроки, ё биз уни қандай кўринишда қабул қилишимиз (балки қўллашимиз)да ноқислик бор. Бу саволга жавоб топиш учун мақол илк бор қайд этилган ёзма манбага мурожаат этсак, унда “Тағ тағқа қавушмас, киши кишига қавушур” кўринишини топамиз. Бу ўриндаги “қавушур” сўзининг маъноси асосан ҳозирги тилимизда икки нарсанинг бир-бирига ёпишиши, бирлаштирилиши, уланишидир. Бежизга ҳозирга қадар ҳам “икки ёшнинг бошини қовуштириб қўяйлик” жумласи ишлатилмайди. Хўш, бундай ғализлик бизнинг ҳозирги тилимиздан қай тарзда “Тоғ тоғ билан учрашмайди” бўлиб ўрин олди деб ўйлайсиз? Бу жараён, назаримизда, икки сабаб натижасида юзага келган:

1) тилимизда “қовушмоқ” сўзи маъноси торайган ва истеъмолдан чиқа бошлаши натижасида унинг ўрнида “учрашмоқ” сўзи қўллана бошланган. Яъни аста-секинлик билан “қовушмоқ” сўзи бошқа ўринларда илгариги маъносида қўлланишига имкон қолмаган, йўл берилмай қўйилган;

2) бошқа бегона тил таъсирида “қовушмоқ” маъноси ўзгартирилган тарзда талкин этилган.

Нега шундай ҳолат юз берган? Аввало, бу мақол “Девони луғатит турк” асарида бўлганлигига қарамай, XX асрга келиб бизга қайси тил орқали ўзимизга қайтарилган бўлса, унда ўша тил таъсири борлиги ҳақиқатга яқин, деган хулоса чиқариш мумкин. Бунинг учун ҳеч иккиланмай ўзбекча-русча луғатга кўз ташланг: “қовушмоқ – соединиться, соединиться вместе образовав какую либо общность, союз” тарзида таржима қилинган.

Кўриниб турибдики рус тилида бу сўзнинг маъносини тўлиқ акс эттириш учун бутун бошли бир жумла тузиш керак бўлар экан. Шунинг учун улар бу мақолни қовушишдан олдинги жараёни акс эттирувчи “встречаться” сўзи билан берганлар. Оқибатда, ўзбек тилининг “байналминаллаштирилиши” жараёнида Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғатит турк” асарида асли мавжудлигига қарамай, бу мақол руслар берган шаклга шак келтирилмаган тарзда қўлланилиб қолмоқда.

“Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил” ёки “Мингни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил” мақолига ҳам эътибор қилсак. Биринчидан, бу ерда улардан қайси бири маъно жиҳатдан тўғри ҳисобланади? Чунки шу мақол оддий оғзаки нутқдагина эмас, юқорида айтганимиздек, ҳозирги матбуотимиз, умуман ОАВларда исталган тарзда айтилаётгани гувоҳи бўлиш мумкин. Эътиборлиси, мақолдаги “бир” сўзининг “минг”га ўзгариши ёки ўрин алмашишида “фикр” ва “шукр” сўзлари билан боғланиши ўзгарганлигини ҳам кузатиш мумкин. Бу қайта қуришлар мазмунга қай даражада таъсир қилиш ёки қилмаслигига диққат қилинг:

Мақол “Бирни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил” кўринишида “Сен ўзингни қийин аҳволда деб туйсанг, бошқа бир қийин вазиятдаги одамни топиб кузатиб, ҳолатинг униқидан яхшироқ эканлигини кўргач, вазиятингга шукр қил” таълимини беради. “Мингни кўриб фикр қил, бирни кўриб шукр қил” кўринишда қўлланишида эса мақсад минг (бу рақам саналган минг нафар инсонни эмас, балки жуда кўпликни англатади, бу ўринда “минг” ва “бир” сўзларидан кейин келадиган “киши” сўзи тушириб қолдирилган) киши ҳолатини кўриб фикрламасдан шукр қилишни, ундан кейингина, яъни бир нафар инсонни кўриб фикрлашни

ифода этиб қолган. Сўзлар ўрнининг бу тарзда ноўрин алмаштирилгани эса аж-
додларимиз фикрлаш тарзи сал оқсагандай тасаввур туғдирибгина қолмай, умуман
энг мантиқийлардан бўлган тилимиз характериға ҳам уйғун эмас.

Шу сабаб мақолнинг “Бирни кўриб фикр қил, мингни кўриб шукр қил” ва-
риантидаги фикрий мантиқ изчиллиги унинг азалий кўриниши бўлган деб
ҳисоблашимизга имкон беради. Яъни киши ўзи ёки бошқанинг ҳолатиға баҳо
беришдан аввал жуда кўп одамлар аҳволи билан танишгандан кейингина қайсидир
бошқа кимса ёки инсонлар унинг ўз аҳволидан ҳам оғирроқ вазиятларға дуч кел-
ганини англай олади, шу таққосға кўра ўз ҳолатиға шукр қилмоғи табиий бўлади.

Умуман, бугунги ўзбек матбуотида адабий тилимизни ажойиб ва ғаройиб
тарзда “бойитиш” авжига чиққан, назаримда. Бундай “кашфиётчилар” туфай-
ли тилимиз коидалари писанд қилинмай, “янги” сўзлар, кам унумли бегона тил
кўшимчалари ҳам фаол қўллаб келинаётгани ачинарли. Ҳар қандай тилға ҳеч бир
эҳтиёжсиз бошқа тил грамматик шакллари олиб кириш эса ўша тил ули (фунда-
менти)ға зарба беришдир.

Ўзбек тилида асрлар давомида аниқ-тиниқ маъноли “- ча” сўз ясовчи кўшимчаси
бўлиб, у маълум, ҳатто маълум бўлмаган этник номларға қўшилганда, ўша эт-
нос тили ва шу этносға тегишли нарсалар номини ҳам ясовчи хусусиятиға эгаки,
бошқа халқлар тилида бундай кўшимча кам учрайди. Масалан: хитой-хитойча,
ҳабаш-ҳабашча;

Энди бир кичик тажриба учун ҳозиргача дунёда йўқ бирор халқ номини ўйлаб
топсак. Дейлик, пурон халқи. Шу заҳотиёқ бу халқ тилини ифодаловчи жанговар
кўшимчамиз тайёр: пурон тили – пуронча!

Энди кўпгина ОАВларининг ўзбек тилининг сўз ясашға тайёр бу кўшимчаси
мавжудлиғиға қарамай, ҳатто негадир айнан “Ўзбек” сўзининг ўзидан четлатиб,
“Ўзбекча”ни “Ўзбекона”ға айлантиришларидан мақсад нима? “-она” кўшимчасини
яна қайси миллатға нисбатан қўллаш мумкин, қизиқ? Балки кейинроқ ўрис+она,
араб+она, инглиз+она, қозоқ+она... сўзлари ҳам ясалар? Ёки бирварақайиға тузил-
ган ва тузиладиган луғатларимизни ҳам, масалан, “Русона – ўзбекона”, “Ўзбекона
– хитойона”, “Мўғулونا – ўзбекона” ва ҳоказо тарзида тузар ё тузатармиз?!

Тўғриси, “-она” кўшимчасининг ўзига ҳеч бир қаршилигим йўқ, асло! Аммо
унинг қўллаш керак ёки керак бўлмайдиган жойларда ҳам ишлатилиб кетилавери-
ши қайсидир форсийсеварнинг “Ўзбек тилида форс унсурлари кўп” деб гердай-
иши учун керакми? Тилимизни “туркона”, “ўзбекона” тарзида “ясаб”, хурсанд
бўлиб юраверайликми? Ахир “Ўзбекона лаззатли таомлар” деган ёрлиқни истал-
ган ошхона пештокида кўришға ўрганиб ҳам қолдик-ку...

Яна бир машҳур, кўп ишлатиладиган, шу билан бирға кўп баҳсу мунозараларға
сабаб бўладиган мақол хусусида ҳам тўхталиб ўтсак: “Устоз – отангдай улуг”ми
ёки “Устоз – отангдан улуг”? Ота-боболаримиз ростдан ҳам “устоз (меҳмон) от-
ангдан улуг” дейиш орқали оталаримизнинг фарзандлари олдидаги мавқеини па-
сайтиришни назарда тутгану, биз уни тузатяпмизми?

Буни аниқлаш учун аввало мазкур мақолнинг асл кўриниши ва биз “тузатган”
шаклида ўзгаришға учраган сўзнинг дастлабки ва силжиган маъноларига эътибор
берайлик.

“Ота” сўзи қадимги турк луғатида ва Маҳмуд Кошғарий “Девон”ида ҳам па-
дар маъносида келади. Замон нуқтаи назаридан анча кейин, ҳатто “Юзлаб йил-
лар давомида ўзгаришға учраган” Аҳмад Яссавий ҳикматларида бу сўзнинг жуда
қадимий маъноси қайд этилиши билан бирға Яссавия тариқати йирик вакиллари-
нинг исм ёки лақабларидан бугунги кунгача етиб фойдаланилади. Туркистон ота,

Исмоил ота, Муҳаммад Шариф ота, Занги ота, Сузук ота каби қадамжолар номланишларида “ота” сўзи ҳеч вақт ўзини туғдирган отаси маъносида қўлланмаган ва ундай анг-ланмайди ҳам. Бу сўзнинг форсий маъноси “пир”, туркий “қуловуз” деганидир.

Тадқиқимиз мавзуси бўлган мақолдаги “ота” сўзи ҳам айнан ана шу маънода деган хулоса чиқариш мумкину, аммо шу ўринда бошқа бир мақол: “Суяги бизники, эти сизники”га тўхталиб ўтамиз.

Барча, ҳатто ҳозирги авлод вакиллари ҳам бу мақол қайси ўринда қўлланишини яхши билади. Тўғри, фарзандини шогирдликка топшираётган ота устозга суяги (скелети) биздан, энди сиз унга инсоний эт бахш этинг, деган фалсафий мазмунли мурожаат қилади. Бунда фарзандини олиб келиб, устозига топширганлар ўз фарзанди учун ҳаётда етакчилик қиладиган устозидан бироз паст тутиш ҳолатини кутатамиз. Аммо, “ота” сўзининг дастлабки маъноси ҳам “етакчи”, “раҳбар” бўлган. Фақат XI–XII асрга келиб “қанғ” сўзи билан бирга қўлланиб, кейинчалик бу сўзнинг тилдан сиқиб чиқарилиши натижасида ҳозирги “ота” маъносида ишлатила бошланган. Бироқ “ота” сўзи ўзининг дастлабки маъносини, гарчи торроқ доирада бўлса ҳам саклаб қола олган. Хусусан, бу маъно рус тилига турк тилларидан ўтган “атаман” сўзида ҳам аниқ кўринади.

Энди динимиз нуқтаи назари, айниқса, исломий суфийлик назаридан қаралса, устоз, пир, қуловуз Яратган йўлига етакловчи, икки дунё учун ҳам зарур таълимни берувчи ҳисобланса, падар маъносидаги ота дунёга келтирувчи ва асосан жисмонан ризқини етказиб берувчи, фарзанд кўриқловчиси ҳисобланади. Яъни ота ҳам тахминан ҳайвонлар ўз насли учун қиладиган ҳаракатларни такрорлайди. Ана энди хулосани чиқариш ўзингизга ҳавола – ота улугми ёки устоз?

Айрим тилшунос ёки “Янгича тил яратувчилар”нинг “Бу сўзни мен билмайманми, демак халқ ҳам билмайди”, демоғи тилимизнинг лексик бойликларига нисбатан ҳужумдан бошқа нарса эмас. Қадим ва асл маънони тўлиқ етказувчи соф сўзларни қўллаш эса реакцион, феодал-клерикалик ҳам эмас.

Аввало, ўзбек тили деганда унинг ўз ичига оладиган қатламларини, биринчи навбатда ўзини ўзбек ҳисоблаган, қайси давлат, қайси вилоятда тўп бўлиб яшашидан қатъий назар, кундалик турмушида қўллайдиган ўзбекча тил жамини тушунмоқ керак. Яъни миллий тил барча халқларнинг ўз ижтимоий-руҳий мулкидир. Бир тўпнинг иккинчисидан шева фарқлари ўзбек тилига нисбатан мавқеининг кам ёки кўплигини белгилай олмайди. Аммо бу фарқ миллат орасидаги мулоқотни қийинлаштириши сабабли уларни, яъни бу сўзлар қўлланишидаги фарқларни уйғунлаштириш, ҳатто бир хиллаштириш эҳтиёжи адабий тилни вужудга келтиради ва у дастлаб ёзма шаклда намоён бўлади. Адабий тилнинг оғзаки шакли эса кейинроқ пайдо бўлади. Ёзма адабий тил ҳам оғзаки адабий тил ҳам ўзбек тилининг таркибий қисмлари ҳисобланади. Ҳар қандай тил, жумладан ўзбек тилининг ҳам ривожланиши ёки тушкунликка тушиши айнан адабий тилнинг шевалар ҳамда адабий тил тарихи билан қай даражада муштарак эканлигига боғлиқдир. Биз тил доим тараққий этади, деган ёлғон тушунчага ўргандикми, кўникдикми билмадим, лекин тилнинг ривожланишда орқага кетиши, ҳатто ўлиши ҳам бор ҳодиса эканлигини унутмаслигимиз керак. Шевалари билан алоқани узган, адабий тил тарихи билан дўстлашмаган, бошқа тил сўзлари ва ёт ифода турлари тиқиштирилган ва айниқса муайян чоғда тил эгаларининг ўз тилига беписандлиги тил ривожига тўсқинлик қилади, уни тушкунликка тортади. Тил тушкунлиги эса сўзсиз умуммиллий ижтимоий, ақлий тушкунлик томон етаклайди. Эсдан чиқармайлик: миллий тил умуминсоний бўлмиш тафаккур томон йўналган ягона воситадир.

Навбатдаги, “Дўпписини (телпагини, қалпоғини, салласини (ҳатто “шапкасини” варианты ҳам учрайди) ол десанг, бошини олади” мақоли ҳам бевосита тилимиз тарихи билан боғлиқ. Аммо шеваларимизга беварқлик, тилинг бу барча қатламлари ўзбек тилига дохил эканлигини билмаслик оқибатида юзага келган чалкашлик ва фикрий ғализликдир. Яъни мазкур мақол Маҳмуд Кошғарий, Аҳмад Яссавий, Алишер Навоий каби адабий тилимиз асосчилари ва ҳозирги шимолий ўзбек шеваларида мавжуд бўлган “Бўркини ол десанг, бошини олади”нинг турли тарқамидир.

Хўш, нима бўпти, шу ўзгаришга осмон узилиб ерга тушибдими, дерсиз? Ҳа! Шундай дея оламиз. Негаки ҳар бир мақол халқ яратган бир асар. Бу асарнинг бадийлиги, жаранглилигига путур етдими, унинг маънога уйғунлиги ҳам йўқолади. Тилдан бир умумлашган маънога эга бўлган сўз чиқиб кетди ва шундай маънога эга бўлган бир сўз унинг ўрнига келтирилмагани сабабли анча жузъий маъноли сўзлар билан алмаштирилиб туришига имкон яратилди. Агар тилимиз тарихида ёки шеваларимиздаги “бўрк” сўзининг адабий тилимизга киришига имкон берганимизда, “бош кийим” каби сал ғализроқ, калка қилинган бирикма ўрнига оддийгина “бўрк” деб ёзиб қўярдик. Чунки “бўрк” сўзи ҳам дўппи, ҳам телпак, қалпок, калапўш, ҳатто рўмол, шапка, шляпани ҳам ифода эта олади.

Яна бир мисол. Рус тилида “пожар” сўзига ўзбекча “ўт” эквиваленти қўлланиб, “пожарник”дан “ўт ўчирувчи” деган маъно жиҳатдан мутлақо нотўғри бирикма қабул қилинганига ўрганиб ҳам кетдик. Бу ҳолат ўзимга “ўт” ва “ўрт” сўзи маъноларини бирлаштириб ёки бу сўз маъноларини мутлақо тушунмасдан ўрисчадан саводсизларча калка қилиб луғатимизни атайлаб бузишга ҳаракат қиладиганлар иши бўлиб кўринаверади.

Балки луғатимизга янги ижтимоий бирлик номини акс эттирмакчи бўлганлар ўзбек шеваларидан беҳабардир, лекин мазкур янги сўз бирикмасини ижод қилганлар минг йиллик ўзбек адабиёти босқичларини билмаганми?

Ёзма адабиётимизнинг кенг тарқалган шеър жанрида ошиқ аввал тутоқади, кейин ёнади, ундан кейин ўртанади, ўртанишдан кейин кул бўлади. Шунга доир мақолимиз бор: “Ўрганган кўнгил ўртанса кўймас”. Энди “ўртанса” ўрнига “олов олса”, “оловланса”, “олов бўлиб ёнса”, “ўт бўлиб ёнса”, “ўтланса”, “ўт ёкса”, “оташланса”, “оташ олса” каби маъно жиҳатидан синонимларни қўйиб кўрсак, айти мақсад ифода этилмаслиги кўриниб турибди. Чунки “ўрт” сўзи бу манбанинг тўлиқ ва гуркираб олов олишини англатади. Ўзбек тилида мавжуд бўлган, “мана ман!” деб турган сўздан воз кечиш (сўзга нисбатан бу муносабатни бошқача изоҳлаб ҳам бўлмайди) бизнинг “ўт ўчирувчи” инсонларимизни ишхоналардаги “огнетушитель”га тенглаштириб, ўзбек тилининг мантиқий гултожи ҳисобланган, исломий тафаккуримизга мос “ким?” сўроғи фақат ва яна фақат инсонларга берилади, деган қоидамизга хилофликни вужудга келтирганини кўриш мумкин. Бу ўринда тилимизда азал ва ҳозиримизда яшаб келаётган “ўрт” сўзи олинганида ёки олинса, пожар – ўрт, пожарний – ўртчи (ҳар ҳолда бундан “ўрт+она” ясай олмасалар керак!) бўлар ва биз ачиниб ёзган муаммолар изига тушармиди?

Бу мавзумиздан унча узоқ бўлмаган бошқа бир – “Огнеопасно” сўзи таржимаси, аниқроғи, калкасига эътибор қилинг: “Ёнғиндан хавфли!” Таржима ҳам, калка ҳам аввало ўгирилаётган тил қоидаларига мос бўлсагина манба тил тартиб ва таркиби сақланади. “Огнеопасно” сўзи маъноси эса ҳар қандай оловдан нари бўлишни, ҳатто бу жой ёнида гугурт чўпини ёқиш ҳам хатарли эканлигини билдиради. “Ёнғин” эса маъно жиҳатидан “ўрт”га айланаётган ёниш жараёнини ифода этади. Ҳар ҳолда, “Ёнғиндан хавфли”дай бирикмани давом эттириб келаётганлар “Оловни яқинлаштириш хатарли”, “Олов яқинлаштирилмасин” каби бирикмаларни қўллашса тилимизга уйғунроқ бўлармиди?..

Ҳамма тилларда ҳам мажхул нисбат шакли барча шахсларга тегишли бўлади ёки умуман шахсларни кўрсатмайди. Маънони бундай ифода этиш хусусияти ўзбек тилида кенг имкониятларга эга. Бу жуда яхши, аммо бундай кенгликдан тўлиқ фойдалана олмаётганимиз ёмон.

Масалан, метро вагонлари, автобус эшикларига ёпиштирилган “Суянманг!” ёки “Суянмангиз!” деган ёзувларни учратамиз. Бу огоҳлантиришлар иккинчи шахс кўпликка қаратилган. Энди шуни “Суянилмасин!” деб ўзгартириб кўринг. Ҳа, бу ҳаммага, умумшахсга тегишли маънони берадиган даъват бўлади.

Мен бутун ҳаётим давомида ўзбек тилининг бу каби нозик, ниҳоятда нозик имкониятидан ҳатто оғзаки нутқда ҳам кенг фойдаланилганини кузатганман. Кўп йиллар бурун “Тошкент оқшоми” газетасида Талъат деган йигит ишларди. Аввало бу инсон бировни сан ёки сиз дейишдан қочиниб, саломлашганда “Яхшимилар, соғ-саломатмилар” деб кўришарди. Кейин иш юзасидан гапга ўтилганда “Фалончининг китоби (газета мақоласи...) ўқилдими” (“ўқидингизми?”, “ўқимадингми”нинг ўрнига), “Кўриб чиқилса яхши бўларди...” Яна бошқа мавзуларда ҳам: “Овқатланилдим ёки тушлик қилиндим, бирга овқатланилса яхши бўларди, обериларди”, деб лутф қилинарди. Тановул қилиб ўтирганингизда эса бундай ифода: “Олинсин энди” ёки “Бошлансин” тарзида давом этарди. Хуллас, тил имкониятини жуда яхши ҳис этган бу шахс билан бир-икки соат ҳамсуҳбат бўлиб ҳам у сизни сизсираганиниям, сансираганиниям англатмас эди. Ана шу инсоннинг нуткидан келиб чиқиб ўзбек грамматикасида уч шахсни бир вақтда ифода эта оладиган шакл бор, деган хулосага келганман. Чунки юқорида келтирилган мисоллардаги “-ил”, “-л”, “-н” гарчи бизнинг грамматикамизда шахсиз гап ёки шахси умумлашган гап таркибида келиши қайд қилинган бўлса ҳам, ушбу вазиятда суҳбат фақат икки шахс орасидалиги ва ўзбек тили мантиқий тиллигидан келиб чиққан ҳолда иккинчи шахсни англатаётганини таъкидламоқчи эдим.

Яна бир жиддийми ёки эҳтимол унчалик бўлмаган хулосага ҳам келдим: ўзбек тилида рус ва бошқа ҳинд-европо тилларидаги феълнинг ноаниқ шаклига феъл ҳаракат номи шаклларида бўлмиш “-моқ” кўшимчаси бор. Луғатларимизда феъл туркумига хос сўзлар ана шу шаклда берилади. Ўйлаб кўрилса, “-моқ”қа нисбатан, бу уйғунлик -ил \ -ин + син, яъни, “-илсин”, “-инсин” шаклида анча кучли бўлиб, аскарларимизда ишлатиладиган буйруқ тизимидаги атамаларга қулайлик туғдириши керак: кадам босилсин, олға бир кадам босилсин, отилсин, кўшиқ айтилсин ёки куйлансин, тўхтатилсин, куролланилсин... ва ҳоказо.

Мазкур мақола ва унда келтирилган хулосалар, тавсия, таклифлар, бу борада куйиб-ёнишдан мақсад нима? Аввало ҳар бир ўзбекман дегандан илтимоски, ҳеч биримиз миллий тилимизнинг умуминсоний тафаккурга суянган нуқталарига зарар етказадиган ҳар қандай “икир-чикир”га нисбатан ҳам лоқайд бўлмайлик. Чунки биз “майда-чуйдалар” деб қарайдиган жиҳатлар вақти келиб тасаввур ҳам қилолмайдиган миқдордаги зарар етказиши мумкин. Энг ёмони бу зарар моддиятимиздан ҳам кўра маънавий қиймат, ғуруримиз, миллийлик, миллий тафаккуримиз асоси – тилимиз софлигида намоён бўлиши мумкин. Шу боис қадриятларимиз асоси бўлган тилимизни лоақал энди, лоақал бугун ва ёки ҳозирнинг ўзиданоқ асрайлик! Чунки тилимиз, кундалик ҳаётимизда қўллаётган сўз, ибора, мақолларимизгача, юқорида айтилганидек, ота-боболаримиз тафаккуридан яралмиш мукамал асарлардир ва бу асарлар фақат сиз ёки маълум давр ёки тузумгагина тегишли мерос ёки мулк эмас, у миллатники! Миллат мулкига хиёнат қилиш, унга шикаст етказиш эса кечирилмас гуноҳдир.

**Венера
ЮСУПОВА**

Қўғирчоқ театри санъатида ривоятлар талқини

Ҳар бир миллат маданият ва санъатининг ўқ илдизлари ўша халқ кечмиши, тарихи, ижтимоий тараққиёти билан туташдир. Ўзига хос рухий мерос ҳам ҳисобланадиган халқ оғзаки ижодидаги қаҳрамонлик эпослари эса ташқи таъйикдан ҳимояланишга ҳам хизмат қилиш билан бирга тарихий хотира, бебаҳо маданий меросдир. Қаҳрамонлик, ватанпарварлик мавзусидаги ёзма ва оғзаки манбаларни қай даражада тадқиқ этиш, уларни ўрганиш эса миллат кийёфаси, унинг салоҳияти ва дунёвийлик даражасидаги ўз мақом ва ўрнини ифодалайди.

Халқ оғзаки ижодининг рақамланган ва ёйин этилган намуналари сифатида ҳам хизмат қилган қаҳрамонлик эпослари ўзига хос “халқ педагогикаси” ҳамдир. Шу боис барча миллатларнинг турли даврлар шамол ва бўронларидан эсон-омон чиққан қаҳрамонлик дostonлари, эл оғзида кўчиб юрган ривоят, ҳикоят, мақол, матал ҳамда эртаклар замонавий “оммавий маданият”нинг айрим салбий жиҳатларидан у ёки бу даражадаги ташқи таъсирларидан иҳоталанишда асқотади, ўзига хос “рухий қалқон” вазифасини ўтайди.

Бежизга Ўзбекистон Республикаси фан арбоби, санъатшунослик фанлари доктори, профессор Мухсин Қодиров “Анъанавий театр драматургияси” китоби сўзбошисини “Оғзаки драматургия” деб номламаган. Чунки Туркистон театри эра-миздан аввал ўтган 4–5 минг йилликларда ҳам мавжуд бўлиб, ўша даврда ҳали пьесаларни нашр қилиш йўлга қўйилмаган эди. Аммо Қўқон қўғирчоқ томошалари, Хива ёки Бухорода намоиш қилинган спектаклларнинг сахналаштирилиб, Қўқон ва Тошкентда маҳаллий труппалар томонидан талқин қилиниши анъанага айлана борган.

***Венера ЮСУПОВА** – 1959 йилда туғилган. Островский номидаги театр ва рассомчилик институтини тамомлаган. Унинг мақолалари кўплаб халқаро ва республика миқёсидаги нашрларда чоп этилган. “Қўғирчоқ бошқариш асослари” фани бўйича ўқув қўлланмаси чоп этилган.*

Абдулла Қодирийнинг “Меҳробдан чаён” романида ҳам қўғирчоқ ўйин воситасида Қўқон хонлигида содир этилаётган ноҳақликлар жонсиз оғочдан ясалган қўғирчоқнинг аччиқ ва захарханда тилида жарангланиши ва хон ҳамда унинг мулозимларига бемалол оёқ чўзиб умргузаронлик қилишга, ижтимоий ҳаётнинг “Эски ҳаммом, эски тос” тарзида давом эттирувчи бўлганларга кун бермаган, мавжуд аччиқ ҳақиқат долзарб муаммо сифатида аъёнлар томонидан тан олинган ва уни ижобий ҳал қилинишида маълум аҳамият касб этганини кўрамыз.

Ольга ОСТАНИНА

Тадқиқотчи Л.Бей эпосга оид ёдгорликлар ҳақидаги илмий изланишларида: “Халқ эпос ва дostonларидаги тарихий воқеалар миф ҳамда эртақларга шундай моҳирона қориштириб юборилганки, тахайюлий ва фантастик элементлар ҳақиқатга, аслида чиндан ҳам бўлган реал воқеалар эса афсонага ўхшайди. Чунки эпос жасорат тўғрисида ҳикоя қилар экан, унда кундалик ҳаётда мавжуд бўлган ҳазил-хузул, қизиқарли воқеалар, донишмандлик ҳикматлари, энг ажабланирлиси ҳикоятдаги лоф аралаш кечмиш ўта ишонарли даражада гавдалантирилади. Илмга асосланган қарашлар ва чўпчак тўнига ўранган реал воқеалар чуқур илдизлари мавжуд ҳикоятга айланади. Хуллас калом эпос ва дostonларда жамиятнинг ҳар бир аъзоси учун асқатадиган қадимий донишмандлик намуналари борлиги боис бу билан ҳар бир ватандош ҳисоблашади ҳамда ўз турмуш тарзини ҳикматларга мутаносиб равишда мувофиқлаштиради”, деб қайд этади.

Инсоният ҳаёт тарзининг асосий унсурлари, айниқса, унинг салбий жиҳатлари қадимдан то ҳанузгача Ўрта Осиё, Кавказ, Яқин Шарқда мавжуд бўлган қўғирчоқ театрларининг асосий мавзусига айланиб қолган ва жонсиз оғоч томонидан берилган дакки-ю, таъна-дашномлар енгил кулги уйғотиш баробарида томошабинларнинг қувваи ҳофизасига бундай яшаш боши берк кўчада умр кечириш эканлиги тўғрисида ахборот йўлланган.

Қадимий Оvroосиё худудида қўғирчоқ театрлари ижтимоий-сиёсий масалали воқеаларга танқидий бўёқ бериб, норозиликни дадил билдириш мумкин бўлган минбар вазифасини ҳам ўтаган.

Бундай томошалар Бухоро амири ва Хива хони ҳузурида ҳам намоиш этилганлиги ва юқори мансабдаги сарой аъёнлари ўртасида нохуш кайфият уйғотганлиги ҳақида ҳам маълумотлар мавжуд.

Жамиятдаги муаммолар шу тариқа оммага етказилиб турилгани учундир, дастлаб қўғирчоқ ўйинларининг аксариятини катта ёшдаги томошабинлар, аслзода-ю, зодагонлар томоша қилишган, фақат кейинчалик уларни оддий халқ вакиллари ҳам кўра бошлаганлар. Гапга тўн кийгизиб, бадхулқ аъёнлар, ҳукмрон синф вакиллари чимчилаб ва ўйиб олишдан халойиқ тугул танқид тигига олинган ҳукмдорлар

Олга ОСТАНИНА – 1967 йилда туғилган. Тошкент давлат маданият институтини тамомлаган. “Қим миёв айтди?”, “Шелкунчик”, “Ва Андерсен яна...”, “Тўмарис”, “Етти сайёра” ва бошқа спектакларида хореография муаллифи. “Ритмика. Пластика” фани бўйича ўқув қўлланмаси чоп этилган.

хам мириқиб қаҳқаҳа отган. Аммо ихчам сахналарда ўйналган томошалар ҳақидаги шов-шувлар улус орасида ҳам кенгайиб бораётганлиги боис амалдорлар бу ҳолатдан хушёр тортадилар. Гарчанд кўғирчоқбоз ва масхарабозлар жазоланишмаса-да, уларга ўғай кўз билан қараш, томоша майдонларидан четлатиш бошланади. Ана шундан кейингина кўғирчоқбозлар асосан кичкинтой ва болалар учун томоша кўрсатиб, қора нонини топиб яшашга ҳаракат қиладилар.

Ўтган асрнинг иккинчи ярмида Москвада фаолият кўрсатган Сергей Образцов бошчилигидаги Марказий кўғирчоқ театри эрталаб ва кундуз кунлари болалар ҳамда ўсмирлар учун спектакллар намоиш этса, окшом ва ярим кечада ёши катталар учун қўйилган сатирик спектакллари орқали обрў-эътибор топган. Қизиғи, ўша даврдаги бешафқат цензурага эга мафкурага қарамай, Образцов театри сатирик танқид ўчоғини ўчиришга ҳеч ким жазм қилолмайди. Чунки москваликлар ва пойтахт меҳмонлари бу спектаклларга ҳар қанча қиммат нархда бўлишига қарамай, ҳатто бир неча йил олдиндан чипталарни сотиб олиб, томошага келишга давом этганлар.

Айни пайтда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ҳар бир вилоятда кўғирчоқ театри бўлиши шарт эканлиги ҳақидаги топшириғига биноан кўплаб вилоятларда кўғирчоқ театрлари ва улар учун инфратузилмаси мавжуд янги бинолар барпо этилмоқда. Қолаверса, 2020 йили Президент Қарори билан Республика кўғирчоқ театрига “Миллий театр” мақоми берилиши ва театрининг номи “Ўзбек Миллий кўғирчоқ театри” деб ўзгартирилиши бу жамоа фаолияти учун янада кенг имкониятларни очиб берди. Ш.Мирзиёевнинг “Буюк шоир Навоийнинг 580 йиллигини муносиб нишонлаш тўғрисида”ги Қарорига биноан Ўзбек Миллий кўғирчоқ театри томонидан 2021 йилнинг феврида Навоий “Хамса”сининг “Сабаъи сайёр” достони асосида Тўра Мирзо томонидан “Баҳром ва Дилором” (сахналаштирувчи режиссёр Ш.Юсупов) пьесаси сахналаштирилиб, мазкур пьеса ва спектаклга “Сабаъи сайёр”даги ҳали-ҳануз сахнавий инъикоси топилмаган “Ахий ва Сахий” ривоятининг асос қилиб олингани эътиборлидир.

Айтиш жоиз, ўтган асрнинг 80-йилларидан буён Бухоро, Хоразм, Самарқанд вилоят театрлари ва Тошкентдаги республика кўғирчоқ театрида фаолият кўрсатиб, ўнлаб, йигирмалаб кўғирчоқ спектакллари сахналаштирган, Туркия ва АҚШда ўтказилган кўғирчоқ театрлари фестивалларида ўз спектакллари билан қатнашиб, совринлар олган ҳозирда Ўзбек Миллий кўғирчоқ театрининг бош режиссёри, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Шомурод Юсупов австриялик ҳомийлар ёрдамида фаолият кўрсатаётган хусусий Самарқанд Дарвоза марионетка театрида ҳам режиссёр сифатида бир неча спектакллар сахналаштирган. 2019 йил эса Шомурод Юсупов ва драматург Тўра Мирзога мазкур марионетка театрининг австриялик ҳомийлари Алишер Навоийнинг “Қуш тили” асари асосида спектакль яратишга буюртма берган. Муаллиф ва режиссёрга аванс тариқасида маблағ ҳам ажратилиб, мазкур спектакль 2020 йил Вена шаҳрида ўтказилиши белгиланган фестивалда қатнашиши режалаштириб ҳам олинган. Гарчи пандемия туфайли мазкур фестиваль ўтказилмаган бўлса-да, “Қуш тили” спектакли устида олиб борилаётган ижодий ишлар ҳали-ҳануз давом этмоқда.

Асосан афсонавий қаҳрамонлар ҳақидаги асарларни сахналаштириб келган Ш.Юсупов “Алпомиш” ва “Широқ” кўғирчоқ спектакллари учун халқаро мукофотлар билан тақдирланган.

Режиссёрнинг Тўра Мирзо қаламига мансуб “Тўмарис” ва “Жалолиддин Мангуберди” пьесалари асосидаги спектакллари республика театрларида воқеа бўлганлиги ҳам алоҳида эътироф этилди.

Ўйлаймизки, бундан кейин ҳам мазкур театр жамоаси миллий кўғирчоқ театри санъатида ривоятлар ва қадимги эртак, афсоналарга асосланган қатор сахна асарлари билан томошабинлар меҳри ва ишончини қозонишда давом этиб қолади.

Шаҳодат
ИСАХОНОВА

ГАВҲАРШОД БЕГИМ

ёхуд қиёмат ўйини

Тарихий роман¹

* * *

Абусаид мирзо шайхулислом Хўжа Тафтазани, вазири аъзам Шайхзода Пир Қавом ва амир Шерҳожилар йўлбошчилигида юз чоғли суворийлар билан Ихтиёриддин қалъасига етиб келишганида, тонг бўзара бошлаган, қалъанинг қўланка шаклида қорайиб турган баланд деворлари элас-элас кўзга ташланиб қолган эди. Атрофда хўрозларнинг бўғиқ кичқириғи-ю, отларнинг туёғидан чиқаётган дўпирдан бўлак сас эшитилмас, ҳар-ҳар замонда ўтиб қоладиган дайди итларни ҳисобга олмаганда, қаршиларидан одам тугул бирор бир жонзот ҳам чиқмади. Бечора итлар ҳам отларнинг шовурини эшитганлари ҳамоно кўрқанларидан йўлларини бошқа томонга солишганича, жон ҳолатда урра қочишарди. Қалъага яқинлашганларидан кейингина девор айланиб, соқчилик қилиб юришган йигитларнинг қораси кўринди.

– Чиндан ҳам жуда улкан ва маҳоватли қалъа эркан... – деди Абусаид мирзо ҳайратли нигоҳини қуш ҳам учиб ўтолмайдиган юксак деворларга тикканича, бош чайқаб, – Амир Саййид Асилиддин Арғуний бирлан амир Паҳлавон Ҳусайн девонанинг гапларига ишонмаган эрдим, айтганларича бор эркан!

– Ҳа, олампаҳо, ул амирларингиз ўшал кунлари қалъани олмоқ учун жуда катта жонбозлик ва жидду жаҳд кўрсатиб эрдилар! – деди Абусаид мирзонинг гапига жавобан амир Шерҳожи. – Лек ичкаридаги сарбозлар кўплиги боис, Паҳлавон Ҳусайн беҳудага қон тўкилишини истамаган эрди. Бугун Худо хоҳласа, ишимиз ҳамирдин қил суғурган киби осон кечадур, барчаси ўзимизнинг одамлар!

– ИншоОллоҳ! – деди кечадан бери қалъадаги бойликларни ўзича ҳисоб-китоб қилавериб, туни бўйи кўзи илинмаган Абусаид мирзо ҳомуза тортаркан. – Одамларингиз ишончимизни суиистеъмол қилишмаса бўлди!

– Суиистеъмол қиладиганлари аллақачон ин-инига кириб кетган, олампаҳо! – деди Шерҳожи қўлидага қамчисини ишонч билан ҳаволатганича. – Мабодо, қолган-қутгани бўлса, мана биз балоғардонмиз! Сиз ҳеч хавотир олманг!

– Фақат... Маликамизнинг хазинабони Аҳмад ясовулбоши... – дея энди гап бошлаган ерида амир Шерҳожи дарров шайхулисломнинг оғзига урди.

¹Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

– Бир Аҳмад ясовулбоши масаласини ўзим ҳал қиламен, ҳазрат! – деди шайхулисломнинг гап суқиши ёқмай ва “ҳар нарсани гапираверманг” дегандай имо қилди. – “Индамагин калга ўзи келар ҳолга” деганларидай ясовулбоши ҳам яқинда ўзига келиб қоладур!

– Аҳмад ясовулбоши маҳди улёга шунчалик садоқатли одамму? – деди Абусаид мирзо ҳайратомуз оҳангда.

– Садоқатли қаерда, олампаҳо, ҳаммаси олтиннинг кучи! – беихтиёр, ясовулбошининг фидойилигини ўз қаричи билан ўлчаганича, масҳараомуз кулди Шерҳожиге. – Суяк ташлайдургон эгасидин бошқасини билмайдургон бир ит-да!

– Барибир мақтовга арзирли одам эркан! – деди Абусаид мирзо. – Зеро, мингта садоқатсиз, хоин дўстдин, битта ана шундай садоқатли ит афзал... Қойил, зўр ясовулбоши эркан. Ўлмай тирик қолса, ёнимизга олурмиз!

Қовун тушириб қўйганини англаган Шерҳожининг тили калимага келмай, томоқ кирганича, шайхулисломга маъноли қаради. “Гап қўшиб, чалғитинг” дегандай ишора қилди. Шайхулислом эса вазиятни чамалагач, унинг имосини кўрмаганга олиб қўяқолди.

Абусаид мирзо ҳам шаъмали пичинги Шерҳожига таъсир қилганини унинг юзидан англади. Кариллаётган Шерҳожиге бирдан овози ўчиб, талмовсираб қолган, нукул томоқ кирарди. Шундан кейин мирзо гапини давом эттирмади. Салтанатга Шерҳожига ўхшаган тентакни тентак деса арпа бўйи ўсадиган, салла деса калла олиб келадиган ва энг асосийси, амрини қош қайтармай бажарадиган ношудлар жуда асқотишини ҳисобга олди. – Қалъани ҳоқони саид Шохрух мирзо ҳазратлари курдурганмилар? – дея ўртадаги ноқулай сукутни ўзи бузиб, вазири аъзам Шайхзода Пир Қавомга юзланди Абусаид мирзо.

– Бул қалъанинг тарихи жуда узун, олампаҳо! – деди Абусаид мирзонинг саволига жавоб қайтармоқ учун қалъа ҳақидаги билгиларини ҳаёлан эслаганича, жавоб қилди Шайхзода Пир Қавом. – Сиз, тарихни биздин кўра яхшироқ ва мукамалроқ билурсиз, олампаҳо. Ўқиган ёхуд эшитган бўлсангиз керак Ҳирот шаҳри бир неча бор бузилиб, қайта тикланган. Милодий еттинчи асрда Ҳирот тахтига курдлар ҳукмдори Шох Фахруддин ўлтирган. Ул ҳукмдорнинг кўплаб жанговар филлари бўлган ва бул қалъани асосан ўшал филлар учун курдирган. Шул сабаб номи ҳам “Қалъаи пилбанд” дейилган. Ҳоқони саидимиз Шохрух мирзо тахтга ўлтиргач, қалъани девор бирлан ўраттирдилар ва номини ҳам Ихтиёриддин қалъаси деб ўзгарттирдилар. Кейинроқ, қалъа ичиндаги баргоҳ ва кўшк ёнига баланд минора тиклатдилар. Ҳозир кирганимизда кўрурсиз, миноранинг таги, яъни пойдевори маҳсус зиндондур. Бул зиндонда фақат олийнасаб шахслар сақланар эрди.

– Маҳди улёни ҳам Абдулатиф мирзо зиндонбанд қилгани ростму, амир Шерҳожиге? – деди бу воқеа ҳақида қулоғига чалинган гапларни эслаган Абусаид мирзо кизиқиш билан ва кайфияти тушиб, оғзига талқон солгандай жим келаётган Шерҳожига ўғирлиди.

– Оре рост, олампаҳо, – лақмалик қилиб Абусаид мирзонинг қаҳрини келтирдим деб ич-эттини еб келаётган Шерҳожиге мирзонинг мурожаатидан яйраб кетди. Шайхулисломга ҳам мақтангандай қараб олди. – Ҳоқони саид Райнинг Пашов қасабасинда вафот этгач, кўшин кўмондонлигининг ишонч ёрлиғи набиралари Абдулатиф мирзога топширилган эрди. Лекин кўшун ҳали Ҳиротга етмасданоқ Абдулатиф мирзо амир Жунайд Бўтанинг гапига кириб, маҳди улё малика бирлан амир Сўфи Тархонни хибсга олдирди. Тўғриси, аларнинг ораларидин не гап ўтганини ҳалигача ҳеч ким аниқ билмайдур. Баъзиларнинг

айтишича, маликамиз йўл-йўлакай Ҳирот тахтида қолган набиралари Алоуддавла мирзога махфий мактуб йўллаб “валиаҳд” ул мирзо эрканлигини маълум қилган эрмуш. Ва бундин гўё Абдулатиф мирзонинг амири Жунайд Бўта хабар топиб, мирзога етказган дейишадур. Маликанинг ҳибсга олинганлигининг хабардор бўлган Алоуддавла мирзо амирлари Аҳмад Тархон, Мирзо Солиҳ ва Увайс тархонларни икки минг энг сара лашкарлари бирлан маликамизни қутқармоққа юборди ва маҳди улёни Нишопур йўлинда ҳибсдан қутқариб, ўрнига Абдулатиф мирзонинг ўзини мана шул Ихтиёриддин қаъасига зиндонбанд эттирди. Бул мудҳиш хабар Улуғбек мирзога етгач, не воқеалар юз берганидин ўзингизнинг хабарингиз бор, олампаҳо...

Соқчи йигитларнинг қалъа деворларидаги машғалаларни ёққанича, югургилаб қолиши Абусаид мирзонинг назаридан қочмади.

– Тонг отган-ку, нега алар машғалаларини ёқишаётир? – деди хавотирга тушган Абусаид мирзо ҳушёр тортиб.

– Бул биз учун ишора, олампаҳо! – деди амир Шерҳожӣ худди ҳамма ишни ўзи бажараётгандай қамчили кўлини кўксига виқор билан қўйганича. – Яъни, бул ишоранинг маъноси “ҳаммаси жойида” дегани, хавотир олманг! Ҳаммаси айтганингиздек бўладур!

– Омин! – Абусаид мирзо юзига фотиҳа тортаркан, ҳар эҳтимолга қарши амири лашкар бўлиб суворийлар сафида келаётган хос амири Аҳмадёрга маъноли қараб қўйди.

Амир Аҳмадёр мирзонинг ишорасини англаб, бош ирғганича, отига қамчи босди. Шерҳожӣнинг гапи тўғри чиқди. Лаҳза ўтмай, қалъа дарвозаси шарақлаб очила бошлади.

Шер тасвири туширилган куббали темир дарвозанинг ҳар табақаси икки найза бўйидан ҳам баланд, эни ҳам шунга яраша эди. Ҳар табақани уч-тўртта навкар йигитлар биргалашиб очмоқда эди. Улар ичкарига кираётган суворийларга аллақандай ҳадик ва хавотир аралаш кўз ташлаганларича, тезда орқага чекинишди. Филларга мослаб қурилган баргоҳ ҳовлидан анча ичкарида, лекин бино қайта таъмирлангани учун кичик сарой нусқини олган, кўриниши ҳам муҳташам эди. Баргоҳнинг этагида қурилган кўшкнинг айвону устунларини Шоҳ Фаҳруддин мраммрдан кўтартирган, ислими нақшлар билан безатилган ранго-ранг болор ва вассаларини эса Шоҳруҳ мирзо таъмирлаш жараёнида ёғочдан қайта ясаптирган, бироқ бугунга келиб шоҳ Фаҳруддин ва филлар ҳақидаги гапни эса ҳеч ким эсламас, эслатган тақдирда ҳам уни ривоятдай қабул қилишарди.

– Мана сизга айтганим ўшал минора, олампаҳо! – деди Шайхзода Пир Қавом баргоҳнинг чап томонида қад кўтарган баланд ва ҳайбатли минорага ишора қилганича. – Хоҳласангиз, кириб, зиндонни ўз кўзингиз бирлан кўришингиз мумкин!

Абусаид мирзо зиндон сўзини эшитса, мазаси қочарди. Ўшанда, ота-бола жангида Абдулатиф мирзо уни ҳам Улуғбекнинг куёви Абдулло мирзо билан биргаликда Кўксаройдаги зиндонга ташлатган, бахтига волидасининг яқинлари ора кириб, бир амаллаб қочиб қутулган эди. Ўшандан бери зиндон сўзи унинг учун ўлим билан баробар туюларди. Ҳозир ҳам зиндонга кирса худди яна ҳибс қилинадигандай тасаввур уйғониб, беихтиёр, бош чайқади.

– Хайрли ишни хосиятли жойлардин бошлайлук, вазири аъзам! – деди Абусаид мирзо баргоҳни кўздан кечираркан, нигоҳи билан хазиналар бўлинимасини излаб.

Шерҳожӣ дарвозани очган йигитлардан бирини имлаб чақирганича, қалъа кутволи қаердалигини сўради. Йигит овозини пасайтириб, унга нимадир деди.

– Ҳа, яхши, унда ўзинг йўл бошла, – деди амрона оҳангда.

Ҳазиналар бўлинмаси бинонинг пойдевор, яъни ертўла қисмида бўлиб, унга темир эшикли даҳлиздан кирилиб, тош зинали зинапоялар орқали пастга тушуларди. Ҳавони алмаштириш учун қолдирилган туйнуклар ҳам темир панжаралар билан ёпиб ташланган, зинапоялар ёнига қўйилган мойчироқлар ва чакмоқтошлар ертўлага тушаётган одам йўл-йўлакай деворлардаги машъалаларни ёқиши учун мўлжалланган эди. Ҳаво ташқарида иссиқ бўлишига қарамасдан ертўла муздеккина, биров қўланса моғор исини айтмаганда нафас олиш оғир эмасди. Ертўланинг йўлаги кенггина, икки томондаги қатор темир эшикларнинг оралиғи бир-биридан анча узокдалигидан хоналарнинг ичи анча катталигини тахмин қилиш мумкин эди. Йўлбошловчи навкар қўлидаги мойчироқ билан девордаги қатор машъалаларни ёқиб чиққач, атроф ёришиб, кирганда аллақандай сирли ва ваҳимали кўринаётган йўлак бирдан кундуз тусини олди.

– Бул хоналарнинг ҳар бири шахзодаларга тегишли эрди... – йўл-йўлакай тушунтира бошлади йўлбошловчи йигит, эшикларнинг ёнида тўхтаркан. – Кулфлар аларнинг исмлари зикр этилган ҳолда қўйилган.

– Мана бул хона кимга тегишли? – деди Шерҳожӣ ўнг томондаги эшикнинг олдида келишганида, кимникилигини ўзи билса ҳам атай.

– Бул хона раҳматли Бойсунғур мирзога товун эрди, – деди йўлбошловчи навкар. – Оллоҳ раҳматига қовушганларидин сўнг, бош ўғлонлари Алоуддавла мирзога инъом этилган.

– Кўрсак бўладирму? – деди амир Шерҳожӣ зиналардан тушаётган маҳалиёк кўзлари ёна бошлаган Абусаид мирзонинг кўнглидан кечаётган ғалаёнларни сезгандай.

– Бўладур, бўладур! – деди навкар йигит қўлидаги мойчироқни Шерҳожӣга узатаркан ва чўнтагидан бир шода калит чиқариб, ичидан бирини танлади-да, кулфга солди. – Фақат... Ичкаридаги мойчироқларни ёққунимча биров кутишингизга тўғри келаду...

Темир эшик очилиши билан чиндан ҳам ичкарида қоронғуликдан бошқа ҳеч нарса кўринмади. Димоғларга темир-терсақларнинг ўзига хос ачғимтил бўйи аралаш димикқан, зах ҳаво урилди. Чироқлар ёна бошлагач, қоронғулик чекиниб, улкан харсангтошлардан қўтарилган пойдеворнинг ичи ёришди ва узун, эни ҳам анча кенг хона кўзга ташланди. Деворларга қиличу қалқондан тортиб турли-туман яроғлар осиб ташланган, чап томонда уюлиб турган нарсалар ичида уловларнинг кумуш ажомлари кўзга ташланарди. Тўрдаги сандиқлар устма-уст қалаштириб ташланганидан ичи бўшлигини билиш мумкин эди.

Кечадан бери хаёлан бошқа нарсаларни тасаввур қилиб ўтирган Абусаид мирзонинг юзи ҳафсаласи пир бўлган одамникидай совуқ бужмайиб, Шерҳожӣга савол назари билан қаради.

Шерҳожӣ ҳам ўз навбатида йўлбошловчи навкарга “ҳазинадаги олтинлар қаерда” дегандай зардали ишора қилди.

– Бир ойча бурун шахзода Алоуддавла мирзонинг одамлари ўғлонлари Муҳаммад Иброҳим мирзо номларидин келиб, барча олтинлару қимматбаҳо нарсаларни олиб кетишиб эрди, – деди навкар йигит айдордай бўйинини эгиб. – Қолган нарсаларнинг барчаси кумуш...

Абусаид мирзо навкар йигитнинг гапини охиригача эшитиб ўтирмади, индамай йўлакка чиқди ва чап томондаги эшикнинг кулфига қаради. Қуйма кулфда Абдулатиф мирзонинг номи битилган бўлиб, муҳри ҳам босилган эди.

– Бул хонадаги хазинани раҳматли Улуғбек мирзонинг ўзлари олиб кетганлар!

– деди орқаларидан чиққан йўлбошловчи навкар “Кирганингиз билан ҳеч нарса йўқ” деган оҳангда.

– Ҳа, ота-болани айирган хазина... – дея афсусли бош чайқади шайхулислом Хўжа Тафтазани.

– Ота-болани айирган нарса биргина хазина эрмас... – гапга қўшилди Шерхожи ҳам кўп нарсани биладигандай сирли қилиб.

– Ҳа, кавласанг, бул ерда гап кўп! – Шерхожининг гапини маъкуллади шайхулислом Хўжа Тафтазани афсус оҳангида. – Менимча, ота-боланинг ўртасиндаги ёвлик Ҳирот яқинидаги Тарноб жангиндан бошланиб эрди. Эсимда бор, ул жангда чап қанотни бошқарган Абдулатиф мирзо катта жонбозлик кўрсатиб эрди. Лек Улуғбек мирзо вилоятларга йўллаган ёрликларга ғалаба шаънини ўнг қанотни бошқарган ўғиллари Абдулазиз мирзо номига ёздирдилар!

Шоҳрух мирзо вафот этганда Хуросон тахтига даъвогар ўғилларидан фақат Улуғбек мирзогина тирик эди. Хоқони сайд Шероз сафарига отланаётиб, салтанат тахтига марҳум Бойсунғур мирзонинг тўнғич ўғли Алоуддавлани қоим қилиб кетганлиги сабабли ва Шоҳрух мирзонинг вафоти муносабати билан юз берган воқеалар оқибатида тахтга ўз-ўзидан Алоуддавла мирзо эга чиқди. Мирзонинг бундай қарорга келишида маҳди улё Гавҳаршод бегимнинг унга юборган мактуби ҳам сабаб бўлган эди. Эрининг вафотидан кейин эллик минглик қўшиннинг қўмондонлигини Абдулатиф мирзога топширган малика ҳали йўлда эканлигидаёқ набирасининг муносабатидаги ўзгаришларни пайқагач, бундан Алоуддавла мирзони хабардор этмок ва ҳар эҳтимолга қарши Ҳирот истехкомларини мустаҳкамламоғини сўраб, Ҳиротга чопар жўнатганди.

Абдулатиф мирзо томонидан Гавҳаршод бегимнинг банди этилганини иккинчи чопардан эшитган Алоуддавла мирзо Нишопурга қўшин юборди. Абдулатиф мирзо эса бундай вазиятда воқеалар ривожини жиддий баҳоламаган ҳолда жангга киришди. Чунки унинг қўл остидаги қўшиннинг ўн мингигина Улуғбек мирзога қарашли туронлик навкарлар, аксарият қисми эса Алоуддавлани мойил Хуросону Балхлик амиру беклар эди. Бунинг устига маликанинг ҳибсга олинганини эшитган Абулқосим Бобур мирзо норозилигини рамзи сифатида ўз қўшини билан ундан ажралиб чиқди. Мағлубиятга учраган Абдулатиф мирзо асир тушди. Тутқунликдан озод бўлган Гавҳаршод бегим эса Жом шаҳрининг Саъдабод мавзесида Алоуддавла мирзо билан юз кўришди. Алоуддавла мирзо Абдулатиф мирзони Ихтиёриддин қалъасидаги махсус зиндонга ташлатиб, бобосининг наъшини Гавҳаршод бегим мадрасасидаги Бойсунғур мирзо мақбарасига дафн эттирди.

Қиблагўҳининг вафоти-ю волидасининг бошига тушган кўргиликлардан, ўғлининг калта ўйлиги-ю аянчли қисматидан хабар топган Улуғбек мирзо мавлоно Низомиддин Мирак Маҳмуд Садрни Алоуддавла мирзо ҳузурига элчи қилиб юборади.

Эндигина тахтга ўтирган ва ҳали вазиятни тўлалигича қўлга ололмаган Алоуддавла мирзо учун элчининг ташрифи-ю сулҳ борасидаги таклифлари қўл келганди. У Абдулатиф мирзони ҳибсдан озод этиб, яна Балх ҳокимлигини тиклаш билан бирга, Ҳирот тахтини кўзлаб, Жом атрофида қўшин тўплаётган укаси Абулқосим Бобур мирзо билан ҳам келишувга эришди.

– Тўғри ул ҳам бир баҳона, ҳазрат, лек газакнинг асосий боши Ихтиёриддин қалъаси эрди! – шайхулисломга эътироз билдирди Шерхожи.

– Нечун қалъа? – кизиқди Абусаид мирзо.

– Чунки... – Шерхожи ҳукмдорнинг ўзига мурожаат қилганидан илҳомланиб кетиб, завқ билан ҳикоя қила бошлади. – Ихтиёриддин қалъасини Шоҳрух мирзо

анча йиллар илгари Абдулатиф мирзога инъом қилиб эрдилар. Хоқони сайд сўнгги юришларида Абдулатиф мирзони ёнларига олгач, ул мирзо бисотиндаги бир қанча минг мисқоллик қимматбаҳо буюмларни ва икки юз туманлик маблағни қалъадаги хазинасида қолдирган эркан. Хоқони сайд вафотидин кейин, билурсиз, ҳамма нарса остин-устун бўлиб, ўзгариб кетмиш. Ҳазрат шайхулислом айтганлари киби Алоуддавла мирзо Абдулатиф мирзонинг қилмишини кечириб, Балхга ҳоким этса-да, ул мирзо китмирлигини қўймади. Оқибатда Алоуддавла мирзо Балхга юриш бошлайдур. Дўппи тор келиб, мағлуб бўлган Абдулатиф мирзо чекиниб, қиблагоҳи Улуғбек мирзодин кўмак юборишни сўрайдур. Бул хабардан Улуғбек мирзонинг нафсонияти оғрийдур ва ёрдамчи қўшинга ўзлари бош бўлиб, Хирот сори отланадур!

– Бул хабар қўл келиб денг! – кинояли кулди Абусаид мирзо.

– Шундай, шундай! – кулгуси келмаса ҳам беўхшов овозда ҳукмдорга жўр бўлди Шерхожи.

– Охир-оқибат кўкламда, Улуғбек мирзо тўқсон минглик қўшини бирлан Абдулатиф мирзога кўмакка келаду ва икки қўшин бирлашиб, Тарноб мавзейида бўлиб ўтган жангда ғалаба қозонаду! Лекин энг қизиғи шундаки, Абдулатиф мирзони Хирот тахтига ўтказса-да, ул мирзога Ихтиёриддин қалъасининг соҳиблигини бермайдур. Ана ундин сўнгра...

Ундан кейинги воқеалар Абусаид мирзонинг ўзи-ю сотқинлиги билан боғлиқлиги учун мирзо безовталаниб, томоқ кирди.

Сарой дабдабалари-ю ҳашамларидан йироқда, итнинг кейинги оёғига айланган, лекин умид аталмиш ярим ҳақиқат, ярим сароб ваъда этаётган тожу тахт илинжида кўкнори ҳаёл билан яшаётган темурий шахзодалар учун хоқони сайднинг вафоти осмондан тушган омад мисоли таъсир қилган, барчаларининг тегирмонига сув қуйилган эди. Тегирмон бошида турган Абусаид мирзога эса бу имконият ҳиди ҳаммадан бурун етди. Сарсон-саргардонликда ҳаётнинг ҳар хил ўйинлари-ю одамларнинг турфа тусда давранишларини кўриб, кўзи ҳам, ўзи ҳам обдон пишган Абусаид мирзога Улуғбек мирзонинг даргоҳи орзуларининг пиллапоясидай туюлган ва охир-оқибат шундай бўлиб чиққанди. Салтанат жловини тутмоқ учун илмдан кўра қилични афзал билган Абусаид мирзо Улуғбек мирзо даргоҳида ҳарб сирларини ўрганиши баробарида ҳукмдорлик сирларидан ҳам воқиф бўлган, энг номдор ва салоҳиятли амиру бекларининг меҳрини қозонганди. Унинг илмда якто, ҳукмдорликда ҳам қиблагоҳи Шохрух мирзодан қолишмайдиган Улуғбек мирзога ҳаваси келар ва шу ҳаваси баробарида Улуғ соҳибқирон бобосидан мерос қолган бу улкан мамлакатларга фақат улар эга чиққанлигидан ҳасад ҳам қиларди. Шохрух мизонинг ўлиmidан кейинги воқеалар ва Улуғбек мирзо билан ўғли Абдулатиф мирзо ўртасидаги низолар эса, Абусаид мирзонинг кўнглида туғилган ана шу ҳасаднинг ҳақиқатга айланишига имкон яратди...

– Ҳа, аввало, Оллоҳнинг иродаси бул, инсоннинг пешонасига неки ёзилган бўлса, кўрмай иложи йўқ, ондин қочиб кутулиб бўлмайду, – деди шайхулислом Хўжа Тафтазани кейинги гап-сўзлар Абусаид мирзога ёқмаганини сезгач, ҳаспўшлаб. – Тақдирга тадбир йўқ дейдилар...

– Амир Аҳмад ясаулбошининг бўлинмаси қаерда? – деди чиндан ҳам Абдулатиф мирзо билан қиблагоҳи Улуғбек мирзо ўртасида юз берган воқеаларни эслагиси келмаган Абусаид мирзо гапни бошқа томонга бурди.

– Йўлакнинг охиринда, олампаҳо! – жавоб берди Шайхзода Пир Қавом ва йўл кўрсатмоқ баҳонасида Шерхожидан олдинга ўтиб олди.

Бундан ўн йилча бурун хоқони сайдга тегишли бўлган ва унинг қазосидан

кейин Гавҳаршод бегим ихтиёрига ўтган хазина бўлинманинг энг чеккасида, алоҳида эшик орқали кириларди. Улар келганида ташки эшик очик, ичкари эшик ҳам қия турарди. Ичкаридан кимнингдир қаттиқ-қаттиқ гапиргани, кимнингдир алланарсалар деб эътироз билдираётгани баралла эшитилмоқда эди.

Абусаид мирзо “жим” ишорасини қилиб, тўхтади.

– Эй, Аҳмад ясовулбоши, каллангни ишлат, жўра, ўзингни ўйламасанг ҳам болаларингга раҳминг келсин! – жаҳл билан сўзларди қалъа кутволи, унинг овози мўридан чиқаётганга ўхшаб қалдираб эшитиларди. – Замон сенга боқмаса, сен замонга боқ дейишган! Нимангга қайсарлик қиласан? Кўзингни очсанг-чи, тахт ҳам давлат ҳам Шохрухзодалар қўлидин кетиб бўлди! Минг чиранишсин энди ани қайтариб олишолмайду! Ул шаҳзодаларга ишонма, аларнинг мингтаси бирлашса ҳам битта Шохрух мирзо бўлишолмайду! Энди давр Мироншоҳзодаларники! Энди аларнинг ногорасига ўйнаймиз! Вақтинда этагингни ёпмасанг, кейин кеч бўладур. Мен сенга жоним ачиганидин имкон бераётирмен, йўкса, сийинг битган эрди. Мен бўлмаганимда сени аллақачон асфаласофилинга жўнатишар эрди!

– Аларнинг ногорасига сен ўйнайсен, мен эрмас! Бундин кейин энди мени “жўра” ҳам дема, менинг хоинлардин жўрам йўқ! – йиғламсираб гапирди Аҳмад ясовулбоши.

– “Хоин” дейсанму, “сотқин” дейсанму нима десанг де, майли, лекин мен сенга ўхшаган аҳмоқ эрмасмен, куним учун кунлаймен! Аслинда, мен буни сотқинлик деб ҳам ҳисобламаймен, чунки Абусаид мирзо ҳам темурийзода. Бунинг устига Хуросон тахтига Шохрух мирзодин аввалроқ анинг бобокалони Мироншоҳ мирзо ўтирган! Дўппини олиб, яхшилаб ўйлаб қарасанг, биз оддий хизматчилармиз ва темурийлар хизматини давом эттираётирмиз, холос. Аларнинг нега тахтдин азл этилгани-ю ўртасиндаги жанжал бирлан бизнинг неча пуллик ишимиз бор? Бул аларнинг иши! – энди сокинроқ гапирди қалъа кутволи. – Бир ҳисобда, сенинг болаларинг бўй етган, жўра, ўзларини ўзлари эплашиб кетишадур. Менинг болаларим эрса ҳали ёш, қўлимга қарашадур. Бунинг устига қари волидам бор. Кампир менинг ғамимни кўтаролмайду...

– Шул қарорга келибсанму бўлди, ортиқча гапларни менга сўйлама! – унинг сўзини кесиб ташлади Аҳмад ясовулбоши. – Мен ҳам ўз қароримда қоламен!

– Ҳа, жўра, майли-куя, увол бўласен-да, яхши одам эрдинг...

Абусаид мирзо кирганида Аҳмад ясовулбоши юз тубан бўлганича ерда ётар, икки навкар икки оёғини, икки навкар икки қўлини босиб турарди. Қалъа кутволиси эса семиз гавдасини унинг елкасига ортганича, тиззасини белига тираб, сўроқ қиларди. Ясовулбошининг атрофи қонга бўялган, пешонаси ва бурнидан ҳалиям қон сизиб турарди. Абусаид мирзога кўзи тушган қалъа кутволи ўрнидан сапчиб турди-да, таъзим қилганича, орқага чекинди.

Хонада яхшигина тўполон юз бергани кўриниб турарди, ҳаммаёқ ағдар-тўнтар қилинганидан нарсалар атрофга сочилиб кетганди. Бу ернинг деворларига ҳам аждодлардан мерос бўлиб келаётган ва тобе мамлакатлар ҳукмдорлари томонидан инъом қилинган, сопиға қимматбаҳо жавоҳир тошлар қадалган олтин қурол-аслаҳалар: қиличлар, шамширлар, ханжарлар, камон ўқлари, совутлар, билакбанд, ҳатто темир жавшану дубулғаларгача осилган бўлиб, тахмон сифат қилиб ишланган тўрт бурчак тоқчаларда эса тилла ва кумуш идиш-товоқлар, патнислар, обдасталар, дасўйлар, кўзалару май қадаҳларгача тахлаб ташланганди. Ўнг томондаги тилла сандиқлардан икkitасининг оғзи очик, бўғзигача тўлдирилган шохрухий тилла тангалар ва қимматбаҳо тошлар кўриниб турарди.

Абусаид мирзонинг имоси билан ясовулбошини ҳам ўрнидан турғизишди ва ҳар эҳтимолга қарши қўлтиқлаб олишди.

Аҳмад ясовулбошининг бўйлари баланд, қўл-оёқлари узун, елкадор, қоматидан унча-мунча навкарларга бўй бермайдиган баҳодир кишига ўхшарди.

– Юзларини артинг! – деди раҳми келгандай секин сўзлаб Абусаид мирзо.

Кутвол югуриб келиб, белбоғини ечди-да, ясовулбошининг юз-кўзларини артди. Пешонасидан оққан қон ҳамма ёғига чаплашганидан кўзлари олайиб кўринаётган ясовулбошининг чеҳраси очилиб, қалин қошлари, қирра бурни, қалин лаблари кўзга ташланди. У қорачиқлари коп-қора, катта ўткир кўзларини Абусаид мирзога алам билан тикди.

– Жасурлигинг мени ҳайратга солди, ясовулбоши! – деди Абусаид мирзо мақтов охангида.

– Бул жасурликка кирмайдур! – деди Аҳмад ясовулбоши қатъий қилиб.

– Нимага киришидин қатъи назар сенинг бул журъатинг мақтовга лойиқ ва сабоқ бўлгуликдур. Бобокалонимиз соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари салтанатининг бардавомлиги ҳам ана шул содиқлик шарофатидин эрди... – Абусаид мирзо гапимнинг ичидаги тузни бошқалар ҳам тушунсин дегандай ёнидагиларга иддао билан бирма-бир қараркан. Шерҳожини худди шаъма ўзига қилинаётгандай, кўтандай қизариб, кўзини олиб қочди. – Мен сени азалдин билурмен, ясовулбоши ва ана шул хислатингни ҳурмат қилурмен. Фалакнинг гардиши айланиб, қошиқ навбати бизга келибдур ва бул ҳам Оллоҳнинг инояти бирландур. Мен сенинг ёшингни ва энг асосийси, ҳозир сўйлаганим киби, фазилатли феълингни ҳисобга олиб, бундин буён ҳам хизматингда давом этишинга монелик қилмаймен! Чунки сен киби фидойи инсонлар нафақат ҳукмдорларнинг балки, элу улуснинг, давлату салтанатнинг таянчлари ҳисобланасиз!

Абусаид мирзонинг қалъага кирганини эшитган лаҳзадан бери “қуним битди” деб ўтирган Аҳмад ясовулбошининг кўнгли бузилиб, йиғлаб юборди.

– Лек менга бул юмуш энди оғирлик қиладур, олампаҳо, чунки ёшим ўтди. Икки йилдин бери кутвол жанобларидин кетмоққа изн сўраймен. Мана ўзлари ҳам айтишлари мумкин.

– Келбатингдин қариганга эрмас, ҳалиям унча-мунчасини қаритадиганга ўхшайсан-ку, ясовулбоши, – кулди Абусаид мирзо. – Қара, беш киши сенга базўр бас келишибдур!

– Унда, бир рижойим бор эрди... – деди ҳиққиллаб ва атрофдаги нарсаларга ишора қилди. – Мана бул омонатларни эгасига топширишимга рухсат берсангиз...

– Нима? – Абусаид мирзодан олдинроқ жаҳл билан бақирди Шерҳожини. – Жийданинг тагидин ўтмаганмисен?

Абусаид мирзо Шерҳожига “индама” дегандай қараш қилди.

– Бул омонатлар кимники, ясовулбоши? – деди Абусаид мирзо ясовулбошига пешонасини тириштирганича.

– Бул хазинани менга раҳматли ҳоқони саид Шохрух мирзо топширган эрдилар, – деди дона-дона қилиб ясовулбоши. – Андин сўнгра, маҳди улё маликамиз Гавҳаршод бегим омонат этдилар!

– Демак, бул хазина салтанатники бўлган, шундайму?! – кинояли жилмайди Абусаид мирзо.

– Шундай олампаҳо, салтанатники! – маъқуллаб бош ирғади Аҳмад ясовулбоши.

– Салтанат эгаси дастлаб ким бўлган, Мироншоҳ мирзому? Шундай бўлгач, бул хазинада энди ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ, ул салтанатники эрди ва яна салтанатники бўлиб қоладур! Фақат фарқи шулки, энди бул салтанатни Шохрухий шаҳзодалар

эрмас, яна биз, Мироншоҳий мирзолар бошқарамиз! – деди Абусаид мирзо кўрсаткич бармоғини ўзи томон нуқиб. – Тушунарлиму, ясовулбоши?!

– Тушунарли-кўя... – Аҳмад ясовулбоши бошини афсус билан чайқаб, уф тортди.
– Лек чин дунёда бунинг бадалини мен қандай тўлаймен?

– Хавотир олма, биз тўлаймуз! – деди Абусаид мирзо ва қалъа кутволига “олиб чиқинг” ишорасини қилди-да, амири лашкар Аҳмадёрни чорлашини тайинлади.

* * *

Абусайид мирзонинг кутилмаган ташрифидан шошиб қолган Гавҳаршод бегим хизматкордан меҳмонларнинг сонини билгач, уларни сарой тўридаги кичик меҳмонхонага таклиф қилишни буюрганича, бир паст бурун келган ва хизматчилар ҳали дастурхон ёзишга ҳам улгурмаган Абдураззоқ Самарқандийга норозиланиб, юзланди.

– Мирзомиз энди андиша устига ҳам қалам тортаётирларму, дейман?

– Унда менга рухсат берурсиз, маҳди улё!... – деди маликанинг кинояли саволини тушунса ҳам жавоб беришга ўнғайсизланган Абдураззоқ Самарқандий. У Саййид Ҳасан Ардашердан мактуб келтирганди. Сухбатлари бўлингач, хатни маликага беришни ҳам, бермасликни ҳам билмай, ўрнидан қўзғалди. – Майли, бошқа сафар келурмен...

– Вақтингиз зиқ бўлса, қолинг деб қистамаймен, йўқса, кута билурсиз... – деди Абусаид мирзонинг бемаврид ташрифдан хавотирланиб, хаёли қочган Гавҳаршод бегим ташқарига йўналаркан. – Ошчи қизлар Туркистон пичагини ёпишаётган эрдилар, ялпиз пичак, насиба қилиб кетурсиз!

– Ялпиз пичак бўлса, қолурмен. – деди ёш боладай қувониб кетган Абдураззоқ Самарқандий Гавҳаршод бегимни эшиккача кузатиб қўяркан. – Менинг энг севган таомим ялпиз ва кади пичак, алар менга волидаи муҳтарамамни ва киндик қоним тўкилган Самарқандимни эслатадур. Емаганимга ҳам неча йиллару неча ойлар бўлиб кетгандур! Волидам раҳматли баҳор келди дегунча ялпиз пичак, ёз бўлди дегунча кади пичак ёпишдин чарчамас эрдилар.

У шундай деганича, маликанинг ҳовлига чиқишини кутиб турди ва эшикни қия қолдириб, орқасига қайтди. Оқсоч қиз қуйиб кетган шарбатдан ҳўпларкан, қизиқиши устун келиб, эшик қиясидан ҳовли томон секин мўралади.

Қўш қаватли нақшинкор дарвозадан аввал ўн чоғли навкар, кейин олдинмакетин бўлишиб, Абусаид мирзо, яқиндагина вазири аъзам мансабига кўтарилган амир Аҳмадёр, шайхулислом Хўжа Тафтазани, садри аъзам Шайхзода Пир Қавом ва қозикалон Шамсиддин Имомийлар кириб келишди. Абусаид мирзо жуда башанг кийинган, хаворанг ипакдан тикилган хилъати куёш нурида жилваланарди. Хаворанг салласи эса сидирға, катаклари деярли билинмас, оппоқ ипак қўйлагининг фақат ёқаларигина хошияли эди. Калта қўнжли этигининг хиёл бўртиб турган пошнасига қоқилган нағал ҳар қадам ташлаганида йўлакнинг мармар тўшамасига тегиб, бир маромда овоз чиқарарди. Шайхулислом Хўжа Тафтазани билан Шайхзода Пир Қавомлар эса оппоқ ятакда, саллалари ҳам оқ, қозикалон Шамсиддин Имомийнинг эгнидаги йўл-йўл нусха майда қавик хилъати эса тўқ яшил рангда, хилъат устидан қабо ҳам кийиб олганди.

Навкарлар ичкарига киришгач, Абусаид мирзо ва ҳамроҳлари олдинга ўтишди. Хукмдор олдида қил устида юргандай қадамини ўлчаб босишаётган навкарлар орқада қолишгач, эркин нафас олганларича, саройни томоша қила бошлашди. Улкан ва ҳайбатли саройнинг маҳовати уларни ҳайратга солмоқда эди.

– Бул қадар гўзал сарой ҳатто Самарқандда ҳам йўқ! – деди сафнинг бошида кетаётган чорпахил юзли, дароз навкар овозини пастлатиб. – Айтдим, раҳматли хоқони сайд нега Самарқанддай жаннатга келмадилар деб, дидлари чакки эрмас!

– Бизнинг Оқ саройу Кўк саройлар ҳам бундин қолишмайдур! – деди ичида улкан иморатнинг кўркамлигига тан берган бўлса ҳам ўз юртининг саройларини кам кўргиси келмай, тил учида эътироз билдирди сариқ юзли, кўк кўз навкар.

– Бир кун бўлса ҳам шундай қасирларда яшасанг-да! – деди ҳаваси келганидан оғзининг таноби қочган дароз навкар. – Бизнинг тирикчилик ҳам ҳаётму? Ит ётишу мирза туришдин фарқи йўқ...

– Ҳар жойни қилма орзу, ҳар жойда бор тошу тарозу дейишган боболаримиз, – кулди кўк кўз навкар. – Шундай жойда яшаган шаҳзодаларга ҳавас қилмай қўяқол, аларнинг аҳволини кўриб турибсен!

– Ҳай, жим, хизматкорлар келишаётир... – огоҳлантирди орқадаги навкарлардан бири. – Тилингизга эҳтиёт бўлинг!

Абусаид мирзонинг Боғи Сафид саройига тўсатдан ва ҳеч бир хабарсиз кириб келиши саройда ҳанузгача амал қилинаётган ташрифлар мақоми қонун-қондасига мувофиқ келмаслиги боис, бу “йўқлов” Гавҳаршод бегимнинг нафсониятига теккан бўлса ҳам, азбаройи олий ҳукмдорга пешвоз чикмоқ мажбуриятида қолганлиги важҳидан ҳам тишини-тишига қўйганди. Лекин ичкарига кираётган меҳмонлар сафида невараси Шоҳ Маҳмуд мирзонинг садри аъзами Шайхзода Пир Қавомга кўзи тушгач, баттар асаби бузилиб, тотови тиришди. “Демак, бул дўстимиз ҳам сотилибдур...” Андуҳ чекканича, ҳаёлидан кечди маликанинг ва беихтиёр, садри аъзамни шаҳзода Шоҳ Маҳмуднинг воситачиси сифатида Султон Санжарнинг даргоҳига юбораётгандаги айтган гаплари ёдига тушди. “Сиз ҳеч хавотир олманг, маҳди улё, Султон Санжарни кўндирмоқ менинг гарданымда. Бул оддий воситачилик эркан, керак бўлса, Шоҳ Маҳмуд мирзо учун ҳатто, жонимни берурмен...”

Малика ўзини базўр босиб олди ва Абусаид мирзони, “Хуш кўрдук, олампаҳоқ мирзом”, дея жилмайганича қаршилади, лекин ичига чироқ ёкса ёришмаётгани чехрасидан сезилиб турарди.

– Момонгизнинг кайфияти йўқ... – деди шайхулислом Хўжа Тафтазанига қозикалон Шамсиддин Имомий атай, Абусаид мирзонинг қитиқ патига тегиш учун.

– Чамамда маликамиз бизни кичик меҳмонхонага ўтқизмоқчилар... – деди қозикалоннинг шаъмасидан руҳланган шайхулислом Хўжа Тафтазани ҳам эшимчага қўшимча қиларкан.

– Ҳа, малика момомиз “сийларинг битди” демоқчилар, шекилли... – хизматкор йигитнинг асосий меҳмонхона қолиб, тўр томондаги кичик саройга бошлаётганидан ажабланган қозикалон Шамсиддин Имомий қадамини секинлаштирди-да, Абусаид мирзога, “Сиз бунга нима дейсиз”, дегандай маъноли қараш қилди. Ҳукмдордан жавоб бўлмагач, ҳамроҳларнинг муносабатини билиш учун уларга ҳам назар солди. Ҳамманинг боши солиқ, Шерҳожигина унинг гапини маъқуллаб, калласини ирғаётганини кўргач, ўз-ўзича гапириниб, яна йўлида давом этди.

– Туркни туртгунча билмайди деганларидай, бизнинг элатдошларни албатта туртиш керак, туртмагунингча, миясининг тарки очилмайдур...

– Эчкининг ўлгиси келса қассоб бирлан ўйнашур, деган гап бор... – деди ниҳоят қозикалон Шамсиддин Имомийнинг гапини бўлиб Абусаид мирзо қош чимирганича. – Майли, биз, эчкининг арқонини узунроқ ташлаймуз, истаганича ўйнашиб олсун!

Қозикалон Шамсиддин Имомий ялт этиб шайхулислом Хўжа Тафтазани билан

амир Шерҳожига маъноли қараш қилди. Улар шу пайтгача Абусаид мирзонинг кўнглидаги асл ниятини англагандай бўлсалар-да, лекин унинг бундай қалтис ишга журъат этишига унчалик ишонишмаган, ўзларича, гумону тахин билан чекланишган эди, холос. Шу боис, ҳар учаласи ҳам мирзонинг бу сўзлари замирида шунчаки пўписа эмас, балки қатъий бир қарор, қарор бўлганда ҳам ҳеч ким, ҳатто валломати ҳам ўзгатира олмайдиган ёвўз бир ўч, интиқом борлигини пайқашди.

Абусаид мирзо шу боис ҳам арқонни узун ташлаганди. У Ҳиротга келганидан бери маликанинг хайрихоҳлари-ю ҳомийлари не қадар кучли ва қудратли эканлигининг тагига етмоқ илинжида ҳузурига келган ҳар бир одам билан гўё яқин кишисидай, яккама-якка гаплашарди. Нима қилса Хуросон элига фойдаси тегиши борасида маслаҳат сўраш баробарида, унга садоқат билан хизмат этса, эгаллаб турган мавкёйдан-да яхшироқ, мўмайроқ мансаб беришни ҳам кистириб ўтарди. Суҳбат орасида маҳди улё ҳамда шаҳзодалари ҳақида шунчаки фикр сўрар, гап чуқурлашгудай бўлса, дарров мавзуни ўзгартирарди. Унинг сўзларидаги моҳиятни, коса тагидаги нимкосани сезганлар малика ва шаҳзодалар борасида сўзлашдан қочишар ёки эҳтиёткорлик билан ул-булни баҳона қилишганича, улар билан унчалик яқин эмасликларини ва ҳеч қачон ош-қатиқ бўлишмаганини айтишиб, узр сўрашарди. Билмаганлар эса, раҳматли ҳокони саиддан гап очилиши билан қон-қардош ҳисобланмиш ҳукмдорнинг мурувватига таҳсинлар ўқишганича, Шоҳрух мирзою шаҳзодаларни кўз ёши тўкиб, эслашар, маҳди улё ҳақида эса билганларидан ҳам кўпроқ, кўшиб-чатиб, оғиз кўпиртиришарди.

Абусаид мирзо уларнинг гапларини жимгина эшитар ва эшитгани сари болалигидан бери юрагининг туб-тубида уйғонган ва йиллар ўтган сари катталашиб, тобора ёвузлашаётган ўчнинг исканжасида тўлғанар ва шу пайтгача олинган интиқоми кўзига камдай кўринарди. У бу йўлда ҳеч нарсадан тап тортмас, керак бўлса алдар, сотар, хиёнат қилар, лекин мақсадидан қайтмасди.

Тўрдаги боғча томондан қизларнинг кулгуси эшитилиб, бинафшаранг кўйлакли бўйчангина бир қиз йўлакдан шу томон бўйлади. Улар меҳмонлардан хабарсиз қолишганди. Шунинг учун бир лаҳза нима қилишларини билмай, уймалашиб туришди-да, сўнг боғча ичига кириб ғойиб бўлишди.

– Маҳди улёнинг бўй етган хонзода набиралари борму? – деди бўйчан қизга кўзи тушгач, хаёли бўлинган Абусаид мирзо Шерҳожига маъноли оҳангда.

– Алоуддавла мирзонинг бош хотинлари Бегика бегим ва қизлари Рукия Султон бегим маҳди улё бирлан бирга яшайдурлар, – деди Шерҳожии оғзининг таноби қочиб, “Ой десангиз ойдин ортиқ, кун десангиз кундин ортиқ”, деб қизни мақташга чоғланаркан, шайхулисломнинг томоқ киришини эшитиб, ўзини тутиб олди. – Ул қиз Муҳаммад Иброҳим мирзонинг ё эгачиси ёхуд ҳамшираси бўладур!

– Оғиз солинмаганму? – деди Абусаид мирзо.

– Бошқа томони менга қоронғи... – деди Шерҳожии оғиз солинганлар ҳақида эшитган бўлса ҳам гапни чувалатгиси келмай.

– Яхши, суриштириб кўрурсиз! – деди Абусаид мирзо ўзи томон келаётган Гавҳаршод бегимни кўргач, маънодор қилиб.

– Маъзур тутгайсиз, олампаҳоқ мирзом, келишингиздин нечундир беҳабар қолдик... – дея хижолат чеккандай, манзират қилган бўлди Гавҳаршод бегим уларни кичик меҳмонхонада кутиб оларкан, елиб-югураётган хизматкорларга ишора этганича. – Узримизни қабул этгайсиз. Мулозимларингиз бир оғиз шипшитиб қўйишганида эрди...

– Ташвишланманг, маҳди улё маликам... Биз энди битта оиламиз... Шундай бўлгач, қачон хоҳласак, келаберамиз! – Абусаид мирзо шундай дея Шерҳожига

маъноли қараб қўйди ва этигини ҳам артмасдан гердаиганича, тўр томон юрди. Хизматкор йигит устига дастурхон ёзаётган олтин хонтахтага қўзи тушиб, тўхтаб қолди.

Кичик меҳмонхонанинг ярмини эгаллаган қирқ кишилик хонтахта қизил олтиндан ясалган бўлиб, кунгира нақшли оёқларига турли хил инжулардан безак берилган, нақшларнинг четлари ҳамда ораларига эса кумуш ва сариқ олтин суви юритилган эди.

– Бухоро олтинидин ясалганму дейман?! – қизиқиши устун келган Абусаид мирзо ўтиришга ҳам сабри чидамай, дастурхоннинг бир четини кўтарганича, хонтахтани ушлаб қўрди ва маликани саволга тутди.

– Мен тиллонинг фарқига унчалик бормамен, мирзом, – деди Гавҳаршод бегим Абусаид мирзонинг томдан тараша тушгандай берган саволидан қўнгли бир хил бўлиб. – Бундай нарсаларни менимча қозикалонимиз яхши тушунсалар керак...

– Тўғри топдингиз, маҳди улё, яхши тушуниш ҳам гапму, олтину олмоснинг пиримен! – деди гарчи маликанинг гапидаги бир чимдим тузни пайқаган бўлса ҳам сир бой бермаганича, жилмайиб, қозикалон.

– Олтин тишлайвериб, қозикалонимизнинг тишлар ҳам эрта тўкилиб кетган, маликам! – ўзича ҳазил қилган бўлди Шерхожи. Лекин қозикалонинг япалоқ юзи дувва қизариб, лаби чўчайганидан гапи ёқмаганлигини сезиб, индамай қолди.

– Офарин, қозикалон! – унга тел берди шайхулисом.

– Унда мен борай, таомларимиз пишгунича, мева-чевалар еб турурсизлар... – деди уларнинг бемаврид ташрифи боисини унчалик тушунмаган бўлса ҳам гап ўйини қилишаётганидан ниманидир мўлжаллаб келишганини англаган Гавҳаршод бегим пешонаси тиришиб ва ҳамон қўл қовуштирганича, пойгоҳда турган Шайхзода Пир Қавом томонга ўгирилганича, юзига қарамасдан гапирди.

– Тўрга ўтсангиз бўлур эрди, садри аъзам ҳазратлари!

– Э, э, ҳали эшитмадингизму, маҳди улё маликам, Шайхзода Пир Қавом ҳазратларининг кетмонлари янаям баланд учган, энди ҳазратим садри аъзам эрмас... – Пир Қавомдан олдинроқ жавоб берди қозикалон. – Рутбалари жуда юксакда, алар улуғлик ва Жалол кавкаби, олий насаб олампаҳо Абусаид мирзо салтанатининг девон вазири бўлдилар! Қутлаб, дуо қилиб қўйинг!

Шайхзода Пир Қавом Боғи Сафид саройига бормаслик ва Гавҳаршод бегимга рўбару келмаслик учун роса баҳона тўқиб қўрган, лекин илоннинг ёғини ялаган қозикалон важнинг каттасини, яъни, Абусаид мирзонинг қаттиқ тайинлагани-ю, бормаса, ҳукмдорнинг эътиборидан четда қолиб, эндигина эришган мартабасидан ҳам мосуво бўлишини рўқач қилгач, ўлганининг кунидан розилик билдирганди. Шу боис, қозикалоннинг ҳозирги гапи ярадор илоннинг думини атай босиб, унга қарши қўзғатаётгандай туюлиб, Шамсиддин Имомийга норозиланиб, ола қараш қилди.

– Хайрли бўлсун... – деди Гавҳаршод бегим Шайхзода Пир Қавомнинг юзига қарамай ва томоғига аччиқ нарса қадалиб, тезгина эшик томон йўналди.

Сарғиш, чорпахил юзлари қизарган Шайхзода Пир Қавом терлаган пешонасини ўнг қўлининг орқаси билан сидирганича, хонтахтанинг чап томонига, Абусаид мирзо кўрсатган жойга ўтди. У Санжар мирзо ҳузуридан қайтгунича, воқеалар тескарига кетганди. Отаси Абулқосим Бобур мирзо ўрнига салтанат вориси этилган Шоҳ Маҳмуд мирзонинг қаерда эканлиги номаълум, биров Журжонда деса, бошқаси Мозандаронда дер, беэга қолган Хирот тахтига Абусаид мирзо эга чикқанди. Шул боис, Шайхзода Пир Қавом сувнинг оқими қай томонга бурилишини кутганича, Гавҳаршод бегимга кўриниш бермаган, устига-устак

қозикалон Шамсиддин Имомийнинг тел-телига учиб, шаҳар ақобиру шарифлари қаторида Абусаид мирзонинг оstonасига бош уриб борганди.

– Ошчиларингиз таомга уннаб овора бўлишмасун, маҳди улё маликам, – деди Абусаид мирзо эшикка етган Гавҳаршод бегимга. – Ҳозир бизнинг ошчиларимиз хоҳлаган таомингизни келтиришадур. Аслинда, бундин буён ошпазларингизга жавоб берсангиз ҳам бўладур. Ёлғиз ўзингизга шунча нонхўракнинг нима кераги бор? Мен аларга айтамен, бизга тайёрлашган емакдин сизга ҳам насиба келтиришадур. Хабарчиларимизнинг сўзига қараганда волидаи муҳтарамамиз ҳам яқинда келиб қолсалар керак, сизга ҳамсухбат бўладурлар, зерикмайдурсиз... – яна онасининг келишига шаъма қилди Абусаид мирзо. – Сиз маликалар таомидин еб ўргангансиз, маҳди улё. Ундин ташқари, боболаримиз айтганларидай, ёшни Худо, қарини ғидо, яъни таом асрайдур, маҳди улё...

Эшик бўсағасига етган Гавҳаршод бегим мирзонинг гапини эшитиб, орқасига қайтди.

Маликанинг хаёлида ўртадаги парда кўтарилгандай эди. Абусаид мирзо асл ниятини бор бўйи-басти билан намоён этганича, оғзига келганини ҳеч бир андишасиз сўйламоқда эди. Гавҳаршод бегим ҳам ўлар ҳўкиз болтадан тоймаганидай, шу гапдан кейин кўнглига муз оралаб орқаси тутди. Мирзонинг гапини ютиб кетолмади, орияти устун келиб, тилига эрк берди.

– Ёидо яшамокнинг бир воситаси, холос, олампаҳо... Аслинда ҳаёт ва мамотнинг воситалари кўп ва хилма-хил... – деди Гавҳаршод бегим ичидаги титроқни босиш учун овозини атай баландлатиб.

– Шундайму... Қизиқ... – деди маликанинг бундай зардали шаштини кўрмаган ва кескин овозини эшитмаган Абусаид мирзо дарров муносиб жавоб қайтаролмай.

Малика қўлларининг учигача музлаётганини ҳис қилиб, бир хаёл орқасига қайтмоқчи бўлди, лекин ичида туғён ураётган ва наштарга айланиб, бўғзига қадалаётган сўзлар истагига изн бермади.

– Нимаси қизиқ, олампаҳо? – деди Абусаид мирзонинг юзидаги истехзоли ҳайратни иллаган малика. – Аслинда, мен берган жавоб қизиқ эрмас, сиз менга сўйламоқчи бўлаётган муддао қизиқ! Шундай эрмасму? Сиз сўйган ҳўрозни мен аллақачон парт қилиб бўлдим. Шул боис, менга очикроқ сўйлай беринг! Муддаонгиз не? Не бўлса-да сўйланг? Зеро, мен Яратганнинг бул ёлғончи ва бевафо фаносидин аллақачон этак силтаб қўйган одаммен!

Маликанинг кўзларидаги оғриқ аралаш ғазабли оташни кўрган уламолар ҳам, ҳатто Абусаид мирзонинг ўзи ҳам бир лаҳза лол бўлганича, қотиб қолди.

– Маҳди улё маликам, ўзингизни босинг! – деди ниҳоят тилга кириб Абусаид мирзо бояги шаштидан тушганича, маликага ёнидан жой кўрсатаркан. – Келинг, ёнимда ўлтиринг! Мен нима дейману кўбизим нима дейдур деган эркан бир бечора баҳши. Шунга ўхшаб, мен ҳам нима ғамдаману сиз нималар деб гумон қилаётирсиз. Бўлаётган воқеалардин бошим қотганидин, сизнинг маслаҳатингизни олайин деб келиб эрдим. Эштаётгандурсиз, шаҳзодаларимизнинг машмашасини! Менинг ёнимга кириб, қанот бўладур деб ўйласам, ҳар бири ҳар томонга сочилиб, билган номаъқулчиликларини қилишаётир! Султон Санжарнинг ҳам ажали етибдур шекилли, амирлари Шайх Зуннун ва Муҳаммадбекларнинг қутқусига учиб, куёви Бойқаро мирзони ҳам йўлдин оздирибдур ва менга муҳолифатлик эълон этибдур. Қудангиз Жаҳоншоҳ туркман ҳам Султония ва Қазвинга қаноат қилмай, Ҳиротни кўзлаётган эрмуш!

Ўтган йили Бойсунғур мирзонинг ўғли Султон Муҳаммад мирзо Жаҳоншоҳ туркманнинг қизига уйланган ва “сут ҳақи” учун унга Султония ва Қазвинни инъом этганди.

– Абулкосим Бобур мирзонинг ўғли шаҳзода Шоҳ Маҳмуд мирзонинг даъвосини тушунса бўладур, – деди малика жавоб бермагач, гапида давом этиб Абусаид мирзо. – Лекин Абдулатиф мирзонинг ўғиллари Абураззоқ мирзо бирлан Аҳмад мирзоларни не жин урди билмаймен? Балки ул мирзоларнинг ҳам авбош амирлари фикрларини бузаётгандур. Ҳар қалай бул ерда бошқа бир гап борга ҳам ўхшайдур! Бул аҳволда не бўладур, биласизму, бир-бирларини еб битиришадир, холос! Суйган набирангиз Алоуддавланинг ўғли Муҳаммад Иброҳим мирзо йўқ тахтни таллашиб, отаси бирлан қир-пичоқ бўлганидин хабарингиз борму? Бул не жаҳолат, бул не падаркушлик? Абдулатиф мирзонинг юзи қаролиғи аларга сабоқ эрмасму? Ёхуд бул қабоҳат аларнинг қонинда бормикин?

Абусаид мирзонинг, “Ёхуд бул қабоҳат аларнинг қонинда бормикин”, деган сўзлари Гавҳаршод бегимнинг кўксига ханжардай ботган бўлса-да, аччиқ ҳақиқат эди. Чиндан ҳам бу не қабоҳатки, бундай кўрнамаклик анинг авлодлари чекига тушди? Қайси гуноҳлари учун?

– Сиз эрса, менинг келишимни бошқа нарсага йўяётирсиз! Янглишасиз, маликам! – Гавҳаршод бегимни тамоман мот қилдим деб ўйлаган Абусаид мирзо ҳам бу сафар овозини баландлатди. – Мен ҳам виждонини ютган одам эрмасмен. Ёхуд волидамни ёнингизга ҳамроҳ қиламан деганимни айрича тушундингизму? Шундай хаёлга борган бўлсангиз, гапимни қайтариб оламен. Азбаройи ёлғизлигингизга ачинганимдин, сизга дардқаш, йўлдош, суҳбатдош бўлади деб ўйлаганимдин айтган эрдим бул гапларни! Демак, мен янглишган эрканмен. Ўртамизда бундай келишув бўлмаган, деб ҳисобланг. Яна бир нарсаки, менинг муддаом мана шул саройни олмоқ деб ўйлаётган бўлсангиз ҳам хато қиласиз. Менга бул сарой керак бўлса, сўраб ҳам ўтирмаслигим мумкин. Хуросон давлатини эгаллаган ҳукмдор битта саройни сўраши кулгули эрмасму?

– Тилимга бир калима келди-ю лек, “Сақла сомонни, келар замони”, деган ота сўзга амал қилиб, майли, вақти мавриди келса, айтармен... – деди Гавҳаршод бегим бу гал жим турмай.

– Эҳ, маҳди улё маликам, сиз, вақту замонни айтасиз! Эртага не бўлишини билмаймизу?! Ёхуд сиз биласизму? – деди Абусаид мирзо Гавҳаршод бегимнинг жавобидан энсаси қотиб. – Неки гапингиз бўлса, ҳозир айтинг, ичингизда қолмасун. Эртага Худо пошшодур. Бунинг устига, “Ёшнинг ўлими тасоддиф, қарияники муқаррар”, деган нақл бор.

– Бул сўзингиз ҳам тўғрику-я, мирзом, лек... – малика тилига келган калимани айсами-йўкми дегандай, бир лаҳза тин олди. – “Ёш кетадирму ёхуд қари, ани Оллоҳ биладур”, деган нақл ҳам бор...

– Ёш деганда мени назарда тутаётган бўлсангиз, сира ҳам хавотир олманг, маҳди улё, – Абусаид мирзо Гавҳаршод бегимнинг юзларига қалққан кинояли ифодани кўриб, ғаш келди. Ичида: “Ажалинг етаётир, шекилли, сен кампирни”, деб буралатиб сўқканича, гапида давом этди. – Мен сизнинг ҳам ёшингиздин улуғроқ ёшларга кирурмен, иншооллоҳ! – дея юзига фотиҳа тортди.

– Омин! – бир овозда жўр бўлишди ўтирганлар.

– Омин... – деди малика ҳам секингина. – Лек ҳаёт аталмиш бул тирикчилик мезони умр бирлан ўлчанмайдур, олампаҳо! Яхши эзгуликлар, яхши амаллар қолдирган инсонларнинг умри ўлганларидин кейин ҳам давом этадур...

– Э, э, маликам, аҳмоқлар ўзларини шундай деб овутадулар – сассиқ кўлтиқларини совутадулар! – деди Абусаид мирзо масхаромуз оҳангда.

– Ҳа, саводсиз нодонлар ҳам шундай фикр қиладулар! – деди малика.

Ўтирганларнинг хурраси учганича, ялт этиб, бир-бирларига қарашди, гап Абусаид мирзонинг ўзига қарата айтилгандай эди.

Сабаби савод, илм, китоб ҳақида гап кетса Абусаид мирзонинг жини кўзирди. Сохибқирон вафотидан кейин фалакнинг гардиши терс айланиб, кўпчилик шахзодалар тахт иштиёқида ўзини ўтга-чўққа уриб, балога гирифтор бўлишгач, уларнинг етимлари итнинг кейинги оёғи саналиб, эътибордан четда қолишган, кўплари салтанат пойидан узоқлаштирилган, ҳатто баъзилари бадарға қилинганди. Чекига ўша шахзодалар қисмати тушган Мироншоҳий шахзода Абусаид мирзо ҳам то Улуғбек мирзо мурувватидан баҳраманд бўлгунига қадар, бирор жойда қўним топмаганлиги боис, мадраса таълимини тайинли олмаган, ақлий ва нақлий билимлари ҳам ҳаминқадар эди. Улуғбек мирзо унинг қисматидан хабардорлиги боис, ўзи очган олий мадраса мударрисларидан Абусаид мирзога алоҳида устоз тайин этиб, мирзонинг бошқа толиблар қаторига қўшилиб, билим олишига кенг имкониятлар яратиб берганди. Ўзида ўқишу муталаага рағбат ва иштиёқи йўқ Абусаид мирзо эса устози тугул, Улуғбек мирзонинг ҳам ҳимматини суиистеъмол қилиб, дарсларга онда-сонда, ҳушига келганда қатнашган, кўп вақтини ҳарбга сарф этган эди. Мовароуннаҳр тахтига ўтиргач, Самарқандда иккинчи Абу Али ибн Сино лақабига эришган машҳур фикҳ ва табиий илмлар билимдони Хожа Фазлуллоҳ Абуллайсий хонақоҳида маълум бир муддат қолиб, чидам билан саводини оширган бўлса-да, ҳамон ўғлонларининг таълимига эътибор бермас, Самарқанд тахтига қоим қилиб келган тўққиз ёшли Аҳмад мирзо ўқиш тугул, ҳатто ўзининг номини ҳам ёзишни билмасди.

Ташқаридаги навкарлар орасида кўтарилган ғала-ғавур бирдан ҳамманинг диққатини тортди. Абусаид мирзо ҳам гапидан тўхтаб, хавотир ичда ҳовлига бўйлади. Шерҳожӣ ўрнидан сапчиб турганича, эшикка югурди. Орқасидан қозикалон эргашди. Савол-сўроқлардан осонгина қутулган Гавҳаршод бегим ҳам пайтдан фойдаланиб, эшикдан чиқиб олди. Навкарлар ҳозиргина Боғи Зоғон саройидан келган хабарчини ўраганларича, Шерҳожӣ ва қозикалонга воқеа тафсилотларини тушунтира бошлашганди.

Отини учуриб келганидан ҳансираб қолган хабарчи, кийналиб нафас олар, гаплари узук-юлуқ чиқарди.

– Бўпти, сен ўзингга келиб ол, қолганини мен ўзим айтамен! – деди навкарлар бошлиғи юзлари чорпахил дароз йигит хабарчига ва Шерҳожига юзланди. – Хабарчининг айтишига қараганда, Санжар мирза, Алоуддавла мирзо ва ўғли Муҳаммад Иброҳим мирзоларнинг йигирма минглик қўшуни Ҳиротга яқинлашмоқда эрмуш!

Шерҳожӣ навкарлар бошлиғидан бошқа тафсилотларни эшитиб ўтирмади. Зиппа орқасига қайтди. Унинг афт-ангорига кўзи тушган Абусаид мирзонинг кўнгли ёмонликни сезиб, сапчиб ўрнидан турди.

– Зудлик бирлан Боғи Зоғонга кетмоғимиз лозим, олампадох! – деди унинг гаписиз ҳам эшик томон юрган Абусаид мирзога эргашганича, йўл-йўлакай, навкарлар бошлиғидан эшитган воқеалар тафсилотини сўйларкан, – Санжар мирзо кеча Алоуддавла мирзо ва ўғлонлари Муҳаммад Иброҳим мирзо бирлан иттифок тузиб, биргаликда Ҳирот сори юрган эрмуш!

– Қўшуни қанча эрмуш? – ҳаяжондан оғзи қурий бошлаган Абусаид мирзо тамшанганича ҳовлига чиқди.

– Хабарчининг маълумотига кўра йигирма минг чоғлик эрмуш, – Шерҳожӣ кўрсаткич ва ўрта бармоғини жуфт қилиб, нуқиди. – Лекин бул санок ўтирик бўлиши мумкин. Сабаби, Санжар мирзонинг ўзинда йигирма мингдин ортиқ

навқару суворий бор. Муҳаммад Иброҳим мирзо ҳам ўлганда ўн минг лашкар йиққан бўлиши керак. Алоуддавла мирзонинг кўшуни сонидин эрса хабарим йўқ.

– Таомларимиз ҳозир бўлганда нега тураётирсизлар? Ҳеч бўлмаса ялпиз пичакдин тотсаларингиз бўлур эрди! – дея уларга пешвоз юрди ҳовлидаги хизматкорларга ниманидир тайинлаётган Гавҳаршод бегим ҳеч нарсадан хабарсиз.

Абусайд мирзонинг хаёли қочганидан маликага қайрилиб ҳам қарамади. Фақат Шайхзода Пир Қавом, “О, ялпиз пичак тансиқ таом, менинг жони дилим... Лек... Майли, ҳали келгаймуз, маҳди улё”, деганича, ўлганининг кунидан елка қисиб, хайрлашган бўлди.

Шамолдай келишиб, яна шамолдай чиқиб кетишган аёнлар ортидан ҳайрону лол термилиб қолган Гавҳаршод бегимнинг қулоғига Абдураззоқ Самарқандийнинг овози эшитилиб, хаёлини йиғиб олди.

– Тинчликму, маҳди улё? – деди дарвоза тарақлаб ёпилиши билан хавотир ичида ҳовлига чиққан Абдураззоқ Самарқандий маликага пешвоз юраркан.

– Бул мирзо бор эркан, ҳеч бир ерда тинчлик бўлмайду! – деди малика тушқун оҳангда, бошини сарак-сарак қилганича. – Лек ҳар ҳолда бугун тинч кетишди... Яна не кароматлар кўрсатаду, буни олампаҳо, Оллоҳ биладу...

Хизматкорлар одатдагидай қуруқ ва ҳўл мевалардан иборат шоҳона дастурхон тузаб қўйишган, тандирдан ҳозиргина узилган ва иссиқ ҳолида бир-бирига ёпишмаслиги учун қумуш патнисга ёйиб келтирилган ялпизли пичакнинг ҳиди иштаҳани қитиқларди.

Абдураззоқ Самарқандий юзига сариёғ суртилган ярим ой шаклдаги пичакларни кўриб, онасини эслади. Раҳматли волидаси ҳам пичакни баъзиларга ўхшаб, тўрт бурчак қилиб эмас, худди мана шундай ярим ой шаклида ясарди. Тандир қизитиш Абдураззоқнинг чекига тушганлиги учун уни ёпиш жараёни ҳам ёд бўлиб кетганди. Волидаси пичакларнинг иккитасини бир қилиб, рапидага жойлаштирарди-да, сўнг нон кўринишига келган жуфт хамирни сувлаб, қизиб турган тандирга ёпарди. Пичакни яхши кўрган Абдураззоқ тандир бошидаёқ, иккита-учтасини паққос туширарди.

Ҳозир ҳам маликанинг бошлаб беришини кутиб, дастурхонга қўл узатмай зўрға чидаб турганди. Гавҳаршод бегим бояги, “Менинг энг севган таомим ялпиз ва кади пичак”, гапини эшитиб, “Пичакка тўйиб олсин”, деб ўйлади, шекилли, ичкарига кириб кетиб, узоқиб қолди.

– Сиз бемалол овқатланар эркансиз! – деди маликанинг ортидан чиққан хизматчи қиз таъкид оҳангида Абдураззоқ Самарқандий бўшатган шарбат бардоғини тўлдириб қўяркан ва шарбатли кўзани унинг яқинроғига сурди. – Баҳузур, ичаверинг, маҳди улё маликам, менсиз таомланиб олсунлар дедилар!

– Ташаккур! – деди беихтиёр пичакка қўл узатган Абдураззоқ Самарқандий. Пичак иссиқина, хаамири ҳалимдай юмшоқ эди. Унинг лаблари болалигидан қолган таъмни туяркан, волидаси сўнгги нафасини олаётган чоғ айтган гаплари ёдига тушиб, бўғзига нимадир қадалгандек бўлди.

– Болажоним... Сизлардин... Оғаларингиздин ва сиздин мингдан-минг розимен. Қиблагоҳингиз ва мен орзу қилганимиздек илмли, инсофли ва иймонли инсонлар бўлиб етишдингиз. Нафсингизни мана шул оддий пичак бирлан қаноат қилдира олганим учун бугун эгамнинг ҳузурларига ёруғ юз бирлан кетаётирмен... Бир онага шунинг ўзи кифоя қиладу...

Абдураззоқ Самарқандийнинг қиблагоҳи Жалолиддин Исоқ Шоҳрух мирзо салтанатида узоқ йиллар имом ва қозилик вазифаларида ишлаган ҳалол, ростгўй инсон эди. Бўйлари баланд, елкадор, қорувли Жалолиддин Исоқнинг овози ҳам

гавдасига монанд жарангдор, салобатидан от ҳуркадиган киши эди. Лекин суҳбат жараёнида унинг жуда камтар, камсукум ва хокисор киши эканлиги дарров билинарди. У ҳукм чиқаришда одилликка эътибор берар ва ҳамиша жабрланувчи томонда бўларди. Қувваи ҳофизаси ниҳоятда кучли бўлганлиги учун Шохрух мирзо унга муътабар китобларни ўқиб бериш, муқаррар масалаларни ривоят этиш вазифаларини ҳам топширганди.

Фарзандлари ҳам ота йўлидан кетишиб, Шохрух мирзо эътиборига тушган ва сарой аъёнлари каторидан жой олишган эди. Ака-укаларнинг салтанат тахтгоҳида туб қўйиб палак ёзганини эса баъзи бир ғаламис аъёнлар ҳазм қилолмас, мавриди келди дегунча, оёғидан чалишга уринишарди.

Абдураззоқнинг катта акаси Жалолиддин Абдулғафорнинг умри қисқа экан, ундан ўн йилча кейин кичик акаси ҳам сафарда қатиш қилганди. Ҳокони сайд томонидан Ҳиндистонга юборилган элчилар орасида Абдураззоқ Самарқандий билан бирга кичик акаси Афифуддин Абдулваҳоб ҳам бор эди. Улар Қалхот яқинидаги Сур қишлоғига тўхташганида, акасининг юраги иссиқни кўтаролмади, шекилли, чақиритган табиби келгунча, бир пастда жон таслим қилди. Икки акаси ҳам Абдураззоқ Самарқандий каби диний илмларни таҳсил этиш, маорифи яқинияни такомилга етказиш, исми-ишоратнинг маъноларини таҳқиқ қилишда беназир эдилар.

Ўртанча акаси Шарафиддин Абдулқаҳҳор ҳам гарчи адабиёт аҳлидан бўлса-да, кўпроқ кимё билан шуғулланар, айниқса, кўнглига маъданни олтинга айлантириш ишқи тушгач, шу йўлдан кетди. У кеча-ю кундуз, тинмай олов билан ишлар, ўтга кўп пуфлай бериши натижасида эса қулоқлари эшитмай қолганди. Шундан бери саройга деярлик келмас, одамларга ҳам аралашмасди.

Икки акаси вафот этиб, ўртанча акаси саройдан кетгач, Абдураззоқ Самарқандийнинг жойи керак бўлиб қолган аъёнларга баҳона топилди. Шохрух мирзога Мавлоно Жалолуддин ва Мавлоно Муҳаммад садр, “Унинг илми саёз, оғалари каби ота-боболари ишини давом эттирмай, фақат мулозамат қилиб юрибдур” деган мазмунда арзнома битишди.

Даргоҳида униб-ўсган кадрдонлари ҳақидаги арзномани ўқиб, ноқулай аҳволга тушган Шохрух мирзо Абдураззоқ Самарқандийни чақириб, воқеани баён қилди. Абдураззоқ эса ҳеч иккиланмай, “Шубҳаланмаслигингиз учун аҳли илм иштирокинда имтиҳон қилдиринг, олампаҳоим!” деди. Бу фикр аслида Шохрух мирзонинг ҳам кўнглидан ўтган, фақат таклифни Абдураззоққа қай йўсинда етказмоқни ўйлаб, хижолат чекмоқда эди.

Шохрух мирзо мақом тутган мажлиси аҳлини, яъни, ислом раҳнамолари ва даврон улуғларини ўз билими билан ҳайратга солган Абдураззоқ Самарқандий “Шарҳи рисолани” таҳқиқ этиб, ҳумоюн лақабларига мувашшаҳ қилинган хутбани ёддан ўқиб берди. “Кашшоф” ва “Ҳидоя”нинг бошланғич қисми “Китоби таҳорат” бобидан берилган саволларга ёзма жавобларни эса уламолар ҳайъати, “Энг нозик ва энг яхши таҳлил”, дея маъқул топишди.

Ўшақуни утаълимолишида қиблагоҳи унга қанчалик тўғри йўналиш берганлигига имони комил бўлган ва ёдига қиблагоҳининг биринчи сабоғи тушганди. Ўшанда отаси унга дарс ўтишдан олдин жавонидаги китобларни кўрсатиб, “Ўғлим, ҳаётингизнинг калити китоблардур. Аларни пухта эгалласангиз ва тўғри хулоса чиқара олсангиз, ҳаётда ҳеч ким сизнинг оёғингиздин чалабилмайдур. Алар маёқ мисоли йўлингизни ёритиб туришадур”, деган эди. Абдураззоқ ҳамиша ўша сабоққа амал қилишга жидду жаҳд этарди ва ўша куни бунинг исботини кўрди, чиндан ҳам ҳақсизлик, фиску фасод, риё, тухмат устидан илм орқали ғалаба қозонганди...

– Яна бир бор хуш келдингиз, малоно, боя ҳатто сўраша олмадик ҳам! – ичкаридан чиққан малика шундай дея Абдураззоқ Самарқандийнинг қаршисига келиб ўтирди. – Кўринмай қолганингизга бетобмикинсиз деб хавотирда эрдим. Оллоҳга шукрки, соғ-саломат эркансиз! Қизларимиз ёпган пичак ёқдимۇ?

– Раҳматли волидам ёпган пичакларини егандай бўлдим. Тоти ҳам, хиди ҳам, ҳатто хамирининг юмшоқлиги ҳам айнан... – Абдураззоқ Самарқандий ёғли кўлларини сочикқа артганича, маликанинг ҳурмати учун ўрнидан тураркан, миннатдорчилик билдирди. – Ошчи қизларнинг кўллари дард кўрмасун!

– Сизнинг ризқингиз кўшилган эркан, йўқса, қизлар ани эртага ёпишмоқчи эрди. Ўзим ҳам пичакни хуш кўрганим учун бугун ёпақолинглар, дедим. Ҳаёт қизиқ эркан, насиб қилса буюрар эркан, насиб қилмаса, тандирдин узилганини ҳам еёлмас эркансиз... – деди малика Абусаид мирзо ва аёнларини назарда тутиб.

– Шундай, шундай... – бош ирғади Абдураззоқ Самарқандий ва чўнтагидан Саййид Ҳасан Ардашернинг мактубини олишга тутунди.

– Хўш, энди ўзингиздин сўйланг, уй-ичилар омонму? – деди Абдураззоқ Самарқандийнинг юзига синчковлик билан тикилиб малика. – Мирзомизнинг йигитлари кўпчилик амиру бекларнинг, аёнларнинг хонадонларини тинтув қилишган эрмуш, сизнинг хонадонингиз тинчму?

– Тинтув ҳалво... – Абдураззоқ Самарқандийнинг қалин, туташ қошлари беихтиёр, чимирилди. – Кўпчилик амирларнинг боғу боғчасини мусодара этишибдур. Эшитган бўлсангиз керак, Ғиёсиддин Кичкинанинг ҳам ҳовлисини хатлашган эрмуш.

– Эшитдим, хонимлари Салима бону Феруза бегим бирлан келиб эрди. Оғаларининг зиндонбанд этилганини эшитиб, ғамдин бир бурдагина бўлиб қолибдур, – ачиниш билан бош чайқади Гавҳаршод бегим. – Салима бону шоир ўғлони Алишербекдин ҳам хавотирда. Абусаид мирзо Хусайн Бойқаро мирзо бирлан Алишербекдин ҳам шубҳаланаётган эрмуш. Айниқса, Хусайн Бойқаронинг Марвда, қайнотаси Санжар мирзо даргоҳинда қолиши Абусаид мирзонинг қонини қайнатган эрмуш. Шул боис, шотирлар аларнинг ҳам хонадонини хатлашибдур. Абусаид мирзодин ёрдам сўраб борган холаси Феруза бонуни саройидин итдин бадтар қилиб ҳайдаб чиқариб эрмуш.

– Ҳайрон қоладургон замон бўлди, бул мирзо на дўстни биладур, на душманни, на кавму қариндошни! – чукур уф тортди Абдураззоқ Самарқандий. – Одам не қилишни ҳам билмай қолди...

– Хизматига ўтганларникини қайтариб беришаётган эрмуш... – деди Гавҳаршод бегим.

– Шундай, шундай... – негадир қизариб кетган Абдураззоқ Самарқандий кўлидаги мактубни Гавҳаршод бегимга узатди. – Ардашербек сизга етказишимни илтимос қилиб эрдилар...

Гавҳаршод бегим ҳайрон бўлганини яширмай, Абдураззоқ Самарқандийга ялт этиб қаради ва мактубга узанганича, уни очиб, ўқимоққа тутунди.

“Олий шонли, баланд мақомли, саодат нишонли адолатпеша маҳди улё маликам! Оллоҳдин умрингизни ва тинчлигингизни сўраб, рухсати олийингиз ила кўнглимдагиларни баён этсам. Сизга аёндирки, Оллоҳнинг инояти ва ярлақови ила бул бандаи мўминнинг хоқони саид давлати ва салтанати кудратини ошириш, анинг осойишталигини сақлаш, Муҳаммадий динини юксалтириш, Аҳмадий суннатини ривож топтириш, бидъат ва залолат устунларини йиқишдин ўзга мақсади, фикрийи, жидду жаҳди бўлмаган. Лек бандасининг эрмас, Оллоҳнинг айтгани бўлади деганларидек, бул кажрафтор дунёнинг даврони бир айланиб, анинг жилови

Ўзга қуллар ва ўзга қўллар чекига тушмиш. Фалакнинг гардиши ва Оллоҳнинг хоҳиши бирлан жиловдор бўлган ул мирзо яқинда аъёнлару амирлар, олиму фузалоларни саройга чорлаб, бундин буёнги ишлар борасинда маслаҳат солмоқ ниятинда аларнинг ҳар бирига чорлов хати юборибдур. Чорлов хатинда менинг ва Абдураззоқ Самарқандийнинг ҳам номлари зикр этилганини бошига аччиқ қисмат зарбаси тушган бир жабрдийда сифатинда баён этмоқчимен. “Бир кун туз тотган жойингга қирқ кун салом бер”, деган гапга амал қилишга бел боғласам-да, менинг қисқагина умрим бул хизматни бажармоққа урвоқ ҳам бўлмайдур... Нима демоқчи эрканлигимни, Сиз зоти олиядин қандай маслаҳат сўрамоқчи бўлаётганлигимни англадингиз деб фаҳм этамен. Ҳамиша содиқ қулингиз Саййид Ҳасан Ардашер.

Гавҳаршод бегим мактубни ўқиб чиққач, Абдураззоқ Самарқандийга бир лаҳза жим қараб қолди.

– Такдирга тадбир йўқ дейдилар... – деди ниҳоят малика тилга келиб ва Самарқандий нега қизарганини энди тушунди. Бу сафар унинг сўз оҳангида тарки дунё қилган одамники каби лоқайд бир ифода бор эди. – Такдир ўйинлари қаршисинда бандаси ожиздур...

Абдураззоқ Самарқандий Бобур мирзо вафотидан кейин чиндан ҳам ишсиз қолган ва йиққан-тергани билан кун ўтказарди. Ётиб еса тоғ ҳам чидамаслигини англаб турган бўлса-да, Абусаид мирзонинг таклифига қўнмоқлик ҳам шунча йил тузини ичган хонадонга сотқинлик, мунофиқлик қилишдай туюлиб, охири Саййид Ҳасан Ардашербекка маслаҳатга борганди. Ардашербекнинг ҳам чорловнома олиб, ўзидан баттар ҳолга тушиб ўтирганини эшитгач, иккаласининг ҳам маликага мактуб ёзиб, олдидан ўтишдан бошқа чораси қолмади.

Гавҳаршод бегим ҳам ўз навбатида Абусаид мирзонинг таклифига қош қайтармоқ ўз бошини кундага қўймоқ билан баробар эканлигини англаб турарди.

– Бул паллада саркашлик қилсангиз нафақат ўз ҳаётингизни, балки, болачақангиз, хешу ақрабонгиз ҳаётини ҳам хатарга куюрсиз... Бул мактубни йиртиб ташланг, бировларнинг қўлига тушмасун, – деди ниҳоят Гавҳаршод бегим қоғозни буклаб, ич-ичидан хижолат чеккаётган ва қора терга тушган Абдураззоқ Самарқандийга узатаркан. Мен ҳамиша мурса-ю мадоранинг тарафдоримен. Мурсаю мадора ўнглаймоғингиз, қувватланмоғингиз, ўз қудратингизни тарозуга солиб кўрмоғингиз учун яхши имкон ва фурсатдур...

Абдураззоқ Самарқандий маликанинг нима демоқчи эканлигини англади. Лекин Гавҳаршод бегимнинг овозидаги қатъият аралаш меҳрибонлик унинг юрагини тўлқинлантириш ўрнига, негадир увуштирди. Биргина боши билан шунча ғам-андухни кўтараётган, барчасига балоғардонлик қилишга уринаётган маликага ич-ичидан ачинди. Хаёлида ҳозир еру осмон, унинг орасидаги мавжудотлар, ҳатто нафас олаётган ҳавоси ҳам маликани ўзларига бегона тутаётгандай, туюлди. Гавҳаршод бегим кейинги икки ой ичида озиб, анча чўккан, қулча юзларидаги ажинлари ҳам билиниб қолганди. Малика гапираётганида унинг узун-узун бармоқларининг учлари билинар-билинемас титраётганини илғади.

* * *

Абусаид мирзо ёпинчиклари зарҳалли, эгари қимматбаҳо тошлар билан безатилган Нисо тулпорига минганича, маҳшар шуқуҳли, қиёмат асарли қўшуни кўршовида Санжар мирзо-ю ота-бола Алоуддавла мирзолар лашкари вужудига кўрқув ва даҳшат солмоқ учун жанг майдони сари учиб борарди. Довулу ноқора ва бурғулардан таралаётган фатҳу нусрат оҳанглари унинг томирларида қайнаб-

тошаётган қонни баттар жўштирар, бир думалаб Ҳиротдай бошкент жilовини қўлга киритгач, иштаҳаси очилганидан-очиlib, еру осмон устунлигини даъво қилаётган, жаҳонгирлик талабида ураётган юрагига қувват бағишларди.

Абусаид мирзо Гавҳаршод бегим саройидан чиққан куннинг ўзидаёқ, мунажжимларни йиғиб, бўлажак жанг қай йўсинда бошланиб, қай тарзда ва қандай натижалар билан тугалланиши борасида хабардор қилишини сўраган эди. Мунажжимлар бахтли аломатлар, хосиятли ва хайрли дақиқалардан, баракотлардан хабар берувчи кунни тайин этишгач, мирзо темирни қизигида босмоқ учун олий фармон чиқарган ва тавочиларни Хуросоннинг ҳар бурчига йўллаган эди. Фармони олий етган ҳар бир шаҳар ҳокими тезликда навкар йиғиб, олий ҳумоюннинг ой насабли узангисини ўпишга мушарраф бўлмоғи ва зафар байроқли қўшунга келиб қўшилмоғи таъкидланганди. Ҳиротга кираверишдаги Ҳирируд суви ёқасига қўш ташланиб, чодирлар ва ўтовлар тикилган ва улкан лашкаргоҳ бунёд этилганди.

Фармони олийга жавобан оловдек шиддатли, шамолдек суръатли, шердек жасур навкарлар ва суворийлар туман-туман, гуруҳ-гуруҳ, байроқ-байроқ бўлганларича, найза-ю қиличларини ўйнатиб, Ҳируруднинг ўйноқи ва тошқин ирмоғи каби мавжланиб, лашкаргоҳ томон оқарди. Ҳар бир туманнинг ўз байроғи, ўз туғи, ўз кийим-кечаги, тўни-ю абоси ўзгача, бир-биридан ранги ва белгиси билан фарқланиб, шунга қараб уларнинг сонини чамаласа бўларди. Бўйлари баланд, серҳаракатлилигидан танасига ортиқча эт битмайдиган ва бошқа уруғларга нисбатан серсоқол, теурий авлодга мансублигини қирғий қараш нигоҳлари билан англаймоққа мойил барлослар тумани лашкаргоҳнинг аввалидан жой олганди. Улардан кейин майдонга кулча юзли, кўзлари хиёл қисик, елкадор ва қорувли қўнғиротлар тармоқ-тармоқ бўлиб олишганича, сурон солиб киришарди. Қўнғирот уруғнинг ҳурматли ва катта аймоғи бўлмиш қонжиғалининг ўн тўрт тармоғидан йиғилган суворийларнинг ўзи мингдан ошиқ эди. Қўштамғали аймоғидан тўққиз тармоқ, оқтамғали аймоғидан етти тармоқ, уюнлидан тўққиз тармоқ ва қир аймоғидан беш тармоқ вакиллар эса кам сонли бўлганлиги сабаб бирлашганди. Лекин барчасини қонжиғали уруғининг амири баҳодир келбатли, ҳар елкаси сандиқдай, бир мушти бир ҳўкизнинг тил тишлашига қор қиладиган Сафар Кокил қўнғирот бошқармоқда эди.

Доимо барлослардан кейин сафланадиган найманларнинг уч аймоғи ҳам бугун орқароқда, айниқса, Гавҳаршод бегимнинг яқинлари ҳисобланмиш тархонларнинг бир гуруҳи Шерҳожӣ томонидан қатлга етказилгач, бу уруғнинг машқи анча пасайиб қолган, кўпчилиги Ироқ, Озарбайжон томонларга қочиб кетганди.

Ҳеч бир уруғни мирламайдиган, қорамағиз, чорпахил юзлари куёшда янаям қорайган, кичик ва кийик кўзлари ўлжасига ташланаётган бургутларники каби ёниб турувчи баҳодир келбат манғит суворийлари ҳам, айниқса, амирлари Жўрабек манғит олампаҳоқ Абусаид мирзонинг аъёнлари қаторига ўтгач, варраклари уча бошлаганди.

Жўрабек манғит Сафар Кокил қўнғиротнинг акси ўлароқ, ўрта бўй, япалоқ юзлари туксиз, кўзлари бир чизик, манқа бурнининг қарраклари кўринадиган кўса, пачоққина одам эди. Лекин ўзига бино қўйган, шеър уғазал тўқишда ва қойиллатиб ўқишда унга етадигани йўқ, гаплари димоғидан чиқса-да манқалиги сезилмасди. Ҳазилу мутуйибанинг уйини куйдирар, менман деганни ҳам аския билан мазасини қочирарди. Шу боис, ҳозир ҳам манғит суворийлари кенагас ва кипчоқ уруғлардан олдинроққа ўтишган, уч аймоқдан иборат тўқ манғит, оқ манғит ва қора манғитларнинг мингдан ошиқ вакиллар ўзларини сафнинг эгасидай тутишарди.

Доимо туманларнинг охиrhoғидан жой тегадиган минглардан нарида эса маҳаллий аҳолидан йиғилган қурама навкарлардан иборат ҳазоралар, афғонлар, лурийу гурий ва яна аллақанча уруғу аймоқлар бир саф бўлиб олишганди. Уларнинг юзларидаги ифодадан бу жангга хайрихоҳ эмасликлари шундоқ кўриниб турарди. Улар ўлганларининг кунидан пул эвазига, бировларнинг ўрнига келган ёлланма навкарлар эди.

– Бул шаҳзодаларингиз тахтга ўтирмасидин уруш бошлашадур-а? – деди ёнидаги шеригига шивирлаб, девқомат ҳазора навкари. – Танглайини жангда кўтаришганму дейман, бул баччағарларнинг!

– Э, э, қажда, ҳаммаси молу дунё гавғоси! – энсаси қотиб, бошини сарак-сарак қилди шериги ҳам кафтини лабига босиб.

– Хоқони саид ўлди-ю юртимиздин барака кўтарилди, – гапида давом этди девқомат ҳазора навкари.

– Нафақат барака, шаҳзодалар ўртасидин ҳам оқибат кетди!

– Шунинг учун борини ҳам бой бериб ўлтиришибдур-да! – деди девқомат ҳазора навкари ва “Тапимизни биров эшитмаяптими” дегандай ҳадиксираб, ён-атрофига қараб олди.

– Қирқ йиллик салтанат ўн йилда талон-тарож бўлди-я?! – деди шериги афсусли оҳангда. – Қандай омон-омон замонлар эрди! Бул ёғи энди нима бўладур, ёлғиз Оллоҳ биладур!

– “Сўфининг кимлиги саломидин маълум” деганларидай, Мироншоҳий мирзонгизнинг даражаси тахтга ўтирган кунининг эртасигаёқ билинди. Уялмасдин улус бошига сарушумор солиғи солишини қаранг! – девқомат ҳазора навкари жаҳл билан тиши орасидан чирт эткизиб, туфлади. – “Ўғри бўл инсоф билан бўл” деганларидай, ҳар бир бош учун алоҳида солиқ соладиму, бул очкўз баччағар!

– Шуни айтинг, – баттар кизишди шериги ҳам. – Биргина бизнинг оилани олинг, саккиз жонмиз, энди саккиз жоннинг солиғини ҳисобланг!

Девқомат ҳазора навкари бармоқларини букиб, саккиз жоннинг солиғини ҳисоблаётган чоғи довуллар янграб, овози йўлбарсларники каби ҳайқириқли ва ваҳимали жарчи олампаҳо Абусаид мирзо келаётганидан хабар бера бошлади.

– Яратганнинг ердаги сояси, Соҳибқирон Амир Темур ҳазратларининг муносиб вориси, Мавороуннаҳр, Турон ва Хуросон мамлакатлари ҳукмдори, адолат ва диёнат нишонли Мироншоҳий шаҳзода Абусаид мирзо ҳазрати олийлари ҳузурингизга ташриф буюрмишлар!

Зар шокилалӣ ёпинчиқлари бошқа уловларникидан фарқли қорабайир тулпорини гижинглатганича майдонга кириб келган жарчининг ўзи ҳам ҳайбатли эди. Унинг бўйи баландлигидан отнинг устида ҳам бошқалардан бир бош тепада кўринар, узун-узон оёқлари узангида букланиб турарди. У ҳар кафти куракдай келадиган қўлларини карнай қилганича, тинмай бир сўзни такрорлар.

– Хуш кўрдик, зилли субҳони саййид Абусаид мирзо ҳазрати олийлари! – жарчининг хабарига жавобан лашкарбошилари кечадан бери ёдлатаётган ҳамду сано калималарини тўтилардай такрорлашди отлиғу пиёда аскарлар.

– Сулаймон мартабали шаҳриёримиз, кадамларингизга ҳасанот!

– Олий насаб, даврон Искандарига жонимиз фидо!

– Улуғлик кавкаби, иқбол куёшимиз, Оллоҳ салтанатингиз соясини элу улусимиз боши узра абадий қилсин!

Турли-туман, баланд-паст овозларга ҳамоҳанг тарзда ҳавода сермалган қиличу қалқонларнинг, тўкмоғу найзаларнинг жарангдор саси кулоқларни қоматга келтирар даражада атрофга ваҳшат солди. Ҳатто лашкаргоҳдагиларнинг ўзлари

ҳам сесканч бир нигоҳ билан бир-бирларига беихтиёр, қараб олишди. Яқин-атрофдаги далаларда ўз юмиши билан машғул деҳқонлару чорикорлар эса қўшин келишидан хабарсизликлари боис, узоқ-узоқлардан эшитилаётган ваҳимали сасни туйғач, кетмону ўроқларини ташлаганларича, ўтоқдан чиққан ва мол-ҳоли учун йиғиб қўйган ўт-ўланларига ҳам қарамасдан тезроқ қочиш пайига тушишди.

– Бул палакатлар мошим билан тариғимни пайҳон қилишмаса бўлгани! – деди нима гаплигига унчалик тушунмаган бўлса-да, шеригининг “бўл-бўл”идан ўтакаси ёрилиб, унга эргашган андхўйлик чорикор эндигона донлай бошлаган экинзорига қарай-қарай, чопаркан.

– Тариқу мош эрмуш?! Жонингни ўйласанг-чи, оғайни! – чарчаб қолган шериги нафасини ростламоқ учун йўлнинг четидаги теракнинг кундасига ўтирганича, хансираб, узуқ-юлуқ гапирди. – Тариқ бирлан мош кетса, бир амаллаб кунингни кўрурсен. Кўп емасанг оз ерсен, мой емасанг қотган нон. Лек жонинг кетса, не қилурсен? Сенинг тўрт жужуғингни ким боқадур?

– Шундайликка шундай-куя, лекин ерни ҳам ижрага олганман-да! – афғусус чекканича, худди қўшин уловлари ҳозироқ келиб, экинларини пайҳон қиладигандай яна тариқзорига ачиниб қаради чорикор. – Ишқилиб, Оллоҳ кўрисун, биз томонларга келишмасун! Овоз қай томондин эшитилди ўзи, шаҳар тарафдинму ёхуд менга шундай туюлдиму?

– Менимча Ҳирируд дарёси бўйидин келаётир. Қара, отлар туёғидин чиқаётган чанг-тўзон дарё ёқалаб кўкка ўрлаётир, – узоқ-узоқларда оқиш-кўкиш тусда товланганича, булутлардай ўрқач-ўрқач бўлиб, осмонга кўтарилаётган тўзонни чамалаганича хулоса қилди шериги. – Менимча, бул қўшун зиндондин қочган шаҳзода Муҳаммад Иброҳим мирзоники бўлса керак.

– Ул шаҳзодани раҳматли Абулқосим Бобур мирзонинг ўғлони Шоҳ Маҳмуд мирзодин енгилиб, Мурғоб суви томон қочди дейишган эрди-ку?! – хайрон бўлди чорикор.

– Йиқилган курашга тўймас дейдилар! – кинояли кулди шериги. – Бул шаҳзодаларга қўндоқда теккан касал!

– Ҳа, чиқмаган жондин умид деганларидай, яна бир таваккал қилгиси келиб қолгандур бечоранинг! – шеригининг гапини маъқуллади чорикор.

– Энг ёмони, жангга чорлашса ё ўзим боришим керак ёки бирорта суворий беришим керак! – афғусус чекканича, уф тортди шериги.

– Сеники бир танобму? – ишонқирамай сўради чорикор. – Еринг каттага ўхшайдир-ку!

– Қолгани оғамнинг ери, мен ишловчиларига қараб турамен, бошқа қишлоқда ҳам ери бор, – жавоб берди шериги.

– Менинг ерим эрса ўн таноб! – чорикор яна даласига қараб олди. – Ўн танобга ўнта суворий билан битта туя беришим керак! Бунинг устига уловининг емиши ҳам менинг гарданимда!

– Ўҳ – ҳу! – деб юборди шериги ва овозлар яна баландлаша бошлаганидан хавотирга тушиб, ўрнидан турди. – Кетдик! Бул аҳволда дала тугул ўзимиз ҳам отнинг туёғи остинда қолурмиз!

* * *

Абдураззоқ Самарқандий билан хайрлашган Гавҳаршод бегим кичик боғча томондан келаётган келини Бегика бегимнинг зардали овозини туюб, хавотирга тушиб, ўша тарафга юрди. Боғча ичидаги кўшқда ўтирган канизак қизлар

бошларини эгиб олишган, қизи Руқия Султон бегим кафтлари билан юзини бекитганича, йиғларди. Бегика бегим қўлидаги аллақандай қоғозларни қизига нуқиганича, паст овозда, лекин ғазаб билан унга қаҳрини сочарди.

– Ўзимнинг ғамим ўзимга етмайдирму, шунча ғам камму менга?! Қиблагоҳингиз шўрлик ул аҳволда, оғангиз Муҳаммад Султон Иброҳим бечора бул аҳволда... Сизнинг кўнглингизга эрса ғазал ўқиш сиққанини қаранг! Устига-устак бул не мактуббозлик... Бул қилмишингизнинг ўзи уят ва қабоҳат-ку! Вой, Худойим, энди сизнинг ҳам ғамингизни кўтараманму?

– Яхши ғазаллар эркан, қизларга ўқиб бераётиб эрдим, анинг нимаси қабоҳат, волидам? – ҳиқиллаганича, ўзининг фикрини тушунтиришга уринарди Руқия Султон бегим.

– Бул не мажлис, бул не можаро? – деди Гавҳаршод бегим келинининг аччиқ-тиззиқ гапларидан кўнгли ҳар хил томонга кетганича, кўшк зиналаридан ҳарсиллаб кўтарилар экан канизак қизларга “Бизни холи қўйинг” ишорасини қилди. – Нима гап, тинчликму?

Канизак қизлар Бегика бегимнинг жазосидан қутулиб қолганларига шукр қилганларича, бир зумда кушчалардай пириллаб, кўшкни тарк этишди. Гавҳаршод бегим Руқия Султон бегимнинг ёнига ўтириб, елкаларидан оҳиста қучганича, кейин келинига юзланди.

– Мен сенга неча бор айтганмен, бировларнинг ёнинда фарзандларингга танбех бермагин деб. Ой қизимиз, пошшо қизимизнинг кўзларидин ёш оқишига сабаб бўлган гуноҳи не эркан? – деди ҳам жаҳл, ҳам хавотирлик билан Руқия Султон бегимнинг сочларини силаркан.

– Ана, ой қизингизнинг ўзидин сўранг, ўзи сўйласун! – деди Бегика бегим лабларини асабий бурганича. – Бул қизингиз кундан-кунга гап уқмас бўлиб бораётир, “а” десам, “бе” дейдур, “бе” десам, “а” дейдур! Ўзингиз жиддийроқ сўйлашмасангиз бўлмайдиганга ўхшаётур!

– Ой қизимдин кўра, ўзинг сўйлаганинг маъқул, – деди Гавҳаршод бегим келинига бу гал насиҳат оҳангида. – Анинг афт-ангорига қара, гапирадиган аҳволдаму, ранги кўкариб, юраги ёрилишига бир баҳя қолибдур-ку!

Волидасидан ҳам кўра маликадан кўрқиб турган Руқия Султон бегим бувисининг гапларини эшитгач, дардкаш одами топилгандай маликани қучоклаб олди-да, яна йиғлай бошлади.

– Ҳай, пошшо қиз, “Бойнинг қизи ғарлик қилур, олдини олиб шарлик қилур” дегандай, бу не шайтон йиғи?! – деди жаҳли чиққан Бегика бегим бир вақтлар юлдуздай чарақлаб турувчи, ҳозир эса ғам-андухдан қовоғига ботиб, маҳзун тортган кўзларини чақчайтириб.

– Ҳай, ҳай, оғзинга қараб гапир, келин! – Бегика бегимнинг андишасиз мақолидан энсаси қотган Гавҳаршод бегим уни силтаб ташлади. – Не деётганингни ўзинг билаётирмисен? Бозорчи хотинларга ўхшаб нақл келтиришингни қара!

– Гапнинг келувига айтаётирмен, бул мақол-ку, маликам... – шашти бирдан пасайган Бегика бегим маликага кўрсатмай лабини бурди. – Шатталиқ қилишини қаранг, ой қизингизнинг?!

– Мақоллигини билиб турибмен, лекин гапдин гапнинг фарқи бор, ўттиз икки нархи бор! Сен бул мақолинг бирлан ўз қизингни ёмон отликқа чиқармоқдасен-ку!

– Ой қизингизни ҳозирдин бул йўлдин қайтармасак, эрта-индин ул ҳақда бошқалар шундай дейишадур! – ўзиникини маъқуллади Бегика бегим ва қўлидаги қоғозларни зарда билан Гавҳаршод бегимга узатди. – Мана ўқиб кўринг, ой қизингиз не юмушлар бирлан шуғулланиб юрибдур... Бировларнинг ёнинда танбех

берма, дейсуз, ой қизингизнинг ўзи ҳаммага шоён қилиб, ўшал канизакларга ҳам ўқиб бераётган эркан!

Гавҳаршод бегимнинг хаёли беихтиёр, ёмон нарсаларни тусмоллаб, қоғозга узанди.

– Хўш, бунинг нимаси ёмон эркан? – деди қоғоздаги ғазални ўқиркан ва тагидаги исмни кўриб, ҳайрон бўлганича, Бегика бегимга савол назари билан қаради. – Жуда яхши ғазал, бунинг устига Алишербекники эркан. Бундин нечун ёмон хулосага келдинг? Алишербек ёш бўлса ҳам жуда истеъдодли йигит. Ҳатто мавлоно Лутфий ҳам анинг ижодига тан берган. Алишербекни раҳматли Бобур мирзомга ўзим тавсия қилганмен ва бундин фахрланамен.

– Истеъдоди бирлан менинг ишим йўқ, давомини ўқинг, маликам! – иддао билан таъкидлади Бегика бегим.

Гавҳаршод бегим Алишербекнинг ғазалларни охиригача ўқиди. Ғазаллар бир-биридин гўзал ва маъноли эди. Охирида эса у қисқагина қилиб, ҳаммага дуою салом йўллаган ва тўрт қатор шеър билан тугатган эди.

*Кўз бирлан қошинг яхши, дудогинг яхши,
Юз бирла сўзинг яхши, қабогинг яхши,
Энг бирла менгинг яхши, сақоқинг яхши,
Бир-бир не дейин, бошдин оёгинг яхши...*

– “Яхши”си кимга бағишланганини энди англадингизму? – Гавҳаршод бегимнинг жим қолганини кўриб, “Хатнинг мазмунига ниҳоят маликанинг фаҳми етди” деб ўйлаган Бегика бегим уни яна саволга тутди.

Шеър шундай гўзал ёзилган эдики, Гавҳаршод бегим ўзи ҳам уни ўқийтуриб, беихтиёр, Руқия Султон бонунинг қалдирғоч қанотига менгзар коп-қора қошларини, узун ва қайрилма киприкли хумор кўзларини, шафтоли гулини эслатувчи пушти ёноқларини тасаввур қила бошлаган эди.

– Мен англамадим... – деди Гавҳаршод бегим хаёлида уйғонган фикрларга ўзининг ҳам ишонгиси келмаганидан келинига сир бой бермай. – Сен англаган бўлсанг, менга маънилат-чи!

– Ҳаммаси аёнку, нимасини маънилатамен? Ой қизингиз бирлан ўшал шоирингиз ўртасинда нимадур бор. Демак, Руқия Султон бегимингиз ҳам бекорга шеър ёзмаётган эркан. Мен ғалчанинг эрса бунга фаҳмим етмабдур. Келган совчиларга “йўқ” деб оёқ тираб тираб олишининг маъносини ҳам мана энди тушундим.

– Йўғ-ей... – бундай бўлишини ҳамон тасаввур қилолмаётган Гавҳаршод бегим нима дейишини билмай, Руқия Султон бегимга қаради. – Шулар гап ростму, пошшо қизим?

– Волидам ваҳима қилаётирлар... – Руқия Султон бегим йиғидан қизарган хумор кўзларини ҳайрат ва кўркув билан катта-катта очганича, инкор маъносида бош чайқади. – Мен Алишербек оғамни... Мен аларнинг ғазалларини яхши кўрамен...

– Фақат ғазалини яхши кўрган одам анинг ёзганларини ёстиғи остинда сақламайдур! Унда нечун мавлоно Лутфийнинг ғазалларини ёд олганингиз бирлан ёстиғингиз тагига қўймайсиз? Мен ғалчаманда-а, ишонаберамен! – жаҳли баттар аланга олган Бегика бегим қизини силтаб ташлаганича, малика томон ўтирилди. – Ой қизингизнинг севимли машғулоти уззукун шеър ёзмоғу, ғазал ёдламоқ бўлиб қолганини энди англадингизму, маликам?

– Нима, шеър, ғазал ёзиш айбму, волидам? – ҳикиллади Руқия Султон бегим йиғлаганда ҳам чиройли кўринадиган ғунчадек лабларини қимтиб.

– Мен айб демадим сизга, лек бул ишингиз... – қизининг овози шу қадар майин ва сеҳирли эдики, қаҳрланиб турган Бегика бегим жаҳлдан тушганини ўзи ҳам сезмай қолди. – Лек қаердаги бир шоир бирлан мактуббозлик қилиш...

– Гумон имондин айирадур – унинг гапини бўлди Гавҳаршод бегим. – Мактубда дуои саломдин бошқа нарса йўқ-ку?! Ой қизимизнинг ҳам жавобини эшитдинг! Гуноҳкор бўлиб қолма яна!

– Илоё шундай бўлсун! – Бегика бегим шундай деганича чимирилди. – Лекин Салима бонуга ҳам қойил қолмадим, индамагандин индай бало чиқадур деганларидай, келин излашнинг яхши йўлини топибдур! Биз келганимиздин бери серкатнов бўлиб қолганининг боиси, мана қаёқда эркан?!

– Бундай хаёлга боришинг хато! – деди Гавҳаршод бегим Бегика бегимнинг гапига эътироз билдириб. – Салима бону бул даргоҳга ҳамма вақт келаду. Алар раҳматли маликамиз Миликат Оғо бирлан қадрдон бўлишган. Ўғлонларининг саройинда каниз, яъни, ҳарамдаги маликалару хонзодаларга ва канизакларга мударрис мақоминда эрди. Жуда билимли ва оқила аёл. Анинг ўзи минг мисрадан ортиқ ғазални ёд биладу, қувваи ҳофизаси жуда кучли, бунинг устига ажойиб қиссахон. Салима бону бирлан бир суҳбатлашсанг, билурсен қандай инсонлигини. Миликат Оғомиз вафотларидин сўнг, Ҳусайн Бойқаро мирзонинг волидаси Феруза бегим аларни Абулкосим Бобур мирзо ҳарамига тавсия қилмоқни мендин рижо қилиб эрди. Салима бону Феруза бегимнинг қизларига ҳам кўпдин бери сабоқ бераду.

– Бизнинг мадрасада ҳам илми фасоҳатдин дарс берадурлар... – гап қўшди Руқия Султон бегим.

– Бобур мирзомизни ҳам Оллоҳ кўп кўруб, барча мударрису талабалар ини бузилган чумолидек саргардон бўлиб қолишган эрмуш. Шул боис, Салима бону ҳам хонадонларга бориб, қизларга одобдин сабоқ бераётган эркан. – афсусланиб гапирди Гавҳаршод бегим.

– Канизу мударислигинга ҳам, оқилу донолигинга ҳам ҳеч эътирозим йўқ, маликам. Фақат нафсониятимга теккани ўғлонининг ғазалларини менга билдирмасдин ой қизингизга ташлаб кетгани! Тўғри кўнгулда бўлса менга берсун эрди! Мен ўзим етказур эрдим, пошшо қизимизга!

Гавҳаршод бегим келинининг тили яна чиқа бошлаганини сезиб юрган бўлса-да, яқинда келгани учун индамаётганди. Мушукдай мулойим, бир сўзни етти ўлчаб гапирадиган Бегика бегим эри шахзода Алоуддавла мирзо Ҳирот тахтига ўтирганида ҳам худди ана шундай тили чиқиб, овозини баланд кўтара бошлаганди. Бобур мирзо тахтга ўтиргач, яна ўзининг бечора, хокисор ҳолига қайтган ва мулла минган эшакдай бўлиб қолганди. Алоуддавлянинг илтимоси билан яқинда Гавҳаршод бегим уни қизи билан ўз саройга кўчириб келгач, у биров вақт канизак ва хизматчи аёлларга бош бўлиб, маликанинг ўтидан кириб, кулидан чиқиб юрди-ю, Бобур мирзо вафот этиши билан яна бирдан ўзгара бошлади.

– Салима бонуда айб йўқ... – деди Руқия Султон бегим бу сафар жим туролмай. – Алардин ўзим сўраган эрдим, “Алишербек оғамизнинг янги ғазалларидин бўлса бизга ҳам беринг”, деб.

– Мадрасалар ёпилган бўлса, сиз қаерда кўра қолдингиз, Салима бонуни? Алар бул ерга келганинда сиз йўқ эрдингиз-ку?! – кўзлари ола-кула бўлганича, қизига ғазаб қилди Бегика бегим.

– Сизга сўйлаган эрдим-ку, Феруза бегимнинг қизлари, яъни, опачаларим Бадиужжамол бегим ва Оқо бегимларнинг чеварлари жуда моҳир тикувчи деб. Аларниқига кўйлак тиктиришга борганимда кўриб эрдим!

– Энди Феруза бонуникига боришни ҳам йиғиштириш керак, пошшо қизим. Биринчидин, бўй етиб қолдингиз, иккинчидин, ҳозир алар Абусаид мирзонинг назоратинда! – қатъий қилиб такидлади Бегика бегим ва маликага ўгирилганича гапида давом этди. – Эшитдингизму, маликам, Хусайн Бойқаро мирзо ҳам қайнотаси Санжар мирзога қўшулиб, Абусаид мирзога муҳолифатчилик эълон этиб эрмуш. Ҳатто ўшал Алишербекнинг ўзини ҳам Хусайн Бойқаро мирзонинг ҳамтовоғи сифатинда таъқибга олишибдур! Бунинг устига шоир тоғалари ҳам зиндонбанд этилибдур. Шул боис, пошшо қизингиз ҳам энди опачалари Бадиужжамол бегим ва Оқобегимлар бирлан мулоқотни тўхтатиши керак!

– Астағфируллоҳ, назоратга олинганларнинг бошинда ўзинг турибсан-ку! – деди кинояли жилмажганича, энсаси қотиб Гавҳаршод бегим. – Лекин Алишербек ёмон йигит эрмас...

Маликанинг гапидан Бегика бегимнинг жони чиққудек бўлиб бўзрайди.

– Вой, вой, бул гапингиз бирлан нима демоқчи бўлаётирсиз, маликам? – овозини беихтиёр, яна баландлатди Бегика бегим. – Қуёвликка муносиб демоқчимусиз?

– Ортиқча ҳеч нарсa демоқчи эрмасмен, фақат бировни бекордин-бекор ёмон отлиқка чиқарма, бул тухматга кирадур! Тухмат ҳам гуноҳи кабирлардин биридур!

– Маҳди улё маликам, сизни йўқлашаётир! – деди дарбозахона томондан шошиб келган хизматкор йигит уларнинг суҳбатини бўлиб.

– Ким эркан? – деди ҳайрон бўлган Гавҳаршод бегим қўлидаги қоғозларни Руқия Султон бегимга узатаркан, хизматкорга.

– Узр, сўраш ёдимдин кўтарилибдур... – деди хизматкор йигит Бегика бегим тарафга маъноли қараганича, томоқ қириб.

– Ҳай, ҳай! Қоғозларни менга беринг-чи, пошшо қиз! – эсхонаси чиққудай бўлган Бегика бегим қоғозларни қизининг қўлидан юлиб олганича, шоша-пиша хизматкорга эргашган Гавҳаршод бегимнинг орқасидан паст овозда ғудраниб қолди: – Катта буви эрмуш яна?! Катта буви бўлиб насиҳат берадур десам, “Ой қизим, пошшо қизим” деб эркалайдургон эварасини шаҳзодалар қолиб, қаердаги бекнинг шоир ўғлига раво кўриб ўлтирибдур? Оғзингдин чиқиб, ёқангга тармашсун, илоё!

– Маликамизни сенсирётирмусиз? – малика бувисини сенлаб гапиргани Руқия Султон бегимнинг қулоғига хунук эшитилиб, ковоқларини уйди.

– Нима бўпти сенсирасам, ўзи эштаётгани йўқ-ку! – қизи маликанинг ёнини олаётгани Бегика бегимнинг нафсониятига тегиб, баттар ловуллади. – Малика бибингизнинг икки юзламачилигига жоним чиққанидин гапирётирмен! Хабарчининг кимлигини билса ҳам билмасликка олиб, хизматкордин атай сўраётир. Хизматкор менга қараб, томоқ қирганини кўрдингизму? Малика сўйган хурозни мен аллақачон парт қилганмен. Гўё алардин бошқаларнинг ақли йўқ! Ҳамма ақлу фаросат фақат маҳди улёга берилган! Демак, қиблагоҳи бирлан қўшмозор бўлгур ўшал Шох Маҳмуд мирзонинг одамларидин бири келган!

– Волидам, бечора шаҳзодани ноҳақ қарғаманг! – эътироз билдирди Руқия Султон бегим.

– Қарғаманг?! Қарғаш беридаги гап, ер муштлаб дуоибад қилурмен! Бизга қилган жабру зулмлари учун мана бул қўлларим ҳатто ўлганимда ҳам аларнинг ёқосинда кетадур! – Бегика бегим ориқ бармоқларини чангак қилиб ёқасини тутамлади. – Уруғ-аймоғига қирғин келсун! Хонумонига ўт тушсун!

– Зулмни Шох Маҳмуд мирзо эрмас, қиблагоҳи амакимиз қилганлар-ку! – ҳамон волидасини жаҳлдан туширишга уринарди Руқия Султон бегим. – Сиз эрса бегуноҳдин-бегуноҳ шаҳзода Шох Маҳмуд мирзони қарғаётирсиз! Бул адолатдан эрмас-ку!

– Аларнинг ҳаммаси бир гўр! – қизининг гапи Бегика бегимнинг энсасини қотирди. – Яқиндаги хунрезлик адолатданму? Мулки бўлмиш Машҳаду Журжон ва Мозондарон етмагандай оғанг бирлан Ҳиротни талашаётган ким? Ўшал муртадку?!

– Майли ўзингиз билурсиз, лек... – Руқия Султон тилига келган гапларни айтса, волидаси баттар тутак кетишини ўйлаб, юмшатиброқ давом этди. – Қарғиш ноҳақ айтилса, эгасига қайтадур дейсиз ўзингиз, волидам, қарғишингиз ўзимизга қайтмасин дейман!

– Менинг қарғишларим қайтмайдур! Нақ ханжар бўлуб, аларнинг кўксига қадаладур! Кўзларини ўядур! – қизининг гапидан жони ҳалқумига келган Бегика бегим унга ўқрайганича, истехзоли кулди. – Товба, товба, маликахон бибингиз оғзингизга туфламадиму, мабодо?! Гапларингиздин аларнинг ҳиди келаётир! Гап ҳалтасиндаги ўгиту ҳикоятлар сизга ўтганга ўхшаётир, пошшо қизим?!

– Секин, волидам, гапингизни малика бибим эшитмасунлар, ҳозир ҳаммадин ҳам аларга қийин, ул бармоғини тишласалар ҳам оғрийдур, бул бармоғини тишласалар ҳам оғрийдур, – волидасига этироз билдирди Султон бегим. – Чунки Шоҳ Маҳмуд мирзо ҳам эваралари, менинг оғам Султон Иброҳим мирзо ҳам. Аларнинг ўрнинда сиз бўлганингизда қандай муносабат қилган бўлур эрдингиз?

– Алҳазар, алҳазар, ўрни бошидин ордона қолсин! Эшитгандин йироққа! – Бегика бегим ирим билан кўрсаткич бармоғини тупуклаб, қулоғининг орқасига сурди. – Илоё, қулоғимнинг орқаси эшитсун! Ўзларидин бери келмасун!

– Шунинг учун аларга осон тутманг!

– Осон тутаётганим йўқ, лек сизни қаердаги бекваччага раво кўраётганига жаҳлим чиқди, холос! Ҳаммалари қиблагоҳингизни маликанинг энг суюмли набиралари деб ўйлашадур. Мен эрса, ишонмаймен ва бунга асосим бор. Бултур Ҳусайн Бойқаро мирзонинг волидалари Феруза бегим, “Ўғлонимни уйлантирмоқчимен, маслаҳат беринг”, деб олдиларига келсалар, Марв ҳукмдори Музиддин Санжар мирзонинг қизларини тавсия қилиб ўлтирибдур. “Ўзингизнинг пошшо қизингиз бўй етиб турибдур-ку, нега айтмадингиз?” десам, баҳонасини эшитинг. “Менинг ой қизим гулга ўхшайдур, ани Бойқаро мирзога раво кўрмаймен, анинг ёстикдоши ҳам ўзига ўхшаган кўркам бўлиши керак”, эрмуш. “Бойқаро мирзо менга ёқадур, паҳлавон келбат, сўзлари қиличдай ўткур, бунинг устига келажаги бор шахзода”, дедим мен ҳам, атай! Лекин ростдин ҳам Бойқаро мирзо рисоладагидай шахзода. Волидаси Феруза бегим ҳам ақлли, баъмани аёл.

– Лекин маҳди улё бибимиз тўғри айтибдурлар, Ҳусайн Бойқаро мирзо менга ҳам ёқмайдур! Сўзлари ўткур эрмас, қандайдур дағал, мулозаматни билмайдур, кўринишлари ҳам кўпол! Шеърлари ёмон эрмасу, лекин... – Руқия Султон бегим “Алишербек оғаникига етмайдур” демоқчи эди-ю яна волидасининг жағи очилишини ўйлаб, индамай қўяқолди.

– Ҳа, сизга ўшал шоирга ўхшаш кўриниши силлиқ, ҳавойи гапирадигонлар ёқадур! – деди пичинг билан Бегика бегим қизининг гапидаги “лекин”нинг тагидаги нимкосага дарров фаҳми етиб. Сўнг, “дағал”ига ажабланиб, этироз билдирди. – Тўхтанг, сиз шахзода Ҳусайн Бойқаро мирзонинг дағал сўзларини қаерда эшита қолдингиз?

– Бултур, тўйлари олдин сиз бирлан борган эрдим-ку, ўшал ерда, хизматкор йигитни сўқаётганларини эшитиб қолдим.

– Хизматкорини сўкиш айб эрмас-ку, ул йигит ҳам бирор хато қилгандур! – Бойқаро мирзонинг ёнини олди Бегика бегим.

– Нима бўлганинда ҳам тарбияли шахзода биз қизларнинг ёнинда аларни сўкмаслиги керак эрди! – қайсарлик билан ўзининг гапини маъқуллади Руқия Султон бегим.

– Бирини ўпоқ, бирини сўпоқ десангиз шахзода йигитлардин куруқ қолиб, тенгингиз чўпон бўладур, пошшо қиз! – писанда қилди Бегика бегим.

– Ёкмаган одамга теккандин кўра, чўпон яхшироқ... – кулди Руқия Султон бегим.

– Астағфируллоҳ денг, оғзингиздин ел учирсун! “Ёкмайди” деб шахзода Жалолуддин Шох Маҳмуддин ҳам куруқ қолдингиз. – Бегика бегим ачингандай бошини соллантирди. – Ул шахзода эрса, сиздин ҳам гўзалроғига уйланди. Ҳозир Машҳади шарифнинг маликаси бўлуб ўлтирибдур.

– Сизга ҳам тушунолмаймен, волидам, бир қарасам аларни қарғайсиз, бир қарасам кўкка кўтарурсиз! – ҳайратини яширолмаган Руқия Султон бегим волидасига хайрон бўлиб тикилди.

– Қиблагоҳингиз бирлан оғангизга қилган зулми учун Абулқосим Бобур мирзони қарғар эрдим, энди Султон Иброҳим оғангизга кўрсатаётган ҳунари учун Шох Маҳмуд мирзонинг ўзини ҳам қўшиб, қарғаймен! Илоё қиблагоҳи бирлан кўшмозор бўлсун! – деди Бегика бегим “Шул нарсаларга ҳам ақлинг етмайдиму”, дегандай иддаоли қараш билан. – Мақтаган бўлсам, сизнинг фойдангизни кўзлаб, волидангизга ўхшаб малика бўлиб юришингизни истаб, мақтаганмен! Сизнинг эрса ҳеч нарсаларга фаҳмингиз етмайдур!

– Мен малика бўлишни истамаймен! – деди Руқия Султон бегим қатъиян. – Мен, оддий инсонлардай яшашни орзу қиламен! Сизнинг волидангиз, қиблагоҳингиз, бувим, боболаримдай!

– Бувингиз, боболарингиздай? – истехзоли кулди Бегика бегим. – Товба денг, пошшо қизим, фаришталар омин дейишмасун! Ниятингиз ижобат бўлуб, аларга ўхшаб, кепак нону кўмоч еб қолманг!

– Аларнинг кепак нону кўмочи ҳам менга ёғли патиру кабобларингиздин тотли эрди! Сиз малика бўлиб не кўрдингиз, волидам? Айтинг-чи, не кўрдингиз? Ҳар куни бир ғавғо, ҳар куни бир ўлим хабари... Эсимни танибманки тахт талашуви! Душман бегоналар бўлса англар эрдим... Йўк, фарзанд тахт учун отасини ўлдираётир, оға эрса инисини чопаетир... Қиблагоҳим бечорани иниси кўр қилмадим? Сарсон-саргадон этиб, ўзга юртларга қувмадим? Оҳ, волидам, қани биродарлик, қани силаи раҳм? Нечун алар бири-бирларига шунчалик душман, нечун бири-бирларини кўришга кўзи, отишга ўқи йўк! Эсимни танибманки, фақат таҳлика, на ётишимда ҳаловат бор, на туришимда! Бугдой нонимни, асалли шарбатимни заҳар бирлан ичаётирмен... Маликалик ҳаёти шулму? Модомики шундай бўлса, менга бундай ҳаётнинг кераги йўк, зинҳор-базинҳор хоҳламасмен! Мажбур қилсангиз ҳам шахзодаларга тегмасмен! Узоқ-узоқларга, ҳеч кимнинг оёғи етмайдургон жойларга қочиб кетамен... Изимни ҳам топишолмайдур...

– Ўшал шоир ростдин ҳам ақлингизни олибдур! – дея бақирди тутaqиб кетган Бегика бегим.

Руқия Султон бегим волидасининг бошқа гапларини эшитиб ўтирмади. Бегика бегим қизининг бу қилигидан фиғони фалакка чиққанича, бор овозда жаврай бошлаган эди Руқия Султон бегим шарт ўрнидан турди-ю хонаси томон югуриб кетди.

Гавҳаршод бегим хизматкорнинг маъноли ишорасидан уни йўқлаб келган хабарчи Жалолуддин Шох Маҳмуд мирзонинг одами эканлигини фаҳмлаб, қадамини тезлатди. Чиндан ҳам хабарчи ўзининг ишончли навқари Турконшох

экан. Шоҳ Маҳмуд мирзонинг хати қисқа, ортиқча сўз ёзмаган, Машҳади шарифни бошкент қилгани борасида икки оғизгина айтиб ўтган эди. Қолган гапларни эса малика Турконшоҳнинг ўзидан эшитди.

Абулқосим Бобур мирзо қазосидин сўнг, амирлар янгидан аҳду паймон ила шахзода Жалолиддин Маҳмуд мирзога байъат қилишган ва уни ҳукмдор деб эълон этишган эди. Хуросон, Мозандарон, Симнон, Домғон, Марв, Моҳон вилоятлари ва Жайхун соҳилларининг ҳукмдори Абулқосим Бобур мирзо Форс ва Ироқ мамлакатларини ҳам бўйсундириб, тобе этган эди. Аъёнларнинг маслаҳати билан Хожа Исмоил Симноний соҳиби аъзам, Хожа Калон Бузкуш ва Хожа Алилар вазирлик мақомига эришган, амир Шерҳожи мамлакат соҳиб ихтиёри бўлуб, амир Шайх Абу Саъид хос амир мансабини эгаллаган эди.

– Мазлумлар ёнини олувчи, муфсидлар зулмини даф қилувчи одил подшоҳ бўлмас эркан салтанат пойдевори нурайди нақлида айтилгани каби ёш, тажрибасиз шахзодамиз ҳамон дўстларнинг эмас, душманларнинг маслаҳатига амал қилаётирму? – деди Турконшоҳнинг сўзларини эшитгач, Гавҳаршод бегим надомат билан. – Меҳрибони ва маслаҳатгўйи Хожа Исмоил Симноний не юзи қаролик қилмиш, кўрдунгиз?! Ўшал мунофиқ ва қотил амир Шерҳожи эрса, ҳозир Султон Абусаид мирзонинг ўнг қўли ҳисобланадур. Шоҳ Маҳмуд ани мамлакат соҳиб ихтиёри қилиб эрди... Ул нонкўр эрса тархонларимизни...

Маликанинг кўзлари ёшланиб, чуқур уҳ тортди. Шерҳожи қатлга етказган тархонларнинг барчаси Гавҳаршод бегимнинг яқин одамлари ва жиянлари эди...

– Худди шундай, – Турконшоҳнинг қирғий кўзлари чакнаб кетди. – Аларнинг салтанат супасига чиқиши аслинда хато эрди...

– Мен алар ҳақинда ҳам, Шайхзода Пир Қавом ҳақинда ҳам шахзодамизга неча бор сўйлаб эрдим, – кўзёшларини артди Гавҳаршод бегим. – Шайхзода Пир Қавом ҳам ҳозир Султон Абусаид мирзо даргоҳинда, эшитдингизму?

– Туйдик... – афсусда бош ирғади Турконшоҳ. – Сувни шайхулислом Хўжа Тафтазани лойқалатаётир. Бунинг устига шахзода Султон Иброҳим мирзонинг оёқ остидин чиққани ҳам ёмон бўлди.

– Не қилайки, ҳеч бири сўзимизни олмаётир, йўқса, икки шахзодани яраштирмоққа қанча ҳаракат қилдик, кўрдингиз.

– Ҳа, ўзим гувоҳман, маҳди улё. Иш пишай деб қолганда Хўжа Исмоил Симноний ўйун қилгани ёмон бўлди. Бир ўзининг сотқинлиги етмагандай, бошқаларни ҳам авради. Анинг гапига лакка тушган тархон амирлари, айникса, Низомуддин Аҳмад Тархон, Қора Баҳодир ва Аҳмад ясовулар Султон Иброҳим мирзо томонга ўтиб олишгач, Шоҳ Маҳмуд мирзо қўшунининг кучлари кесилди... – деди Турконшоҳ, – Аслинда, бул амирлар сизнинг сўзингизга кулоқ осилиб, шахзодаларни яраштиришга ҳаракат қилишлари керак эрди. Шоҳ Маҳмуд мирзо ярашувга кўниб турган эрди, лекин Султон Иброҳим мирзо қайсарлик қилди. Ул шахзодани ҳам тушунса бўладур... Тўрт йил зиндонда ётмоқ осон эрмас, айникса, ёш болага...

– Гап амирларда эрмас, ҳамма қабоҳат шахзодаларимизда. Шоҳ Маҳмуд мирзо ҳали ёш, лек зиндон захмини тотган шахзода янада пишиқроқ, янада тадбирлироқ бўлиши керак эрди. Ул бечора амирлар эрса, ўртада сарон бўлишиб, кўплари шаҳид кетишди, гуноҳларини Оллоҳ мағфират этсун! – деди Гавҳаршод бегим юзига фотиҳа тортиб, воқеаларнинг давомини сўради.

– Доруссалтана Ҳирот сори юборилган Ҳусайн Алидин, “Ҳибсда ётган Султон Иброҳим мирзо зиндондин қочиб, Мурғоб суви ёқосинда лашкар тўплаётир”, деган хабар етгач, ҳазрати олийлари Шоҳ Маҳмуд мирзо жумодул аввалнинг йигирма олтисинда Ҳирот сори юзландилар. Аввал Боғи Мухторга, сўнгра, Боғи Зоғонга кирдилар ва жумодул охирнинг йигирма биринда Ҳирот тахтга ўтирдилар.

– Бул гапларнинг кўпидин бизнинг хабаримиз бўлмади... – деди Гавҳаршод бегим Турконшоҳнинг гапларини юраги орқасига тортганича, бош чайқаб тингларкан. – Мирзомиз бирлан охириги кўришганимиз қиблагоҳининг еттиси куни эрди. Шундин сўнг, ҳеч қандай хату хабар олмадик. Ҳиротга келганларини ҳам кулоқма-кулоқ эшитдик, холос. Шунда ҳам биров “тўғри” деди, биров инкор этди. Шерҳожи бизни хавфсиз деб ҳокони саид мадрасасига жойлагач, шул бўйи ўзи бадар кетди. Тархонлар фожиасини ҳам кейин эшитдим. Шаҳзодамизнинг хабарчиларидин эрса бирортаси ҳам келмади.

– Хабарлашишга ҳам фурсатимиз бўлгани йўқ, – деди Турконшоҳ. – Эртаси куни Султон Иброҳим мирзонинг катта қўшун бирлан Мурғоб сувидин ўтиб, Ҳиротга қираётгани кулоқларига етгач, жанг қилишга фармон бердилар. Афсуски, Кусуя қасабасиндаги савашда ғалаба Султон Иброҳим мирзога насиб этди. Шундин сўнг, Шоҳ Маҳмуд ҳазрати олийлари яна Машҳади шарифга қайтиб, ани бошкент эълон этдилар, – деди Турконшоҳ.

– Шоҳ Маҳмуд Мирзонинг амири Ҳусайн Али Ҳирот шаҳри доруғаси Мир Ражабни, “Султон Иброҳим мирзони зиндондин қочишига монелик қилмагансен”, деб ҳибсга олгани ростму?

– Нафақат зиндонга, балки, чин дунёга равона этилди ул муртад. Ўшал жангда Шоҳ Маҳмуд мирзодин юз ўгуриб, Султон Иброҳим мирзо тахти пойини ўпган Хўжа Важуҳиддин Исмоил Симноний ҳам Фушанж вилоятинда қатлга етказилди...

– Мирзомизнинг соғликлари яхшиму, ишқилиб? – деди Турконшоҳнинг гапларидан дили вайрон бўлган Гавҳаршод бегим ва Шоҳ Маҳмуд мирзо учун кийим-кечак ва янги чопон бериб, уни дарбозагача ўзи кузатиб чиқди.

– Соғликлари ҳозир анча яхши... – деди Турконшоҳ ва нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган жойида, шу томон шошиб келаётган Бегика бегимга кўзи тушиб, Гавҳаршод бегимга қарди.

– Кимлигингизни билмасун! – деди Гавҳаршод бегим секингина, сўнг яна қўшиб қўйди: – Ани кўрганингизни ҳам шаҳзодамизга сўйламанг...

– Хавотир олманг! – деди Турконшоҳ ҳам маликанинг нимага шаъма қилаётганини англаб ва тез-тез юриб, чиқиб кетди.

– Оҳ, маҳди улё маликам! Бул пошшо қизингиз бир кунмас-бир кун менинг юрагимни ёриб ўлдирадур! – деди дарбоза ёпилиши билан Гавҳаршод бегимнинг ёнига югуриб келган Бегика бегим маликадан нажот сўрагандай мўлтираб. – Ҳозир бир гапларни гапирдики, илон эшитса, пўст ташлайдур! Менимча, ўшал шоирингиз анинг бошини айлантиргани рост! Йўқса, бундай сўзларни айтмас эрди! Гапимни ҳам охиригача эшитмай, хонасига кирди-ю эшигини кулфлаб олмиш! Бул аҳволда не бўладур, билмадим? Пошшо қизингиз ўзини бирор нарса қилиб қўймасмикин деб кўрқаётирмен!?

– Ҳар нарса бўлиши мумкин... – деди Гавҳаршод бегим атайлаб. – Ўтган йили Ўсар баққолнинг қизи бир оғиз гап бирлан ўзини сувга ташлаганини эшитган эрдинг-ку! Ҳозир пошшо қизимнинг ўсмирлик даври, бул ёшда одам таъсирчан бўладур ва теран фикрламайдур. Қилаётган ишининг оқибати не бўлишини ҳам ўйламайдур. Калласига келган ҳаёлни тўғри деб биладур. Шунинг учун ота-она бул пайтда ўйлаб гапириши ва ўйлаб иш қилиш лозим!

– Мен бечоранинг суяниб турганим шул биргина қиз эрди... – дея нола қилиб юборди Бегика бегим маликанинг гапларини эшита туриб, алампидан тиззаларига муштларкан. – Анга ҳам бирор кори ҳол бўлса, чидолмасмен, маликам! Ўзингиз кириб, алдаб-сулданг, қўнглига қўл солиб кўрунг! Зора сизга очилса...

Келинининг гапидан кейин маликанинг ҳам юрагига ғулгула тушиб, хавотири

ошди. Руқия Султон бегимнинг ётоғи томон бораркан, бир вақтлар ўзининг ҳам аҳмоқлик қилишига бир баҳя қолганини эслаб, қадамини тезлаштирди...

...Ўшанда кундоши Тўти бегимнинг тўй куни эди. Шохрух мирзони куёв тўра қиёфасида кўрмаслик ва қуймаслик учун ўзини чалғитиш баҳонасида ота уйига кетди. Қизининг ташрифидан ўзини қўйрга жой тополмай, айланиб-ўргилаётган волидасининг қувончи эса Гавҳаршод бегимнинг аҳволини кўриб, бир пасда ғамга дўнди, бир дарди ўн бўлди. Кулгуси йиғига, йиғиси кулгуга айланаётган Гавҳаршод бегимнинг чеҳрасидаги андух, кўзларидаги мунг муштипар онанинг юрагини куйдириб, вужудига нашта қабил ботаётган бўлса ҳам, на осмонга, на ерга сифаётган қизининг дардига дармон топишга ожиз эди.

– Вақт малҳамдур... Барчаси ўтиб кетадур... – дея охири қизига насиҳат қилишга ўтди она. – Биз аёлларнинг қисматимиз шундай. Бундин на мен, на янгаларингиз қочиб қутулган эрмасмуз. ИншоОллоҳ, фарзандлар туғилса, ҳаммаси унут бўладур...

Волидасининг “фарзандлар” деган сўзи унинг бошқа ярасини ҳам янгилади. Бўғзига қадалган фарёдни чиқармаслик учун лабларини тишлаганича, ҳовлига отилди. Чунки олтинчи йилки, ғам-андуҳни унуттирувчи ўша фарзанд ҳам туғилай демас, кундош балоси эса бошига тушиб улгурган эди. Юлдуз санаб тонг оттирган Гавҳаршод бегим бомдод намозидан сўнг, саройга қайтмоқни ихтиёр этди.

– Бир ҳафта меҳмон бўламен деган эрдингиз, нечун дарров қайтаётирсиз? Яна бир-икки кун турунг. Бунинг устига ароба ва қўриқчиларингизга жавоб бергансиз, – деди волидаси унинг уйкусизликдан киртайиб қолган кўзларига термилганича, жони ачишиб. – Балки шахзода куёвимизнинг ўзлари келиб қоларлар...

– Қўриқчиларнинг ҳожати йўқ, оғамнинг аробаси бўладур, – деди хаёлида бошқа нарсалар ғужғон ўйнаётган Гавҳаршод бегим.

– Йўқ, йўқ, она қизим, уят бўладур. Сиз оддий аёл эрмас, улуғ Амир Темур ҳазратларининг келинларисиз! Сизни қўриқчиларсиз юборганимизни соҳибқиронимиз эшитсалар, қаттиқ ранжийдурлар ва бундин сўнг келишингиз муаммо бўлиб қолиши мумкин, – дея қатъий эътироз билдирди волидаси. – Яхшиси, қиблагоҳингизнинг қўриқчилари бирлан аларнинг аробасинда борганингиз маъқул. Ҳам беҳавотир, ҳам бизнинг кўнглимиз тинч бўладур!

Гавҳаршод бегим қиблагоҳи Ғиёсиддин Тархоннинг олти қўриқчи суворийси ҳамроҳлигида аробага чиқаркан, ортига ўтирилганича, бир кўзида ғам, бир кўзида севинч ўйнаётган волидасига, болалиги ўтган кадрдон гўшасига сўнгги бор боқаётгандай, соғинч ва қизганч аралаш армонли нигоҳларини тикди, хаёлан видолашган бўлди. Қизининг ўйларидан беҳабар она унга эҳтиёт бўлишни, ёмон нарсаларни ўйламасликни, куёви Шохрух мирзонинг кўнглини қирмасликни қайта-қайта тайинларкан, жонининг бир парчаси бўлмиш жигарбандининг дардига дармон бўлолмаганидан қайғурганича, уни Оллоҳнинг ҳукмига топширди: “Ўзингдан ўзга меҳрибоним йўқ, Эгам, менинг кўлимдин ҳеч нарса келмайдур, ани ўзинг паноҳингда асра!”

Гавҳаршод бегим икки ёни теракзор тупроқ йўлдан бир маромда илдамлаётган аробада кетаркан, хаёлида янги келин билан муҳаббатлашаётган Шохрух мирзонинг бахтдан сархуш чеҳраси намоён бўлиб, баттар азобларди. Шундай лаҳзаларда у атрофга аланлаганича, туни бўйи режалаштирган сўнгги қарорини тезроқ бажариш ҳақида, вужудини эзаётган, юрагини ўртаётган дарддан тезроқ халос бўлиш ҳақида ўйларди, лекин қўриқчилар борлигидан бир тўхтамга келолмасди.

Куёш кўтарилиши билан йўлнинг икки ёнида ёстаниб ётган экинзорлар узра ялтираётган шудринглар буғланиб, салқин ҳаво илиқ еллар билан алмашди.

Туёқлар шовуридан ороми бузилган йўнгичқазор беданалари, какликлари париллаб ҳавога учганича, отларни ҳуркитар, беозор мусичалар хавотир ичида ку-кулашар, уловлар ортидан кўтарилаётган чанг-тўзон ҳавода муаллақ ҳолича куйлаётган тўрғайларни бағрига олганича, кўкка ўрларди. Уруғлай бошлаган кунжут, зиғир ва нўхатзорлардан таралаётган ёкимли бўйлар бақатеракларнинг ачғимтил ҳидига қўшилиб, димоқларни қитиклаб, кўнгилда ажиб ҳислар уйғотаётганидан суворийлар бир-бирларига завқланиб қараб қўйишарди. Гавҳаршод бегим эса ҳозир ҳеч нарсани кўрмас, ўз хаёллари билан банд эди. Ароба Зарафшон дарёсига яқинлашганида Гавҳаршод бегим аравакашга юзланди.

– Дарё бўйида тўхтай билурмисиз?

– Ихтиёрингиз, маликам, – элликлардан ошган, бўйлари паст, жиккаккина аравакаш “нега” деб сўрашга ўнғайсизланиб, суворийлар томон бир қараб олди-да, хуржунига ишора қилди. – Мабодо сув ичмоқчи бўлсангиз волидангиз, тархон ойим мешга сув тўлдириб берган эрдилар!

– Йўқ, шунчаки, дарёни томоша қилмоқчимен... – деди Гавҳаршод бегим аробадан тушишга тутинаркан.

Аравакаш унинг ортидан юрди. Чунки тархон ойим шундай буюрган эди. “Йўлда Гавҳаршод бегимга кўз-қулоқ бўл, айниқса сувдин эҳтиёт қил. Сув ичмоқчи бўлса, мешда сув борлигини айт. Чўмилмоқни баҳона қилса, суворийлар ёнида одобсизлик бўлишини таъкидла. Ҳаргиз ёлғиз қолдирма. Кўксаройга киритиб, канизаклари кўлига топширгач, ортга қайтасен...” Бир ҳафтага келган қизининг эртаси куниёқ кетмоққа қарор қилганидан хавотирланган волидасининг кўнгли нималарнидир сезгандай эди. Бомдодгача ўзини ухлаганга солиб, унинг ҳаракатини кузатиб ётди. Гавҳаршод бегимнинг кўзи илинай демасди. Ўтирар, турар, гоҳ ўннга, гоҳ чапга ағдарилар, уф тортар, ёстикқа юзини босганича, унсиз йиғларди. Тархон ойим насиҳатлари ҳавога учганини, унинг қайғусига ҳозир ҳеч ким, ҳеч бир сўз малҳам бўлмаслигини англаб етган эди...

– Мен ёлғиз ўзим бормоқчимен... – деди Гавҳаршод бегим орқасидан эргашаётган аравакашнинг қилигини хушламай. – Сиз ароба ёнинда кутинг! Исиб кетдим, юз-кўзларимни муздай сувда чайиб келай...

– Мен сизни ёлғиз юбора олмаймен, узр... – деди аравакаш тортинибгина. – Волидангиз менга шундай амр этганлар. Чунки Зарафшон ёз чилласинда кутурадур, тоғдин эриб тушаётган қорлар сувга қўшулиб, қаранг қандай даҳшатли шовуллаётир. Яқинига борсангиз, ваҳимага тушуб, Худо асрасун, оқиб кетишингиз мумкин...

Қирғоқдаги катта-кичик тошларни босганича, дарёга яқинлашаётган Гавҳаршод бегим “волидангиз” деган гапни эшитиб, юраги бир қалқиб тушди. “Оҳ волидаси бечора, демак, қизининг ғамини ҳис қилиб, хавотирланган...” Гавҳаршод бегим хайқириб, тўлқин-тўлқин бўлганича, забт билан оқаётган дарё бўйига келгач, чиндан ҳам юраги орқасига тортиб кетди. Зарафшон баҳор ва ёзнинг чилласида ана шундай лойқаланиб, сап-сарик бўтана бўлганича, қирғоқидан ошиб-тошиб оқарди. У харсангтошларга урилганича, атрофга сув сачратаётган тўлқинлар оғушида оқаётган гавдасини тасаввурига келтираркан, беихтиёр, юраги увушиб, орқасига қайтди.

Арава дарёни ортда қолдириб, Бўрижар йўлига тушди. Самарқанд шаҳрига туташ бу жарлик сел йўли ҳисобланса-да, ери сариқ гил тупроқдан иборат бўлганлиги учун қулолу тандирчиларнинг даромад манбаи ҳам эди. Шу боис, жарлик йилдан-йилга кенгая бошлаган, шунчалик чуқур эдики, туби кўринмасди. Ҳар-ҳар жойида ўсиб турган янтоқ, қизилмия, қичитқи, отқулоқларни ҳисобга олмаганда бу ерда

ўт-ўланлар деярли ўсмас, аникроғи, тупроқ казувчиларнинг ўзлари уларни ўсишига йўл бермасди.

Гавҳаршод бегим жарликка қараркан, негадир боши айланиб, кўнгли айниётганини ҳис қилди. У кафтини лабларига босганича, аравакашга “тўхтатинг” деёлди, холос. Аравакаш унинг аҳволини кўргач, аравани четроққа олди. Кўриқчи йигитлар ҳам, “Нима гап?” дегандай, хавотирланишиб, олдинма-кетин отдан тушишди.

– Яна нега тўхтадиларинг? – деди югуриб келган кўриқчи йигитларнинг сардори Гавҳаршод бегимдан бериоқда турган аравакашни сўроққа тутиб.

– Билмадим, аларга бирор бир овқат ёкмаган, шекилли... – деди аравакашнинг ўзи ҳам ҳайрон бўлганича, хавотир ичида ўқчиётган Гавҳаршод бегимдан кўз узмай.

Йигит индамай орқасига қайтди. Гавҳаршод бегим бурганзор оралаб, Бўрижар ёқасига келди-да, кулолларданми, тандирчиларданми қолган ва ўт-ўлан билан қопланган бир уюм гил тупроқ устига ўтирди. Ҳаво қизий бошлаган, ўзи ҳам туни билан ухламаган учунми, негадир беҳол, кўнгли эса ҳамон босилмаётган эди. Жар тубидан қушларнинг ва кўршапалакларнинг турли-туман овозига қўшилиб, бўриларнинг хунук улаши қулоғига чалинган Гавҳаршод бегим чўчиб, орқасига қаради.

– Кўрқманг, мен шул ердамен! – деди аравакаш овозини баландлатиб, унга янаям яқинроқ борди. – Эрталабки овқатингиз ботмаган шекилли, энди яхшимусиз?

Гавҳаршод бегим жавоб бермай бош ирғади. Шу пайт сардор йигит баланд овозда товуш берди.

– Шаҳзодамиз Шохрух мирзо ҳазратлари келаётирлар!

Аравакаш орқасига қайтишини ҳам, Гавҳаршод бегимни пойлаб туришини ҳам билмай, иккиланиб қолди.

– Сиз бораверинг, мен ортингиздан етамен... – деди Шохрух мирзо дарагини эшитгач, кўнгли бузилиб, кўзларига ёш қалққан Гавҳаршод бегим.

Тархон оймнинг гапларидан кейин хаёлини шайтон ҳар ёққа олиб қочаётган аравакаш жойидан жилмади. Сарбозлар етагида келаётган Шохрух мирзо йўлда уймалашиб турган кўриқчилар ёнида отдан тушиб, сўнг, Гаҳаршод бегим томон юрганини кўргандан кейингина пилдираб, ортига қайтди.

– Кундузи куюшим... Оқшомда моҳим... – оппоқ кўйлак устидан кумушранг қабо кийиб олган Шохрух мирзо ҳар кунги кийимда эди. У қулочларини ёзганича, жилмайиб келарди. – Кўзимнинг гавҳари, юрагим қувончи менинг гўзалим нечун бул ғариб гўшаларни макон тутмуш?

Гавҳаршод бегим унга бир қаради-ю, ўгирилиб олди.

– Ғарибларга ғариб гўшалар насиб этмуш... – деди Гавҳаршод бегим йиғлаганидан овози бўғилиб.

– Ким айтди сизни ғариб деб? – саратонда ўн олти ёшга тўлган Шохрух мирзо балоғат фаслининг бор кўркемлигини ўзида намоён этган навқирон йигит бўлиб етилганди. Қалин лабларининг устида кўклам майсалари каби унаётган майин мўйлаблари, даҳан ва томоқларини билинар-билинемас қоплаб олган соқоллари унинг ҳуснига кўрк бўлиб қўшилган, қиличдай қомати янаям ўсиб, елкалари баҳодирларники каби салобат касб этган эди. – Сиз менинг борлигимсиз-ку, Гавҳарим! Сиз менсиз, мен сизмен! Менга сизсиз ҳаётнинг қизиғи йўқ. Балиқ сувсиз яшай олмагани киби мен сизсиз бир сония ҳам яшай олмасмен! Сиз менинг уммонимсиз, сиз менинг...

– Ҳаммаси ёлгон... Ҳаммаси чўпчак... Ҳеч бирига ишонмаймен, ҳеч бирини эшитишни хоҳламаймен... – Гавҳаршод бегим кафтлари билан кулоқларини ёпиб олди. – Мен ёлгонлар ичинда яшай олмаймен, яшашни истамаймен ҳам... Мен сизни бахтли қила олмадимми, демак, йўлларимиз айро тушганини мардона тан олмағим керак! Менинг қисматим мана шул маконда тугаши балки пешонамга ёзилгандур...

– Астафируллоҳ, нималар деётирсиз, Гавҳарим?! – кўрқиб кетган Шоҳрух мирзо Гавҳаршод бегимнинг ёнига келиб, елкасидан тутганича, уни бағрига босди. – Иккимизнинг қисматимиз бирга ёзилган деб мен сизга неча бор айтганмен, биз сўнгги нафасимизгача қисматдошимиз... Сўзларимга ишонсангиз ҳам, ишонмасангиз ҳам яна қайта-қайта такрорлаймен, сизсиз ҳаётнинг менга кераги йўқ! Магарки, шул қарорга келган бўлсангиз, менинг ҳам танловим ўшал! Майли, сизнингча бўла қолсун! Қўлингизни беринг, мен сизни бағримга олиб учамен! – Шоҳрух мирзо шундай деганича, уни шарт кўтариб, жарликнинг тепа томонига қараб юра бошлади.

– Шаҳзодам... Қўйиб юборинг... – типирчилаб, Шоҳрух мирзонинг қўлидан тушмоққа уринди Гавҳаршод бегим. – Қўриқчилар бирлан аравакаш не деб ўйлайдур?!

– Не деб ўйлашса ўйлашсун! – атайлаб қайсарона оҳангда гапирди Шоҳрух мирзо. – Бизнинг ҳеч ким бирлан ишимиз йўқ! Бизнинг ҳозир муддаомиз битта, яъни, ул боқий дунё сори учмоқ!

– Истамаймен, кўрқиб кетаётирмен... – Шоҳрух мирзо худди уни жарга ташлаб юборадигандай шаҳзоданинг елкаларига урганича, яна силталанди Гавҳаршод бегим.

– Нечун, қарордин қайтдингизму? – деди Шоҳрух мирзо унинг қилиғидан кулгандай.

– Ҳм... – бошини Шоҳрух мирзонинг елкасига қўйди Гавҳаршод бегим. – Жарнинг тубинда бўрилар бор эркан, овозини эшитдим...

– Шаҳзодаларга мазза-да! – кўз қири билан уларни кузатаётган қўрима сардори оғзининг таноби қочиб, ҳамроҳларига луқма ташлади. – Кеча иккинчи хотинга уйланган куёв, бугун дарров биринчисига келаётир, эртага канизакларнинг навбати! Хўроз нима-ю, булар нима?

– Шунга айтмайсизму, қизалоқ, ҳеч бўлмаса, бекнинг ўғли ҳам эрмасмиз-а?! – унинг гапига қўшилди ёнидаги сарбозлардан бири.

– Шаҳзодамизнинг кулоқлари узоқдин ҳам яхши эшитадур... – хавотирланган аравакаш йигитларнинг оғзидан ножўя гап чиқиб кетмаслиги учун дарров огоҳлантирди.

– Қайси кулоқларини айтаётирсен? – деди аравакашнинг гапидан энсаси қотган қўрима сардори. – Ўзларининг кулоқлариниму ёхуд бизнинг орамиздаги “кулоқ”лариниму?

– Мен “кулоқ” эрмасмен! – жаҳли чиқди аравакашнинг. – Тушунмовчилик бўлмасун учун айтаётирмен.

– Биз ҳам ёмон сўз сўзламадик, шекилли, ҳавас қилдик, холос.

Аравакаш қўриқчилар сардорининг юзлари гезараётганини кўриб, нари кетди...

– Кўнглим айниётир, қўйиб юборинг... – ўқчиганича илтижо қилди Гавҳаршод бегим. – Ҳозир ҳамма ёгингизни...

Шоҳрух мирзо уни оҳиста ерга тушираркан, хаёлига келган фикрдан юз ифодаси бирдан ўзгарди ва уни даст кўтарганича, бағрига босди.

– Гавҳарим... Демак... Оллоҳ бизни фарзанд неъматини ила сийламиш...

...Бегика бегимнинг овози Гавҳаршод бегимнинг хаёлини бўлди. Келинининг чиройи очилган, Руқия Султон бегимнинг хонасидан жилмайиб чиқарди.

– Эшигини қизлар очиб беришди, маликам, Худога шукр, ой қизимиз ухлаётир! Хали кечки овқатга борурмуз, ўзингиз яхшилаб насихат қилурсиз...

Кўнгли хотиржам тортган Гавҳаршод бегим ҳам орқасига қайтди.

* * *

Яратганнинг “Қанча кам сонли тўдалар катта тўдалар устидан ғалаба қозонган...” оятининг ҳукми тақозоси билан жанг Абусаид мирзонинг баҳодирлари фойдасига ҳал бўлди. Санжар мирзо, Алоуддавла мирзо ва ўғлони Султон Иброҳим мирзонинг диловарлари бургут чангалига тушган кабутарлар каби шаҳодат шаробини ичмоқ мажбуриятида қолишди. Жангда яраланган Санжар мирзони Абусаид мирзо ҳузурига келтиришганида, унинг камон ўқидан яраланган гарданидаги қон ҳали тўхтамаган, баҳодир келбат Санжар мирзо талвасага тушган шер каби титрар, вужудидан тер оқарди. Унинг оқ қуюнли туркманлардан бўлмиш волидасиникига ўхшаш қоп-кора қошлари уюлган, бургутларники каби ўткир кўзлари аламдан чакнардди.

– Хўш, нега эришдинг, мирзо? – сўради майдон якинидаги чодирда жангнинг боришини кузатаётган Абусаид мирзо. – Зафарпаноҳ сипоҳимнинг камлиги сабаб, ўзингга ўхшаш ғаламис ва фитнакор ота-боланинг қутқусига учиб, мени бул муҳорабага жавоб беришга журъати етмайдур деб хаёл қилдингму? Мана, оқибатини кўриб турибсен, хўш, энди не қилмоғимни тиларсен?

Санжар мирзо ихраб юбормаслик учун қалин лабларини қаттиқ тишлаб, оғриқдан катаклари керилаётган қирра бурнидан чуқур нафас чиқарди. Ярасидан оқаётган қон тўхтамаётгани учун оёқларидан борган сари қувват кетиб, тиззалари ҳам қалтирамоқда эди.

– Аслинда, сен хунхорнинг ниятинг барча шахзодаларни йўқ қилмоқ эрди... – деди Санжар мирзо куч тўплаб. – Шул боис...

– Волиданг ромчи ўтмаганму, мабодо? – кинояли кулди Абусаид мирзо унинг сўзини бўлиб. – Чунки фолни тўғри очаётирсен. Бул ғалча шахзодалар ғўра орзулари-ю хом савдоларини телба мияларидин чиқариб ташламас эрканлар, ким бўлишларидин қатъи назар, барчалари қиличим ва қаҳрим шихнасининг қурбони бўладурлар! Худди шундай, ҳеч бирингизни аяб ўтирмасмен!

– Шул боис, менга... – нафас ростлаб олган Санжар мирзо гапида давом этди. – Иблис бирлан курашиб, жангда шахид кетмоқ шарафлироқдур...

– Иблис? – кўзлари қинидан чиққудай бўлиб олайди Абусаид мирзонинг. – Чиндин ҳам ажалинг етибдур сен мирзонинг! Майли, калимангни айтиб ол ва хотиржам кет, қабринг устига ҳам “шарафла шахид кетмиш...” – деб ёздириб қўядурмен!

Абусаид мирзо шундай деганича ёнидагиларга мағрур қараб қўйди.

Шерҳожи пиқ этиб кулган эди, шайхулислом ола қараш қилгач, лаб-лўнжини йиғиштириб олди.

– Олиб чиқинг! – деди сўнг, навкарларга ғазаб билан Абусаид мирзо. – Анинг ковоқ калласини Ҳирот дарбозасига бир ҳафта осиб қўйсунлар!

Санжар мирзо туфламоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган эди, куруқшаган лабларидан сўл чиқмади.

– Амирлари Шайх Зуннун ва Муҳаммадбекларни не қилмоқ керак? – сўради уни қўлтиқлаб олган навкарлардан бири.

– Аларнинг ҳам ҳавойи хаёллар тўла калласини раҳнамоларининг фасод уя курган бошига қўшиб, дарбозага осинг! – амр этди Абусаид мирзо.

– Сизга севинчли хабарим бор, олампаҳоҳим! – шипшиди Шерҳожи Абусаид мирзога, унинг кайфиятини кўтармоқ илинжида.

Абусаид мирзонинг хаёли ҳамон навкарлар етагида тебраниб кетаётган Санжар мирзода эди. У мирзони оёқларим остига йиқилиб афв сўрайди деб ўйлаганди. Унинг осмондан келиши, бунинг устига “иблис” деб ҳақорат қилиши ғазабини бўғзига келтирди. У қиличини суғириб, Санжар мирзони тилка-пора қилмоққа хезланди-ю, лекин қуролсиз, бунинг устига ярадор одамга ташланиб, гап-сўзга қолишини ўйлаб, ўзини босди. Асаби бузилган Абусаид мирзога Шерҳожининг “севинчли хабар” ҳақидаги сўзи ёгдай ёқиб, ўзича тахмин қилган бўлиб, чиройи сал очилди.

– Боғи Сафидданму? – деди кўзлари чакнаб, тамшанганидан калта мўйлаблари ғалати бурилди. Шерҳожининг бош ирғаганини кўриб, ташқарига ишора қилди.

– Ҳавога чикурмуз...

Шерҳожи шайхулисломга маънодор қилиб қараб қўйди-да, Абусаид мирзонинг орқасидан юрди.

– Хуш не хабарлар, сўйланг-чи, амир?! – Абусаид мирзо ўтов эшигидан чиқишга ҳам тоқати етмай, остонадаёқ, уни саволга тутди.

– Амр этганингиз киби, Алоуддавла мирзонинг қизлари Руқия Султон бегим хусусинда маълумот олиб эрдим...

– Маълумот берган одам ишончлиму, ишқилиб, сотиб қўймайдму? – сўради Абусаид мирзо. У суриштираётганини биров билиб қолишидан эмас, бу хабар маҳди улё маликага етса, унга бермаслик учун, бегимни атай, бошқага узатиб юборишидан хавотирланмоқда эди.

– Маҳди улёнинг ошпазлари Нури бека бизнинг юртлик, сотмайдур. Бунинг устига мўмайгина ақча ҳам бердим, бошқа нарсалардин ҳам хабардор қилиб турадур, – ишонч билан таскин берди Шерҳожи. – Беканинг сўйлашича, бегимга кўпчилик шаҳзодалар оғиз солишган эркан. Ҳусайн Бойқаро мирзодин тортиб, Шох Маҳмуд мирзогача...

– Шох Маҳмуд мирзо? – Абусаид мирзо негадир беписанд жилмайди. – Ул мирзо уйланмаганму?

– Руқия Султон бегим рози бўлмагач, қиблагоҳининг қазосидин кейин бошқа қизга уйлантиришиб эрди...

– Руқия Султон Бегим Ҳусайн Бойқаро мирзони нечун рад этмуш? – қизиқсиниб сўради Абусаид мирзо.

– Ул мирзонинг оти улуғ бўлгани бирлан супраси курук-ку! – беписанд кулди Шерҳожи. – Руқия Султон бегим ҳам волидасига ўхшаган бўлса, одам танлагандур-да!

– Волидаси шунчалик пишиқму? – ҳайратлангандай қош учирди мирзо.

– Қайнатиб, қовуриб, устига-устак димлаб ҳам олинган! – Шерҳожи гапи олампаҳоҳга ёқаётганлигини сезиб, кўлини чўмич ўйнатаётгандай қилиб ҳаволантирди.

– Одам танлашига қараганда, демак, жуда гўзал... – ўша кунги қизни хаёлан тасаввур этаркан, энтикди Абусаид мирзо.

– Гўзал ҳам гапму... – оғзини тўлдириб мақтовни бошлаган Шерҳожининг эсига шайхулисломнинг танбеҳлари тушиб, ўзини тутиб олди. – Ўзим кўрмаганмен, лек Нури беканинг айтишича, зулфи ҳалқаси бирлан қўнғироқ кокилларининг ўзи жон қушандаси эрмуш... Ял-ял ёнган ёноқлари нуридин ой ҳам хижолат чекармуш...

Сарви қоматининг гўзаллигини шамшоду санубар...

– Яхши, яхши... – унинг гапини бўлди Абусаид мирзо. – Сиз нима дейсиз, амир, бегим бизга розилик берармикин?

– Сизга... – Шерҳожи олампаҳоқни макташ учун муносиб сўз излаб бир лаҳза жим қолди. – Сизга... Одам боласини айтурсиз, осмондаги Ой ҳам жон деб рози бўладуру, олампаҳоқ! Ҳаммадин бурун севинчдин Бегиқа бегим ўйунга тушса керак!

– Унда... Эртагаёқ совчиликни бошлайдурсиз... – деди ўзини ҳаёлан куёвтўра ўрнида кўрган Абусаид мирзо чодир томон юраркан. Унинг ҳаёлига Робия Султон тушиб, “Бул масалани тезлаштирмоқ керак, йўқса, илгаригидай, қуруқ қолишим мумкин”, деган фикр келди. – Шайхулисломни ёнингизга олурсиз...

– Амрингиз бош устига олампаҳоқ! – деди қувониб кетган Шерҳожи пилдираб мирзонинг ортидан эргашаркан.

* * *

Жалолуддин Шох Маҳмуднинг хабарчиси Турконшоҳ Машҳади шарифга саккизинчи кун, пешин намозидан кейин етиб келди. Машҳади шариф Алий Мусо ар-Ризо амирул-мўминин Алий ибн Абу Толиб ибн шаҳид Имом Ҳусайн ибн Алий Зайнул-обиддин ибн Муҳаммад ал-Боқир ибн Жаъфар ас-Содиқ ибн Алий ибн Мусо ал-Козим шарафига шундай номланган бўлиб, бу муқаддас шаҳар Хуросоннинг катта ва баҳаво бошкентларидан эди. Шаҳарнинг мевазор боғлари, гулзорлари, анҳорлари шу қадар кўп ва ҳўб эдики, уни кўрган одам беихтиёр, ердаги жаннат шу бўлса керак деб ҳаёл қиларди. Таърифини эшитганлар эса ўз кўзлари билан бир кўрмоқ, зиёрат этмоқ орзусида қоларди. Шаҳарнинг муқаддас қадамжоларидан асосийси, кумуш қопламали гумбази ниҳоятда катта ва муҳташам Алий Мусо ар-Ризо мақбараси эди. Унга туташ қурилган мадраса ва Гавҳаршод бегим жомеъ масжиди ҳам худди эгизаклардай мақбара кўркига кўрк қўшиб турарди. Деворлари турфа рангли нақшин кошинлар билан қопланган мақбара эшикларига зарбоф шойи пардалар тутилган, кумуш қопламалар тўшалган остонаси кенг, даҳмалар жойлашган хонақоҳининг шифтига осилган маҳоватли кумуш қандилларда кечаю кундуз анбар бўйли шамлар ёниб турар, ерига тўшалган гиламларда жума кунлари жамоат бўлиб намоз ўқиларди. Мусо ар-Ризо даҳмасининг қаршисида Хорун ар-Рашид розийоллоху анхунинг даҳмаси бўлиб, унинг шарафа тоқчаларига шамдонлар қўйилган, мағрибликлар бу шамдонларни “ал-хасак ва ал-маноир” дейишар ва ўзлари келтиришган шамларни унга ўрнатиб, ёқишар, сўнг, ихлос билан халифа ҳаққига тиловат қилишарди. Рофизийларнинг зиёрати эса айрича эди. Уни биринчи бор кўраётган одамлар ҳайратга тушиб, ёқа ушлашар, рофизийларнинг қилаётган бу ҳатти-ҳаракатлари ҳатто жанжал қўпишига ҳам сабаб бўларди. Улар эшикдан киришлари билан аввал Хорун ар-Рашиднинг даҳмасини тепкилашарди-да, кейин ар-Ризо томонга ўтиб, унга салом беришар ва дуога қўл очишарди.

Хорун ар-Рашид аббосийлар сулоласига мансуб халифа бўлиб, Эрон зодагонлари манфаатини ҳимоя қилувчи ва қўлловчи бармакийлар хонадонидан чиққан вазирлар ёрдамида ҳокимиятни идора қилган ҳукмдор эди. Кўпгина тарихий асарларда уни олижаноб ва адолатли халифа сифатида талқин этишган. Унинг ҳукмронлик даврида мамлакатда қишлоқ хўжалиги, ҳунармандчилик, савдо, илм-фан ва маданият, айниқса адабиёт ривожланганди. Мелодий 803 йилда у бармакийларни қирғин қилган. Ҳокимиятни яқка ўзи бошқаргани боис, рофизийлар уни ёмон кўришар ва қабрини таҳқирлаш билан аждодлари ўчини олгандай бўлишарди.

Шоҳ Маҳмуд жума намозини амир Бобо Хусайн билан Гавҳаршод бегим масжидида ўқиб, Мусо ар-Ризо мақбарасини зиёрат қилгач, ҳовлига чиқишди. Ҳовлида дарвешлар галаси айланиб юришар, баъзилари бурча-бурчак бўлишганича, суҳбат куришарди. Уларнинг эғни-бошлари ўзига хос, хирқа-ю кулоҳлари ҳам бошқа дарвешларникидан анча фарқ қиларди. Билаклари, оёғининг тўпиклари, кулоклари ва бўйниларига тақиб олган темир ҳалқалари ҳам жуда ғалати, ҳатто бироз кулгули эди. Дарвешлар зовалик авлиё Кутбиддин Ҳайдар таълимотига эътиқод қилувчи “ҳайдария” жамоасининг муридлари бўлиб, ҳалқалари эса соҳибларини аёллар дунёсига бегона эканликларини англатарди. Шоҳ Маҳмуд мирзо уларни биринчи маротаба кўраётганлиги, айниқса, амир Бобо Хусайннинг ҳалқалар ҳақидаги ҳикоятлари ажаблантирганлиги боис, қизиқсиниб, улар томон юрди.

Кузда ўн бир ёшга тўлган Шоҳ Маҳмуд мирзо ёлғиз ўғиллиги учунми, қиблагоҳи Абулқосим Бобур мирзонинг ўлими унга оғир зарба бўлди. Ҳали болалик дунёсининг эртакли осмониди ҳаволаниб ўсаётган кичик ва эрка мирзо худди ҳамма нарсасидан мосуво бўлган одамдай, ёлғизланиб қолганди. Шаҳзода ўшандан бери кечалари ухломас, босинқирар, кўзи илинди дегунча, қиблагоҳи тепасида тургандай бўлар ва кўрқиб, уйғониб кетарди. Кейинги пайтларда хаб дори ҳам фойда бермай қўйганди. Айниқса, Бобур мирзо салтанатида бош вазир ва аморатлик вазифасида ишлаётган, неча йиллардан бери кичик мирзонинг тарбияси билан шуғулланиб келаётган ва ҳар ишда унга бош-қош ва йўл-йўриқ кўрсатувчи Исмоил Симнонийнинг Султон Иброҳим мирзо томонига ўтиб кетиши Шоҳ Маҳмуд мирзога қаттиқ таъсир қилганди. Бунинг устига ҳали ўлим-қолим талошига кириб кўрмаган Шоҳ Маҳмуд мирзо Кусуя қасабасининг Шоҳмалик работига яқин ерда Султон Иброҳим мирзо билан бўлган жангда ажал лочинининг ёвуз чангалига рўбарў келганди. Ўшанда қиёмату маҳшар куни унга юз кўрсатиб, ноғоралар садоси кулоқларига сури Исрофил наърасидай эшитилган эди. У қоннинг рангини, қоннинг ҳидини қиссахонларининг оғзидан эшитган бўлса-да, унинг дарёдай оқишини, ер юзини лолазор каби бўяшини бу қадар яқиндан кўрмаган, юракларни хаприкитиб, нафасларни бўғувчи ҳидини туймаганди. У жанг майдонидан анча нарида, хос навкарлари кўршовида турганди. Лекин камонкашнинг дайди ўқ уни ҳам аяб ўтирмади. Ҳалиям Худога бир айтгани бор экан ўқ ўнг елкасига санчилди. Шоҳ Маҳмуд кўрқиб кетганиданми бошда ўқининг оғригини унчалик сезмади. Навкарлар уни ётқизиб, ўқини суғуриб олишаётганда ҳам чидаб турди. Ярасидан оқаётган қон тўхтамагач, боши айланиб, кўзи тина бошлади. Оғриқ бирдан зўрайди ва ҳушидан кетай деди. Шундан кейингина у “ўлаётирмен” деб ўйлади.

– Қиблагоҳим... Қиблагоҳим... – дея қўлларини боши узра чўзди Шоҳ Маҳмуд.
– Мени олиб кетмоқчилар... Истамаймен... – у кўзларини катта-катта очганича, яширинмоқ илинжида ярасининг қонини тўхтатишга уринаётган табибнинг ўнгирини юзига ёпди. – Мени қиблагоҳимга берманг! Тезда яширинг! Чунки қиблагоҳим ўлганлар... Аниқ биламен! Қабрларига ўзим туфроғ ташлаганмен... Волидам ёлғиз қоладур, ёнларинда ҳеч ким йўқ, укам ҳам синглим ҳам... Сиз айтинг... Кетсунлар, бул ердин, чунки мен кўрқаётирмен!

– Кўркманг, олампаноҳ, ўлмайсиз! – табиб унинг оғриқдан терга ботган пешонасини силаб, тинчлантиришга уринди. – Жароҳатингиз оғир эрмас!

– Ростдин ҳам ўлмайманму? – Шоҳ Маҳмуд юзини очиб, табибга илтижоли термилди. – Лекин қиблагоҳим ҳамон тепамда турибдурлар-ку?! Айтинг, кетсунлар!

– Олампаноҳим, Бобур мирзо... – табиб осмонга қараганича, ғалати ишоралар қилиб, гапида давом этди. – Сиз, хавотир олмай кетаберинг, мана, ўғлонингиз отдай бўлдилар! Худога шукр, қонлари ҳам тўхтади. Хавф ўтиб кетди...

– Кетаётирлар... Ана, қанотлари чикди! Қаранг, оппоқ қанотларини ёйиб, учмоқчилар! Қиблагоҳ! Кетаберинг, мендин хавотир олманг! Табиб менга яхши қараётир! Худога шукр, кетаётирлар! – қувонч билан бақариб юборди Шоҳ Маҳмуд мирзо. Осмонга ҳадик аралаш термилганича, табибга ўгирилиб, унинг қўлларини ўпди. – Хизматингизга минг дона Шоҳрухий тилла берамен...

Шоҳ Маҳмуд мирзо шундан бери жангу жадал ҳақида эшитишса авзойи бузилар, амир Бобо Ҳусайн бу борада бирор гап айтгудай бўлса ҳам, қулоқларини беркитиб оларди. Хўжа Исмоил Симнонийдан кейин аморатлик вазифасини бажараётган амир Бобо Ҳусайн Симнонийнинг акси ўлароқ ҳазилкаш, сертавозе ва дўлвор одам эди. Шунинг учун шахзода унга тез қўниқди ва Симнонийни эсдан чиқара бошлади. Бўйлари баланд, елкадор амир қиличбозликда менман деган баҳодирни ҳам ҳолини танг қиларди. Курашда елкаси ерга тегмаган, чавандозларнинг пири ҳисобланган амирни шахзодага Гавҳаршод бегимнинг навқари Турконшоҳ тавсия қилган, улар бир ой ичида қадрдон бўлиб олишганди.

Машҳади шарифга келишгандан бери шахзоданинг кўчага биринчи бор чиқиши эди. У амир Бобо Ҳусайннинг гапига кириб, оддийгина кийинди, қиличини ҳам қабосининг остидан тақди. Лекин ҳар эҳтимолга қарши қўриқчилар олишди, улар ҳам жайдари уст-бошда, лекин яхши қуролланишганди.

Шахзоданинг кўриниши қиблагоҳидан кўра, кўпроқ волидасига тортганди. Шунинг учун ёшига нисбатан кичикка ўхшар, тўлалиги сабаб бўйлари паст кўринарди. Оқ-сарикдан келганлиги учунми думалок, лўппи юзлари доим қизариб турар, нигоҳидан раҳмдиллиги сезиларди. У ўзидан анча баланд амир билан юрганида, одамларнинг кўзига ота боласини етаклаб кетаётгандай туюларди.

– Қизик, нечун алар уйланишни хошлашмайдур? – деди яқиндан бери силлик ияклариди битта-иккита мўйлари кўрина бошлаган Шоҳ Маҳмуд мирзо .

– Хотиннинг маънисини билмайдур-да, олампаҳо! – ўзича ҳазил қилган бўлди амир Бобо Ҳўсайн лаблари дўрдайган каттакон оғзини тўлдириб куларкан.

– Аларнинг севган аёллари йўқму? – амирнинг гапларига унча тушунмаган Шоҳ Маҳмуд мирзо уни яна сўроқлади.

– Алар тарки дунё қилган! – бу сафар ўз билганича маънилатди амир. – Яъни, гўшанишин, ҳамма нарсанин қўл ювиб, қўлтиғига урган кимсалар. Алар учун ҳеч нарсанин кизиғи йўқ, ҳаётнинг ҳам, уй-жойнинг ҳам, бойликнинг ҳам, хотину бола-чақанин ҳам! Аларни сўфийлар ҳам дейишадур. Алар бул фанодин кўра, ул бақога кўпроқ ишонишадур!

– Ақллари жойиндаму? Ул бақога биз ҳам ишонамиз-ку! – деди ҳайрон бўлган шахзода ва мақбара ҳовлисига кираётган йигитга кўзи тушиб, қувонганича, амирни туртди. – Қаранг, Алишербек оғам!

Амир ҳам Алишербекни киргандаёқ кўрганди. Оқ кўйлак устидан кулранг хилъат кийган, ўрта бўй, орик, бугдойрангга мойил оқиш юзлари чўзинчок, кўзлари катта, лекин қийик, ўсмирлик билан ёшлик фасллари алмашинуви даврида майсалар каби нишлай бошлаган соқол ва мўйлаблари кўриниб қолган ўн беш-ўн олти ёшлардаги ўспиринни амир қаердадир кўрганга ўхшатса-да, танимади.

– Тез, чорланг – деди шахзода амирга қатъий оҳангда. – Мен алар бирлан гаплашмоғим керак! Алишербек раҳматли қиблагоҳимнинг зўр шоири эрди. Анинг ғазаллари жуда гўзал, эшитганмусиз?

– Алишербекнинг ўзи ҳақиндаги гаплар қулоғимга чалинган, Ғиёсиддин Кичкинанинги ўғлонлари-да! Аларнинг қиблагоҳларини, тоғойларини яхши таниймен. Лек ғазалларини ўқимаганмен... – шоир деганидан кейин уни эслади амир Бобо Ҳусайн.

– Ҳозир таништирамен, – деди Шох Маҳмуд. – Ёхуд ёнларига борамизму?
– Йўк, йўк! – катъий бош чайқади амир Бобо Ҳусайн.
– Нечун? – хайрон бўлди Шох Маҳмуд мирзо.
– Дарвешларнинг ёнинда кўришмаганимиз маъкул, – тушунтирди амир Бобо Ҳусайн. – Алишербек алар бирлан гаплашиб бўлгач, менинг ўзим ёнларига борурмен.

– Нечун, мен-чи? – аразлаган оҳангда чимирилди Шох Маҳмуд мирзо.

– Сиз борсангиз Алишербек беихтиёр, “шаҳзодам” деб мурожаат этадурлар ва дарвешлар кимлигингизни билиб қолишадур. Дарвешлар билган нарса эрса, эртаси кунёк кулоқма-кулоқ тарқаладур. Бул эрса, душманларга қўл келаду ва Худо кўрсатмасун ҳар нарса юз бериши мумкин. Ҳозир жуда эҳтиёт бўлмоғимиз керак!

Шох Маҳмудга амирнинг гапи маъкул келмаса ҳам ўйлаб кўриб, кўнишга мажбур бўлди. Алишербек дўсти Ҳусайн Бойқаро мирзо билан Гавҳаршод бегимнинг мурувватидан фойдаланиб, Абулқосим Бобур мирзо саройидан кўним топганларидан бери шаҳзода билан чиқишиб кетганди. Ҳусайн Бойқаро мирзо уста қиличбоз бўлганлиги учун шаҳзода билан кўпроқ майдонда машқ қилар, суҳбатлашиб ўтиришга унчалик тоби йўк эди. Шаҳзода ҳам кўпроқ Алишербек билан вақт ўтказар, унинг гаплари, мулозамати, шеър ўқишлари ёқарди. Алишербек ҳам ҳали болалиги кетмаган шаҳзоданинг кўнглини топа оларди. Ҳусайн Бойқаро мирзо эркатой шаҳзоданинг қилиқлари ва гапларидан кулар, у билан эринмай суҳбат курадиган Алишербекка баъзан, “Қалай, думбиллашаётирмусиз?” деб ҳазил қилиб ҳам қўярди. Бобур мирзонинг ўзи ҳам шеърлар ёзгани боисми, унинг Алишербек билан шаҳзода Ҳусайн Бойқарога меҳри айрича, Машҳади шарифдаги охирги сафарига ҳам бирга олиб кетганди.

Алишербек ҳовлининг тўрида уймалашиб турган дарвешлар томон юаркан, дарвешларнинг ҳам кўзи унга тушиб, ғимирлашиб қолишди. Қўлида асоси бор бўйчан, орик дарвеш кирғий бурнини тортганича, Алишербекка пешвоз юрди.

– О, шоирлар шоири! – бўйчан дарвеш асосини ҳаяжон билан ҳаволатиб, сўнг таъзим қилди. – Ҳуш кўрдук, Алишербек! Ҳаяллаганингизга хавотирлана бошлаган эрдук! Дунёга не бўлаётир ўзи? Ишқилиб, талотўплардин ўзингиз омонмусиз, иним?

– Оллоҳга шукр... – Алишербек бўйчан дарвешнинг гапларидан тоғойиларининг зиндонбанд этилганига ишора қилганини англаб, юраги зирқиради. У ҳам бу хабарни бир ҳафта нарида эшитган, лекин ҳали аниқ маълумотни ҳеч кимдин ололмаганди.

– Биз сизни жума намозига келурсиз деб ўйлаган эрдик, – деди уларнинг даврасига қўшилган дарвешлардан ёшроғи.

– Ҳа, жума намозини маҳди улё маликамиз масжиди жомеъларинда ўқидим, – деди Алишербек наридаги масжидига ишора қилиб. – Дўстларни кўриб, сал ушланиб қолдим.

– Ҳатто, келасизму, келмайсизму деб баҳс бойлашмоқчи ҳам эрдик, – гапини давом эттирди ёш дарвеш. – Ўртага янги ҳирқа қўйишгач, рози бўлмадим. Эсиз, хўп десам мен ютар эрканмен!

– Бир ҳирқа сиздин айлансун! – деди Алишербек тавозе билан жилмайиб.

– Йўк, йўк, бизга шеърингизнинг ўзи етадур, шоир, бир шеърингиз, юз ҳирқадин ҳам ортиқ!

– Ҳай, Носир чилим! Паст кетма, биродар! – унинг ёнидаги шериги кўксига тушиб турган мошгуруч соқолини селкилатиб, танбех берди. – Алишербекнинг шеърини

ҳирқанг бирлан баҳолайсанму?! Аларнинг қиймати тенгсиз! Мен аларнинг бир дона ғазалини мамлакат хирожига ҳам алмашмасмен!

– Куллуқ, куллуқ... – деди Алишербек хижолат бўлиб. – Лекин мактовнинг ортиғи ҳам соҳибига зарар келтирадур!

– Шул боис, мен камроқ қилиб айтдим! – деди мошгуруч соқолли дарвеш самимий кулиб. – Йўқса, дунё хирожига тенг демоқчи эрдим!

– Оллоҳ сиздин рози бўлсун! – деди Алишербек таъзим қилиб.

– Бизга янги ғазал келтирдингизму? – деди бўйчан дарвеш асосини ўйнаганича.

– Келтирдим, – деди Алишербек кулранг хилъатининг ён чўнтагига қўл солиб, бир даста қоғоз чиқазиб, бўйчан дарвешга узатди.

– Фақат бир эътирозимиз бор, шоирлар шоири... – деди мошгуруч соқолли дарвеш кўзларида кулги ўйнаб. Сўнг кўрсаткич бармоғини қошига текизиб, аёл сиймосига ишора қилди. – Бизга ҳалигидай... “Ғорати дин этти ногаҳ бир балолиғ кўзу қош...” дея таъриф этилган битикларингиздин берманг! Йўқса, жамоамиз муридларсиз қоладур. Ўшал куни Носир чилим деганларимиз ғазалингизни ўқигач, оҳу воҳи кўкка етиб, ҳалқаларини ҳам ечиб отишига бир баҳя қолди!

Дарвешлар гурра кулишди.

– Носир чилим ҳам ўзларига ўхшаб куйганлардин... – кулгидан ёшланган кўзларини артганича, маънилатди бўйчан дарвеш. – Нақ ярасини тирнабсиз! Уч кеча-ю уч кундуз кўксини ерга бериб ётмиш, бечора!

– Шундайму? – қизариб кетди Алишербек. – Узр тилармен!

– Мени масҳара қилишмасдин ўзларининг ҳам аҳволини айтишсун! – Алишербекка кўз қисди Носир чилим. – Чекка-чеккага чиқиб, йиғлаб келишганларини ҳеч ким кўрмади деб ўйлашаётир!

– Ҳай, майли, не бўлганда ҳам ул ғазал Носир чилимнинг танбуринда шундай гўзал кўшиқка айландики... – бўйчан дарвешнинг гапини давом эттирди ёнидаги шериги. – Ани тингласангиз, сел бўлурсиз, шоир!

– ИншоОллоҳ, тақиянгизга бориб, эшитурмиз! – дея Алишербек кўлига илинган қоғозни бўйчан дарвешга узатди.

– Куллуқ, шоирлар шоири! – бўйчан дарвеш қоғозни унинг кўлидан олиб, ўпди.

– Бугун дунё топган калдек тинч ухлаймуз!

– Ҳай, “ҳайдария” жамоаси... – узоқдан чийиллаган овозда гапириб кела бошлади паканагина макбара қоровули. – Зиёрату намозингиз битдиму, тарқалинг! Тўпланиб ўтиришга рухсат йўқ! Нималар бўлаётганини эшитгандурсиз, бошингиз балого қолмасидин, жўнанг!

Қоровулнинг феълини билган дарвешлар Алишербек билан шоша-пиша хайрлашиб, жўнаб қолишди. Қоровул Алишербекни таниб, саломлашди.

– Мен ҳам зиёрат қилмоқчи эрдим... – деди Алишербек даҳма томонга ишора қилиб.

– Ҳа, яхши, фақат эшик олдинда иккитаси сизни пойлаб туришибдур, – деди қоровул.

– Кимлар эркан? – ҳайрон бўлди Алишербек.

– Танимадим, кўринишидин ота-болага ўхшайдур, – деди қоровул. Дарвешларнинг дарбозадан чиқишини ўз кўзи билан кўрмоқ учун ўша тарафга қараб кетди.

Одмигина кийиниб олган бола кўзига нотаниш кўрингани учун Алишербек унчалик эътибор бермади. Паҳлавон келбат одамни ҳам танимагани учун яқинлашатуриб, тортинибгина салом берди.

– Ваалайкум ассалом! – деди амир Бобо Хусайн Алишербекка бошдан-оёқ тикиларкан ва шаҳзода томонга ишора қилди. – Бул йигитча сизга таниш эрмасму?

Урингангина йўл-йўл кандир хилъат кийиб, салласини қошигача тушириб олган болага Алишербек энди синчковлик билан қаради. Бўйи билан икки юзининг қизиллигини Шоҳ Маҳмуд мирзога ўхшатса-да, шаҳзодани бу алпозда кўришни тасаввур этолмагани учун елка қисди.

Уни Алишербек танимагани шаҳзоданинг кулгусини қистатди ва ўзини тутолмай, қулиб юборди.

– Танимадингиз-а? – деди шаҳзода Шоҳ Маҳмуд ўзининг қилган ишидан завқланганича, салласини кўтариб қўяркан ва кўришмоқ учун қучоғини очди. – Дарвешларга ўхшабманму?

Ҳангу манг бўлиб қолган Алишербек шаҳзодани бағрига босди.

– Вазият ўзингизга маълум... Жума намозини саройда ўқийлик десам, олампаҳоим унамадилар, – тушунтира бошлади амир. – Шул боис, ҳар эҳтиmolга қарши шундай кийиндик.

– Тўғри, қилибдурсизлар, – амирнинг гапини маъқуллади Алишербек. – Эҳтиёт бўлмоқ лозим.

– Эшитдингизму, Машҳади шариф энди менинг бошкентим бўлду! – деди қувонч билан Шоҳ Маҳмуд мирзо Алишербекни янгиликлардан хабардор қиларкан. – Қиблагоҳимизнинг оқ саройинда энди мен яшаётирмен. Ҳозир сиз биз бирлан бирга борурсиз. Мен сизга саройимни кўрсатамен! Сиз эрса, менинг шоирим бўлурсиз! Йўқ, шоирларимнинг вазири қилиб қўямен! Мен ҳам шеър уғаллар ёзамен. Қиблагоҳим шеър ёзганлар-ку, демак мен ҳам ёза оламен! Тўғриму, Алишербек оға?

– Албатта, инсон ҳаракат қилса ҳамма нарсани уғдалаши мумкин, – деди Алишербек уни қувватлаб. – Менга ҳам тоғойиларим ўргатишган.

– Энди эрса, менга сиз ўргатурсиз! – деди Шоҳ Маҳмуд мирзо.

– Келишдик! – деди таъзим билан Алишербек.

– Бул амир энди менинг хос амирим ва аморат вазиридур, – деди шаҳзода амирга ишора қилиб. – Исмлари Бобо Ҳусайн. Алар мавлоно Исмоил Симнонийнинг ўрнига келганлар. Илгари Мозандарондаги Имод қалъасининг кутволи эрдилар, қиблагоҳимнинг энг садоқатли амирларидин.

– Нима, Мавлоно Исмоил Симноний бошқа юмушга ўтдиларму? – ажабланди Алишербек.

– Эшитмадингизму, ул мавлономиз қочиб кетмиш... – деди Шоҳ Маҳмуд мирзо. Унинг овозида ўкинч бор эди. – Султон Иброҳим мирзога сотилган эрмиш... Маҳди улё бибим мени огоҳлантириб эрдилар. Волидам эрса, “Маҳди улё маликамиз қариб қолган, ҳамма гапларига ишонаберманг, аёнларингизнинг маслаҳати етадур”, деганлари учун гапларига қулоқ осмаган эрдим. Охир-оқибат малика бибимиз ҳақ бўлиб чиқдилар. Амир Шерҳожиди ҳам, Шайхзода Пир Қавом ҳам, кимни айтган бўлсалар ҳаммалари менга хиёнат қилмишлар...

– Қиблагоҳингизнинг қазоларидин кейин ҳали Ҳиротга бормаган эрдим, – деди Алишербек шаҳзодадан эшитаётган гапларига ҳайрон қолиб. – Шул боис, кўп воқеалардин беҳабармен.

– Лек мавлоно Симнонийни тутиб, ўлдиришгани ёмон бўлибдур, – деди Шоҳ Маҳмуд мирзо. Унинг Симнонийга раҳми келаётгани юз ва кўз ифодаларида акс этиб турарди. – Аларни ўлдиришмаса, бўлур эрди. Балки афв этишимни тиласалар, қонидин кечур эрдим, чунки соҳибқирон Амир Темур бобомиз гуноҳ қилганларни етти бора кечирар эрканлар.

– Майли, Оллоҳ раҳматига олсун! – деди Алишербек Симнонийга каттик боғланиб қолган шаҳзодани қандай юпатишни билмай.

– Саройимга борурмисиз? – деди шаҳзода Алишербекка. Унинг жавобини ҳам

кутмай, амирга юзланди: – Сиз айланиб турунг, амир! – деди гўё Алишербекка айтмоқчи муҳим гапи бордай, сирли оҳангда.

Кейин нима деб жавоб беришини билмай ўйланиб қолган Алишербекка юзланди. Бу сафар унинг нигоҳида сўроқдан кўра “борурсиз” деган амрона ифода бор эди. Амир нари кетиши билан шаҳзода унинг қулоғига шивирлади:

– Сизга маликамни кўрсатамен... Ул жуда гўзал... Исми Гул Жаҳон бегим. Лек... Руқия Султон бегимга менгзамайдур... Руқия Султон бегим тамоман бошқача эрди... – шаҳзаданинг қувонч балққан юзлари бир пастда изтиробли тус олди.

Руқия Султон бегимнинг номини эшитибок Алишербекнинг вужудига ҳаяжон ўрлади ва беихтиёр, юзлари қизарди. Хаёлида Руқия Султоннинг жилмайиб турган сиймоси жонланиб, кўнглида соғинч ҳисини туйди.

Ёлғизланиб қолган шаҳзодага овунчоқ бўлади деган маънода волидасининг гапи билан Шоҳ Маҳмуд мирзони тезгина уйлантириб қўйишганди. Алишербек беихтиёр, унинг ишқий саргузаштларини эслади. Шаҳзода унга сирларини айтар ва маслаҳат сўрарди. Унинг муҳаббати баҳор ҳавосидай ўзгарувчан, жуда тез ёқтириб, кўп ўтмасдан, совурди. Бугун кўкларга кўтарган қизи эртаси куни ер билан битта бўлганини қиз бечоранинг ўзи ҳам сезмай қоларди. “Қизлар ҳам шунча сассиқ бўладирму, оға?” деди бир куни ошпаз қизга мойил бўлган шаҳзаданинг жиғибийрони чиқиб. “Мушкамбар сепсам ҳам ўшал ҳид димоғимдин кетмаётир...” Кўп ўтмасдан унинг янги саргузашти бошланарди. “Йўқ, оға, бул қиз ҳам бўлмайдур, кулиши хунук эркан”, дерди шаҳзода янги канизакдан ҳам совугач, унга дардини ёраркан. Шу сабабдан Алишербек унинг Руқия Султон бегим ҳақидаги изҳорларига унчалик эътибор бермаган, унинг куйиб-пишишларини жиддий қабул қилмаганди.

– Руқия Султон бегим менга нима учун рози бўлмаганининг асл сабабини билурмусиз? – деди шаҳзода Руқия Султон ҳақидаги гапларини давом эттиргиси келиб. Унинг кўзлари ҳаяжондан порларди.

Алишербек жилмайганича, боши билан “йўқ” ишорасини қилди.

– Волидам Руқия Султон бегимнинг мендин икки ёш катта эрканлигини баҳона қилган бўлсалар-да, анинг асл сабаби бошқа ёқда... – шаҳзаданинг юзлари бирдан жиддийлашди. – Раҳматли қиблагохим... Ер етказиб бормасину ўз оғасининг, Алоуддавла мирзо амакимизнинг кўзларига мил торттириб, аларнинг ўғлонлари Султон Иброҳим мирзони зиндонбанд этганлар. Мана нима учун Руқия Султон бегим менинг маликам бўлишга розилик бермаган! Аслинда, тўғри қилган! Ҳатто Султон Иброҳим мирзонинг ҳам менга қарши оёқланганини ҳам қораламаймен! Менинг ўзим ҳам шундай қилур эрдим. Алишербек оға, энди сиз ростини сўйланг, шул адолатданму? Иниси ўз оғасининг кўзига мил торттириши мумкинму? Менинг оғам ёхуд иним бўлса, бошимга кўтарур эрдим... Бечора маҳди улё малика бибимизнинг, “Тўғри қарор қабул қилмас эркансиз, охир бир кун ўз-ўзингизни еб битиурсиз ва сиздин ҳеч бир авлод қолмайдур”, деган гаплари ҳақлигини энди фаҳмлаётирмен. Алар Султон Иброҳим мирзо бирлан мени яраштирмоқ учун нелар қилмадилар? Биз эрса...

Шоҳ Маҳмуд мирзо изтироб қалққан кўзларини Алишербекка тикди. Алишербек ҳозир тўғри деса ҳам, нотўри деса ҳам шаҳзаданинг алами босилмаслигини сезиб, сукутни маъкул кўрди. Бундан олти ой олдинги шўх-шодон, ерга урса осмонга сапчийдиган, бир гапириб ўн қуладиган шаҳзода еру осмон орасида аросатда, муаллақ қолган етим болага ўхшарди.

– Волидамнинг айтишларича, Худо шул сабабдин менга оға ҳам, ини ҳам, ҳатто сингил ҳам бермаган эрмуш... – шаҳзаданинг катта-катта ва хиёл қисик кўзларида ёш ҳалқаланиб, юпқа лаблари титради.

Айланиб юрган амир Бобо Ҳусайн кафтлари билан кўзёшларини артаётган шахзодага кўзи тушиб, югуриб келиб, секингина йўталди. Шоҳ Маҳмуд мирзо йўталнинг маъносини тушунган эди. Кейинги пайтларда йиғлоки бўлиб қолган мирзони амир юпатганича, “Ҳукмдор кўзёшини бировга кўрсатмаслиги керак”, деб қаттиқ тайинларди. Эсига ҳукмдорлиги тушиб кетган шахзода ёшларини артди-да, Алишербекнинг қўлларидан тутди.

– Кетдик, Алишербек, оға, суҳбатимизни саройда давом эттирамуз!

Улар Оқсаройга келишганида вақт шомга яқинлашиб қолганди. Сарой дарбозалари орасидаги йўлақларда қоровул навкарлар айланиб юришар, уларнинг сони олдингисидан анча кўпайганди. Атоф жимжитлиги боис, уларнинг оёқ товушлари-ю қуролларининг шарақ-шуруғидан бошқа сас эшитилмас, ҳар-ҳар замонда ичкаридаги хизматкорларнинг, “Тезроқ бўл, ол, кўтар!” каби буйруқ оҳангидаги гаплари қулоққа чалиниб қоларди. Тош йўлдан кўриқчилар етагида келаётган оддий аробани узоқдан илғаган қоровул навкарлар чопачоп қилганларича, қиличларини қинидан суғуришиб, ҳаволатганларича, бир қаторга тизилишди. Ботаётган кўёш нурларида ажиб товланаётган аслаҳалар юлдузларга ўхшаб ялтирар, атофда ғалати бир манзара намоён бўлганди. Бу амир Бобо Ҳусайн томонидан жорий қилинган қоидага биноан ҳарбий сафланиш эди. Уларнинг ёнидан ўтаётган Шоҳ Маҳмуд мирзонинг бу манзарадан кайфияти кўтарилганлиги чехрасидан билиниб турарди. Сарой қоидасига биноан амир орқарокда борар, лекин шахзода қоидани бузиб, Алишербекни эргаштириб олганди.

– Лашкарларим йигирма мингдин ошди, – деди Шоҳ Маҳмуд мирзо фахр билан, саломлашиб бўлгач, қиличларини шарақлатиб қинига жойлаётган навкарларни бирма-бир кўздан кечириб. – Барчалари баҳодирлар! Алар менинг баҳодирларим! Эсингиздаму, қиблагоҳимнинг қўшуни ҳам бул қадар кўп эрмасди?!

– Шундай, шундай... – дея унинг сўзини тасдиқлади Алишербек навкарларнинг ҳаракатига ич-ичидан қойил бўлиб.

– Ёнимда қолсангиз, саройимга яқин жойдин боғчали ҳовли олиб берамен, – деди сарой зиналаридан кўтарилаётган Шоҳ Маҳмуд мирзо ва қўли билан этакдаги дарахтзор томонни кўрсатди. – Аёнларимнинг барчалари ўшал гузарга жойлашишиш...

Алишербек тоғалари зиндонбанд қилинган куннинг эртасига Абусаид мирзонинг одамлари ўзларининг ҳам боғча-ю ҳовлиларини хатлаб кетишганини, волидаси кичик ўғли Дарвешали билан вақтинча ҳовлининг бурчидаги хизматкорлар хонасида яшаб турганини эшитган ва бир дарди ўн бўлган эди. Шахзодага қайта дуч келишини Яратганнинг иноятидан деб билаётган Алишербек саройга таклиф қилинишини, уй билан таъминланишини эшитгач, кўз олдида волидасининг қувончли чехраси намоён бўлди. Неча кунлардан бери ғамга ботган дилига малҳам сурилгандай бирдан хотиржам тортди.

– Қуллук, олампаноҳ... Миннатдормен... – деди Алишербек ички бир ҳаяжон билан таъзим этаркан.

– Сиз эрмас, мен миннатдормен! – деди Шоҳ Маҳмуд мирзо ҳам қувониб кетганини яширмай.

– Бул хабарни Ҳусайн Бойқаро мирзо туйсалар борму... – дея Алишербек энди гап бошлаган ерида Шоҳ Маҳмуднинг қовоқлари бирдан уюлди.

– Бойқаро мирзо? – унинг кўзлар ҳам чиққудай бўлиб олайди. – Ул мирзо ҳам тузимизни еб, тузлуғимизга тупурмиш нокаслардин чиқмиш! Ул хоинни Абусаид мирзо Самарқандда зиндонбанд қилганинда қиблагоҳим ани ҳибсдин халос этиб, салтанатининг хос мулозими мақомига кўтарган ва юз минг кепаккий динор

маблаг бирлан улуфа тайинлаган эрдилар. Султон Санжар мирзо эрса қизларини ул мирзога қиблагоҳимнинг ҳурматидин никоҳлаб бериб эрди. Ҳусайн Бойқаро мирзони мен Шайхзода Пир Қавом бирлан қайноталари Султон Санжар ҳузурига мактуб бирлан жўнатиб эрдим. Мактубга жавоб келтирмоқ ул ёқда турсун, ўзи ҳам қайтмади, номард! Қайнотасининг қуткусига учиб, Марвда қолган эрмуш. Марв, Мохон ва Жом вилоятларини Султон Санжарга қиблагоҳимиз суюрғол қилгани, ёдингиздаму?

– Эсимда... Шундай... – дея тасдиқ ишорасида бош ирғади Алишербек. У Ҳиротда юз бераётган ҳодисалардан унча-мунча хабардор бўлса-да, воқеаларнинг бу қадар чигаллашганини тасаввур қилмаган эди. Хаёллари остин-устун бўлганича, ўзининг ҳам аҳволи шаҳзоданикидан қолишмаслигини англади. Абулқосим Бобур мирзо билан кечирган охириги кунлар ёдига тушди...

Байроқларига ғалаба оятлари битилган зафар нишон мавкаб йўлга отланганида зулқаъда ойининг учинчиси эди. (милод. 1456 йил 3 октябрь) Машҳади шарифнинг шаҳар ичкарасидаги Оқсарой чоҳарбоғига келиб кўнганларида ой ўн тўрт кунлик бўлган, шаҳарнинг мўътадил ҳавоси салқин тортиб, яшилга бурканган боғу боғчалар қизғиш ва заъфарон тусга кира бошлаган эди. Қуввати танасига сиғмаган навқирон йигитлардай тўлиб-тошиб оқаётган анҳорлар ҳам ёши ўтган баҳодирлардай попуғи пасайиб қолган, аввалги мавжлари йўқ, эринчоқлик билан жимирлаб, сокин оқарди. Ҳазонрез боғлар ҳукмронлиги қарғаларга ўтган. Уларнинг баланд ва нохуш овози узоқ-узоқлардан ҳам эшитилар, ҳар-ҳар замонда кўм-кўк, булутсиз осмонда иссиқ ўлкаларга учаётган қушларнинг галаси пайдо бўлиб қолар ва зум ўтмай, яна осмон қаърига сингиб кетарди.

Абулқосим Бобур мирзо эртаси куниёқ Ҳуросон Султони Имом ар-Ризонинг муборақ мақбаралари зиёратига бориб, ул олий остона гардларини кўзларига тўтиё эгач, раият аҳволи ва вилоятлардаги деҳқончилик ишларининг бориши билан машғул бўлди. Ғалла-ю дон-дуннинг чўғи баланд, ем-хашак бу йил ҳар йилгидан ҳам мўл, баҳор яхши келгани боис, кузнинг ҳосилдорлиги ортган, ўтин-чўп ғамланиши ҳам кўнгилдагидай, раият елкасидаги қишнинг ташвиши енгиллашган эди. Хотиржам тортган Абулқосим мирзо кўнглига қушломиший-ов гаштини сурмоқ иштиёқи тушди ва Родикон ноҳияси томон йўл олди.

Родикон ўзининг мўтаъдил қиши билан Ҳуросон ўлкасида маълум ва машҳур эди. Бу ерда кечаларни ҳисобга олмаганда, совуқ деярлик бўлмас, ҳаво худди баҳор мавсумидаги каби бир маромда турар, окшом тушиши билан бироз изғиринли шамол эсса-да, унинг жунжиктирувчи ели бир пасда илиқ ҳаво билан алмашарди.

Бобур мирзо Лахшак тоғи ён бағирларига чодир қурдириб, уламою фузало аҳлини чорлатди ва аъёнлару амирлар иштирокида улкан базм қурдирди. Базмда сабзаворлик ирфон даражаси олий дарвеш Бобо Али, валий Шайх Садруддин ар-Равосий, хоразмлик дарвеш Узун Сўфи, шоир Камолиддин Биноий, Ҳуросоннинг номдор ҳофизи Хожа Абдуллоҳ Марворий, Алишербек ва Ҳусайн Бойқаронинг устозлари Саййид Ардашербек ҳамда Абдурахмон Жомийлар ҳам иштирок этишмоқда эди. Бобур мирзо ўзи шеър ёзгани учунми ёки шеърятга ихлоси баландлигиданми олий мажлисда, албатта, мушоирага вақт ажратар, шоирларга кўшилиб, ўзи ҳам шеър ўқирди. Ўша куни ҳам мушоира роса қизиди. Абдурахмон Жомийдан кейин навбатни Алишербекка беришди. Алишербек бир кун илгари қоралаган ғазалини ўқигач, ҳамма олқишлади, биргина валий Шайх Садруддин ар-Равосий ҳазратлари бошини эгиб олганича, кўзёшларини артарди.

– Бул йигитнинг ғазалларидин авлиёликнинг ҳиди келаётир... – деди ниҳоят мажлис аҳлига.

Валий Шайх Садруддин ар-Равосийнинг оппоқ соқолли юзларига хайрат қалққан, қовоқларига ботган қирғий кўзлари ёнар, ҳаяжонини босолмасди.

– Бул йигитни, бул истеъдодни асрамоқ керак! – деди ниҳоят тилга кириб валий Абулқосим Бобур мирзога ўғирилганича – Олампаноҳ, салтанатингиз довруғини дунёларга ёйғучи бир калом соҳибини кашф этганингиз бирлан қутлаймен! Бул йигитни ўз зурриёдингиз киби парваришлангки, меҳнатингиз мевалари чунон ларзон бўладур...

Лекин бандасининг айтгани эмас, Худонинг айтгани бўлади деганларидек, Яратган Эгам валийсининг ҳам тилагини ижобат этмади. Бобур мирзо Алишербекни парваришлаши у ёқда турсин, ўзининг ҳам дардига даво тополмай, бир ой ичида гулдай сўлиб, жонини Жабборга топширди. Табиблар ҳам ҳеч нарса қила олишмади. Биров “заҳар беришган” деди. Биров ичкиликнинг оқибатига йўйди. Табиблар ичкиликка ружу қўйган Бобур мирзога бир йил нарида шароб ичишни маън қилишган, шундан бери шаҳзода шаробу майни оғзига олмаётган эди. Ов пайти севган лочини оқ шунқор унинг тирноғига зарар етказгач, оғриқ азобидан кутулиш учун яна ўзини шаробга урди... Кимлардир эса Бобур мирзо олти ой нарида уйланган малика, “Канизак Султон бегим эрининг қарғиши урган”, деб тусмоллади. Канизак Султон бегим хоннинг қизи бўлиб, гўзалликда офтобни уялтирар даражада латофатли, нигоҳининг ғамзаси дилни пора-пора қиларди. Қувваи ҳофизасининг сеҳридан тоғлар ларзага тушиб, қўнғирокни эслатувчи кулгуси ўликни тирилтирарди. Лекин унинг эри бўлиб, ул йигит ҳам хотинининг савдойиси эди. Юрагига ишқнинг оташи тушган Бобур мирзо маҳрамлари орқали бир йил бегимнинг эрининг қўнғилини олиб, каттагина бойлик эвазига уни талоққа қўндирди. Шундан бери туну кун у билан йўлдош, бир нафас ҳам ёнидан айирмасди. Фақат жуда зарур пайтлардагина уни ёлғиз қолдирар, шунда ҳам бўш вақти бўлди дегунча, худди уни биров ўғирлаб кетадигандай, хабар олишга кирарди. Ўша куни ҳам Канизак бегимнинг қўлларини кўксига қўйганича жон талашарди.

– Мен ул инсондин розимен... – деди нафаси бўғзига тикилаётган Бобур мирзо ҳансираб. Канизак Султон бегим Бобур мирзо кимни назарда тутаётганини англаб, кўзларига ёш қуйилди. Бобур мирзо қазосига ишонгиси келмаса-да, ҳолсизланиб, зил-замбил каби оғирлашиб бораётган вужудини руҳи тарк этаётганини ҳис қилиб, бевақт эшик қоққан ўлим билан олишарди. У мамотнинг кучига бўйсунгиси келмас, қуввати етгунича қаршилиқ қилар, худди Канизак Султон бегим олиб қоладигандек, унинг қўлларини қўйиб юбормасди. – Мен сизни севганим учун... Бул ишга журъат этдим... Ўзимни тўхташишга кучим етмади... Номарднинг ишини қилдим... Фақат... Унга айтинг... Мени кечирсин... Сиз ҳам кечиринг... Чунки... Биламен... Сиз ҳам уни севар эрдингиз... Сизга ҳам жабр қилдим... Оллох рози бўлсун сизлардин...

Фалакнинг гардиши шундай терс айланишини қиблагоҳи Ғиёсиддин Кичкина ҳам туш кўрган эканми, ёки қўнғлига келганми, охирги учрашувларида, хайрлашув чоғи негадир Алишербекни бағрига босганича, қароғлари ёшланган эди.

– Алишербек, ўғлоним, сиз ота-онангиз бирлан кечирган бул ҳаёт умрингизнинг баҳор фасли ҳисобланадур. Анинг жазирама ёзи, изғиринли кузи, қаҳратон киши энди келаётир... Бул фаслларда биз ёнингизда бўламуз йукму, буни Оллох биладур. Ёнингизда юрмак насиб этса, суянчу тиргак бўлурмиз. Насиб этмаса, бул фаслларнинг турфа хил йўлларидин юрмак ўзингизнинг чекингизга тушадур. Тўғри йўлни топмоғингиз учун сизга баҳоли қудрат тўғри тарбия бердик деб ўйлаймен. Зеро, ҳар бир фарзанд улғайгач, ўз йўлини, орзулаган манзилни излайдур ва ўшал

манзил томон интиладур. Излаган йўлингиз, манзилингиз саодатли бўлиши эрса бизнинг орзуйимиздур... Юртининг, элининг корига яраган фарзандгина ҳақиқий инсон саналадур! Аслинда, инсонийликнинг асосий таомили ҳам шулдир...

Алишербекнинг хаёлини Гавҳаршод бегим хузуридан қайтган Турконшоҳ бузди. Эшикдан мўралалаётган Турконшоҳга кўзи тушган Шох Маҳмуд ёш болалардай қувониб, унга пешвоз чиқди.

Баланд бўйли, елкадор, соқоли калта кузалган Турконшоҳни Алишербек ўнг юзидаги холидан дарров таниди. Доимо кулиб турувчи Турконшоҳ Гавҳаршод бегимнинг ишончли навкарларидан эди. Бобур мирзо вафотидан кейин малика уни Шох Маҳмуд мирзонинг ёнига қўйган ва у энг махфий юмушларни бажарарди. Ўттизларни қоралаб қолган бўлса ҳам шамолдай тиниб-тинчимаслиги сабаб баданига эт битмаган Турконшоҳ кўринишдан ёш ўспиринга ўхшар, лекин кучда унга унча-мунча полвонлар бас келолмасди. Қиличу чўкмор қўлида ўйинчоқдай ўйнар, от чоптириб кетаётган пайт ҳам отган камони нишонга тегмай қолмасди. Шохрух мирзо амирларидан бирининг фарзанди бўлмиш Турконшоҳ ота-онасидан эрта етим қолгани учун уни Гавҳаршод бегим уни ўз қарамоғига олган, шахзодалар билан улғайган Турконшоҳ ўзини Гавҳаршод бегимнинг ўғлидай тутар, билмаганлар унга шахзодалардай муносабат қилишар, билганлар эса маликанинг хурматидан “ҳа-па” дерди.

– Маҳди улё малика бибимиз менинг тирик эрканлигимни билдиларму? – деди эшик оғасининг ортидан ичкарига кирган Турконшоҳга. – Камон ўкининг оғриғига қандай чидаганимни ҳам айтдингизму?

– Айтдим, ҳаммасини айтдим, олампаҳо! Неки деган бўлсангиз ҳеч бирини қолдирмадим! Маҳди улё бибингиз роса хурсанд бўлдилар! – қўлидаги тугунни бир четга қўйганича, таъзим қилди Турконшоҳ ва Алишербекка кўзи тушиб, салом берди. – Сизларга маликаимизнинг бир дунё саломларини келтирдим!

– Раҳмат! – Шох Маҳмуд шундай деганича, Алишербекни кўрсатди. – Алишербек оғамни танидингизму?

– Албатта, олампаҳо! – Турконшоҳнинг ҳорғин чехрасига табассум ёйилди. – Раҳматли қиблагўҳингиз Бобур мирзо ҳазрати олийларининг шогирдлари Алишербек Навоийни нечун танитай?

– Алишербек оғам бугундин бошлаб менинг салтанатим шоири бўлдилар! – қувонч билан янгиликни етказди Шох Маҳмуд мирзо.

– Аъло иш бўлибдур, олампаҳо, Алишербекнинг ғазалларини барчамиз яхши кўраимиз! – деб Турконшоҳ бурчакда турган тугунга ишора қилди. – Маҳди улё бибингиз бериб юбордилар.

– Шу тугунниму, намуноча кичкина? – бирдан кайфияти бузилди Шох Маҳмуд мирзонинг ва қовоқлари уюлди. – Мен сизга “Бир қоп олтин” деган эрдим-ку?!

– Мен маҳди улё бибингизга гапларингизни оқизмай-томизмай, айтдим, лек бибингиз индамагач... – Турконшоҳ хижолат чекканича, ер чизди. – Балки орқамдин юборар деб ўйладим...

– Нечун ўйлайсиз? Мен айтдимму, келтиришингиз керак эрди! Олампаҳонинг ҳар бир гапи навкар учун амр бўлиши керак! – баттар жаҳли чиққан Шох Маҳмуд мирзо энди Симноний ўргатган гапларни такрорлаб, танбеҳ бера бошлади. – Балки гапларингиз малика бибимизнинг хаёлларидин кўтарилгандур, сиз эрса, эслатишингиз керак эрди. Чунки малика бибимиз қариган, ёхуд яна бирор сабаби ҳам бўлгандур?

– Олампаҳо, тугунни очиб кўрайлик-чи... – уларнинг суҳбатига қўшилди Алишербек. – Чунки маҳди улё маликамининг хаёлларидин ҳеч бир нарсa фаромуш бўлмайду. Балки сабабини мактуб орқали билдиргандурлар. Балки Турконшоҳ оғамиз айтганларидек, орқаларидин юборишар. Чунки ҳозир Ҳиротда вазият қалтис. Балки Абусаид мирзо Боғи Сафидга ҳам айғокчилар қўйгандур?

– Мактуб ёзсалар қўлларига берур эрди! – қайсарланди шоҳ Маҳмуд мирзо.

– Ҳа, чиндан ҳам ўзимга берур эрдилар... – мулзам тортган Турконшоҳ Шоҳ Маҳмуд мирзонинг фикрига қўшилди. – Тугундаги чопон бирлан кийим-кечак, менимча?

– Товба, бул ёғи ёз бўлса, ёзда чопонни нима қиламен? – Шоҳ Маҳмуднинг қизил ёноқлари баттар ловуллаб, кўзлари кинояли чақчайди.

– Майли, кўрайлик-чи, кўрганга ҳақ тўламаймиз-ку! – Алишербек тугун ёнига боргач, Шоҳ Маҳмуд мирзога савол назари билан қаради. – Очишимга рухсат берасизму, олампаҳо?

Шоҳ Маҳмуд мирзо жаҳлдан тушгиси келмаса-да, боши билан “очинг” ишорасини берди.

Тугун ичида чиндан ҳам иккита кўйлак, иккита хилъат ва битта пахта солиб қавилган кўк сидирга чопон бор эди.

– Чопоннинг аҳволини қаранг? – жиғибийрони чиққан Шоҳ Маҳмуд мирзо чопиб келиб, чопонни тепиб юборди. – Шул чопонни мен кияманму, Алишербек оға? Бул чопонни ҳатто гадолар ҳам киймайду! Волидам айтганларидай, малика бибимизнинг ақллари ростдан ҳам тутилибду!

– Бир лаҳза, олампаҳо, бунда бошқа гап бўлиши мумкин! – волидасининг бир гал ўзига худди шу тарзда маблағ юборгани эсига тушган Алишербек чопонни кўлига олиб, секин ўнгирларини, енгларини ушлаб кўра бошлади ва қўлтигининг остига келганда юзи ёришиб, Шоҳ Маҳмуднинг олдига келди. – Мана сиз сўраган маблағингиз, олампаҳо! Фақат уни олиш учун қайчи керак!

– Тезда қайчи келтиринг! – Шоҳ Маҳмуд мирзо Турконшоҳга шундай деди-ю, лекин бир қоп олтин чопонга қандай қилиб жо бўлганини ақлига сиғдиролмай, Алишербекнинг ёнига ишонқирамай келди. Унинг кўлидаги чопонни олганича, ўша жойини пайпаслаб кўра бошлади.

– Бунлар кичкина нарсалар-ку?! – бирдан яна кайфияти тушиб кетди Шоҳ Маҳмуд мирзонинг ва йиғламоқдан бери бўлиб, чопонни отиб юборди. – Мен малика бибимизга бир қоп олтин деган эрдим... Билурсиз, навкарлар улүфасиз жангга киришмайду... Бул аҳволда яна Султон Иброҳим мирзодин енгиламен ва яна энг яхши амирларим анинг кўшуни томонга ўтиб кетишадур! Демак, малика бибим атай менга ёрдам бермаётирлар! Алар Султон Иброҳим ғолиб бўлишини истаётирлар! Волидам ҳақ, алар қиблагоҳимдин кўра, Алоуддавла амакимизни яхши кўрар эрканлар! Шунинг учун ҳам кўпроқ Султон Иброҳим мирзога қайишаётирлар!

– Олампаҳо... – Алишербек фёғони фалакка чиқаётган Шоҳ Маҳмудга ётиғи билан тушунтиришга уринди. – Бундаги нарсалар олтин эрмас, менимча олмос тошлар. Бунча олмоснинг эрса қиммати ўн қоп олтиндин ҳам ошадур!

– Ростданму? – ҳалиям унчалик ишонмаётган Шоҳ Маҳмуд Мирзо энди тоқатсизлик билан қайчини кутаркан, қизиқиши устун келиб, чопон қатига тикилган тошларни санай бошлади.

– Мана қайчи, олампаҳо! – юзи ёруғ бўлганидан суюниб кетган Турконшоҳ ичкарига югуриб кирди. – Келинг, ёрдам берамен!

– Йўк, ўзим... – унинг қўлидаги қайчини юлгандай қилиб олган Шоҳ Маҳмуд Мирзо чопоннинг авра томонинидан қирқишга тутунди.

– Олампаҳо, астар тарафидин кесинг, шунда чопонга ямоқ тушмайду, – огоҳлантирди Турконшоҳ.

– Қайси томондин кесганимнинг нима аҳамияти бор? – деди Шоҳ Маҳмуд Мирзо. Унинг овози сокинлашиб қолган эди. – Барибир бул чопонини киймаймен!

– Биз ани қўзга суртиб киямиз, олампаҳо, қаранг, пахталари қандай қалин! – деди Турконшоҳ чопоннинг астар томонини ағдараркан. – Изғиринда жонинг ҳузури-ку!

Олмос доналари алоҳида латталарга тикилиб, кейин пахталар орасига қўйиб қавилган экан. Уни қирқиб олгунича Шоҳ Маҳмуд мирзо қора терга тушиб кетди. Охири қайчини Турконшоҳга узатди.

– Бўлди, ўзингиз қирқинг! – у қайчи қизартирган бармоқларини силаб, Алишербекнинг ёнига келди. – Малика бибимизнинг ақлларига энди қойил қолдим! Бундай ноёб фикр каллаларига қандай келди эркан-а?! Менинг ақлимга икки дунёда ҳам келмас эрди. Иннайкейин, ҳозир яхшиям сизнинг борлигингиз, йўқса, мен бул чопонни жаҳл бирлан дарвешларга бериб юборар эрдим. Чин сўзим, сизга ҳам қойил қолаётирмен, сиз нафақат шоир, балки жуда ақлли одам эркансиз, Алишербек оға! Сизни шоирим эрмас, вазирим қилиб тайинлаймен, розимисиз?! Менинг ёнимда ана шундай ақлли, топқир вазир бўлиши керак! Қаранг, сиздан ёши қанча катта бўлатуриб шунга Турконшоҳ оғамнинг ақллари етмади. Ҳукмдор бўлиб менинг ўзим ҳам билмадим. Лекин сизнинг ақлингиз дарров етди.

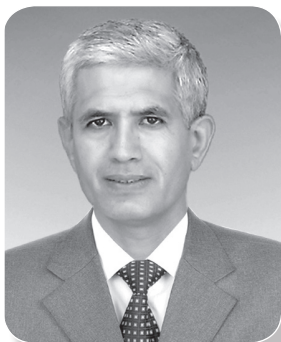
– Астағфируллоҳ, жуда унчаликмас... – мактовдан хижолат чеккан Алишербек қизариб кетди. – Менинг волидам ҳам маблағни карвон орқали баъзан шундай тарзда юборар эрдилар.

– Волидангиз ҳам ақлли аёл эркан! – деди Шоҳ Маҳмуд самимий оҳангда ва гапининг охирида қўшиб қўйди. – Демак, эртадин эътиборан сиз менинг вазиримсиз! Бугун эрса, бориб, юкларингизни йиғиштириб, тахланг. Эртага яшаяжак уйингизни кўрсатишадур ва кўчириб қўйишадур!

– Ташаккур, олампаҳо! Умрингиз зиёда бўлсун! – Алишербек миннатдорчилик билдириб, таъзим қилди, лекин “хўп” ҳам демади, “йўк” ҳам демади, хайрлашиб чиқиб кетди.

Яна Оллоҳнинг айтгани бўлди. Ўзича янги режалар тузган Алишербек эртаси куни мадрасадаги кўч-кўронларини йиғиштириб, кўчишга тайёр қилгач, Оқсаройга йўл олди. У етиб келганида сарой хувиллаб ётар, қолган-қутган хизматкорлар ҳовлини йиғиштириш билан овора эди. Унинг саволига ҳеч ким жўяли жавоб беролмади. Фақат кетар чоғи дарбоза қоровули уни таниб қолди, шекилли, орқасидан чиқиб, “Олампаҳо Сеистон вилояти томон йўл олдилар... Фақат... Мендин эшитганингизни ҳеч ким билмасун...” деди шивирлаб. Тарвузи қўлтигидан тушган Алишербек кеча илҳом билан ёзган байтларини маҳзун такрорлаб ортига қайтди...

Давоми бор.

**Абдулла
УЛУТОВ**

Натан Маллаевнинг муҳташам яратиги

Атоқли адабиётшунос Натан Маллаевнинг “Ўзбек адабиёти тарихи” китоби XX аср 60-йилларидан буён мамлакатимиз ижтимоий-маданий ҳаётида алоҳида ўринга эга бўлиб келмоқда. Илк чоп этилган пайтидан бошлаб, мактаб ўқувчилари, олий ўқув юрти филолог ва журналист талабалари учун муҳим қўлланмага айланган мазкур китоб бир неча авлоднинг ўзбек адабиёти тарихи тўғрисидаги дастлабки тасаввурини шакллантира олди, десак муболаға қилмаймиз. Чунки мазкур китоб ўзбек адабиётининг қадим ва бой тарихи билан бирга, унинг жаҳон адабиётида нақадар муҳим мавқега эга эканлигини ҳам ҳар жиҳатдан асослаб, кўрсатиб бера олган санокли қўлланмалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, филология фанлари доктори, профессор, адабиётшунос ва таржимон Натан Муродович Маллаев томонидан ёзилган “Қардош халқлар адабиёти” (1965 йил), “Ўзбекистон адабиёти тарихи” (ўрта мактаблар учун, 1953–1972 йиллар.) китоблари каби “Ўзбек адабиёти тарихи” (университет ва педагогика институтлари учун, 1953–1965 йиллар) дарслиги ҳам қайта-қайта чоп этилган.

Ўзбекистон олий ўқув юрти талабалари таълими ва амалиётдан мустаҳкам ўрин эгаллаган мазкур дарслик илк бор 1963 йил ўқувчилар кўлига етиб борган бўлиб, унинг ҳар бир қайта нашри муаллиф томонидан тўлдирилиб, мукаммаллаштирилган.

Албатта, дарслик совет замонида ёзилгани учун унда шўро мафкураси талаблари ҳам ўз ифодасини топган. Бу дарслик ифода тилида ҳам акс этгани учун ҳозирги замон ўқувчисининг ғашини ҳам келтириш мумкин. Масалан, муаллифнинг ўзбек адабиёти тарихи фани тўғрисидаги: “Ўзбек адабиёти тарихи ўзбек халқининг қадим замонлардан бошлаб, ҳозирги кунга қадар яратган бадиий адабиётини ўз

Абдулла УЛУТОВ – филология фанлари номзоди, профессор. 1960 йилда тугилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Қиссачилигимиз қирралари”, “Инсон ибратга интилади”, “Асл асарлар сеҳри”, “Қалб қандили” китоблари, “Адабиётшуносликка кириш”, “Туркий халқлар адабиёти” ўқув қўлланмалари, “Адабиётшунослик назарияси” дарслиги нашр этилган.

ичига олади. Бу адабиёт бир-биридан тубдан фарқ қилувчи икки даврга: Улуғ Октябрь социалистик революциясигача бўлган давр ва Октябрь революциясидан кейинги даврга бўлинади. Октябрь революциясигача бўлган ўзбек адабиёти антагонистик синфий жамиятда вужудга келган, антагонистик синфий жамиятнинг зиддиятлари билан бирга яшаган адабиётдир. Бу адабиёт бир-бирига қарама-қарши бўлган реакцион ва прогрессив оқимлардан – эксплуататорлар манфаатига ёки халқ оммаси манфаатларига хизмат қилган оқимлардан иборатдир. Ўзбек адабиёти тарихи бир-бирига қарама-қарши бўлган адабий оқимларнинг кураши тарихидир” (Маллаев Н. Ўзбек адабиёти тарихи. Биринчи китоб (XVII асргача). Қайта ишланган учинчи нашри. Университетларнинг филология факультетлари ҳамда педагогика институтларининг тил ва адабиёт факультетлари учун дарслик. – Тошкент: “Ўқитувчи” нашриёти, 1976. – 664 б. – 5-бет) каби жумлаларнинг ўзидаёқ ўша давр талабини ифодаланини кўриш мумкин.

Натан Маллаевнинг мазкур китоби қайта-қайта нашр этилиб тургани учун ҳам ўша пайтдаги бошқа фан дарсликлари ўртасида рекорд натижага эришган китоблардан бири ҳисобланади. Негаки Натан Маллаев ўзбек адабиёти тарихи бўйича дастур, мажмуа, дарсликлари ҳамда мазкур ўқув курси хусусидаги мулоҳазалари, қарашлари орқали барчани бирдай қаноатлантира оладиган олтин ўрналиқни танлаган. Шу билан бирга, ҳар бир фикрини асосли, аниқ мисолларга бой ва чуқур мантиқий таҳлил асосида тақдим этган.

Ижтимоий ҳаёт, ундаги маданият, санъат ва адабиётни фақат мафкуравий нуқтаи назардан туриб тушунтиришни талаб этувчи совет даврида инсон қалбан, маънан динга нисбатан ўзида эҳтиёж сезиши, дин инсоният учун керакли ва зарурий дастур эканлиги, у кишиларнинг дунёқараши шаклланиши, ҳар бир одам маънан-руҳан улғайиши, жамиятда ижтимоий муносабатлар юзага келишида муҳим асос, пойдевор эканини тамоман инкор этиш оддий бир ҳол эди. Аммо Натан Маллаев “Дин – халқ учун афъюн. Дин – жамият учун зарарли” ғояси байроқ қилиб олинган шундай зиддиятли тузум, кескин қарама-қаршиликларга тўла замонда ҳам ўзбек адабиётига бўлган муҳаббатини заррача қамайгирмаган тарзда Мовароуннаҳр замини тарихидаги ўзгаришларни зукколик билан идрок этиб, ўзбек адабиётидан англаган ҳақиқатларини саховат билан барчага тақдим эта олди.

Натан Маллаев мазкур дарслигида ўтмишдаги ўзбек адабиёти билан бирга, ўз яшаётган давр адабий ҳаёти манзарасини белгилайдиган асарларнинг умумий ва фарқли жиҳатларига доир бир неча мисолни тақдим этади. Бу эса унинг ижтимоий давр воқелиги ва мавжуд адабий жараёни донолик билан идрок этганини кўрсатади. Дарсликдаги Маҳмуд Кошғарий, Алишер Навоий, Бобур каби ижодкорлар асарлари таҳлили ва талқинида ҳам улар яшаган замондаги шоир ва адиблар ижодини ўзига хос тарзда зукколик билан ёритади.

“Ўзбек адабиёти тарихи”да, шу турдаги аксарият китоблардан фарқли ҳолда, миллий сўз санъати намуналарига уларда умуминсоний қадриятлар қай даражада улуғланганидан келиб чиқиб ёндашилади. Асарларнинг мавжуд давр адабиётидаги ўрни кўрсатилиб, замон учун аҳамияти ҳақида сўз юритилади. Муаллиф эътибор қаратган ҳар бир бадий асаридан бир-бирини тўлдирадиган, бири бошқасини бойитадиган шундай ибратли, салмоқли, сермазмун хусусиятлар топадики, аллома адабиётшуноснинг синчковлиги ва зукколигига тан бермай илож йўқ. Натан Маллаев ушбу дарслигида барчага: “Ўтмишни унутманг! Мумтоз адабиётни муталаа қилинг! Аввал битилган асарларга бефарқ бўлманг!” деб мурожаат

этгандай туюлади. “Девони луғотит турк”, “Қутадғу билиг”, “Муҳаббатнома”, “Хазойин ул маоний”, “Бобурнома” сингари асарлар бағрида яшириниб ётган фалсафий маъноларни топиб, ўқувчиларига тақдим этаркан, уларни ҳам шунга ундайди. Бу эса муаллифнинг “Ўзбек адабиёти тарихи”ни қалб қўри, ўзбек халқига меҳри изхори сифатида яратганини билдиради.

Натан Маллаев мазкур дарсликда ўзбек адабиёти тарихи фани, унинг тараққиёт босқичлари, ўзбек адабиёти ўрганилишининг ўзига хос жиҳатлари, ўзбек халқининг бошқа халқлар билан ижтимоий-маданий ҳамкорлик алоқалари, оғзаки ва ёзма адабиёт хусусиятлари, миллий миф ва афсоналар аҳамияти, улардаги образларнинг узоқ замонлардан буён яшаб келиши сири, меҳнат, маросим ва қаҳрамонлик қўшиқларининг мазмун моҳияти, қадимги ёзма ёдгорликларнинг тарихий-маърифий хусусияти ва адабий қиммати, давр маданий ҳаёти, замоннинг машҳур сиймолари фаолиятини чуқур билимдонлик билан тушунтиради.

Дарсликдаги Навоий, Бобур ҳаёти ва ижоди тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар, ўз-ўзидан аён, ҳар бир кишининг кўнглида муаллифга нисбатан чуқур ҳурмат ва эҳтиром ҳиссини уйғотади. Мана шу таъсирнинг ўзиёқ “Ўзбек адабиёти тарихи” китоби муҳим амалий аҳамиятга эга бўлишдан ташқари, Натан Маллаевнинг энг муҳташам яратиларидан бири эканлигини билдиради. Муаллиф мазкур китоби орқали ўқувчиларни Аҳмад Ясавий, Лутфий, Навоий сингари сиймолар халқнинг ғам-ташвишини ўйлаб қийналгани, ҳукмдорлар, амалдорларнинг шахсий манфаати, ўз маишати йўлида одамларни алдаб, зулм ўтказишидан азобланиб яшагани билан яқиндан таништиради.

Китобда эътибор қаратилган қайси муаммо бўлмасин, муаллиф унинг хусусида жиддий фикр юритиш асносида турли фактларни таққослаб, мавзу юзасидан теран ҳулоса чиқаради. Ўзбек халқи қадим маданиятга эга эканлиги, бу миллий адабиёт тарихан бой, мазмундор ва инсонпарварлик руҳига йўғрилганини ёритиб бериш дарслик мақсади марказида туради ҳамда унинг асосий ғоясини белгилайди. Бу жиҳат эса мазкур китобнинг ҳам бугунги, ҳам келгусидаги кадри ва аҳамияти ошишида муҳим омил бўла олган.

Натан Маллаевнинг мазкур китобдаги Хоразмий, Қутб, Сайфи Саройи, Дурбек, Ҳайдар Хоразмий, Атойи, Саккокий, Лутфий, Навоий, Бобур шеърияти тўғрисидаги таҳлилий мулоҳазалари, Шарқ мумтоз адабиёти мавзу доирасининг ўзига хослиги тўғрисидаги фикрлари кишини ўйлантиради. Масалан, Шарқ, жумладан, ўзбек мумтоз адабиётида маъшуқа, маъшукнинг қадди-қомати, юзи, кўзи, қоши, сочи, либоси, юриш-туриши, хатти-ҳаракати, қарашлари, имо-ишоралари гўзаллиги, кўркемлигини таърифлаш, мадҳ этиш узоқ замонлар давомида асосий мавзу ҳисобланган. Мусулмон Шарқ шеъриятида узоқ асрлар мобайнида устувор бўлиб келган, барча шоирлар ижодининг асосини ташкил этадиган бу анъанавий мавзу марказида гўзалликда ягона, соҳибжамоликда танҳо маъшуканинг бевафолиги, ваъдасида турмаслиги, аҳдига амал қилмаслиги, маъшукнинг рақибларига юзланиб, илтифот кўрсатиши, уларга хайрихоҳлик билан қараши, аксинча, маъшукаси васлига етиш ниятида ўт бўлиб ёнган, жонидан кечишга тайёр турган садоқатли ошиққа муттасил жабру-жафолар қилиб, ҳижрон азобига ташлагани баёни туради. Бу бир хиллик эса материалистик дунёқараш билан яшайдиган глобаллашув даври одамларига унча хуш келмайди, уларни қаноатлантирмайди. Мусулмон Шарқ мумтоз шеърияти, унинг ажралмас қисми ўзбек мумтоз шеъриятида бевафо ва жафокор маъшуқа гўзаллигининг муболағали мадҳи, севги-муҳаббат бобида

садоқатли, маъшуқасининг илтифоти, меҳри, лутфидан маҳрум, висолга ташна ошиқ аҳволи таърифи асримиз одамлари учун ғоят чучмал, баландпарвоз, ялтироқ, сунъий бўлиб туюлади, уларни ғашлантиради. Айни ҳолат ўтмишдаги аждодлар ва ҳозирги одамлар дунёқараши, дидидаги туб ўзгаришлар адабиёт ва санъатни англаш, тушуниш, унга ёндашишдаги кескин фарқли жиҳатлардан келиб чиқади.

Аммо Натан Маллаевнинг дарслик яратишдаги юксак профессионал маҳорати туфайли ўзбек адабиёти ижтимоий ҳаёт ифодасигина эмас, балки миллий маданиятнинг муҳим бўлаги сифатида талқин этилади. Ўзбек ижодкорларининг турли давр ва тузумлар мураккабликлари, замоннинг ўзига хос зиддиятларига қарамай сақланиб қолган ўз миллий дунёқараши, борлиққа муносабати, қарама-қаршиликларга нисбатан ички оламидаги туғёнлар таъсирчан тарзда шаффоф ифодалаб берилган. Шу сабабдандир мазкур дарслик ҳозирга қадар ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Ушбу йўналишдаги тадқиқот ва илмий изланишларда яхши андоза вазифасини ўтаб келмоқда, Бу эса унинг келгусида ҳам қадри янада ортиб бориши, шу йўналишдаги дарслик ва қўлланмаларни баҳолашда мустаҳкам мезон сифатида хизмат қила олишини далолатлайди.

Натан Маллаев ўзининг барча дарслик, ўқув қўлланма ва бошқа тадқиқотларида жуда кўплаб бирламчи манбаларни таққослаб, таҳлил этиш асносида, ўзбек адабиёти жаҳондаги энг юксак маърифатли адабиётлар сирасига киришини асослаб бера олган. Олимнинг, ушбу дарслигидан ташқари, Алишер Навоий ижодини ўрганиш ҳамда мумтоз адабиёт ва халқ оғзаки ижодининг ўзаро таъсирини тадқиқ этишга қаратилган “Улуғ шоир ва мутафаккир” (1969), “Навоий ижодининг халқчил негизи” (1973), “Сўз санъатининг гултожи” (1991) ёки “Абулқосим Фирдавсий” (1962) монографиялари, Садриддин Айнийнинг “Қисқача таржимаи ҳолим”, Фирдавсий “Шоҳнома”сининг 2 жилддан иборат насрий таржимаси, Мажлисий (“Қиссаи Сайфулмулк” достони), Алишер Навоий рубоий, туюқлари ва лирикаси, Алишер Навоий асарларининг русча 10 жилди нашрини (5 10 жилдлар, 1968) тайёрлашдан тортиб, олий ўқув юртлари ва ўрта мактаблар учун дастур ва хрестоматияларини (1952–1974) тузишдаги иштирокининг ўзидек унинг улкан салоҳиятидан дарак беради.

Шу боис унинг ёзганлари узоқ йиллардан буён барчанинг диққатини жалб этиб келмоқда, Бу қизиқиш ҳеч бир сўниш, пасайишсиз келгусида ҳам давом этади. Натан Маллаевнинг “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслигининг қайта ишланган учинчи наشري 42 босма табоқ, 674 бетдан иборат бўлиб, унинг ҳар бир саҳифасидан муаллифнинг ўзбек адабиётини ғоят қадрлаши ва у бу адабиётнинг муҳим аҳамиятга эга бой тарихини кўрсатиб беришни ҳаётининг асосий мақсад қилиб олгани яққол кўринади. Мулоҳазалари, илгари сурилган қарашларида адабиётшунослик ва педагогиканинг энг муҳим хусусиятларини мужассамлаштирган зукко адабиётшуноснинг ўткир нигоҳи муҳрлангани кўринади.

Асосийси, муаллиф миллий маданиятимизнинг таркибий қисми бўлган ўзбек адабиёти тарихини ёритишда бирламчи манбаларга таяниб иш тугагани, мазкур китоб яратишда кўплаб қўшимча материаллар ўрганиб, текшириб чиққани, уни ўша пайтлардаги мавжуд илмий тадқиқотлардан унчалик қаноатлантирмаганини яққол билдиради. Бу муҳташам манбада муаллиф ўзбек адабиёти тарихини муфассал ёритиш борасида талайгина режалар тузгани, тарихнинг ўзига хос мураккабликларини тасаввур қилишга кенг йўл очгани, дарслик устида чинакам иштиёқ ва ғайрат билан ишлагани, фойдаланилган манбаларнинг муҳим

жиҳатларини аниқ исботлаб кўрсатиб, улардан чуқур мантиққа асосланган салмоқли хулосалар чиқарганини ҳам кўриш мумкин. Шу боис бу китоб XX – XXI аср оралиғида Ўзбекистонда яратилган энг яхши дарсликлардан бири сифатида эътироф этилишга ҳақли. Чунки ўзбек адабиёти тарихига доир тадқиқотни юзаки, сунъий, сохта, майда билим билан ёзиб бўлмайди. Бу мавзуда дарслик яратиш эса янада мураккаб ва оғир меҳнат талаб этади. Бундай масъулиятли ишга қўл уриш учун киши улкан билим ва иқтидордан ташқари, бунга маънавий ҳақли ҳам бўлиши керак. Натан Маллаев шундай оғирликни ўз бўйнига ола билган, бутун куч-қувватини сарфлаб, виждонан ишлаб, бор қобилият ва иқтидорини бир нуқтага йўналтира олгани билан ҳам ҳамиша эҳтиромга муносибдир.

Муаллиф ушбу китобида мусулмон Шарқ мумтоз адабиёти хусусиятларини ўзбек адабиёти тарихи заминида ёритади. Ҳар бир давр адабиёти манзарасини белгилайдиган ғазал, рубоий, туюқ, қасида, дostonларга шеърятдан жозибача изловчи ўқувчи нигоҳи билан қарайди. Бир-бири билан боғлиқ шу каби кўпдан-кўп ижобий жиҳатлар туфайли “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслиги умри узок тадқиқотлар қаторидан ўрин эгаллаб келади.

Натан Маллаев бўйи хўп баланд, гавдаси йирик киши эканлиги боис ҳайъатларда турганида ҳам, кўчада кетаётганида ҳам ҳаммадан ҳайбатли кўринар, ўзига маъқул фикрни эшитганида эса чеҳрасига болаларникига ўхшаган беғубор табассум қалқиб чиқар, шунда беихтиёр кўз ости билан атрофига ўқтин-ўқтин синчиклаб қараб кўярди. У ўзининг салобатли эканини сезар, вужудида атрофдагиларга дабдурустдан таъсир ўтказа олиш қуввати борлигини пайқар, кимдир ўзи тўғрисида гапираётганини сезганида кўзлари порлаб, юзида хушнуд табассум ярқирарди. Ўзи ҳақида баланд-паст, ёқмайдиганроқ гапларни эшитиб қолганида ҳам ҳар доимгидек бошини қуйи солганча майин илжайиб кўярди. Олимнинг мана шу ҳолатидан ҳам киши ҳавасини келтирадиган аллақандай салобат, виқор ёғилиб турарди. Бу улугворлик унинг ички дунёсидаги ўзига бўлган ишонч ва чуқур ақл-тафаккурдан сизиб чиқарди. Умуман, Натан Муродович Маллаев чин аллома, доно инсон бўлганлиги туфайли уни эслаш, хотирлаш ҳам кишига аллақандай хузур бағишлайди.

Натан Маллаев ўзбек мумтоз шеърятини намуналари, айниқса, Навоий ва Бобур шеърларини фавқуллодда таъсирчан ва ифодали қилиб ўқир, “Ҳамса”, “Ҳазойин ул маоний”, “Бобурнома” муаллифлари ижодига бағишланган телекўрсатувларда бот-бот иштирок этарди. Унинг, айниқса, “Кеча келгумдир дебон...”, “Сочининг савдоси...” каби ғазалларни ўқиши ҳаммага манзур бўлар, унинг бўғиқ, салобатли овози барчанинг қалбини тўлқинлантириб юборарди. Унинг забардаст овози Шарқ шеърятдаги мунг, изтиробни янада кучайтириб тақдим этарди.

Аллома адабиётшуноснинг дарслик, ўқув қўлланмаларида, Абулқосим Фирдавсий, Низомий Ганжавий, Абдурахмон Жомий каби Шарқ мутафаккирлари ҳаёти ва ижоди тўғрисидаги мақолаларида, “Низомий Ганжавий мероси ва унинг маърифий-тарбиявий аҳамияти”, “Асрлар эътирофи ва таъзими” каби тадқиқотларида Шарқ шеърятини ижтимоий турмушнинг турли муаммолари билан бевосита боғлиқ ҳолда таҳлил қилинган. Натан Маллаев Алишер Навоий, Бобур каби ўзбек адабиёти намояндалари ижоди теран фалсафага йўғрилгани тўғрисида мароқланиб мулоҳаза юритади. Бу хусусдаги мақола ва рисоаларида унинг “Ҳазойин ул маоний”, “Ҳамса”, “Бобурнома”дан доим мутаассир бўлиб, илҳомланиб келгани яққол билинади. Олимнинг “Алишер Навоий ва халқ

ижодиёти”, “Сўз санъатининг гултожи”, “Гениал шоир ва мутафаккир”, “Навоий ижодиётининг халқчил негизи”, “Сўз санъатининг гултожи” каби мақолалари ҳам бунинг исботи бўла олади.

Ишонаманки, “Натан Маллаевнинг ёзганлари ичида энг заифи қайси?” деб сўралса, бу саволга жавоб бериш ҳар қандай адабиётшуносни мушкул аҳволга солади. Негаки алломанинг дарслик, қўлланма, монографияларида мавзуси шу қадар чуқур ёритиладики, уларнинг ҳар бирида 1948 йилда Мақсуд Шайхзода раҳбарлигида “Шермуҳаммад Мунис ҳаёти ва ижодий мероси” мавзусида номзодлик диссертацияси ёклаган тадқиқотчининг ёрқин истеъдоди барқ уриб туради.

Мазкур мухташам дарслик, юқорида қайд этилганидек, бир умрга татийдиган юксак мақсад билан яшаган муаллифнинг қўл урган ишига сидкидилдан киришгани, шунинг учун унинг барча мулоҳазалари бир-бири билан мантиқан боғланиб, содда ва тушунарли тарзда ифодаланганини намоён этади.

Аллома адабиётшунос Натан Муродович Маллаев таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан олий ўқув юрти филология факультети талабалари ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслиги филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий ва филология фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент Озода Тожибоева муҳаррирлигида қайта чоп этилди. Ўйлаймизки, бу нашр келгуси авлодларнинг ҳам ўзбек мумтоз адабиётига қизиқишини кучайтиради.

Натан Маллаевнинг ушбу мухташам яратигида фикр тиниклиги, ифода аниқлиги, таҳлил теранлиги, салмоқли ҳулоса ярқираб туради. У сўзга эҳтиёткорлик билан ёндашади, исроф қилмайди, сўзларни одамларга манфаат келтирадиган, уларга малол келмайдиган, ғашлантирмайдиган тарзда қўллайди.

Натан Муродович Маллаевнинг “Ўзбек адабиёти тарихи” дарслиги туфайли ўзбек адабиётшунослиги бир қадам бўлса-да, олға босганини ҳеч ким инкор этолмайди. Шу боис бу китобдан бир неча авлод баҳраманд бўлди, ҳозир ҳам аҳамияти асло пасаймади.

Натан Муродович Маллаев яхудий миллати вакили бўлса-да, ўзбек халқи, унинг маданиятига умр бўйи чинакам муҳаббат билан қаради. У ана шу самимий меҳри туфайли ўзбек адабиёти тарихи бўйича энг зукко мутахассис бўлиб етишди. Бир умр муаллимлик қилиб, талабаларга таълим берган, ўз ҳаётини ўрта мактаб ва олий ўқув юртлари учун ўзбек адабиёти тарихи бўйича дастур, мажмуалар тузиш, дарсликлар яратишга бағишлаган улкан педагогнинг ўзбек адабиёти тарихига доир тадқиқотлари, дарслик ва ўқув қўлланмаларида баён қилинган мулоҳазалари мавзуга тегишли муаммоларнинг энг муҳим жиҳатларига эътибор қаратилгани билан ажралиб туради.

Натан Маллаев сингари олимларнинг муттасил ижодий изланишлари туфайли XX асрда адабиётшунослик касб даражасига кўтарилди. Унинг дарсликлари нафақат ўзбек адабиёти тарихи, адабиёт назарияси, балки қадимги дунё тарихи, маданияти бўйича теран тасаввур уйғотиши, тилшунослик, санъатшунослик, фалсафа каби фанлар бўйича чуқур билимни ўзида жамлай олгани боис тасаввурни ойдинлаштириб, кўнгилга ёруғлик олиб киради.

Эркин
ҲОЖИМУҲАММАД

Тақвимда йўқ кунлар

* * *

Сункуржиқ Тойсидек юрт хоинлари
Хилоф иш қилдилар нафақат динга,
Элтутмиш, Қубача – ҳинд ҳокимлари
Қарши бирлашдилар Жалолиддинга.

Йироқ кетолмайсан, даҳшатли ҳисдан,
Ачиниш ўйингга бўлаверар ёр.
Эркак бўла туриб ўтмишимизда
Аёлдан ҳам хароб бўлганлар бисёр.

Фалакнинг энг разил, нурсиз ўйини,
Оҳ-воҳлар қисматга фойда бермайди.
Садоқатдан тумор илиб бўйнига,
Ҳар ким Темур Малик бўлавермайди.

Сувга отилади тарихий сирлар...
“Мени сувга отди, – демай, – ёр, иним”,
Чўкаётган аёл аста пичирлар:
– Юртимизни асранг, Жалолиддиним!

Ишонч оқланмаса куйиб кетар дил,
Энг катта дардлар-ку ўчирилмайди.
“Ватан” деган одам асли Ватандир,
Ватанга хиёнат кечирилмайди...

Эркин ҲОЖИМУҲАММАД – 2000 йилда тугилган. Камолиддин Беҳзод номидаги миллий рассомлик ва дизайн институти талабаси. Республика матбуотида шеърлари эълон қилинган.

Ҳавас

Қилган ишинг поклик, ҳар ниятинг оқ,
Бобосўз дуолар сенга бўлиб ёр.
Ибтидойим тупроқ, якуним тупроқ,
Инсон қисмати бу ҳар бир бошда бор!

Кимдир қўл узатган, тутарди қўлим,
У дамлар қайтмайди берсанг ҳам тилла.
Не-не инсон босиб ўтган бу йўлни,
Неча марта кўрдик кўзимиз билан!

Қабрга термилиб кўзга келар нам,
Мени англаш учун кўзларимга бок.
Ҳавасим келади сенга жудаям,
Бобомни кучоқлаб ётибсан тупроқ...

Ака

Сен дунё кезасан, шукр минг қатла,
Мен уйда Худонинг берган ҳар куни.
Ака, Рассиядан ёзасан хатлар,
Остона Ҳатламай ўқийман уни.

Тошкентнинг тошлари тош бошим билан
Уришиб, кўнглимда дуккиллашади.
– Сен зўрсан! Бос, дейсан! Қўрқмайман сира,
Қўрқувни юракдан юлиб ташладим...

Илҳомнинг отини ўзимман минган,
Шеъримни зўр дейсан, – яшавор эрка.
Пишмаган, довчадай гўр шеърларимга,
Сендан ўтар мухлис бўлмаса керак!

Сен дунё кезасан, шукр минг қатла,
Мен уйда Худонинг берган ҳар куни.
Ака, Рассиядан ёзасан хатлар,
Остона ҳатламай ўқийман уни.

Эркин Ҳожимуҳаммад янги сўз ишлатиш, шеърлари тафтли, самимий бўлишига интилади. Энг муҳими, туйғулари тоза, табиий. Шеърлари шўх, ўйноқ, ёруғ. Шуниси билан жуда ўзбекона. У қалби симилиб, зирқираб турса ҳам, ҳаётга қувноқ кўз билан қарайди. Ва, шу некбинликни шеърхонга юқтиради. Ҳаётни, тирикликни, борликни ижодкор сезгиси билан олқишлайди. Енгил ёки мураккаб усулларга алданмайди. Ёзганларида азиз нарсаларни, азиз тутганини, қадрли нарсаларни, юксак қадрлаганини кузатамиз.

Ишим ўнг келмасдан бош қотирыпман,
Қайсарман, тўлдирдим кўнгил жомини.
Мен отам сочини оқартирыпман,
Сен-чи оқлаяпсан фарзанд номини...

Ёмғир

Қалбим саройида пиру тўрасан,
Ўзимни қалбингга солгим келади.
Ёмғирни жуда ҳам яхши кўрасан,
Ёмғирга айланиб қолгим келади.

Ёмғир ажойиб-а, ёмғир ғаройиб,
Хўл бўлди қош номли қалдирғочларинг.
Дунёдан қанийди бўлсайдим ғойиб,
Мени яширсайди қаро сочларинг.

Инсоннинг руҳини ўстирар ёмғир,
Кўчаларни кезсанг соябонларсиз.
Осмон йиғлайверсин, лек менга оғир,
Сенингсиз бу ёмғир кўп қоникарсиз.

Баҳор дийдордан баҳра олсайдим,
Излайман ҳар лаҳза кўзу қирингни.
Абри найсонларда кўриб қолсайдим,
Лолақизғалдоқдай титрашларингни.

Биллур томчиларда ажиб тилсимот,
Булултар заминга гуллар элтади.
Ёмғирни севасан мендан ҳам зиёд,
Ёмғирга айланиб қолгим келади!

КАЙФИЯТ

Мен – ошиқман, сололаман жар,
Қара, эсар севги насими.
Ошиқ бўлган, бежиз ёзмаган,
“Ҳайрон ўлмушам”, – деб Насимий.

Ширин сўзинг кўнгилга маҳзан –
Эди, энди сенсиз дилда ғам.
Учрашмоқ йўқ нахот бир лаҳза,
Соғинчингдан ҳайрон бўлмушам!
Келишингни ростликка йўйдим,
Лек, келмайсан, сўнди ишқ учқун.
Таквимга ҳеч қарамай қўйдим,
Сен келар кун йўқлиги учун...

Кетиш

Сазоворсан,
қалбимга эга,
Соғинчингга етмайди кучим.
– Ассалому алейкум, –
дея,
Худони эслатиб турувчим.

Келбатли дард,
озгина кичрай,
Тўйдим –
осгин,
сочлари дорсан.
Тош шаҳарда тошдиллар ичра,
Юмшоқ кўнглим ичида борсан.

Кел,
дийдорни айлагин совға,
Рутубатли кўзга ёш тўлди.
Кўзойнакда қараб дунёга,
Кўзим тўртмас,
олтита бўлди.

Соғинч менинг сўнгги насибам,
Сарсондирман,
дилда иштибоҳ.
Келасанми бир кун,
Насимам?
Усмон каби кутаман мушток.

Соғинч бизга берилган ҳайфсан,
Хато кетдик,
англаб етяпман.
Сен-ку мендан кетдинг,
беайбсан,
Мен гуноҳкор ўздан кетяпман.

Сўрок

Мен уни эсласам қалбим исийди,
Эслашим бесамар корми, Худойим?!
Изҳорга лаб очиб тилимни тийдим,
Ёки бу андиша, орми, Худойим?
Сени излаб кўкка назар соламан,
Руҳимга қувватни сендан оламан,
– Дунё кенг, – десалар ҳайрон қоламан,
Кўзимга бу дунё торми, Худойим?

Бахт билан қоришиб лов ёниб яшай,
Ғаму андуҳлардан ҳам тониб яшай,
Битта ишора бер, қувониб яшай,
Бир кўнгил кўнглимга зорми, Худойим?

Туғилгандан бери, унга ёрсан-ку,
Дилдаги андиша, ғурур орсан-ку,
Шу кизнинг кўнглида ўзинг борсан-ку –
Ёнингда менга жой борми, Худойим?

“Энди сандек жанон қайдадир...”

Эсимда кулишинг, ажиб хислатлар,
Ўртада йўқ эди фарқли нисбатлар,
Лайли ҳуснидаги қизлар-ку ҳатто,
Мени қизиқтирмас парисифатлар.
Сени эслайману қўлим майдадир,
Энди сендек менга жанон қайдадир?!

Бахт ҳам кетмоқ учун шайланаётир,
Бу гардиш тескари айланаётир,
“Муножот”, “Жунун”у “Чўли ирок”ни,
Тинглаган сари дил найланаётир.
Гўёки бор таскин бунда найдадир,
Энди сендек менга жанон қайдадир?

Исмлар жой олса тўйхатларидан,
Бўйқизга келгувчи бўйхатларидан,
Севгилим, хуршидим, гулим, барнойим,
Жой олдинг қалбимнинг пойхатларидан.
Исмингнинг ёзиғи – кўнгил қайддадир,
Энди сендек менга жанон қайдадир?

Қошингга соч тушди, оқлар қошимга,
Ҳофиз сабаб бўлдинг кўзда ёшимга,
Сен-ку ёт савдосин куйлаётирсан,
Не савдолар тушди менинг бошимга?!
Қўшиққа жўр бўлиб қалбим айтадир,
Энди сендек менга жанон қайдадир?!

Сени эслайман, дил майда-майдадир,
Энди сендек менга жанон қайдадир?!

Вужудимни савол ёндирмоқда

**Насиба
БОШМОНОВА**

* * *

Чўкаяпман, чўкиб кетдим кўзларингга,
Сўзларингга қоришиблар кетдим охир.
Дилдошгинам, дилгинангга шодлик ҳадя
Этолмадим. Қандай дилдошман мен ахир?

Қиймаланган қалбим қадар қалқир қайғу,
Қани энди, оҳ, ёнингда бўлиб қолсам.
Бу умрингга жоним сочилиб кетсаю
Кўлинг маҳкам тутган ҳолда ўли-иб қолсам...
(Дилинг маҳкам қучган ҳолда сўлиб қолсам)

Ва, юрагинг жаннатида яшасайдим,
Бундан ортиқ бахт бормикан, бордир дема?
Ғамларингни аритишни билмайманку,
Эҳ, ҳаётда юрганимдан маъно нима?

Нетай, айтгин, сиғмаяпман дунёйимга,
Дунёйингдан жой бер менга, ёнар оҳ, тан.
Дардларингга дармон бўлгим келару лек,
Ҳали эплаб ёшингни ҳам артмаганман.
Дилдошгинам.

Насиба БОШМОНОВА – 2005 йилда туғилган. Ҳозирда Жиззах вилояти Жиззах шаҳридаги Ҳамид Олимжон ва Зулфия номидаги ижод мактабининг 10-синф ўқувчиси. Шеърлари “Ижод богидан гулдаста”, “Икки қалб издошлари”, “Йиллар нафаси”, “Бўзатов илҳомлари”, “Ижод богидан гулдаста” номли ижодкорлар баёзларида чоп этилган ва бундан ташқари илк китоби “Кўнгилдан дастхат” номи билан нашрдан чиққан.

Мавхумлик

Эҳ, воҳ, мен киммана, мен кимман ўзи,
Вужудимни савол ёндирмоқдадир,
Хаттоки бу жондан тондирмоқдадир,
Шунда ҳам жиммана, мен жимман тўзиб.

Ха, гўзал бир бахтнинг баҳонасида
Дарднинг дарвозасин ёпмоқ истаган,
Исмсиз ҳисларни отмоқ истаган,
Инсонман
ёки
яшаб ҳам аросат, қалб хонасида.

Мавхумлик аталмиш шон учун маҳкум,
Йироқданда-йироқ чексизлик аро
Фигонман,
Токи
номаълум маълумлик ичинда маълум,
Оқлик орасида қисмати қаро
хандонман!

Эҳ, воҳ, мен киммана, кимман мен ахир,
Кимлигин билмаган гумонман.

* * *

Хотиржам, хотиржам бўлолма,
Ғалаён қилади ҳисларим.
Дардсизлик дардига йўл олмам,
У – ғамнинг чўққиси, минбари.

Тўфонли туйғуйим яримдир,
О, бутун туғёндан сургунман.
Бу юрак менга ҳўп ялинди:
“Сен мендай юракка бўйсунма!..”

Виждонан бир ўйлаб қарасам,
Виждонни қўйганман кўп қийнаб.
Ўзимга ичгандим мен қасам
“Шодман” деб жиддиймас, оҳ ўйнаб.

Яшасанг

Яшасанг андуҳдан ташқари,
Ичкари қалбингда гулласанг.
Бегона айланса ғам бари,
Дўстинг ул бахтга хат йўлласанг.

Яшасанг ҳаётнинг авжида,
О, тақдир тақди деб толейим.
Ғалати ҳисларнинг рақсида,
Ғалаён қилмасдан турсанг жим.

Яшасанг аламли ранглардан:
Йироқда; фироқда қолмасанг.
Аросат қоришган жангларда
Бўлмасанг.

Яшасанг, яшнасанг хотиржам,
Армон не эканин билмасанг.
Қувонч ва ишончлар бўлса жам,
Озорни назарга илмасанг.

Яшасанг шеърларнинг сатҳида,
Шодликни мадҳ этиб толмасанг.
Дардлардан қутулсанг, кулсанг ва
Ўлмасанг.

Яшасанг, яшисанг хотиржам...

* * *

Бўм-бўш хона... бўм-бўш юрагим,
Ҳисларданда айриляпман оҳ.
Сукунатдан яралган бўшлиқ,
Бўшлиқ ичра қулар бу дунё,

Қаҳ-қаҳ отар сокинлик бўлиб,
Туйғуларга қилар суиқасд.
Оҳ, дилимда санчиқ, суянчиқ,
Бўлолмаган шодликларим, бас,

Хаёлимни эркинликлардан
Қутқаринглар, туткунман-туткун.
Йўқликларга асирману лек,
Борлиқларга бо-о-оримни тутгум.

Зорликларни унутгим келар,
Тўфон қалбсиз яшамоқ – жазо.
Жазолама мени Худойим,
Ўзлимсиз толгунимча то.

“Қаро қошинг”

“Қаро қошинг, қалам қошинг,
Қийиқ қайрилма қошинг, қиз”¹.
Қойил, қаддимни қавс қилар,
Қалбга қайғу қадошинг, қиз.

Қийноғингдан қочмоқ қийин,
Қасд қиладур қадамларинг,
Қаро қароғинг қийнайду,
Қийнайверар қарошинг, қиз.

Қамардайин қиёфангга
Қойил қолмаслик қийинду,
Қанча қаландарлар қалбин
Қиздирди қалб қуёшинг, қиз.

* * *

Англашимча, англаганим ақлга зид,
Атрофимни ўраб олган ғам-кушанда.
Соҳиримнинг охирлари оҳга оид,
Хаёлларим таъсирини қилмас канда.

Дард гардлари бу қалбимга қўниб олган
Юраккинам бўлиб кетган пора-пора.
Эҳ, толиққан дилгинамга гина тўлган,
Дилдошларим тушунсайди буни зора.

О, бечора кўнглим учун йўқми чора,
Хатто, хато қилмасликка етмас кучим.
Билсам ҳамки, сезсам ҳамки, қисмат аро
Қадамимни қадолмадим бахтга нечун?

1 Эркин Воҳидовдан.

"Сенгакул бўлгандан бери озодман"

Мирзо
КЕНЖАБЕК

Маърифий китоблар муаллифи Мирзо Кенжабек моҳир таржимон, журналист сифатида ҳам атоқли. У томондан Ҳофиз Шерозий ва Шайх Саъдий Шерозий газаллари, Николас Гилен (Куба), Геворг Емин (Арманистон), Якуб Колас (Белоруссия), Шерали Лойиқ (Тожикистон), Ўлжас Сулаймон (Қозоғистон) асарлари, мумтоз-шоир ва олим Усмони Ўшийнинг араб тилидаги “Омолий” китоби таржима қилинган. Шунингдек, Нақшбандия тариқати шайҳи, Муҳаммад Зоҳид Қўтқу ибн Иброҳим ал-Бурсавийнинг “Аҳли суннат вал-жамоат”и турк тилидан таржима қилинган ва мазкур асар икки китоб кўринишида нашр этилган (1998 – 1999). Мирзо Кенжабек профессор Маҳмуд Асъад Жўшоннинг “Ҳақиқий севги” (1998), Усманийлар даври олими Қутбиддин Изникийнинг “Муришиди мутааҳҳилин” (“Ёш келин-куёвларга маслаҳатнома” (1999), юртимиз маънавий-маърифий ҳаётида улкан воқеа бўлган Абу Исо Муҳаммад ат-Термизийнинг “Сунани Термизий” (“Ал-жомий ас-саҳиҳ”) “Термиз тазкираси” асарлари мутаржими ҳамдир. Унинг “Фитна санъати” (“Фитна санъати ёки парда орқаси” номи билан Туркиянинг “TOS yayınları” нашриёти томонидан турк тилида ҳам чоп этилган), “Шукрона туйғуси омонми?” ва бошқа мақолалари машҳур.

Мирзо КЕНЖАБЕК – Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган ёшлар мураббийси. 1956 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) ҳамда Имом Бухорий номидаги Ислам институтида таълим олган. Ижодкорнинг “Мактубларим”, “Қуёшга қараган уй”, “Муножот”, “Шарқ тили”, “Баҳорим еллари”, “Хушхабар” шеърий ҳамда тарихий-маърифий китоблари чоп этилган.

Умид АЛИ

Шунингдек “Ватан, кўзлардасен, қароқлардасен”, “Ўзингда нур бўлса, нурни кўргайсан” каби туркум шеърлари, “Асл Ватан қайғуси”, “Навоий назмида ҳадис ва ҳикмат”, “Поклик иштиёқи” каби бир қанча маърифий мақолалари эълон қилинган.

Шоир Мирзо Кенжабек ва журналист Умид Алининг эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур суҳбати Сўз сеҳри, шеърият, шиорларга баҳо беришидаги мезонлар ҳамда адабиёт олами жилвалари ҳақида боради.

Умид Али: Қуръони Каримнинг Шуаро сураси ҳамда мазкур оят шарҳида шеър, яъни СЎЗ ҳар қандай кучга қодирлиги, тиг кучи етмас жойни бир сўз билан забт этиш мумкинлиги эътироф этилади. Бу Ҳақнинг биз ожиз бандаларга инъом қилган энг буюк неъматларидан эканлиги айтилади. Бундан кўринадики, СЎЗ ҳосиласи бўлмиш шеър ҳам буюк неъмат ҳисобланади, шундай эмасми?

Мирзо Кенжабек: Бу саволингизнинг Қуръони Карим оятлари ва улар шарҳи билан боғлиқ муҳим жиҳати бор. "Шуаро" сурасининг 224-227-оятларида: "Шоирларга йўлдан озганлар эргашур. Уларнинг (сўз водийларидан) ҳар водийда дайдишларини (яъни, ўзларига ёқиб қолган энг тубан кимса ёки нарсаларни ҳам кўкка кўтариб, ёқтирмаганларини тупроққа қоришларини) ва ўзлари қилмайдиган нарсаларини гапиришларини кўрмадингизми? Магар иймон келтирган ва яхши амаллар қилган ҳамда доим Аллоҳни зикр қиладиган ва (илгари) мазлум бўлганларидан кейин (Ислом зафар топгач), ғолиб бўлган (қасдларини олган) кишилар (яъни, шоирлар йўлдан оздиргувчи эмаслар). Золим кимсалар эса яқинда қандай оқибатга қараб кетаётганларини билиб қолурлар", дейилади (Алоуддин Мансурнинг изоҳли таржимасидан фойдаланилди.)

Шу билан бирга Ҳазрати Пайғамбаримиз алайҳиссалом ҳадиси шарифларидан бирида назмдаги балогат ва насрдаги фасоҳат таърифида: "Албатта, шеърда ҳикмат бор ва баёнда сеҳр бордир", деб марҳамат қилинган. Ҳазрати Алишер Навоий эса ҳадисдаги "шеър" ва "баён" сўзларини назм ва наср сифатида тамиш қилиб, шеъриятни "Тангри эҳсон" деб таърифласа, Фузулий уни "Рутбаи шеър" ("шеър мартабаси") деб тавсифлайди.

Шу ўринда бошқа бир жиҳатни ҳам эътиборга олиш зарур. Баъзи оятлар ҳазрати Пайғамбаримиз ва Исломиятни ҳажв қилиб, қоралаган иймонсиз, кофир шоирлар

Умид АЛИ – 1978 йилда тугилган. Самарқанд давлат университети ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. Унинг “Дилмоҳим”, “Салом, ширин туйғулар”, “Кўкка йўл”, “Қора шахзода”, “731-қадам”, “Кўнгилга сайр” каби шеърӣй ва насрий китоблари нашр этилган.

хусусидадир. Энг сўнгги оятлардан бири бўлган 227-оятда эса иймон-этиқодли, солиҳ амаллар қиладиган ва Аллоҳни кўп зикр этувчи шоирлар бундан мустасно эканлиги билдирилган.

Мазкур ояти каримани улуғ ватандошимиз, фикҳшунос Абуллайс Самарқандий шундай шарҳлайди: "Ҳақни-ҳақиқатни сўйловчилар – фақатгина иймон келтириб, солиҳ амаллар қиладиган, Аллоҳни кўп зикр этадиган кишилардир. Шеър ва бошқа нарсалар билан машғул бўлишлари уларни Аллоҳнинг зикридан чалғитмас, аксинча, бу ишлар Аллоҳни янада кўпроқ зикр қилмоққа сабаб бўлур". (Факих Абуллайс Самарқандий. "Тафсир ул-Қуръон", 397-саҳифа.)

Яна Абуллайс Самарқандий ҳазратлари: "Аллоҳни ва Унинг Расулини мадҳ этадиган, инсонларга насиҳат ва ўғит берадиган ҳамда уларни яхшиликка ташвиқ этадиган шеърлар мамдуҳ – мақталмоққа лойиқдир. Бундай шеърларни ёзган шоирлар Аллоҳнинг ҳузурида мақбулдир, (Ўша асар, 398-саҳифа) деганлар.

"Рухул-баён" китобида ҳам мазкур ояти карима тарихий мисоллар билан шарҳланган. Билмоқ лозимки, эзгу фикр-ғояларни, ишқи илоҳийни мажоз йўли билан ифодаладиган шоирлар кўп. Улар "Мажоз ҳақиқатнинг кўпригидир" деган ҳадиси шарифга асосланидилар.

Аммо замонлар ўтган сари шоирларга нолойиқ айблар тақовчи гуруҳлар пайдо бўла бошлайди. Илм ва маърифати саёз ёки нокомил "устоз"лардан таълим олиб, четдан келган дунёқарашларга берилгани сабабими, баъзи кимсалар шоирлар ҳақида келган оятларни нотўғри таъвил қиладилар. Ҳолбуки, мазкур сурада истисно ояти ҳам бўлиб, унда иймонли шоирлар билан иймонсиз шоирлар ўртасидаги тафовут аниқ-равшан баён этилган.

Шунинг учун ҳам саҳобаларидан бўлган бир шоир келиб, пайғамбар алайҳиссаломга: "Аллоҳ таоло шоирлар ҳақида айтган бу сўзлардан (юқоридаги оятлардан) кейин бизларнинг ҳолимиз не кечади?" деб сўраганда, ҳазрати Пайғамбаримиз (с.а.в.): "Мўмин киши ҳам тиғи, ҳам тили (яъни, қалами) билан Аллоҳ йўлида курашади. Яратган Эгамнинг номига қасамки, сизлар отадиган ўқнинг тиғи ўткирроқдир", деб марҳамат қилган эканлар. Бу ҳам Сўз қудрати ҳақида ҳадиси шарифдан яна бир мисолдир.

– Демак, Сўз қудрати шу даражадаки, у билан инсонни ё улуг, ё бадном қилиш мумкин эканда?

– Ошиқ ва ориф зот ҳазрати Фаридиддин Аттор "Тазкиратул-авлиё" асарини тасниф этар эканлар: "Муқаддас Қуръони Карим ва муборак ҳадиси шарифлардан кейин сўзларнинг энг юксаги тариқат шайхлари бўлмиш валий зотларнинг сўзидир. Чунки уларнинг сўзи қор ва ҳол натижасидир, ёд ва қол натижаси эмас; аёндандир, баёндан эмас; асрордандир, тақрордан эмас; ва илми ладунийдандир, илми касбийдан эмас; жўшишдандир, қўшишдан эмас", дейдилар.

Яна тасниф сабабидан сўзлаб: "Қуръони Карим ва ҳадиси шарифлардан кейин сўзларнинг энг гўзали валийлар сўзи эканини кўрдим, чунки уларнинг барча сўзлари Қуръони Карим ва ҳадиси шарифларнинг шарҳидир", дейдилар.

Сўз таъсир кучи ҳақида эса: "Зоҳирда кўрамизки, агар бир киши сенга қарши қабих бир сўз айтса, ундан қасос олмақчи бўлиб, ўша бир сўз боис йиллар бўйи ичингда кин ва адоват сақлайсан. Бир ботил сўзки сенинг нафсингга шунчалик таъсир қилса, бас, албатта, ҳақ сўз ундан минг даража кўпроқ бир таъсир қолдиргайдир; гарчи ўзингнинг бундан хабаринг бўлмас", дейдилар.

Демак, сиз кўзда тутган, улуғ ёки бадном қилувчи сўз ўткинчидир, вақти келиб аҳвол ўз ислоҳини топади, ҳақиқат аён бўлади. Бировларнинг сўзи билан

улуғ бўлган киши улуғ эмас, бировнинг гапи билан бадном бўлган киши ҳам бадном эмас. Сўзнинг бундан ҳам кўра улуғроқ таъсири бор. Ботил сўз инсонни тубанликка тортиши, ҳақ сўз эса комилликка етказиши мумкин! Шундай экан, сўз айтувчилар, ҳаётини сўз, қалам ва адабиёт билан боғлаганлар кучли масъулият билан яшамоқлари зарур.

– *Шеърият эзгулик ва маънавиятга даъват этувчи, онг-шуур, тафаккур ва руҳият уйғунлиги хитоби ҳамдир. Пайғамбаримизнинг муборак ҳадисларида ҳам бу борада бирор сўз борми?*

– "Саҳиҳи Бухорий"да Пайғамбар алайҳиссаломнинг шеър ўқиганлари ва тинглаганлари баён этилса, Имом Термизийнинг "Шамойили Муҳаммадийя" асарида у зотнинг шеър ҳақида айтган сўзлари ва ўқиб юрган байтлари алоҳида бобда зикр қилинган. Шубҳасиз, саҳобаи киромлар ҳам шеър айтганлар.

"Авроди Қуръоний" деб аталган дуолар ва зикрлар китобининг жумъа кунги бўлимида ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ разийаллоҳу анҳу номларига нисбат берилган ошиқона ва орифона, гўзал бир қасида борки, мен уни ихлос ва муҳаббат билан арабчадан таржима қилганман. Унда:

"Қайда Мусо, қайда Ийсо, қайда Яҳё, қайда Нух?! –

Сен ҳам, эй Сиддиқи осий, тавба қил, мавлонг – Жалил!" байти нақорат хизматини ўтайди.

Ҳазрати Алининг ҳам шеърӣ девони борлиги айtilган. Алишер Навоӣ бу девондаги ҳикматларини туркий рубоӣга солиб, "Назм-л-жавоҳир"га тизар эканлар, асар муқаддимасида сўз мартабалари ҳақида сўзлаб, учинчи мартаба "Бу барғузиданинг (яъни, ҳазрати Алининг) назми гавҳарнишони ва лаъли луълуъфишонидир", дейдилар.

Ҳазрати Фузулий девони муқаддимасининг ҳамд қисмида ҳам: Аллоҳ таоло "Шоирларга йўлдан озганлар эргашур" деган оятининг ғарқ этувчи тўлқинлари билан шоирларни маҳрумлик гирдобига ғарқ этган бўлса, "Илло иймон келтирган, солиҳ амаллар қиладиган ва Аллоҳни кўп зикр этадиган шоирлар бундан мустаснодир" оятининг истисно этувчи силсиласи тўлқинлари билан саҳиху салим – тўғри, ишонарли, соғлом иймон-этиқодли ислом шоирларини нажот соҳилига чиқарди", деб шукрона изҳор этади. Бу билан иймон келтирган, яхши амаллар қиладиган ҳамда доимо Аллоҳни ёд этадиган шоирларга Аллоҳ раҳмат назари билан боқишини билдиради.

Бинобарин, шоирларга баҳо беришда мезон уларнинг иймонидир. Ҳар кимнинг иймон-этиқоди эса ёзганидан маълум. Шу боис, бу масалага инсоф ва софдиллик билан ёндашган маъқул. Шоир айтганидек:

*Маҳтумқули, кимки ичин соф этмас,
Маълумдирки, охирадан хавф этмас,
Ожиз тани ўтли гурзга тоб этмас,
Ё, Раб, қандай бўлур ҳоли банданинг?!.*

– *Ҳақиқатдан ҳам тасаввуф шеърияти кўнгилга нур индиради, руҳни уйғоқликка чақиради. Поклик ва самимийликка ундайди. Айтинг-чи, бугунги кунда ҳам тасаввуф шеърияти ўз мухлислари қалбига кириб бораётими?*

– Тасаввуф шеърияти исломий маърифатдан баҳра, Қуръон ва ҳадисдан нур, Ислом моҳиятидан ҳикмат, маъно олаmidан жило, ишқ олаmidан шавқ олган ижод. Шунинг учун кўнгилга нур, ақлга маъно беради, қалбни уйғотади. Поклик ва

самимийликка чакиради. Инсонни ўлмасдан олдин ўлишга, яъни қиёматдан олдин тирилишга ундайди. Кўзга эмас, ақлга ва қалбга хитоб қилади.

Аллоҳ таоло Қуръони Каримнинг "Бақара" сураси, 269-оятида: "У (Аллоҳ) Ўзи хоҳлаган кишига ҳикмат ато этур. Кимгаки ҳикмат берилган бўлса, муҳаққах, унга кўп яхшилик берилибди", деб марҳамат қилади. Бас, ҳақиқий тасаввуф шеърияти ҳикматдан иборатдир. Чунки у ҳикмат ато этилган зотлар сўзидир.

Афсуски бугунги кунда ҳақиқий тасаввуф шеърияти вужудга келган эмас. Яъни қачонки, биз шоирлар ҳикматга ноил бўлсак, қалбимизни кўзгудек покласак, вужудимизни ишқи илоҳийга тўлдирсак, ўшанда асл тасаввуф шеърияти вужудга келади. Ҳикматнинг боши эса Аллоҳдан қўркувдир: такводир, Аллоҳнинг амрларига мувофиқ яшамокдир. Ҳадиси шарифнинг маъноси ана шундай.

– *Шеъриятнинг йўналиши ва оқимлари кўп: модернизм, абсурд, анъанавий ва бошқа кўплаб тизимлари мавжуд. Тасаввуф шеърияти ҳам шундай оқимлардан бирими?*

– Аввало шеърият яхлитдир! Унинг усули мажоз ва ҳақиқатдир. У мажоз йўли билан ҳам ҳақиқатни қўйлайди. Бас, унинг йўли битта ҳақиқатдир. Модернизм, анъанавий шеърият кабиларни, балки, оқимлар дейиш мумкиндир. Лекин тасаввуфий шеъриятни йўналиш ва оқим дейиш унча мувофиқ эмас. Тасаввуф шеърияти – дилдан тилга оқиб чиққан ҳикмат, ичга сиғмаган ишқу муҳаббатдир. У ҳамиша замонавийдир.

Шеърият жамият ҳаётида ҳақиқат жарчиси бўлмоғи керак. Унинг ижтимоий мавқеи инсониятнинг дунё ва охирати учун баробар хизмат қилмоқдан иборат. Одамзотнинг дунёси ва охирати учун манфаат етказмаган сўз ботил сўздир.

– *Мирзо ака, сизни мухлисларингиз мутаржим сифатида ҳам яхши билишади. Таржимонлик эса катта маҳорат, меҳнат ва машаққат талаб этадиган санъат. Сиз таржимонлик сабоғини кимлардан олгансиз? Устозларингиз кимлар бўлишган?*

– Таржимонлик сабоғини таржима адабиётидан, асосан, Усмон Носир ва устоз Эркин Воҳидовнинг маҳорат мактабидан олганман.

Биз Тошкент давлат университети (ҳозирги Миллий университет) да ўқиб юрган пайтимизда атоқли олим, ҳожи Ғайбуллоҳ ас-Саломнинг "Таржима санъати" туркум китоблари нашр этиларди. Ўйлайманки, у китоблар нафақат мен, балки, ўша даврда етишган барча таржимонлар учун улкан аҳамиятга эга бўлган. Айниқса, ҳозир ҳаётимизда, адабиётимизда муҳаррирлик санъати, мутаржимлик санъати каби ана шундай таълимларга кучли эҳтиёж бор. Чунки, истиқлол сабабли мафкуравий қолиплар парчаланиб, жаҳон тиллари ва адабиётига кенг йўллар очилди.

Бир мактабнинг болалари ҳаммаси ҳам етук бўлавермагани каби, масалан, бошқалар таржималаримдан фазилат қидирса, мен кўпроқ ўз нуқсонларимни кўраман.

– *Диний билимга эгасиз. Ислом университетида таълим олгансиз. Мана ҳозирда кўплаб диний-дидактик йўналишидаги китобларга муҳаррирлик қилаяпсиз. Бу сизга қандай масъулият юкламоқда?*

– Ижодкор ҳамиша имкон қидирмоғи керак. Гёте айтганидек:

*Шеърий кайфиятни тек қутган шоир
Умр сўнгигача қутиши мумкин.*

Истеъдод соҳиби ижоднинг бир тури билан кифояланса, у ўзига ҳам, халқига ҳам хиёнат қилган, ўз имкониятлари, қалб хазиналарини тўлиқ очмаган бўлади.

Ижодкор умрбод онгли фаолият билан шуғулланмоғи шарт. Халқимиз тарихида ўтган барча улуг зотлар шеърят билан ҳам, наср билан ҳам, илмий, тарихий, маърифий адабиёт билан фаол шуғулланганлар. Навоийдан, Бобурдан, Машрабдан то Огаҳийгача – барчалари шоир, аллома, ошиқ, ориф, валий зотлардир.

Истиқлол менинг қулфи дилимни очди. "Саҳиҳи Бухорий" таҳрири, "Сунани Термизий" ва "Тазкиратул-авлиё" таржимаси менинг йўлимни саёз, мажозий дарслардан теран, асл, ҳақиқий, пок дарёлар томон бурди. Миллий университетдан кейин ҳазрати Имом Бухорий номларидаги Олий Ислом институтида ҳам таълим олдим. Нақшбандия тариқатиға мансуб бўлиб, маъно оламиға шўнғидим. Диний-маърифий китоблар таҳрири, таржимаси ва нашри менга улкан маъсулият юклади: халқимизнинг иймон-этиқоди, маънавий эҳтиёжлари, ёш авлоднинг соғлом этиқод билан тўғри камол топмоғи учун, дунё ва охират саодати учун бутун куч-қувват ва истеъдодимни фидо қилиш зарурияти туғилди. Буни тўлиқ удда қила олмаётган бўлсам-да, баҳоли қудрат ҳаракатдаман.

– *Комиллик инсонни саодатға элтади, икки дунё саодатидан баҳраманд этади. Бироқ бу комиллик мартабасини эғаллагандан сўнг эришиладиган ютуқдир. Унғача яна қандай тиллапояларни босиб ўтиш керак?*

– Қуш икки қаноти билан учади. Шунинг учун фақат дунёвий билим ва дунёвий манфаатлар билан чегараланиб қолиш инсонни ноқис қилади. Бундай бўлмаслиги учун унға руҳий-маънавий озуқалар, диний-маърифий билимлар ҳам зарур. Комилликка ана шу жиҳатлар билан борилади. Ич билан таш, дил билан тил, зоҳир билан ботин бир хил бўлмаса-ю, киши муборақ мавзуларни иддао қилса, поклик тамойилларига риоя қилмаса-ю, тасаввуфдан сўзласа, Ҳақ таолоға мақбул бўладими? Ҳазрат Навоий бир ғазалда айтадилар:

*Лайли андин қўйди Мажнун кўнглида рахти ғамин,
Ким йўқ эрди манзил ул водийда ондин покроқ...*

Энди ўйлаб кўринг: Лайли не сабабдан ғам юки, қайғу бўҳчасини Мажнуннинг кўнглида қўйди? Чунки, бу ҳаёт саҳросида, бу ишқ водийсида ундан ҳам кўра покроқ бошқа жой йўқ эди!

Ҳеч бир ижодкор, мен бу қутлуг йўлларға лойиқ эмасман, деб тушқунликка тушмаслиги керак. Ҳазрати Мавлоно Жалолиддин Румий айтадилар: "Қуш ҳавоға кўтарилса, гарчи осмонға етмаса ҳам, ер тузоқларидан эмин бўлади". Бас, Ҳақ йўлиға кирсак, осмонға етмасак ҳам, дунё фалокатларидан кутуламиз, иншоаллоҳ.

– *Имон мукамаллиги нимаға боғлиқ?*

– Иймоннинг камоли сабрга боғлиқ. Қалбни қалби салим қилмоқ керак. Қуръондаги "қалби салим" ифодаси: бир зарра мунофиқлик аломати аралашмаган соғлом қалб, дея таъвил қилинган.

– *Ҳозирда ҳаваскор ижодкорлар шеър ва ҳикояларини чоп эттиришяпти. Бу қаламкашларнинг келажакда етук шоиру ёзувчилар бўлиб етишишида адабиётнинг бир вакили сифатида қандай маслаҳатларни берасиз?*

– Ҳазрати Хожа Ҳофиз Шерозий бир байтларида: "(Ё, Раб!) Мен Сенға қул бўлгандан бери озодман!" дейдилар. Яъни, ҳақиқий озодлик Аллоҳдан бошқасига қул бўлмаслиқдир.

Юқорида ҳам берган саволларингизға жавобларим, айни вақтда, ёш ижодкорларға ҳам маслаҳатим, ҳам васиятимдир.

Har vaqt oldga qarab yel

Nizom QOSIM

Bog‘

Bog‘imiz ajab zebo,
Soya-salqin barhavo.
Ko‘chmanchi qushlar bisyor,
Sayrar go‘yo bo‘lib xor.
Yuz xil tilda so‘zlashar,
O‘z maqsadin ko‘zlashar.
Anavi bug‘doyrangi,
Der: – Makonim Afrika.
Boshqasi der: – Bayroqdor,
Ozodlikda Amriko.
Yana bir g‘alamisi,
Bizga saboq bermoqchi.
Lapanglatib qanotin,
Avrupoga burmoqchi.
Rusiya, Hindu Chindan,
Mayli, kelsin Yaponidan.
Bizda barcha tinch-totuv,
Hech nolimas zamondan.
Ko‘rib qo‘ysin don serob,
Dasturxonda non serob.

***Nizom QOSIM** – Tojikiston xalq shoiri, “Mehnat shuhrati” ordeni sohibi. 1958 yilda tug‘ilgan. Tojikiston davlat universitetini (hozirgi TDU) filolog-jurnalist fakultetini tamomlagan. Uning o‘n beshta she’riy to‘plami, adabiy va publitsistik maqolalar kitobi, Sofokl, Shekspir, Gozzi, Brextning dramalari tarjimalari to‘plami chop etilgan.*

Kel, in qur, makon qil.
Tiling shirin zabon qil.
Ahillikni qil shior,
Ahillikda hikmat bor.

Fazogir

Xolam olib keldilar,
Ninicha ismi Idris.
Lo'ppigina, bir shirin,
Go'yo, iris-qand, deysiz.

Tunda hamma uyquda,
U-chi, ko'zi lo'q bedor.
Samodan ko'z uzmaydi,
Sanar, nechta yulduz bor.

Ha-ha, bizning ninicha
Yulduzlar-la so'zlaydi.
Fazogirlik orzusini,
Beshikdanoq ko'zlaydi.

Ta'til

Chumchuqcha ta'til oldi,
Chichilab o'yga toldi.
Ta'til, maza bu yog'i,
Farq yo'q: bu yoq, u yog'i.
O'zicha o'ylab qolar:
– Bu yil qayda dam olar?
Koshki, Sochiga borsam,
Miriqib bir dam olsam.
Ammo, qaysi pul bilan,
Borib bo'lmas gul bilan?
Borar edim Yaltaga,
Afsus, qo'lim kaltada.
Isfara ham yomonmas,
Unga ham qurbim yetmas.
Shohambari xubu soz,
Lekin mablag' ancha oz.
Borardim Yavroz tomon,
E ha, quruqda hamyon.
Rejalari bir olam,
Nochorlik qilib alam,
Bore deya ko'lmakka,
O'zga taskin bermakka,
Sho'ng'ib chiqdi: – Chi-chi,
Ana Yaltayu Sochi.

Shamol

Shamoljon, hoy, shamoljon,
Erkalaysan har qachon.

Lekin qarshimdan kelma,
Ishimni ortga surma.

Tashvishsiz ortimdan kel,
Har vaqt oldga qarab yel.

Quvvat-g'ayrat olayin,
Doim olg'a borayin.

Kapalak

Hoy kapalak, kapalak,
Bunchalar joning halak.

Yugurasan tinmaysan,
Maqsadingni bilmaysan.

Derazaga bosh urding,
Yiqilding, yana turding.

Tashqari qanday go'zal,
Intilasan har mahal.

Toza havo va gullar,
Sayrar unda bulbullar.

Harakat qil, yugur chop,
Go'zallikda o'ring top!..

Futbol

Qani, Shosho kela qol,
O'ynay qolaylik futbol.

Taklif qildi bobo soz,
Shosho der: – Oyoq biroz.

Lat yegan-da, jo'rajon,
Unda bo'l darvozabon.

Bobo joyni qadamlab,
Darvoza o'rin tanlab.

Ikki belgi tosh qo'ydi,
Ajab darvoza bo'ldi.

Hay-hay, o'yin boshlandi,
Shosho to'pga tashlandi.

Golga to'pni tepmasdan,
Darvozaga yetmasdan.

Ro'y berdiya ajab hol,
Ko'rmagan edi futbol.

Belgi tosh yurib ketdi,
Shosho ham yoqa tutdi.

Keyin rosa kuldilar,
Jonli toshni bildilar.

Jon kirgan tosh... toshbaqa,
Bo'lib chiqdi, shunaqa.

Daraxtlar

Chinor daraxti zebo,
Anor solar jobajo.

Olma daraxt yam-yashil,
Mevasi shirin, sarxil.

O'rik shoxiga qarang,
Eh, olxo'ri chirmashgan.

Olxo'ri-yu o'rikqand,
Bir-birga bo'lgan payvand.

Tok ham ko'kka intilib,
Terakka olgan minib.

Baqaterak nur tarar,
Bir vaqtda uzum berar.

Sada savat boshi ham,
Unga boqardi kim ham.

Simyog'och ham qatorda,
Axir mevasi bor-da.

Mevasi nuru quvvat,
Sim tortilgan bir daraxt.

Ha, daraxtzor bog‘dir bu,
So‘raysizmi, qayda u?

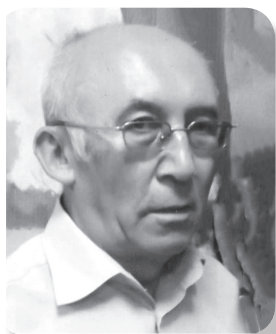
Bu daraxtlar – odamlar,
Ha ishoning bu damlar.

Mevalari sizni biz,
Baxtiyor, shod o‘g‘il-qiz.

Xudo bergan Abujon

O‘qib qoldim yaqinda,
Lohutiyning daftarin.
Katta harfda bitilgan,
Onasining to‘rt satrin:
...Qish qahraton, tong mahal,
Tug‘ilgandi Abujon.
Xudoning marhamati...
Bo‘lgan edi Abujon...
Mening ham jajji ukam,
Abujon deb nom olgan.
Ehtimol qish paytida,
Yorug‘ dunyoga kelgan.
Onajonim u she‘rni,
Ko‘rgan bo‘lsa ajabmas.
Ninichaga Abujon
Behuda nom berganmas.
Maqsadi nini dono,
Bulbulu to‘ti bo‘lsin.
Lohutiyydek dovruq‘i,
Olamni kezib yursin!

Tojik tilidan
Egamnazar SOHIBNAZAROV
tarjimasi

Egamnazar
SOHIBNAZAROV

Egamnazar Sohibnazarov – Leninobod pedagogika institutini (hozirgi Xo‘jand davlat pedagogika instituti) tamomlagan. “Xom sho‘rva”, “Xushxabar”, “Oramizdagi odamlar”, “Elkamdagi odamlar”, “Mening javdari muharrirlarim”, “Aqli ayiq” singari o‘ndan ortiq kitoblari chop etilgan.

Адабий ҳаёт

* * *

1 апрель. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан Тошкент вилояти Паркент туманидаги 29-сонли болалар мусиқа ва санъат мактабида таниқли адиблар ва ёшлар етакчилари иштирокида адабий мулоқот ўтказилди. Меҳмонлар мактаб кутубхонасига Ёзувчилар уюшмаси томонидан чоп этилган 150 дан ортиқ бадиий асарлар совға қилишди.

* * *

2 апрель. Туркменистондаги “Дунё адабиёти” журнаlining 2022 йил январь-февраль сонларида Абдулла Ориповнинг шеърлари, Ўткир Ҳошимовнинг “Дафтар хошиясидаги битиклар”и, Одил Ёкубовнинг “Улуғбек хазинаси” романидан парчалар эълон қилинди.

* * *

4 апрель. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг Девонидан саралаб олинган ғазал, рубоий ва туюқлар янги “Муҳаббат нишони” номи билан китоб қилинди ва Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг “Назм бўстони” рукнида чоп этилди.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси “Адабиёт” нашриёти томонидан “Ўзим ҳар жойдаман, кўнглим сандадур...” номли янги мўъжазгина китоб тайёрланди. Китобда XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари Қўқон адабий муҳитининг улуғ намояндаси Муҳаммад Аминхўжа Мирзахўжа ўғли Муқимий (1850 – 1903)нинг турли лирик жанрлардаги асарларидан намуналар берилган. Тўпламдан, шунингдек, шоирнинг ҳажвий асарлари ҳамда машҳур “Саёҳатнома”си ҳам ўрин олган.

* * *

6 апрель. Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Юсуфнинг Туркиянинг Анқара шаҳрида ўтказилган “Muhammed Yusuf secmeler” номли туркча таржима сайланма китоби тақдимоти бўлиб ўтди. Таржима китоб доцент Режайи Кизилтунч, таржимонлар Ҳамза Ўзтуркчи, Эмина Бакар, Хусайн Окбаш ҳамда профессор Маъруф-жон Йўлдошевлар томонидан таржима этилган бўлиб, унда шоирнинг гўзал шеърлари, дostonлари ўрин олган.

* * *

9 апрель. Амир Темур таваллудининг 686 йиллиги муносабати билан пойтахтимизда ўтказилган “Соҳибқирон Амир Темурга эҳтиром” номли маърифий тадбир бўлиб ўтди.

* * *

Ўзбекистон Миллий кутубхонасида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси билан ҳамкорликда “Китобсиз келажак йўқ” шиори остида филология фанлари доктори, профессор Нурбой Жабборовнинг “Маоний аҳлининг соҳибқирони” монографияси тақдимоти бўлиб ўтди.

* * *

27 апрель. Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети ва Ёзувчилар уюшмаси ўртасида ҳамкорлик меморандуми имзоланди. Ушбу битим ҳар икки томоннинг ўқув-ижодий ва маънавий-маърифий жараёнларда ҳамкорлик муносабатларини янада мустаҳкамлаш ва ривожлантириш мақсадларига қаратилган.

* * *

18 апрель. “Ёшлик” журнали бош муҳаррири, ёзувчи Нурилла Чорининг “Лўлитопмаслик чол” ҳикояси Евросийё ёзарлар бирлиги нашри – “Қардош қаламлар” (“Kardeş kalemler”) журналида чоп этилди. Ҳикояни ўзбек адабиётининг Туркиядаги толмас тағриботчиси, Анқара Ҳожи Байрам Вали университети доценти Вали Саваш Елўқ (Veli Savaş Yelok) таржима қилган.

* * *

“Гладиолус” – Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист” фахрий унвони, “Меҳнат шухрати” ва “Фидокорона хизматлари учун” орденлари соҳиби Маматкул Ҳазраткуловнинг насрий асарларидан жамланган ажойиб гулдаста – аҳли мутолаани бефарқ қолдирмаслигига ишонамиз. Китоб Ёзувчилар уюшмасининг “Адабиёт” нашриётида чоп этилган.

* * *

28 апрель. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, таниқли шоира ва таржимон Дилором Абдурахмон қизи замонавий белорус шоири Светлана Бикованинг шеърларини она тилимизга таржима қилди ва улар ўзбек тилида “Юлдузлар шивири”, рус тилида “Шепот звезд” номи билан нашрдан чиқди.

МУНДАРИЖА	
БАРҲАЁТ СИЙМОЛАР	
Худойберди ТЎХТАБОВ. Муҳаббат қўшиғи.	4
НАСР	
Абдужалол РАҲИМ. Юракдан отилган вулқон. <i>Ҳикоя</i>	20
Шерзод Комил ХАЛИЛ. Кори қуши чинқириғи. <i>Ҳикоя</i>	59
Шаҳодат ИСАХОНОВА. Гавҳаршод бегим. <i>Тарихий роман</i>	99
УСМОН НОСИР ТАВАЛЛУДИНИНГ 110	
ЙИЛЛИГИГА	
Иқбол МИРЗО. Усмон Носир.	29
НАЗМ	
Ойдин ҲОЖИЕВА. Сумбуладан элчи келар.	11
Самад ДАМИНОВ. Сабримнинг қалқони мустаҳкам.	17
Тоҳир ҚАҲҲОР. Бирлик. <i>Асардан парча</i>	66
ИЖОДИЙ КЕНГАШЛАРДА	
Илҳом ҒАНИЕВ. Таҳрир, танқид ва ҳолислик муаммоси.	79
ТАҲЛИЛ	
Бахтиёр ИСАБЕКОВ. Тилимиздаги мантиқсизликлар.	90
МУНОСАБАТ	
Венера ЮСУПОВА, Ольга ОСТАНИНА.	
Қўғирчоқ театри санъатида ривоятлар талқини.	96
АДАБИЁТ ВА ШАХС	
Абдулла УЛУҒОВ. Натан Маллаевнинг муҳташам яратиғи.	148
БЎЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Эркин ҲОЖИМУҲАММАД. Таквимда йўқ кунлар.	154
Насиба БОШМОНОВА. Вужудимни савол ёндирмоқда.	159
БИЗНИНГ МУЛОҚОТ	
Мирзо КЕНЖАБЕК, Умид АЛИ.	
"Сенга қул бўлгандан бери озодман".	163
BOLALAR DUNYOSI	
Nizom QOSIM. Har vaqt oldga qarab yel.	169
Адабий ҳаёт.	174

Шарқ юлдузи

2022

4-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуктаи назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 “Ўзбек адабиёти” ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча ташкилотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:
100066, Тошкент шаҳри, Бунёдкор шоҳкўча, Адиллар хиёбони, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси биноси.
Телефонлар:
71231-23-66, 71231-23-68 903721438
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi@mail.ru

Босишга рухсат этилди:
31.05.2022
Қоғоз бичими 70x108 1/16
Офсет босма усулида офсет қоғозида босилди. Босма табоғи 11,0.
Шартли босма табоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб табоғи 17,2.
Адади 5150 нусха.
Буюртма №13

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 05.02.2016 й. 0562-рақам билан рўйхатга олинган.
“PRINT REBEL” МЧЖ матбаа корхонасида чоп этилди.

Корхона манзили:
Тошкент шаҳри, Олмазор тумани, Ўрозбоев кўчаси, 35-уй
Журнал ойда бир марта чоп этилади.

Мусахҳихлар:
Дилфуза Маҳмудова
Моҳира Хусанова
Саҳифаловчи-дизайнер:
Муҳаммадсодиқ Сайфуллаев
Copyright © “Шарқ юлдузи”